

YU ISSN 0027-8084

UDK 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXVIII/1—2

БЕОГРАД

1988.

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Татјана БАТИСТИЋ, мр Милица ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК,
др Бранислав МИЛАНОВИЋ, др Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, мр Мирослав
НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЦО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир
ПОПОВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Драго ЋУПИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ

Ужа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и мр МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ
Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3—4 до XXI/1—2 уредник часописа је био Михаило Стевановић. — НАШ ЈЕЗИК излази у свескама, које се обједињују у књиге. Издаје га и прима рукописе и претплату Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35. Претплату од 2000 динара слати на текући рачун Института 60806-603-864.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVIII (нова серија)

Св. 1—2 (1988)

САДРЖАЈ

О отвореним друштвеним проблемима нашег језика (ОЦЕНЕ СА СТРУЧНОГ САСТАНКА ИНСТИТУТА ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК) . . .	3
Потреба заштите ћирилице (НАУЧНО ВЕЋЕ ИНСТИТУТА ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК)	8
Обликовање инструментала једнине у именичкој трећој дефлексији (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	11
Гласовна структура риме и њена функција у поезији Бранка Миљковића (МИЛОСАВ ЧАРКИЋ)	25
Аугментативи са суфиксима <i>-ина</i> , <i>-етина</i> , <i>-урина</i> у Вуковом речнику (МАРИЈАНА КИРШОВА)	42
Контекст и типови лексичке хомонимности (ДАНКО ШИПКА)	55

Језичка култура

Прилози допуњавању и осавремењавању наше правописне норме (III) (ГРУПА АУТОРА)	60
Трансфонемизација српскохрватске антропонимије (ИГОР ГОСТЛ)	89
Још о прилагођавању енглеских и италијанских имена (МИТАР ПЕШИКАН)	102

О ОТВОРЕНИМ ДРУШТВЕНИМ ПРОБЛЕМИМА НАШЕГ ЈЕЗИКА

— Оцене са стручног састанка Института за српскохрватски језик —

Имајући у виду своје задатке и научну и друштвену функцију, као и актуелне дискусије о језичким питањима, Институт за српскохрватски језик у Београду расправљао је о отвореним друштвеним проблемима нашег језика и формулисао своје мишљење о њима.

1.

Став Института за српскохрватски језик и његових сарадника из САНУ, са Филолошког факултета и других огледа се у првом реду у нашем укупном научном и стручном раду. Веран своме имену и задатку, као и схватању да је језик народа у републикама Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и Хрватској један језик, и као народни и као књижевни — Институт обрађује грађу нашег језика не ограничавајући је републичким, регионалним или националним оквирима. О овом сведочи сав наш рад, а посебно главни програм Института — Речник српскохрватског књижевног и народног језика (Речник САНУ), који укључује грађу са свега нашег језичког простора. Као пример може се навести да је целокупна грађа не само Матице српске него и Матице хрватске која је прикупљена за шестотомни речник укључена и у грађу Речника САНУ, и она се у њему обрађује без оспоравања или ошуткивања. Сматрамо да све лингвистичке установе на нашем језичком простору треба да дају првенство оваквом приступу обради књижевног језика, иако наравно постоји не само право него и потреба да се проучавају и обрађују и парцијално специфичне одлике језика појединих средина, књижевних корпуса, изражајних типова и сл.

2.

Посматрајући и обрађујући наш књижевни језик као целину, Институт истовремено поштује и постојеће књижевнојезичке разлике и варијанте. Неотуђиво је људско право лична слобода избора изражајних средстава у јавној речи у оквиру културне норме и стандарда, а посебно право припадника појединих народа који су у датој средини у мањини да се слободно служе изражајним средствима својственим језичкој култури сопственога народа. Иако је нормално да ће у свакој нашој истојезичкој средини имати превагу оно што одговара већини, национална мешовитост свих наших истојезичких република не даје право ниједном посебном књижевнојезичком изразу на монопол и унификацију јавне речи. Институт у својим издањима никад не спроводи варијантско прилагођавање (екавизацију, „србизацију“) личних текстова аутора, а то право немају ни општа јавна гласила кад су у питању потписани или преузети ванредакцијски текстови.

3.

У школском узрасту право људи на свој језик значи обавезу школе да у настави матерњег језика пружи ученику без дисквалификације целовита знања о језику његовог народа, а у нашим приликама то значи и других истојезичких народа. Садржај уџбеника и приручника морао би бити саображен томе задатку и не би смео ограничавати стручну обраду на једно књижевно наречје или варијанту. И уџбеници других предмета, кад уводе у обраду нове стручне појмове, треба да представе бар најбитније стандардне синонине и варијанте оних термина којима се служи писац уџбеника. Овакав однос био би образовно користан и у хомогеним срединама, а при национално мешовитом саставу ученика морао би спадати у основна правила међуљудских и међунационалних односа.

4.

Питање имена нашег језика чини сложеним чињеница да (поред неких напуштених историјских термина) има пет врло познатих назива, од који сваки и даље има својих поборника: два давнашња традиционална — *српски*, *хрватски*, и три створена с развојем наше филологије и језичке културе — *српскохрватски*, *хрватски* или *српски*, *хрватскосрпски*. У Институту се тај проблем оцењује углавном овако:

а) И даље поштујемо решење договорено и примењивано у заједничком раду на правопису и шестотомном речнику 50-тих и 60-тих година да се наш језик именује сложеницом, тј. било као *српскохрватски* било као *хрватскосрпски*, према слободном избо-

ру, с тим што је значење оба облика потпуно исто. У последње време се у штампи у преношењу неких дискусија запажа и писање ових назива са цртицом. Ово није неважно техничко питање, него би такво писање учинило име нашег језика знатно непрактичним, нарочито кад затреба да се оно споји у полусложеницу с именом којег другог језика. На пример, назив „мађарско-српско-хрватски речник“ (писан с цртицама) сугерирао би да је то тројезички приручник.

б) У Институту употребљавамо назив *српскохрватски* (за језик у целини), који је у сличним облицима широко познат у свету и који је погодно уобличен у сложеницу. Такав редослед делова сложенице не сматрамо, међутим, обавезним ни за саме сараднике Института, а поготово за друге.

в) Иако има већ дугу и позитивну филолошку традицију (направљен је у прошлом веку да истакне како је хрватски и српски један језик), синтагматски назив *хрватски или српски* (ретко узиман и у обрнутом редоследу) по свом склопу непрактичнији је од сложенице, а његово враћање у употребу доноси као негативну појаву увећавање броја имена нашег језика, при чему су два двочлана имена инспирисана са хрватске стране (*хрватскосрпски* и *хрватски или српски*).

г) Иако је разумљива тежња и склоност људи у појединим срединама да свој језик називају простим једночланим именом како је вековима називан (*српски*, *хрватски*), ти називи су у нашим друштвеним приликама врло непогодни и за службену, и за просветну, и за научно-стручну употребу. Озваничење једночланих етничких назива води разбијању наше књижевнोजезичке обједињености и вишнационалног карактера нашег језичког стандарда и норме, а у појединим републикама последица тога мора бити или напоредно постојање и других назива или грубо кршење људских права суграђана друге националности и асимилациони притисак на њих. На пример, употреба термина *српски* у нашој републици обавезали би на уважавање права Хрвата у СР Србији да свој језик и израз (ма какве одлике имао) зову *хрватским* (наравно, поред уважавања двочланих назива, било ко да их употреби); а једнаке обавезе (само у обратном смеру) намеће употреба једночланог имена у СР Хрватској. У другим двома нашим републикама (Босни и Херцеговини и Црној Гори) последице употребе једночланих назива биле би још сложеније.

д) За разлику од једночланих назива, двочлано име нашег језика логично је за припаднике свих народа нашег језичког подручја, било да се идентификују као Срби, Хрвати, Црногорци, Муслимани или Југословени. Оно се заснива на два назива вековне традиције, која су се употребљавала по свим нашим крајевима — негде *српски*, негде *хрватски*, а негде оба; осим тога, међусобно

најудаљенији простори, геолингвистички полови нашег језика налазе се један на српском а други на хрватском подручју, те се подразумева да име састављено од ова два назива обухвата и истородне језичке изразе између тих крајњих простора или половина (слично као што *индоевропским* називамо и одговарајуће језике Авганистана, Ирана, Закавказја, Мале Азије — а не само Индије и Европе).

ђ) Очигледно је да решење по коме се наш књижевни језик на једној страни зове *хрватски* (и то проширен и на Србе у Хрватској) а на другој *српскохрватски* нема ни стручне ни друштвене логике, а доводи и до смисаоне забуне, јер се термин *српскохрватски* схвата као име само једног дела, вида или варијанте нашег језика, а не језика у целини. Такво решење изазива озбиљне проблеме и у другим срединама, а у нашој средини намеће питање може ли оно уопште бити прихватљиво за српски народ. То више није стручно, него далекосежно друштвено и политичко питање, а лингвистичке установе не могу узети на себе да саме на њега одговоре.

Али, ма како се регулисала друштвена језичка питања и ма како се звао књижевни језик који обрађујемо, Институт ће га изучавати и неговати чувајући његову вуковску основу и вуковску ширину и отвореност, његову ослоњеност на широку основу новоштокавских и њима сродних говора и народне књижевности — без територијалног или националног ограничавања, његову отвореност према изражајном богаћењу, уз истовремено чување природности и склада израза и уз стално настојање да се он не удаљава од књижевног језика заједнички утемељеног у нашој вишенационалној језичкој заједници. Поред екавице, с пуном пажњом ћемо обрађивати и уважавати и ијекавицу, а залажући се за очување ћирилице у пуној примени и функцији и за њену заштиту од запостављања и потискивања, имамо у виду двојство писма као трајну оријентацију наше културе, једнако као и двојство наречја или изговора.

5.

Поштујући заједнички утврђени правописни систем и промене које су у њему учињене 1960. године у односу на ранији Белићев правопис у интересу постизања заједничке норме, свесни смо неопходности уношења у ту норму допуна и појединих поправки, и зато подржавамо став до кога се дошло у међурепубличким разговорима у Загребу у априлу 1986. године да треба приступити осавремењивању правописне норме. Подржавамо такође рад групе лингвиста из Београда, Новог Сада, Никшића и Сарајева као одговоран професионални припремни рад и као настојање да се ка осавремењеној правописној норми иде координирано, а да се не прихвати ажурирање правописа путем неусаглашених ревизија нор-

ме у независно рађеним приручницима по појединим срединама. То би неминовно довело до низа правописних разлика проистеклих не из особности језичког израза и културне традиције, него из субјективног поступка и оцене аутора приручника. Такве разлике озбиљно би компликовале нашу друштвену комуникацију, просветне програме, старање о језичкој култури и односе у друштву, а не би биле никоме потребне, јер усаглашена правописна норма ни у чему не омета слободан развој књижевнојезичких израза, чак ни у дивергентном правцу. Подржаћемо и сваку реалну могућност да се потребне допуне и поправке правописне норме координирамо утврде, уз учешће компетентних стручњака из свих наших република.

*

Право људи да се слободно служе изражајним средствима књижевнојезичког израза свога народа и право школске младежи да јој се у настави и приручницима осигура његово упознавање нису нешто што се може факултативно признавати или не признавати. Лингвисти и други професионални језички радници не само да не би смели оспоравати та основна људска права него су дужни да својим професионалним радом стварају реалне услове за њихово поштовање и примену. Без ефикасно зајемчених ових права и без језичке политике која не би водила мањинске народне огранке језичком отуђењу од сународника и других истојезичких народа изван републике не можемо изаћи из кризног стања у односима на пољу језика. Само решавање или ублажавање проблема именовања језика, ако не буде праћено осигуравањем људских права, биће само декларативан корак напред, а језички проблеми оптерећиваће не само односе у нашем друштву него и професионални језикословни рад и могућности његове рационалне координације.

ПОТРЕБА ЗАШТИТЕ ЋИРИЛИЦЕ

Као треће европско писмо — поред грчког и латинског, као хиљадугодишњи основ националне културе низа словенских народа, ћирилица заузима важно место у културним тековинама човечанства. У Југославији је она темељ културног наслеђа и језичке културе народâ Србије, Црне Горе и Македоније, а поред тога и значајан елеменат културне традиције не само у Босни и Херцеговини него и у Хрватској. Посебно за српски народ, за све његове огранке без обзира на то у којој републици живе, ћирилица је основ и темељац језичког и културног бића и идентитета.

Стекавши висок степен функционалне и графичке подесности већ у доба свога настанка, у исходу дела Ћирила и Методија и њихових ученика, ћирилица се и касније успешно прилагођавала развоју словенских језика и захтевима савремене цивилизације. Код нас је у Вуковој реализацији потпуно прилагођена потребама данашњег српскохрватског књижевног језика, те представља азбуку која у функционалној подесности не уступа ниједном светском писму.

Имамо, дакле, све разлоге да и данас, пет векова након појаве ћирилске штампане књиге, у ћириличком писму гледамо не привремену историјску појаву, него трајну основу народне културе, с којом треба у пуној мери рачунати и у данашње доба технолошке револуције и у програмима за наредна столећа. Одрицање од ћирилице значило би тежак културни лом далекосежних последица, разарање историјског и културног континуитета, отуђење од драгоценог културног наслеђа, од основе и корена наше народне културе.

Упркос свим овим разлозима, ћирилица је данас у непосредној опасности да се сведе на другоразредно, повремено или пригодно писмо. Пресудан утицај на то има однос према њој и пракса у СР Србији, посебно у културном животу Београда. Из основне и средње школе данас излазе поколења која имају још само пасивну, читалачку привикнутост на ћирилицу, а њихово лично, ручно писмо по правилу је латиничко, што се преноси и на употребу писаће

машине. Све више се то одражава и на штампану реч, јер у гласилима и публикацијама првенствено усмереним ка младим читаоцима — од енигматске и забавне штампе до рачунарства — латиница већ има практични монопол.

Посебну опасност за будућност ћирилице чини то што се вештачки ствара утисак да је она прикладна само за ниже ступњеve образовања или као „народско” писмо, а да јој нема места у егзактним струкама и делатностима, типичним за цивилизацију на преласку у треће хиљадугодиште наше ере. У излогу „Техничке књиге”, на пример, ни сваки десети наслов није ћирилички, а слично стање наћи ћемо практично у сваком излогу и попису стручне књиге из егзактних дисциплина. То је резултат надрикултурног вредновања писама, које се стручно може оценити само као заблуда, јер је ћирилица по својим функционалним квалитетима и могућностима потпуно способна да се укључује у све видове примене писма, докле год буду постојали посебни језици и посебне језичке културе.

*

Процес потискивања и запуштања ћирилице толико је далеко одмакао да га можемо зауставити и вратити ћирилици равноправно место само ангажовањем и старањем и просвете и других друштвених и културних делатности које утичу на писану реч. У том циљу у нашој републици биле би неопходне пре свега ове мере:

(1) У основној школи и свим видовима и смеровима средњег образовања програми треба да буду тако подешени и спровођени да ученик који излази из школе у просеку не буде мање привикнут на ћирилицу него на латиницу — ни пасивно, као читалац, ни у активној личној употреби писма, тј. у ручном и машинском писању, као и у употреби рачунарске технике. То није задатак само предметне наставе српскохрватског језика, него школе у целини.

(2) И у високом школству, и то не само у хуманистичким него и у свим егзактним струкама, не би требало да буде ниједне гране и смера где би ћирилица била истиснута или сведена на ређу или спорадичну употребу. Она треба да буде равноправно примењена у уџбеницима и приручницима и у самом наставном процесу и раду студената и наставника.

(3) Равноправна употреба ћирилице треба да буде обавеза свих видова издавачке делатности, а посебно оних који су намењени првенствено младим читаоцима.

(4) Сви типови писаћих машина и сви видови савремене штампарске технике треба да буду и у ћирилици једнако доступни као и у латиници. Потпуна оспособљеност за штампање ћирилице у

свим техникама треба да буде обавеза сваке штампарије. За низ струка и делатности потребно је да графичка техника буде оспособљена и за стару, предвуковску ћирилицу.

(5) Као моћно средство деловања на навике гледалаца и њихов однос према писму, телевизија треба равноправно да примењује ћирилицу, укључујући и титловање филмова, које може имати највећи образовни утицај.

(6) Заједничким старањем филолога и других професионалних радника, међу њима посебно стручњака за програме ликовног образовања, треба обезбедити да се у настави писане ћирилице примењују прави, аутентични словни облици и да се отклоне поједини деформисани и непогођени ликови слова који се јављају у неким приручницима. Како у данашњој школи у старијим разредима више нема наставе лепог писања (краснописа, калиграфије), а и даље постоје (чак су и нарасле) потребе за лепо и разговетно уобличеним ручним писмом, као натписним, плакатним и нарочито техничким — потребно је у школама посвећивати пажњу и овом виду писма и унапређивати његово обликовање. Ово се односи првенствено на ћирилицу, јер у латиници постоје стабилизирани узорци, ослоњени на међународну праксу, док у ћирилици тек треба критички размотрити постојеће узорке и пробрати облике слова који ће најбоље одговорити намени.

*

Без широке ангажованости низа најутицајнијих друштвених тела и установа, без систематских мера усмерених на очување ћирилице и без истрајности у њиховом спровођењу процес потискивања ћирилице не само да ће се наставити него ће се, са сменом поколења, по свој прилици и убрзати. Крајње је време да то зауставимо, организованим напором нашег друштва. Наше хиљадугодишње писмо свакако заслужује тај напор, и по својим квалитетима и по свом значају за народну културу.

Усвојено на састанку Научног већа Института за српскохрватски језик 6. IV 1988. године.

Владимир Гудков

ОБЛИКОВАЊЕ ИНСТРУМЕНТАЛА ЈЕДНИНЕ У ИМЕНИЧКОЈ ТРЕЋОЈ ДЕКЛИНАЦИЈИ

Код именица женског рода које имају у номинативу једнине нулти наставак (*ствар, реч* и сл., као и *кћи, покћи*), а у генитиву једнине наставак *-и*: *ствари, речи, кћери* (што вреди забележити да би се оградило од непроменљивих, индеклинабилних именица као што су *леди, мадам, Кармен* и сл.), облици инструментала једнине оформљују се алтернативно наставцима *-(j)у* и *-и*.

Пошто су облици инстр. јд. с наставком *-и* формално истоветни облицима неких других падежа (ген. јд. *ствари* = дат. јд. *ствари* = инстр. јд. *ствари*), што није случај са облицима *стварју, речју* и сл., граматичари валоризују, вреднују облике с *-(j)у* као средство да се растерети, елиминише непожељна граматичка хомонимија. „Облик инструментала с наставком *-ју* употребљава се — писао је М. Стевановић — онда када је потребно да сам тај облик отклони могућност мешања његова значења са значењима која све могу имати други облици са завршетком *-и*. Међутим, тамо, где облици атрибута, рецимо, и предлози који се једино уз инструментал употребљавају отклањају сваку двосмисленост, ... сасвим је обичан у употреби инструментал у облику с наставком *-и*.”¹

Аутори „Приручне граматике хрватскога књижевног језика”, дајући иначе предност облицима с наставком *-и*, мотивишу употребу облика с *-(j)у* њиховом формалном посебношћу, неподударњем с другим падежним облицима: „У инструменталу једн. наставак *-и* могу имати све именице, а наставак *-ју* или *-у* употребљава се углавном кад из контекста не би било јасно о којем се падежу ради, тј. највише онда кад је именица без приједлога или без атрибута.”²

¹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*. Београд, 1964, стр. 244.

² *Приручна граматика хрватскога књижевног језика*. Загреб, 1979, стр. 97.

Има података да дистрибуцију двојаких облика инструментала регулишу и други чиниоци (да у дистрибуцији двојаких облика инструментала делују и други чиниоци). То је, између осталог, лексички фактор, тј. заступљеност у парадигми појединих именица само једног од два могућа облика инструментала јд. или бар преовладавање једног од њих без обзира на синтаксичке услове. У Правопису 1960, на пример, стоји: *ћуд*, инстр. *ћуди*; *авет* инстр. *авети* (обичније него *авећу*). Д. Брозовић сматра да је инструментал с наставком *-и* типичан за већи број именица: „То су нпр. *коб*, *доб* (усп. *зобљу* и *зоби*), *заборав*, *драж младеж* (усп. *ражју* и *ражи*), *сјен*, *неман*, *горопад*, *врст*, *крељут*, *прољет*, *студ*, *груд*, има их бар десетак. . .”³

У радовима И. Поповића и А. Пеца дошла је на видело зависност употребе наставака *-(j)у* и *-и* од творбених или гласовних особина именичких основа. И. Поповић је запазио да се код именица, чије основе имају суфикс *-ост*, инструментал по правилу оформљује наставком *-(j)у*.⁴ А. Пецо је, са своје стране, констатовао да се у народном језику облици инструментала збирних именица са суфиксом *-ад* граде свугде, изузев неких црногорских говора, наставком *-и*.⁵ То се огледа и у књижевном језику. И. Поповић је забележио облик инструментала чељади у делима И. Ђипика и Р. Чолаковића, а у Његошевом Горском вијенцу наишао на облик *унучађу* (С *унучађу* *ћедови играју*).⁶

Писац ових редова је такође уложио нешто труда у проучавање обличке варијабилности инструментала једине. Пре више од двадесет година испитао сам употребу облика типа *стварју/ствари* у делима Ива Андрића (*Госпоћица*, *На Дрини ћуприја*, *Одабране приповетке*, књ. 1—2, 1954, *Травничка хроника*), Владана Деснице (*Зимско љетовање* и *Прољеће* у *Бадровцу*), Мирослава Крлеже (*Излет у Русију*, *Новеле*, *На рубу памети*, *Повратак Филипа Латиновића*), Ранка Маринковића (*Под балконима* и *Руке*), Мирјане Матић-Хале (*Липе*), Миодрага Поповића (*Вук Стеф. Караџић*, *Ђура Даничић*, *Трагања за трајним*), Исидоре Секулић (*Из прошлости*, *Његошу*, *књига дубоке оданости*, *Госпа Нола*), Бранка Ћопића (*Дјечак прати змаја*, *Пролом*) и Добрице Ћосића (*Далеко је сунце* и *Корени*). Резултати истраживања били су објављени 1968. у

³ Д. Брозовић, О сувременој морфолошкој норми хрватскога језичног стандарда и о морфолошким значајкама стандардне новоштокавштине уопће. — *Језик*, год. XXIV, 1976—1977, бр. 1, 1976, стр. 11.

⁴ И. Поповић, Инструментал именица женског рода на сугласник. — *Наш језик*, нова серија, књ. III, св. 7—8, 1952, стр. 275.

⁵ А. Пецо, Облици колективних именица на *-ад*. — *Наш језик*, нова серија, књ. VII, св. 7—10, 1956, стр. 243.

⁶ И. Поповић, нав. дело, стр. 276.

едицији филолошког факултета Московског универзитета „Словенска филологија”⁷.

Та студија, која садржи ако ништа друго а оно бар скупину веродостојних података, остала је, по свему судећи, непозната граматицима у Југославији. Настављајући касније испитивање појава морфолошке варијабилности у српскохрватском књижевном језику XX века ексцерпиром сам облике инструментала јд. III деклинације из књига још двадесет четворице писаца — припадника различитих територијално-културних средина. Овом приликом презентирам прикупљене податке који, верујем, имају објективну вредност за дескриптивну морфологију савременог књижевног језика.

Искоришћена издања и њихове условне ознаке за документирање и верификовање навода језичке грађе:

Андрић — Иво Андрић, *Кућа на осами*. СКЗ, Београд, 1976.

Барац I — Антун Барац, *Југословенска књижевност*. Матица хрватска, Загреб, 1963 (лат.).

Барац II — Антун Барац, *Чланци и есеји*. Зора — Матица хрватска, 1968 (лат.).

Божић — Мирко Божић, *Неиспакани*. Зора, Загреб, 1955 (лат.).

Братић — Радослав Братић, *Сумња у биографију*. Просвета, Београд, 1981.

Вуч. — Шиме Вучетић, *Враг ти је дуг живот*. Свеучилишна наклада Либер, Загреб, 1981 (лат.).

Горан — Иван Горан Ковачић, *Дани гњева*. Накладни завод Хрватске, Загреб, 1946 (лат.).

Киш — Данило Киш, *Башта, пепео*. Просвета, Београд, 1969.

Костић — Душан Костић, *Крајеви и људи*. Народна књига, Цетиње, 1954.

Кул. — Скендер Куленовић, *Понорница*. Нолит, Београд, 1977.

Лалић I — Михаило Лалић, *Изабране приповијетке*. Народна књига, Цетиње, 1950.

Лалић II — Михаило Лалић, *Раскид*. Нолит, Београд, 1977.

Мар. — Ранко Маринковић, *Киклоп*. Просвета, Београд, 1965.

Матић I — Душан Матић, *Избор текстова*. Матица српска — СКЗ, Нови Сад — Београд, 1966.

Матић II — Душан Матић, *Коцка је бачена*. СКЗ, Београд, 1974.

Назор I — Владимир Назор, *Истарски болови*. Издање књижевара В. Васића, Загреб, 1930 (лат.).

⁷ В. П. Гудков, Вариантны формы творительного падежа III склонения в сербохрватском литературном языке. — Славянская филология. Сборник статей. Выпуск 7. Москва, 1968, стр. 45—57.

Назор II — Владимир Назор, *Сабрана дјела*, св. XVII. Загреб, 1977 (лат.).

Симић — Драган Симић, *Лисополци*. Белетра, Београд, 1959.

Смиљ. — Радомир Смиљанић, *Бекство на Хелголанд*. Просвета, Београд, 1977.

Стеф. — Павле Стефановић, *Гаврило Кужељ*. Нолит, Београд, 1974.

Тишма — Александар Тишма, *Повратак миру*. Нолит, Београд, 1977 (лат.).

Ћосић Бора — Бора Ћосић, *Содома и Гомора*. Матица српска, Нови Сад, 1963.

Ћосић Бран. — Бранимир Ћосић, *Покошено поље*. Просвета, Београд, 1955.

Угр. — Павле Угринов, *Задат живот*. Нолит, Београд, 1980 (лат.).

Хр. — Јован Христић, *Чехов драмски писац*. Нолит, Београд, 1981 (лат.).

Цес. — Аугуст Цесарец, *Царева краљевина*. Накладни завод Хрватске, Загреб, 1946 (лат.).

Црњ. I, II, III — Милош Црњански, *Сеобе*, књ. I—III. Нолит, Београд, 1978.

Шег. I — Петар Шегедин, *Гетсемански вртови*. Свеучилишна наклада Либер, Загреб, 1981 (лат.).

Шег. II — Петар Шегедин, *Мртво море*. Култура, Загреб, 1953 (лат.).

Наводим све забележене у овим текстовима потврде (примере) инструментала јд. одостражњим редоследом према гласовним карактеристикама именичких основа. Цифре које долазе иза именица у номинативу означавају број примера с наставцима *-(j)у* и *-и*.

Именице с основом на -б:

коб 0/1: нашом коби, Шег. I 32.

Именице с основом на -в:

љубав 44/3: испуњен љубављу, Барац I 33, 156—157; прожете љубављу, Барац I 60; с љубављу, Барац I 69, 132; Братић 172; Костић 145, 304; Лалић I 45; Мар. 103, 389; Назор II 215; Симић 64, 171; Смиљ. 215; с толиком љубављу, Барац II 223; опијен љубављу, Барац II 257; разблажити љубављу, Божић 146; свом љубављу, Вуч. 56; једном љубављу, Кул. 30; некад љубављу, некад саучешћем, Лалић II 289; ви то називате љубављу, Мар. 103; с великом љубављу, Матић I 144, 145; Симић III; инспиришемо се љубављу, Матић I 303; прољећем и љубављу, Назор II 184; чистом љубављу, Симић 31; Црњ. III 72; са нескривеном љубављу, Симић 40; окружена љубављу, Симић 46; материнском љубављу, Симић 179; с родитељском

љубављу, Симић 196; рђаво конципираном љубављу, Ћосић Бора 116; за љубављу, Ћосић Бран. 374; Црњ. III 363; волела је љубављу, Угр. 223; необузданом љубављу, Угр. 239; својом љубављу, Хр. 172, 199, 213; ватреном љубављу, Хр. 200; воли љубављу којом, Хр. 201; анциларном љубављу, Црњ. III 193;

чистом љубави, Мар. 193; с једном љубави женском, Мар. 197; својом љубави, Шег. II 138.

цев 0/2: пушчаном цијеви, Костић 243; неком цијеви, Костић 280.

крв 49/0: угушивали су крвљу, Барац I 160; пријесном крвљу, Божић 16; крвљу њеном, Божић 99; црном крвљу, Божић 222; згрушалину, улијеplену крвљу, Божић 238; обливени крвљу, Божић 241; јаком крвљу, Божић 248; мутном крвљу, Божић 275; модруљастом крвљу, Божић 335; својом крвљу, Божић 342; главе, умрљане крвљу, Братић 20; нокти, премазани крвљу, Братић 128; с нашом крвљу, Вуч. 87; хрпа камења попрскана крвљу, Горан 119; тла залита крвљу, Горан 158; цементирано крвљу, Костић 27; заливено крвљу, Костић 330; да крвљу плати, Лалић I 11; дланови подливени крвљу, Лалић I 52; крвљу затопљени затварач, Лалић I 66; пушку обливену крвљу, Лалић I 67; с крвљу, Лалић I 193; Лалић II 232; загушен крвљу, Лалић I 211; дјечјом крвљу, Лалић II 124; замазане су крвљу, Лалић II 136; с косом, попрсканом крвљу, Лалић II 346; напајати се крвљу, Назор I 43; наштрапана (је) крвљу, Назор I 69; окаљана (је) крвљу, Назор I 81; које су наливале крвљу, Симић 164; лице му се зали крвљу, Ћосић Бран. 58; руке су замрљане крвљу, Ћосић Бран. 106; модрицама и крвљу, Ћосић Бран. 226; очију наливених крвљу, Ћосић Бран. 226, 287; са крвљу, Ћосић Бран. 290; лице се покрива крвљу, Ћосић Бран. 565; марамица је натопљена крвљу, Угр. 56; натопљени крвљу, Угр. 78, 79; обливен крвљу Црњ. I 39, 71; помешан крвљу, Црњ. I 90; крвљу својом, Црњ. II 102, 275; III 148; хунгарском крвљу, Црњ. III 59; крвљу поцрвенело око, Црњ. III 311.

Именице с основом на -д:

а) збирне именице са суфиксом -ад, 0/4: међу служинчади, Барац I 180; људском вучади, Кул. 23; задружном чељади, Кул. 46; за женском унучади, Матић II 99;

б) друге именице на -д:

глад 13/0: штрајк глађу, Братић 227; кажњавали су га глађу, Горан 181; исцрпљени глађу, Киш 197; лице, нагрђено глађу, Лалић I 99; трапећи се глађу, Мар. 15; морио га глађу, Мар. 65; с глађу, Симић 68; с каквом ли глађу, Симић 68; својом женском глађу, Симић 75; ни нагоном самоодбране, ни глађу, Стеф. 39; у свету, притиснутом глађу, Ћосић Бора 126; са глађу, Ћосић Бора 191; да излечи глађу, Црњ. I 102.

мед (мјед) 0/1: међу сребром и мједи, Божић 222.

ћуд 0/2: својом кавгаџијском ћуди, Андрић 14; њиховом ћуди, Црњ. II 50.

Именице с основом на -ћ:

чађ 1/0: засипаних чађу, Костић 321.

жеђ 2/0: пакленом жеђу, Киш 115; трапећи се жеђу, Мар. 15.

Именице с основом на -ж:

лаж 3/1: једном лажју, Ђосић Бран. 293; с лажју, Цес. 224, 276; оправдати га којом изликом и лажи, Цес. 343.

гареж 0/2: виде ову гаражи умазану справу, Братић 35; Воз је обавијен димом и гаражи, Братић 157.

Именице с основом на -з:

слуз 0/1: телећи труп облијепљен слузи, Братић 137.

Именице с основом на -л:

бол 0/1: с боли, Цес. 452.

со (сол) 5/0: рану поспе сољу, Горан 185; са сољу, Лалић II 269, 317; Назор II 307; сољу разума, Лалић II 351.

мисао 60/4: да мишљу обухвати, Андрић 129; она је прожета мишљу, Барац I 31; с основном мишљу, Барац I 105; с главном мишљу, Барац I 123; заносио се мишљу, Барац I 189; централном мишљу, Барац II 146; једном мишљу, Барац II 189, 251; Мар. 102; с мишљу, Барац II 207; Лалић I 74, 131, 148; Мар. 135; Симић 226; Цес. 315, 350; Црњ. I 166; обузета мишљу, Божић 80; ни мишљу кршити, Божић 86; да се припреме мишљу на то, Божић 128; мишљу о води, Божић 271; том мишљу, Киш 15, 26, 215; Угр. 161; Цес. 282, 347; Шег. I 85; бавим се мишљу, Кул. 219; пред тешком мишљу, Лалић I 82; другом мишљу, Мар. 150; својом мишљу, Мар. 159, 168; Матић I 252; Назор II 242; Шег. I 25, 43, 134; II 57; неком новом мишљу, Мар. 227; том злом мишљу, Матић II 285; фиксном мишљу, Назор II 29; био (је) мишљу приступио, Назор II 34; мишљу проживљујем, Назор II 260; његове мисли свршивале су се мишљу, Ђосић Бран. 333; с неком мишљу, Угр. 23; неисказаном мишљу, Угр. 153; обузета мишљу, Угр. 318; с извјесном мишљу, Цес. 68; с тајном мишљу, Цес. 181; наглом мишљу, Цес 361; охрабрен мишљу, Цес. 395; подсвијесном мишљу, Цес 433; потресен мишљу, Црњ. I 38, 207; носи се мишљу, Црњ. I 105; истом мишљу, Шег. I 76; спас од излета мишљу, Шег. I 283;

основном мисли, Барац II 47; с домаћинском мисли, Братић 239; мојом мисли, Назор II 154; истом мисли, Шег. I 74.

замисао 1/1: представом и замишљу, Стеф. 182; идиотском замисли, Смиљ. 163.

намисао 0/1: с мојом замореном намисли, Божић 278.

примисао 0/2: сујеверном примисли, Божић 9; с лукавом примисли, Божић 144.

помисао 4/0: самом помишљу, Симић 75; заокупљена помишљу, Симић 226; са сталном помишљу, Симић 308; са помишљу, Угр. 250.

Именице с основом на -љ:

обитељ 1/4: за слободом и за обитељу, Барац II 325; бројном обитељи, Барац I 91; својом обитељи, Цес. 34; са својом обитељи, Шег. I 17; овом обитељи, Шег. I 236.

Именице с основом на -н:

неман 0/1: пред немани, Назор I 80.
студен 0/1: пред кишом и студени, Шег. I 297.
бојазан 0/2: изморени свађама, бојазни и раздором, Назор I 83; дрвенастом небојазни, Божић 22.
плесан 0/1: сивкастом плијесни, Назор II 68.
трун 0/1: са труни поштења, Хр. 55.

Именице с основом на -р:

ствар 0/2: естетe, усхићене мирисом уместо ствари самом, Ћосић Бора 134; вашом ствари, Цес. 94.
звер 0/1: са распомамљеном звери, Матић II 255.
кћи 0/1: са сином и кћери, Цес. 178.

Именице с основом на -т, осим именица са суфиксом -ост:

влат 0/1: што се забављају листом или влати траве у својим устима, Шег. I 157.

руковeт 0/1: с руковeти узбраних цвeтића, Горан 175.
голет 0/1: с голети каменитом, Назор II 89.

памет 5/0: са свим његовим својствима, памeћу, Барац I 262; с памeћу, Вуч. 154; Цес. 207; запенушиш речима и набризгаш памeћу, Симић 122; да ће померити памeћу, Црњ. I 88.

добит 0/1: лупешком добити, Божић 49.

нит 0/3: црвеном нити, Лалић I 71; једном нити, Мар. 33; спирализираном нити, Мар. 8.

страст 24/0: с нарочитом страшћу, Барац I 215, 217; са страшћу, Божић 75; Костић 328; Лалић I 70; Ћосић Бран. 198; тугом и страшћу, Вуч. 34; хране се страшћу, Вуч. 123; том страшћу, Вуч. 196; са једнаком страшћу, Киш 119; лакоћом и страшћу, Лалић I 27; узаврелом страшћу, Лалић I 252; свом страшћу, Лалић I 269; заслијепљени страшћу, Лалић II 243; с неком страшћу, Мар. 213; Матић II 300; суморном страшћу, Матић II 307; са толиком страшћу, Ћосић Бран. 268; са коликом страшћу, Ћосић Бран. 415; с ужасном страшћу, Цес. 44; баца се страшћу пијавице, Цес. 49; посебном

страшћу, Шег. I 119; видљивом страшћу, Шег. I 16; ситном страшћу, Шег. II 40.

сладостраст 1/0: неком сладострашћу, Шег. I 240.

част 2/0: овом чашћу, Кул. 101; јамчим чашћу, Стеф. 140.

вест 6/0: с радосном вијешћу, Мар. 180; изненадном вешћу, Матић II 290; добром вешћу, Угр. 297; таквом вијешћу, Цес. 448, с вијешћу, Цес. 454; радосном вијешћу, Шег. I 204.

савест 4/1: са савјешћу, Барац II 222; нечистом савјешћу, Лалић II 103; скривеном савешћу, Стеф. 112; са савешћу, Ћосић Бран. 548;

својом савјести, Цес. 480.

повест 1/0: књижевном повијешћу, Барац II 153.

заповест 1/0: са заповешћу, Црњ. I 112.

исповест 1/0: с исповијешћу, Барац II 39.

свест 18/0: прожети свијешћу, Барац I 41; с првом свијешћу, Божић 18; са страшном свијешћу, Мар. 74; прође ли свешћу, Матић I 31; својом свешћу, Матић I 143; болесном свешћу, Смиљ. 171; мојом свешћу, Смиљ. 195; ни нагонима, ни свешћу, Стеф. 33; са свијешћу, Цес. 116—117; Шег. I 238; Шег. II 57; својом свијешћу, Цес. 269; мојом свијешћу, Шег. I 34; његовом свијешћу, Шег. II 67; помућеном свешћу, Црњ. I 10; вољом и свешћу, Црњ. I 30; последњом свешћу, Црњ. I 46; са пуном свешћу, Црњ. I 68.

подсвест 1/0: с подсвијешћу, Божић 158.

самосвест 2/0: наглашеном самосвешћу, Угр. 233; са животном самосвешћу.

четврт 0/1: првом четврти, Црњ. III 387.

смрт 45/0: за смрћу, Барац I 102, 132; пред смрћу, Барац I 259; Матић I 237; Шег. I 178; Дураковом смрћу, Барац II 168; Видрићевом смрћу, Барац II 241; са смрћу Барац II 256; Киш 9, 26, 158; Лалић II 31; Мар. 90; Ћосић Бран. 210; Црњ. III 458; Шег. I 181; постаје смрћу, Барац II 258; животом и смрћу, Барац II 293; нек се узврати смрћу, Божић 281; над смрћу, Братић 202; Киш 30; са својом смрћу и смрћу своје мајке, Киш 95; десетоструком смрћу, Киш 102; својом смрћу, Лалић II 162; смрћу која му не одговара, Лалић II 164; смрћу новом, Мар. 445; смрћу Ивана, Назор II 98; најстрашњијом смрћу, Смиљ. 22; мученичком смрћу, Смиљ. 172; над смрћу, Стеф. 39, 40; Ћосић Бора 251; ни смрћу ни болешћу, Стеф. 98; његовом смрћу, Ћосић Бора 207; Шег. I 37; белом смрћу, Ћосић Бран. 161; неумитном смрћу, Ћосић Бран. 261; смрћу или нечим, Хр. 121; угрожен смрћу, Цес. 353; смрћу га је преварило, Цес. 450; Пајзловом смрћу, Цес. 458; кажњавати смрћу, Црњ. III 145, 385.

сабласт 0/1: са црном сабласти, Шег. II 156.

власт 17/0: под влашћу, Барац I 5, 6, 34, 59, 76, 125, 127, 202; Стеф. 104; све мањом влашћу, Барац I 56; с влашћу, Барац I 194;

Лалић II 321; за влашћу, Барац II 47; туђом влашћу, Барац II 100; под четничком влашћу, Лалић I 89; 97; влашћу и неправдом, Лалић II 341.

сласт 15/0: трунуо је слашћу, Божић 35; злурадом слашћу, Божић 54; са слашћу, Мар. 163, 310, 338, 397, 478, 494; Шег. II 45; с каквом слашћу, Мар. 316; с неком слашћу, Матић I 187; Шег. I 94; с таквом слашћу, Шег. I 306; II 45; с нарочитом слашћу, Шег. II 82.

маст 4/0: с машћу, Киш 148; облаже машћу, Мар. 91; неком машћу, Назор II 144; црном машћу, Ћосић Бран. 358.

напаст 3/0: пред напашћу, Лалић II 203; овом грлатом напашћу, Симић 240; с том напашћу, Цес. 392.

препаст 3/1: стишан препашћу, Горан 152; блесавом препашћу, Цес. 113; с препашћу, Цес.;

беспомоћном препаста, Божић 404.

пропаст 6/0: с пропашћу, Барац I 13, 62; Угр. 129; које су се свршиле пропашћу, Барац I 126; с том пропашћу, Угр. 125; увек су се свршавали пропашћу, Ћосић Бран. 466.

болест 8/1: ни болешћу, на премештајем, Стеф. 98; са неком болешћу, Ћосић Бран. 230; месечном болешћу, Хр. 84; с његовом болешћу, Цес. 49; својом болешћу, Цес. 403; мучен болешћу, Црњ. I 157; дотучен болешћу, Црњ. I 174; неком болешћу, Црњ. III 391; с његовом болести, Цес. 48.

завист 10/0: са завишћу, Горан 178; Лалић II 25, 119, 315; Мар. 163, 303, 335; Ћосић Бран. 159; Црњ. I 198; са нескривеном завишћу, Симић 156.

корист 3/0: с коришћу, Барац I 129; II 67; непосредном коришћу, Барац II 46.

нечист 0/2: над морском нечисти, Братић 202; кокошјом нечисти, Цес. 254.

кост 0/1: са карличном кости, Стеф. 167.

чељуст 1/3: чељушћу магарећом, Мар. 320;

магарећом чељусту, Мар. 23; доњом чељусту, Назор II 275; огромном чељусту, Смиљ. 104.

сућут 0/2: проклетом сућути, Божић 126; са сућути, Цес. 256.

прегршт 1/1: с прегршћу, Костић 252;

пуном прегршти, Барац II 37.

Именице на -т са суфиксом -ост:

Именице са суфиксом -ост су многобројне а у неким делима и доста фреквентне. Пошто укупна количина забележених облика инструментала јд. премашује хиљаду потврда, не наводим цитатну грађу већ саопштавам (прилажем) само бројчане податке. Наравно, ако се буде указала потреба, спреман сам да доставим уредништву часописа сва документована сведочанства.

	-ошћу	-ости		-ошћу	-ости
Андрић	20	—	Назор	20	1
Барац	183	1	Симић	36	—
Божић	65	11	Смиљанић	15	1
Братић	10	—	Стефановић	45	—
Вучетић	26	—	Тишма	22	—
Горан Ковачић	4	2	Ћосић Бора	109	—
Киш	37	—	Ћосић Бран.	47	—
Костић	19	—	Угринов	62	—
Куленовић	5	—	Христић	35	—
Лалић	29	—	Цесарец	22	2
Маринковић	71	—	Црњански	27	—
Матић	65	—	Шегедин	32	1

Укупно: -ошћу 1006, -ости 19

←

Именице с основом на -ћ:

пећ 0/1: земљаном пећи, Црњ. I 53.

моћ 0/2: стваралачком моћи, Вуч. 121; својом прераном моћи, Симић 46.

надмоћ 0/2: с нескривеном надмоћи, Смиљ. 210; са извесном надмоћи, Тишма 156.

немоћ 2/1: примитивном организацијом и немоћу, Ћосић Бора 49; избежумљен немоћу да ма шта измени, Црњ. II 443; са својом немоћи, Киш 208.

премоћ 0/1: турском премоћи, Барац II 100.

ноћ⁸ 0/2: потиштеном ноћи, Мар. 185; стваралачком ноћи, Матић 212.

помоћ⁹ 4/3: чијом помоћу, Андрић 56; њиховом помоћу, Барац II 315; братовом помоћу, Назор II 347; с божјом помоћу, Цес. 200;

брзом помоћи, Ћосић Бран. 332; Јуришићевом помоћи, Цес. 279; својом помоћи, Цес. 325.

Именице с основом на -ч:

нејач 0/1: нашом нејачи, Црњ. II 62.

дивљач 0/1: пред наишлом дивљачи, Шег. II 59.

реч 40/31: ниједном речју, Андрић 143; једном ријечју, Барац II 261; Вуч. 78; Горан 204; Лалић I 251; Цес. 261; једном речју, Киш 163, 164, 187; Смиљ. 121, 157; Ћосић Бора 79, 219, 241; Ћосић Бран. 457, 538; Угр. 210; Црњ. III 352; пуном ријечју, Вуч. 108; неком речју, Киш 216; Ћосић Бора 11; тајанственом ријечју, Назор II 42; да се одбрани и речју и мишицом, Симић 85; да докажу и речју и песницом, Симић 97; реч са речју, Симић 101; и руком и речју, Симић 180; сваком речју, Смиљ. 291; непристојном речју

⁸ Не узима се у обзир прилог ноћу.

⁹ Не узимају се у обзир примери у којима се облик помоћу може сматрати предлогом, као ни израз с помоћу сличног значења (исп. одредницу помоћу у Речнику Матице српске), нпр.: помоћу њих, Лалић II 359, с помоћу којих, Барац II 248 и сл.

Стеф. 25; више очима него речју, Тишма 184; новом речју, Ћосић Бора 238; писаном речју, Ћосић Бора 240; није ни речју укорела, Ћосић Бран. 135; једном једином речју, Ћосић Бран. 135; не само речју, Ћосић Бран. 233; помоћи речју, Ћосић Бран. 382; њеном речју, Угр. 266; добром речју, Хр. 150; с ријечју, Цес. 240; с том огорченом ријечју, Шег. I 28; том ријечју, Шег. II 34;

најбољом ријечи, Барац II 41; једном ријечи, Братић 97; Мар. 71, 84, 211, 381; једном речи, Матић I 140; Симић 123; Хр. 30, 31, 54, 104, 124, 134, 142, 149, 161, 163, 168, 172, 178, 184, 219; пред гнусном ријечи, Горан 9; ниједном речи, Матић II 94; Црњ. III 337; најтежом речи, Симић 178; том речи, Хр. 194 (два); за том његовом ријечи, Шег. I 94; једном једином ријечи, Шег. II 16.

Именице с осном на -ш:

раскош 1/0: жеља за раскошју, Црњ. III 437.

пустош 0/2: хладном пустоши, Мар. 413; окружени пустоши, Чеховљеви јунаци збијају се, Хр. 168.

Изнесене податке о облицима инструментала јд. вреди статистички упоредити и спојити с резултатима проучавања изложеним у студији 1968. Да би се рељефније виделе сличности и разлике у обликовању инструментала јд., карактеристичне за групе именица или поједине речи, послужићемо се табеларним приказом.

Сразмерно наставака -(j)у и -и у испитаној грађи

	испитивања 1988.	испитивања 1968.	збирна сразмера
зоб	—	1/0	1/0
коб	0/1	—	0/1
љубав	44/3	28/7	72/10
нарав	—	0/1	0/1
цев	0/2	0/2	0/4
крв	49/0	51/3	100/3
са суф. -ад	0/4	0/15	0/19
глад	13/0	2/0	15/0
заповед	—	0/1	0/1
исповед	—	0/1	0/1
мед	0/1	0/2	0/3
ћуд	0/2	0/1	0/3
чађ	1/0	0/1	1/1
жеђ	1/0	0/4	1/5
лаж	3/1	2/1	5/2
драж	—	0/3	0/3
младеж	—	0/1	0/1
гњилеж	—	0/1	0/1
гареж	0/2	—	0/2
стареж	—	0/1	0/1
слуз	0/1	—	0/1
бол	0/1	—	0/1
со(л)	5/0	1/1	6/1
мисао (мисл-)	60/40	79/10	139/14

	испитивања 1988.	испитивања 1968.	збирна сразмера
замисао	1/1	2/0	3/1
намисао	0/1	—	0/1
примисао	0/2	—	0/2
помисао	4/0	4/2	8/2
обитељ	1/4	—	1/4
неман	0/1	—	0/1
висораван	—	0/1	0/1
студен	0/1	0/2	0/3
зелен	—	0/1	0/1
јесен	—	0/1	0/1
бојазан (бојазн-)	0/2	0/1	0/3
плесан	0/1	—	0/1
трун	0/1	—	0/1
кап	—	0/2	0/2
ствар	0/2	3/4	3/6
чар	—	0/2	0/2
звер	0/1	—	0/1
кћи (кћер)	0/1	1/5	1/6
влат	0/1	—	0/1
плавет	—	0/1	0/1
благодет	—	0/1	0/1
голет	0/1	—	0/1
врлет	—	0/1	0/1
памет	5/0	14/4	19/4
добит	0/1	0/1	0/2
нит	0/3	0/2	0/5
плот	—	1/0	1/0
четврт	0/1	—	0/1
смрт	45/0	43/2	88/2
цваст	—	0/1	0/1
сабласт	0/1	—	0/1
власт	17/0	15/4	32/4
сласт	15/0	14/0	29/0
маст	4/0	5/1	9/1
напаст	3/0	0/1	3/1
препаст	3/1	—	3/1
пропаст	6/0	6/0	12/0
страст	24/0	16/1	40/1
сладостраст	1/0	—	1/0
част	2/0	4/0	6/0
вест	6/0	8/1	14/1
савест	4/1	4/0	8/1
повест	1/0	—	1/0
заповест	1/0	—	1/0
исповест	1/0	—	1/0
свест	18/0	7/2	25/2
подсвест	1/0	—	1/0
самосвест	2/0	—	2/0
дражест	—	0/2	0/2
болест	8/1	9/0	17/1
завист	10/0	7/0	17/0
корист	3/0	0/1	3/1
нечист	0/2	—	0/2
са суф. -ост	1005/19	715/5	1720/24
кост	0/1	—	0/1

	испитивања 1988.	испитивања 1968.	збирна сразмера
врст	—	0/1	0/1
чељуст	1/3	0/4	1/7
сућут	0/2	—	0/2
прегршит	1/1	—	1/1
пећ	0/1	0/2	0/3
моћ	0/2	2/3	2/5
надмоћ	0/2	0/1	0/3
немоћ	2/1	0/2	2/3
премоћ	0/1	0/1	0/2
пуномоћ	—	1/0	1/0
помоћ	4/3	10/6	14/9
ноћ	0/2	1/1	1/3
нејач	0/1	0/2	0/3
дивљач	0/1	—	0/1
реч	40/31	38/55	78/86
раскош	1/0	0/2	1/2
варош	—	0/3	0/3
пустош	0/2	0/1	0/3

Наведени статистички подаци сведоче да обликовање инструментала једнине условљавају више чинилаца. Очито је да је битан пре свега творбени фактор. Именице са суфиксом *-ост* у 98 до 99 одсто потврда имају флексију *-у* (са сугласничком алтернацијом *ст/шт*). Уз то треба додати да су малобројни примери с наставком *-и* забележени у текстовима из западног ијекавског региона (поред неупоредиво многобројнијих облика на *-ошћу*). Обрнуто, именице са суфиксом *-ад* добијају искључиво наставак *-и*. Њима се придружују и збирне именице са суфиксом *-ач*: нејач (0/3) и дивљач (0/1). Додајмо наведеним потврдама још два истоветна податка: Одевају се зверским кожама и хране се дивљачи или рибом. Панчић (Речник МС и МХ, дивљач); Стално живећи у природи, сваки дан ловећи и хранећи се претежно дивљачи, они су и у реалности и у књигама осећали блискост зveriња и птица. Милан Кашанин, Српска књижевност у средњем веку. Просвета, Београд, 1975, стр. 22.

Изгледа да је и за речи са суфиксом *-еж* (*младеж, гараж, гњилеж, стареж*) карактеристичан наставак инстр. јд. *-и*: Многи први пут виде ову гаражи умазану справу... Р. Братић, и сл.

Код осталих именица III деклинације, чије основе се поклапају с кореном или имају непродуктивне, нискофреквентне суфиксе (нпр. *пустош*), избор наставак инстр. јд. зависи, прво, од гласовних карактеристика финалног дела основе и, друго, од лексичког фактора. Именице на *-ст* имају најчешће наставак *-у* (*влашћу* и сл., изузетак чини реч *чељуст*). Код именица с основом на вокал или слоговно *р + т* ситуација је мање изразита. Изгледа да ту активније делује лексички фактор (исп.: *памет* 19/4, *смрт* 88/2 и *нит* 0/5).

Пада у очи да сви забележени облици инстр. јд. именица на -н имају флексију -и. Наставак -и преовладава и код именица на -ћ и -ћ, са изузетком именице *помоћ* (14/9), као и код именица на -ш.

Наравно нису за све типове именица добијени подаци довољно репрезентативни и уверљиви. Али у својој укупности они имају објективну вредност и потврђују ваљаност и перспективност оног прилаза проучавању варијабилних облика инструментала јединине који је наговестио талентовани Иван Поповић.

Милосав Ж. Чаркић

ГЛАСОВНА СТРУКТУРА РИМЕ И ЊЕНА ФУНКЦИЈА У ПОЕЗИЈИ БРАНКА МИЉКОВИЋА

1. Међу гласовним понављањима у стиху особен положај припада рими. Место на клаузули, тј. завршетку стиха, тесно је повезује са ритмичком, интонацијском и синтаксичком структуром, затим с лексиком. Приступ анализи риме је веома разнолик. Истраживачи се не слажу у њеној дефиницији, класификацији, па и у значењу.¹ Не упуштајући се у ту проблематику, риму ћемо, гледајући са звучне стране, поделити на два основна типа: *п о д у д а р н у* и *н е п о д у д а р н у*. Приликом одређивања ова два типа риме нису узимане у обзир акценатске разлике у квалитету и квантитету, није чак узимано ни место акцента. Дакле, битан је био принцип подударана или неподударана гласова у две римовне речи. Ако се бројчано изрази присуство два наведена облика риме у Миљковићевој поезији, добиће се следећи подаци: у 81,8% римованих стихова јавља се подударна, а у 18,2% неподударна рима. Ево неколико примера за подударну риму:

¹ „А што је рима у пјесми него појачавање, пуно формирање ритма, који се креће и ствара у кретању гласовне ријечи и вредноте говорног језика. Један број слогова, који често налазимо у пјесмама, јесте ритам, како га чује пјесник у прерађеној стварности својега ја” (Губерина Петар, *Звук и покрет у језику*, Загреб, 1952, стр. 86).

„Рифмой мы называем звуковой повтор в конце соответствующих групп (стиха, полустихия, периода), играющий организующую роль в строфической композиции стихотворения” (Жирмунский В. М., *Рифма, ее история и теория*, Петроград, 1923, стр. 9).

Слично мишљење налазимо и код украјинског теоретичара стиха В. Ковалевог: „Рифма — это звуковой повтор композиционного значения, ибо помогает объединять стиховые (метрико-ритмические) ряды в законченную систему” (Ковалевский В., *Рима*, Ритмічні засоби українського вірша, Київ, 1965, стр. 21).

„Рифму с ее звуковой стороны можно определить как повтор звуков или звуковых комплексов, связывающий (или более) строки и тяготеющий к их концу” (Гончаров Б. П., *Звуковая организация стиха и проблемы рифмы*, Москва, 1973, стр. 133).

Ноћ испод земље развеселим²
 Израсте ветар у нежну биљку
 из тог подземља где светиљку
 и птицу никад да доселим I, 105

О зашто смо тако сами и слаби и крти
 Док се земља окреће око своје смрти
 негде испод земље зри тишина зла

Најзад сам довољно мртав ништа ме не боли
 Дрво се нагиње над заборавом нема шта да се воли
 Нека ниче цвеће из проклетог тла I, 109

Некога света тешке сене пале
 Робе напорног брега и злих вести
 Доцкан је да посумњамо у оно што је у нашој свести
 Целога живота речи су нас крале. I, 131

и неподударну риму:

Нека ме недостојног ветар обавије
 Куло с врхом ван времена на коју дишем
 Тесно је небу у птици још више
 Моје издвојено око ван главе бдије. I, 129

Понављам речи које су ми дале
 Тај цвет тај камен птицу што искрсну
 Из ничега, сунце које се распрсну
 Над светом који су саме одабрале. I, 134

(. . .)
 Трговци часни што купују ватром
 Из твојих руку истинито благо
 На твоме телу град цртају јатом
 жртвених ждралова умилјатом снагом. I, 228

У неподударној рими квалитет поновљеног звучања, у првом реду, зависи од начина нарушавања звуковне идентичности и хармоније између два дејствујућа елемента риме, а затим и од звуковне блискости или разноликости опонирајућих гласова. Најчешћи вид неподударања настаје приликом појаве неодговарајућих гласова, што ствара епентетски тип гласовних понављања:

рећи — речи, I, 169; дани — мами, I, 138; гребене — ледене, I, 168; стале — поспале, I, 134; искрсну — распрсну, I, 134; правца — прамца, I, 130; неутешни — неумешни, I, 170.

У оквиру епентетског типа понављања интерполираном гласу у једној речи одговара нереализовани глас у другој речи:

исели — исцели, I, 221; ватром — јатом, I, 228; елигије — гњије, I, 143; мешају — премештају, I, 166.

² Сви цитирани стихови су узимани из прве две књиге *Сабраних дела* Б. Миљковића, Ниш, 1972.

Сличан ефекат настаје када се исти поступак понови на крајевима речи:

благо — снагом, I, 228; ипак — ђипа, I, 223; ташто — маштом, I, 235; певаш — доснева, I, 234; прерано — саном, I, 237; прети — сетим, I, 266; чувам — дува, I, 266.

Доста ређе песник употребљава и метатезни тип гласовних понављања у риматском пару: *моје — спокојем*, I, 142; *нама — тамна*, I, 236, а веома ретко метатезно-спентетски тип гласовних понављања у риматском пару: *моје — спокојем*, I 142; *нама — тамна*, I, физма Миљковић је увео нове риматске елементе освеживши тиме риму и обогативши сопствени римариј. Овакав начин гласовног структурирања риме први су применили симболисти,³ који су битно утицали на Миљковићев уметнички поступак конституисања поетског израза.⁴

Са фонетске, звуковне тачке гледишта, подударност и неподударност гласова који улазе у састав риме нису и једино меродавне величине. За звучну страну риме веома је битно да ли је њен крај обележен самогласником или сугласником. Заправо, да ли се ради о типу отворене или затворене риме, што има директног утицаја на њену сонорност. Миљковићеве стихове у том погледу посебно карактерише отвореност риме на коју отпада 84,8⁰/₁₀₀ стихова, док је затворена присутна само у 15,2⁰/₁₀₀ стихова. Заступљеност отворених и затворених рима скоро се у потпуности подудара са отвореношћу свих стихова узетих заједно (римованих и неримованих), 82,1⁰/₁₀₀ припада отвореним, а 17,9⁰/₁₀₀ затвореним стиховима. Овакав податак може послужити као реалан показатељ изражене сонорности Миљковићева стиха.

Звучност риме, поред наведених елемената, условљена је бројем поновљених гласова који чине сазвучје две речи.⁵ Узимајући овај критериј у обзир може се говорити о богатој и сиромашној звучности риме. У Миљковићевој поезији у две римоване речи понављање иде од једног до осам гласова. Приликом обраде података о количини поновљених гласова у две римом истакнуте речи узимани су у обзир и гласови који су се нашли изван риматског комплекса, заузимајући места ближе почецима римованих јединица:

³ „У симболистов (не ранише) приближителна рифма узаконивається окончательно, а Брюсов и Блок неточными рифмами открывают новую эпоху” (Гаспаров М. Л., *Рифма Блока*, вып. 459, Тарту, 1979, стр. 39).

⁴ „Себе сматрам унуком надреализма. Покушавам да у свом поетском поступку измирим симболистичку и надреалистичку поетику” (Миљковић Б., *Сабрана дела*, књ. 4, Ниш, 1972, стр. 259).

⁵ „Звучание рифмы зависит от количества общих звуков — одинаковых или сходных” (Бельская Л. Л., *К проблеме классификации и систематизации рифмы*, Филологические науки, бр 4, Москва, 1987, стр. 89).

измерена — мислена, I, 219; препричан — непомичан, I, 115; језовити — зрити, I, 117; свију — сакрију, I, 119; лице — крилатице, I, 232; стрепи — слепим, I, 233; ослепљена — колена, I, 132; прогањају — приклањају, I, 126; поверење — подозрење, I, 115.

У следећу табелу унети су подаци о заступљености рима са одговарајућим бројем поновљених гласова:

1	2	3	4	5	6	7	8
2,2%	8,5%	49,4%	28,5 ⁰ / ₀	7,9 ⁰ / ₀	2,5%	0,8 ⁰ / ₀	0,2%

Први редак означава број поновљених гласова; други редак удео риме са поновљеним гласовима.

Према прорачуну као што се види из табеле, Миљковић у 77,6% случајева риму гради од три и четири поновљена гласа. На риму од пет и више гласова отпада 11,4%, а на риму са једним и са два гласа 10,7% стихова.

2. Рима понављањем гласовног комплекса садржаног у двама и више речи, поред тога што их издваја из стиховног низа, ширег контекста — открива и њихову лексичку везу која се испољава у комбинацији истоветних или различитих типова лексичких јединица. Карактер лексичке везе римованих јединица може често указати и на семантичку страну риме.

Миљковићева поезија у том смислу оставља дојам о високом проценту учесталости глаголских рима, те испада као да оне преузимају доминирајућу улогу. Међутим, такав утисак вара. Од коришћеног лексичког материјала по заступљености у рими на прво место долазе именице са 47,1%, што је скоро половина целокупне лексичке грађе. Одмах после именица долазе, истина, глаголи са 37,5%, док на све преостале врсте речи отпада 15,4%. Дакле, основу лексичког састава риме чине именице и глаголи са 84,6%. Даље, према нашим подацима у 57,5% римованих стихова Миљковић се користи комбинацијом истоветних лексичких категорија: именица — именица (29,6%); глагол — глагол (21,9%); придев — придев (4,0%); прилог — прилог (1,5%); заменица — заменица (0,5%). На различите комбинације отпада 42,5: именица — глагол (24,6%); именица — придев (6,4%); именица — заменица (1,5%); именица — број (0,5%); именица — прилог (1,8%); именица — предлог (0,2%); именица — речца (0,1%); глагол — придев (4,3%); глагол — заменица (1,7%); глагол — прилог (0,6%); глагол — број (0,1%); придев — заменица (0,1%); придев — број (0,1%); придев — прилог (0,2%); придев — речца (0,1%); прилог — заменица (0,1%);

прилог — речца (0,1%). Лако пада у очи да Миљковић употребљава, изузев везника и узвика, све врсте речи, што сведочи о лексичкој разноврсности риме. На основу ових података могуће је спровести одређену детаљнију анализу али се у њу засада нећемо упустити.

3. Рима као гласовна супстанција језика има важну улогу у гласовној структури особито стиха. Отуда је функција риме у Миљковићевој поезији доста сложена и разноврсна. Миљковић се у половини (50,2%) својих стихова користи римом. Поред звуковне и организационе, основна улога риме је ритмичка, јер означава крај стиха у његовом интонационо-ритмичком заокружењу у строфу. Сва ова три аспекта не „занемарују ни чињеницу да ријечи које формирају риму доносе са собом своје значење, због чега је рима увијек и семантичко повезивање ријечи, које је... у дубокој вези са цјелокупним карактером pjesничког дјела“.⁶

На организационој функцији риме нећемо се посебно задржавати. У римованом строфном стиху увек је могуће одредити крај једног и почетак другог стиха. У стиховима у којима долази до колизије ритмичке и синтаксичко-интонационе структуре рима има ту способност да их повеже у заокружену ритмичку, интонациону и смисаону целину. Приликом деформације строфне структуре рима се јавља као главни регулатор стиховног протока:

Нека твоји бели лабудови кристална језера сањају,	(1)
али не веруј мору које нас вреба и мами.	(2)
Просторе где невидљива снага сања којој се сунцокрсти
клањају	(3)
видиш ли окренута заборављеним данима у тами?	(4) I, 126
Чујеш ли звездани систем мога крвотока!	(1)
Понављам: неки ће свемир поново да нас створи	(2)
макар слепог лица и мрачног срца док сунце не
проговори	(3)
над претњом црног и отровног неког сока.	(4) I, 171

Да издвојене речи „клањају“ и „проговори“ припадају трећем, а не да граде нови, самостални стих указују баш риматски парови: „сањају — клањају“, „створи — проговори“, те тако строфе чине четири, а не пет стихова.

Песник помоћу риме, такође, зна да организује, формира строфе тамо где на први поглед није формално поделио песму на строфе, у наизглед астрофичним песмама. На такав начин испевана је „Елегија“ (песма) од 98 стихова. На почетку теку дистиси, а негде у средишњем делу песме њих замењује катрен. Крај песме поново испуњавају дистиси:

⁶ Лешић Зденко, *Језик и књижевно дјело Сарајево*, 1979, стр. 251—252.

У вечитом сам страху да не усни	(1)
лепота пакла ноћ загробну на усни,	(2)
да не усни сан мој, у неверном врту моје муке,	(1)
кад од тешких снова тешке су ми руке.	(2) I, 152
(..)	
(..)	
Нека твој пољубац пронађе потомке у мени	(1)
реко где пребол буди дрвље и камење	(2)
где се свето дрво у јутарњој звезди зелени	(3)
узданица стојног града без узмака и знамење	(4) I, 153
(..)	
(..)	
непоновљени исход сунца иза сваког брега.	(1)
О време измерено светлошћу! Због свега	(2)
у вечитом сам страху да не усни	(1)
лепоте пакла ноћ загробну на усни.	(2) I, 155

Римом се организују строфе и у песмама које су испеване у непрекидном низу од по шеснаест стихова. Ово се, пре свега, односи на циклус песама „Утва златокрила“, где долази до формирања квартина. Тако у песми „Утва“ системом укрштене риме песник успоставља строфе од по четири стиха, мада је графичка подела на строфе изостала:

Дај несаницу гране с које слете	(1)
Звучно у дане последње и тужне	(2)
Златокрила које не могу да се сете	(3)
Црне шуме иза главобоље ружне.	(4)
У тврду земљу да л одлете шупља	(1)
Од неба, празна као све што траје?	(2)
Ватра која те види биће скупља	(3)
Од злата које себе не познаје.	(4)
Оста само име: доста да се роди	(1)
Песма у лету сјај далеке зоре.	(2)
Сањам те док певаш у скамењеној води	(3)
Морем без молитве про непрелет горе.	(4)
Одлете трагом издајничке среће,	(1)
Од блеска срца руком склањам лице.	(2)
Не куни воду изгорети неће,	(3)
Удахнуо те камен крилатице.	(4) I, 232

У прилог оваквом схватању организационе улоге риме доприноси константна појава метричко-ритмичких и синтаксичко-интонационих целина повезаних једним системом риме. Као што се види, на крају сваког таквог периода стоји тачка као интерпункцијски знак завршетка синтаксичко-интонационе јединице, која овде представља потпуне семантичке целине.

Специфична улога риме осећа се у поетским структурама где долази до опкорачења међу строфама графички назначеним. У таквим случајевима јавља се несклад између синтаксичко-интонационих и метричко-ритмичких елемената. Ту рима функционише као регулатор ритмичког протока:

Стоје измишљени брегови
од злата где звезда сјала је.
Ту смрти нема. Ветрови
у небо се враћају. Пала је

лобања низ црне гребене.
У мрачне дубине носи ли
то што сам чуо. Ледене
обале сенком роси ли

језиве воде за заклетве
од жеље страшне смрзнуте.
На путу остале су клетве
и звезде споре омрзнуте.
(..)

I, 169

Систем укрштене риме понавља се из строфе у строфу и тако нема међу њима никаквог мешања. Оне су на ритмичком и фонијском нивоу потпуно заокружени делови песме.

4. Рима као фонетско понављање на крају стиха има важну ритмичку улогу. Та јој улога долази од тесне везе са клаузулом и основном паузом стиха. Појављујући се на крају стиха рима повећава већ постојећу паузу (на пример, и бели стих има паузу на крају), јер долази до поређења двају риматских елемената, двеју клаузула. У стиховима са опкорачењем њена функција организовања паузе долази до већег изражаја:

Ово ће се неизвесно кретање завршити
сунцем. Осећам то померање југа
у своме срцу. Мајушно подне се руга
у камену, варница што ће осветлити

звездани систем мога кротока.
А догле све што буде нек је због песме. Друга
утеха нам не треба. То трајање се руга
претњи црног и отровног неког сока.

I, 171

Гласнице предгорја какву птицу под
срцем носиш? Свет замењен оком
над реком заспала сањаш и горки плод
поднебља загонетке над својим кротоком
кад минуло време и јаз постаје свод
горких нам дана заблуделих током
звезде под којом сам у заносу пао.
Пашће сунце тамо где сам ја клечао.

I, 147

О ветар с црном кичмом тамни рој
и пакао разноси светом, мења ток
онесвешћеној реци. Онда мој
залута међу звезде кротока.

I, 165

Означавањем основне паузе у стиху не завршава се ритмичка улога риме. Она може битно утицати на организацију ритма унутар стиха, ако је у директној вези са акцентом. Тада она представља завршни ритмички удар у стиху. То се најбоље може видети на плану строфе или песме, када на место клаузуле долазе различите метричке јединице. Рима се јавља као мушка, женска и дактилска.⁷ Измена ритмичких типова клаузуле утиче на карактер ритма. Није сасвим исто да ли се смењују истоветни типови риме из стиха у стих или долази до комбинације различитих типова риме. У том смислу размотрићемо трећи део песме „Црни јамб сна”:

Сам у сну своме — ко ће да ме *спаси!*
Од свега помало пепсла у *рукама*
за буђење ми оста кад *угаси*
крв моја име што га рескох *мұкама*.

Крв моја има име једног *цвета*;
да узберем то име у слеђеној крви *хоћу*
за њу што кроз моје ужасе мирно *штета*,
кад звери беже эле у наше речи *ноћу*.

Те звезде — с њима ко и без њих *ноћ*.
О куло снаге где је плави *дан*
ствар свака када има лековиту *моћ*
и кад се рађа смисао умире ми *сан*

у ваздуху кад се путеви *продуже*
за мирисе и анђелс да *продју!*
Пред капијом сам коју црви *гледју*
за златно гробље где се *сахрањују руже*.

I, 167

Комбинацијом различитих клаузула из строфе у строфу песник утиче на природу ритма. У првој строфи наизменично се смењују женска (непарни стихови) и дактилска рима (парни стихови). У другој строфи у потпуности је остварена женска рима. Трећа строфа насупрот другој на месту клаузуле има мушку риму. У четвртој, као и у другој, поново се среће женска рима. На овај начин рима преко акцента као метричког сигнала утиче на ритам стиха, строфе као и целе песме. Уз то сваки се тип риме међусобно разликује по квантитету поновљеног звука.

У оквиру римованих стихова Миљковић се користи мушком (10,5%), женском (81,3%), дактилском (7,6%) и хипердактилском римом (0,6%). Приликом одређивања постојећих типова риме као

⁷ „В основу классификации положен метрический признак (характер клаузулы), и все рифмы делятся на несколько разрядов: мужские, женские, дактилические, гипердактилические и неравносложные” (Бельская Л. П., *К проблеме классификации...*, стр. 86).

једини критеријум узиман је број подударних слогова. На основу овога парове мушке риме могу чинити речи са једним, два и различитим бројем слогова:

пој — злој, I, 229; тле — гле, I, 165; крв — црв, I, 108; сунца — срца, II, 123; више — лепе, II, 104; свет — заокрет, I, 119; ток — крвоток, I, 165.

У парове женске риме улазе речи са два, три и различитим бројем слогова:

гране — дане, I, 216; стаде — наде, I, 221; зоре — горе, I, 273; ваздуху — злодуху, I, 131; времену — камену, I, 133; поразни — испразних, I, 135; порани — рани, I, 137; жива — пребива, I, 140; обавије — крије, I, 143.

У парове дактилске риме улазе речи са три, четири и различитим бројем слогова:

вратима — влатима, I, 150; птицама — клицама, I, 166; рукама — мукама, I, 167; прогањају — приклањају, I, 126; симетрије — елгије, I, 132; опраштање — испаштање, I, 235; промени — наклоњени, I, 150; отрезни — неопрезни, I, 219.

У парове хипердактилске риме улазе речи са четири слога:

очарава — очајава, I, 234; одражено — поражено, I, 223; неутешни — неумешни, I, 170.

5. У вези са опкорачењем, које је честа појава у Миљковићевој поезији, рима ступа у одређене односе са интонационо-синтаксичком структуром стиха, где игра запажену улогу. При том се издвајају три важна случаја: а) кидање тесне синтаксичке везе; б) постављање једног од чланова риме између две паузе; в) мотивирана употреба саставне риме.

а) Песник кида тесну синтаксичку везу када из било ког разлога хоће јаче да нагласи један од елемената:

Кад су ти две тужне птице вечност дале
Стрљивост простора и свој лик по казни,
Главо низ црне стубе у непролазни
Дан патње, какве се ватре распламсале? I, 135

О ветар с црном кичмом тамни рој
и пакао разноси светом, мења ток
онесвешћеној реци. Онда мој
залута међу звезде крвоток... I, 165

(...)

Пустињо верна напуштеним дражима,
Нереч — град у пољу Јадовнику гори.
Ствари се ватром доказују и лажима
Открива истина радозналој зори. II, 73

Главо све даља од срца мом праху
Трулеж у цвету отрезни и целу
Ноћ кроз пределе без наде, у страху,
Празно и земљано вапи звезду белу.

I, 22+

Не осврћи се. Велика се тајна
иза тебе одиграва. Птице гњију
високо над твојом главом док бескрајна
патња зри у плоду и отровне кише лију.

Звездама равен у сну луташ. Сјајна
она иде твојим трагом, ал од свију
једини је не смеш видети. О сјај
на тебе њен док пада нек је и сакрију.

I, 119

Сваки од наведених примера има својих специфичности које про-
изилазе из окружавајућег контекста и односа са другим структур-
ним елементима. Зато пођимо редом. У првом примеру чврсту син-
таксичку везу „непролазни Дан” песник поставља на руб двају
суседних стихова међу које пада пауза условљена њиховим краје-
вима. Тиме реч „непролазни” преузима интонацијско тежиште чи-
ме у колокацији добија додатно значење. Посебном структурном
позицијом песник издваја и наглашава реч која је већ издвојена
и наглашена тиме што је постала део риматског пара. У другом
примеру синтагму „мој крвоток” песник раздваја и ставља на кра-
јеве два суседна стиха. Две речи држи смисаона и синтаксичка ве-
за усмерена ка првим стиховима. Римује се први и трећи („рој” —
„мој”), а други и четврти стих („ток” — „крвоток”). Интонационо-
синтаксичким издвајањем лексеме „мој”, које је поткрепљено ри-
мом, ствара се лексичко-појмовни низ: „рој — мој крвоток”. Тако
је издвојена реч повезала све стихове у строфи: први и трећи пре-
ко риме, а трећи и четврти преко синтаксичко-интонационог контак-
та. У трећем примеру посебно је подвучена реч „лажима”, јер
је, дошавши на место клаузуле, издвојена из синтаксичке целине
„лажима открива истина”. Песник је изгледа имао јасну намеру
да истакне парадокс. У четвртном примеру видимо да је атрибут
одвојен од именице коју одређује: „целу Ноћ”. Постављањем пау-
зе између тесне синтаксичке везе истакла се лексема „цела”, која
у склопу синтагме добија посебно значење, значење нечега без
изузетка. У вези са основном речју и узимањем у обзир ширег кон-
текста она само појачава очито негативан доживљај. Активира-
њем ритамског пара „целу — белу”, али укључењем и осталих еле-
мената структуре наглашава се антонимична опозиција: „целу ноћ
— звезду белу” са значењским контрастом „црно — бело”. У по-
следњем, петом примеру тесне синтаксичке везе „бескрајна патња”
(у првој) и „сјајна она” (у другој строфи) раскидају се помоћу
основне стиховне паузе, коју увећава, поткрепљује постојећа рима
„бескрајна — сјајна”. Римом и синтаксичко-интонационом структу-
ром песник истиче квалитет („бескрајна”, „сјајна”) различитих пој-

мова. Доведена у позицију два важна појма одређују и усмеравају основну семантику контекста двеју строфа.

б) Чешћи су примери у којима једна од компоненти риме стоји између две паузе: синтаксичке и ритмичке — које имају емоционални афективни ефекат.⁸ У таквим случајевима на издвојену реч обично пада логички акценат. Положај између пауза условљава њено интонационо осамостаљење, што је посебно истиче у датом контексту:

Ослушкујем пун наде стране света.
Залази за месец време. *Непокретна*
Реч је над светом за речи остале.

I, 134

У наведеној строфи, као што се да приметити, једну од римованих јединица Миљковић посебно издваја ставивши је између двеју пауза. Наизглед не тако важна реч интонационо осамостаљена поприма изузетан значај, постаје битан структурни елеменат. Преко риме и интонације она доводи у контакт два главна појма (која песник два пута понавља на блиском одстојању) „свет — реч”. Поред овога, интонацијска маркираност указује на необичну синтаксичку везу „Непокретна Реч” у којој основна, управна лексема, добија фигуративно, поетско значење. Ево још неколико сличних примера:

Спавај ти и твоја судбина претворена у брдо, *крута*
где провејава смрт и љубав не спасава.
Дан и ноћ си помирио у својој смрти што нас обасјава.
Тај сан је у ноћи продужетак дана и пута.

I, 106

У том зиду чувам своју гордост, *певам*
из те зазиданости лепше но на слободи.
Откуд та моћ да себи одолевам,
а не одолеше виногради родни!

I, 203

У првом примеру, реч „крута”, која ближе одређује именицу „смрт” чинећи с њом синтагму „круга смрт”, напушта своје место⁹ и пре-

⁸ „Интонационная самостоятельность слова сопровождается его эмфатическим выделением и вместе с этим и паузой, которую мы можем назвать эмоциональной, аффективной паузой” (Тимофеев Л. И., *Теория стиха*, Москва, 1939, стр. 34).

⁹ Сличну појаву наводи Крунослав Прањић: „Предикатска синтагма: крваво руга, разбијена је другом: пјесничкој смрти. Први њен дио је по реду рјечи антиципиран. Стога се последњи стих мора прочитати (међу паузама):

један се људождер (К Р В А В О) пјесничкије смрти руга” (Прањић К., *Језик и књижевно дјело*, Београд, 1985, стр. 158).

Исти пример, али са инверзијом, наводи руски лингвист Гончаров: „Иногда при инверсии разрываются тесные словосочетания, между их членами вклиниваются другие слова. В стихотворении А. Фета ‘У окна’ во второй строфе члены словосочетания ‘блеск лесов’ оказываются на

лази на крај стиха сместивши се међу двома паузама. Овакав поступак имао је за циљ да нагласи значење речи „смрт” које доминира контекстом строфе. Неприкосновеност, несаломљивост смрти претвара супротности у истоветности („дан и ноћ си помирио у својој смрти”). Тамо где се она појављује чак ни „љубав не спасава”. У другом примеру, парадоксалну ситуацију Миљковић преводи у логичну и сасвим оправдану издвајањем кључне речи „певам” из синтаксичког низа интонационо и смисаоно је осамосталивши, чиме се она издиже изнад контекста у коме се налази.

Истина, нешто ређе Миљковић зна да на овај начин издвоји не само један него чак и оба члана риме у једној строфи:

Свет претворен у време отет зломе змају

Мировањем ватре и болне нејасности. Граде

Нема осуђених ноћас сви сањају

У вртовима где расте неповрат и папрат, и наде

Нема, али нема ни страха од змије

Пред вратима иза којих простор гњије.

I, 135

Понекад се интонационо обележавају два различита члана риме:

У дну је сунце и време је ватра. Ждрале,

Где му је одјек у срцу ил смрти? Поразни

Сведоци мора и промена испразних

Уснуше мир и скаменише вале.

I, 135

Наведени примери (њихов број је лако увећати) показују да при логичком издвајању одређене речи првобитну улогу игра рима, затим интонација који појачава степен њене осамостаљености, што је тесно повезано са ритмичком и синтаксичком структуром стиха.

в) Издвајање одређене речи срећемо код саставне риме,¹⁰ где се јавља моменат мотивисаног наглашавања.¹¹ Рима је у таквим случајевима врло активна и служи често за образовање енклизе:

На дно слепог предела где ме нема, језовити

где су призори, с оне стране крви где воће

отровно расте, сићох, тамо где ускоро ноћ ће

покрасти сазвежђе суза које ће у оку ми зрити.

I, 117

расстояния друг от друга; это придаст высказыванию дополнительные семантические оттенки:

Но в *блеск* сокрылась ты *лесов*

Под *листья* яркие *банане*,

За *серебро* пустынных *мхов*

И *пыль* жемчужную *фонтана*.

Очевидно, что инверсия такого типа (с разрывом тесных словосочетаний) резко отличается от инверсии типа 'листья яркие' (вторая строка) и 'пыль жемчужную' (четвертая строка), примеры которой можно найти и в прозаической речи" (Гончаров Б. П., *Звуковая организация стиха...*, стр. 99).

¹⁰ Бранко Миљковић у 2,8% стихова користи саставну риму.

¹¹ Гончаров Б. П., *Звуковая организация стиха...*, стр. 188.

Свет нестаје полако. Загледани сви су
У лажљиво време на зиду: о хајдемо!
Границе у којима живимо нису
границе у којима умиремо.

(..)

I, 275

Кроз потајне горе горен лек ти је.
Да земљу земљом љубиш век ти је.
Ал ако је у очи пољубиш нек ти је
Прозрачан пољубац ко празни кристали.

I, 271

ти ћеш наћи улаз два мутна пса где стоје.
Спавај, злу је време. Заувек си проклет.
Зло је у срцу. Мртви ако постоје
прогласиће те живим. Ето то је
тај иза чијих леђа наста свет
ко вечита завера и тужан заокрет.

I, 119

(..)

На трагу одлуталог цвета чије име
Мирише изван врта и води ме
До чистих места, нестварних без наде,
Ружо померена најслађи мој јаде,

(..)

I, 219

У свим наведеним примерима Миљковић употребљава такав тип саставне риме у којој реч која долази после истакнуте лексеме нема сопственог акцента, него се у виду енклитике наслања на претходну реч чинећи с њом једну римовану компоненту. У првом примеру помоћу саставне риме „воће — ноћ ће” посебно се наглашава реч „ноћ”; у другом „сви су — нису” заменица „сви”; у четвртном „стоје — постоје — то је” заменица „то”; у петом „име — води ме” глагол „води”, док је у трећем систем саставне риме нешто друкчији. Након истакнуте речи долазе две енклитике „лек ти је — век ти је — нек ти је” тако да су све три акцензоване речи „лек”, „век”, „нск” под посебним акцентом.

Миљковић се доста ређе користи саставном римом у виду проклизе:

Не виђај људе са опасним рукама у дну
где је пепео сведок крви и све поспало.
Заборави, заборави сваког дана по мало.
Једно је име узрок томе сну.

I, 123

(..)

где ћутећи док остали су мртви уснух.
Јој ваздух вене умиру сви облици!
О милости за оно што сам био у сну
То паклена ми љубав у недоумици.

(..)

I, 166

Као што се види, акценгована реч пада на сами крај стиха, док неакценгована (обично је у питању нека предлошка реч) долази на унутрашњу позицију у виду проклитике образујући са управном речју једну акценговану целину. У случајевима преношења акцената на проклитику (што понекад диктира ритмичка нужност) ова добија особену важност, на њу се преноси интонациони удар и семантика фразе. Тако настаје мотивисани вид издвајања речи у склопу римованих јединица.

6. Одавно су већ песници и проучаваоци поезије приметили семантичку улогу риме.¹² Међутим, тражити неку систематичност и законитост у њеној значењској функцији било би превише претенциозно. Свака рима у датом контексту има одређено значење. У поезији једног песника могуће је пронаћи семантичку улогу риме која се јавља у облику тенденције. Основно начело риме јесте — гласовно подударане истиче семантичку разлику.¹³ Хомонимских, таутолошких рима има веома мало. Имају право они проучаваоци који указују на то да сваком примеру риме треба прилазити одвојено и тражити њено значење у датом контексту.¹⁴

Смисаона функција риме код Б. Миљковића има основну тенденцију да истакне контраст двају елемената риме. Ипак то не треба схватити као закономерност. Контрасти добијају различите видове зависно, пре свега, од окружавајућег контекста. Тако у првом сонету песме „Триптихон за Еуридику“ у завршним строфама римују се последњи стихови:

Ал сва су затворена врата. Сви су
одједи мртви. Никад тако волели нису.
Да ли ћу изненадити тајну смрти, ја жртва.

Горка суза у срцу. На кужном ветру сам.
Никад да се заврши тај камени сан.
Пробудити те морам Еуридиком мртва.

I, 116

Римоване речи „жртва — мртва“ узете без контекста имају блиска семантичка обележја. Међутим, везујући се за два различита појма ЈА (гј. песник, Орфеј) и ЕУРИДИКА, изражавају контраст „жи-

¹² „Объединяя одинаковым созвучием два разных слова, замыкающих стих, рифма выдвигает эти слова по сравнению с остальными, делает их центром внимания и сопоставляет их в смысловом отношении друг с другом. Поэтому весьма существенным фактором поэтического стиля является выбор рифмующих слов и их взаимоотношение с точки зрения значения” (Жирмунский В. М., *Теория стиха*, Ленинград, 1975, стр. 291).

¹³ Лотман Ј. М., *Структура уметничког текста*, Београд, 1976, стр. 175.

¹⁴ „При анализе смыслового значения рифмы необходимо конкретно подходить к каждому данному случаю и не стараться обязательно ‘выжать’ из каждой рифмы какое-нибудь смысловое значение. Важно понять роль рифмы по отношению к остальным словам строки или строфы в целом, а не соотносить лишь рифмующиеся слова” (Гончаров Б. П., *Звуковая организация стиха...*, стр. 169).

во — мртво". Основни тон, основна вокација овог сонета сва је у мрачним, суморним сликама. Све је мртво и непомично. Једина жива особа је песник који лута ненастањеним просторима, просторима где царују тмине и сенке мртвих. Римоване речи имају истоветну функцију — одредбе су појмова уз које стоје, а ти појмови су фокуси, центри информација песме. Да је „песник“ жртва произилази из самог садржаја. Он је жртва своје жеље и своје љубави, јер као једини живи створ лута смртним, загробним пространствима. У томе се крије и један важан семантички набој — жртва се спрема да постане победник. Жртва у својству песника треба да победи непобедиву смрт, да надвлада „камени сан“, да оживи неживо, да васкрсне „Еуридику мртву“. Основне смисаоне целине „ја жртва“ и „Еуридика мртва“ јесу и интонационо маркиране. Синтагма „ја жртва“ смештена је између двеју пауза, чиме је она посебно издвојена и наглашена. У истоветној позицији нашла се и друга синтагма „Еуридик мртва“. Знак за прву паузу долази од облика вокатива „Еуридик“, који је синтаксички одсечен од претходног дела стиха, уз то на исто место пада и цезура (: „Пробудити те морам // Еуридик мртва“). Тако су гласовна, интонациона, синтаксичка и ритмичка структура удружене да би истакле значењску опозицију „живот — смрт“ на којој је заснован цео садржај песме.

Изражавање јарког контраста налазимо у стиховима песме „Болани Дојчин“:

Је ли истинито оно што је стварно
Ил само влада? Победници беже.
Празан је празник биће је утварно
Док достојни шетње кроз врт мртви леже.
(..)

I, 230

У римованим паровима речи контрасти су веома очевидни: „стварно — утварно“, „беже — леже“ и означавају дијаметралне супротности „материјално — нематеријално“, „кретање — мировање“. Контраст у оваквим случајевима обично служи да још више истакне њихову супротстављеност. У том смислу интересантна је и спрега риме „злато — блато“ у песми „Тамни вилајет“:

(..)
Што сиђоше у тамни вилајет и злато
Које се не може узети открише.
Што год да чиниш зло чиниш јер блато
Из тога подземља славно је све више.

I, 233

где супротстављени појмови чине главне катализаторе постојећег стиховног садржаја.

Као у раније наведеном примеру, тако и у песми „Гојковица“ Миљковић употребљава риму „мртва — жртва“:

(...)

Јеси ли живи стуб града ил мртва
Бели бедем дојиш превару све већу?
Празно име наде и прелепа жртва
У зиду без звезда прерано се срећу.
(...)

I, 228

Обе истакнуте речи служе као одредбе основног појма (објекта песме), нијансирајући трагичност главне јунакиње. Песник, не без разлога, на прво место римованог пара поставља лексему „мртва“ и римује с њом реч „жртва“. Трагична судбина Гојковице лежи у њеном посмртном преображају у жртву. Она после смрти постаје жртва. Овде није изражен вид контраста, него се јавља посебан тип градације — нарастање трагичности главне јунакиње.

Рима, као што се може видети из следећих примера, није увек заснована на антонимским везама својих елемената, већ и на синонимији,¹⁵ која чак означава варирање једног те истог појма, што представља неку врсту паронимијског уланчавања:

Последњу светлост слабости прате и биље...
Употребљив само у сну, свет нас вара!
Варницом нежном низ црно ковиље
Доживљен предео обузе превара.
(...)

I, 231

Римоване јединице „биље — ковиље“, „вара — превара“ могу се схватити и као својеврсна игра речима, као каламбур.

Римом се посебно изразит семантички ефекат производи онда када се рима неочекивано изостави или појави, што је чест поступак у поезији Бранка Миљковића:

О све што прође вечност једна бива.
Сен која беше дрво траје. Буди
Испод свога имена које буди
Рука са цветовима крв што себе окива.

Завршиће се путовање остаће тиха брда,
Сива празнина ветар који блуди,
Место које нема места у жељи ал нуди
Зло да нас спасе и истину открива.

I, 141

али једнога дана
тамо где је било срце стајаће сунце
и неће бити у људском говору таквих речи
којих ће се песма одрећи

¹⁵ „Особую стилистическую функцию выполняют синонимические повторы, с помощью которых детализируются и конкретизируются явления и факты, создается напевная дактилическая рифма, стих расцвечивается в яркие экспрессивные краски“ (Власов М. Ф., *О языке и стиле Н. А. Некрасова*, Пермь, 1970, стр. 45).

поезију ће сви писати
 истина ће присуствовати у свим речима
 на местима где је песма најлепша
 онај који је први запевао повући ће се
 препуштајући песму другима

I, 316

У првом примеру, у две цитиране строфе, један тип рима повезује први, четврти и осми, а други тип риме други, трећи, шести и седми стих. Једино се пети стих речју „брда” не уклапа у настали систем римовања. Међутим, песник овај стих спаја звучном валенцијом израженом биалитерацијом (б-д — б-д — б-д, буди — буди — брда — блуди) са другим, трећим и шестим и моноалитерацијом (б — б, бива — брда; д — д, брда — нуди; р — р, брда — открива) са првим, седмим и осмим стихом. На овакав начин ипак се сачувала звучна веза, звучни мост међу свим стиховима на месту клаузуле, а неримована реч, чији је звучни, алитерциони потенцијал „брда” у потпуности активиран, добила посебно значење у оствареној поетској структури.

У другом примеру, у строфи од девет стихова, рима се ненадано појављује везујући шести и девети стих. Моменат изненађења, гласовна сродност „речима — другима”, важан положај у стиху (место клаузуле) доводе две речи у тешњу семантичку везу истичући их изнад датог контекста.

Као што се да видети, и у једном и у другом случају, када се рима изненада изостави или појави, песник тежи да таква места обогати додатном звучношћу, која се јавља у виду гласовне анафоре, чиме се откривају нове релационе везе („сива — бива, окрива, открива; местима — речима, другима) које воде у накнадну семантизацију текста.

Маријана Киршова

АУГМЕНТАТИВИ СА СУФИКСИМА -ИНА, -ЕТИНА, -УРИНА У ВУКОВОМ РЕЧНИКУ

Овај рад је посвећен анализи једног дела именичких аугментатива у Вуковом речнику. Из IV издања Вуковог речника (Београд, 1935) ексцерпирани су све аугментативне именичке изведенице и размотрене у погледу фреквентности, продуктивности и дистрибуције њихових суфикса са посебним освртом на аугментативе са суфиксима -ина, -етина и -урина.¹ Резултати ових разматрања упоређени су са резултатима анализе аугментатива ексцерпираних из „Речника српскохрватскога књижевног језика“ (Нови Сад 1967—1976), књ. I—VI (скраћено: РСМ), као и из „Речника српскохрватског књижевног и народног језика“ САНУ (Београд 1959—1981), књ. I—XI (скраћено: РСА). Из наведених речника исписани су само аугментативи и пејоративи који имају у поменутих речницима ознаку: аугм., пеј., аугм. и пеј. Зато се у овом раду не разматрају, рецимо, такве изведенице као што су брџоња м. „човек дуге браде“, брџоња м. „човек великих бркова“ (РСА) и сл., иако те именице имају амплификативан, пејоративан карактер,² али немају одговарајућу ознаку.

Пошто су у овом раду коришћени углавном речници као извор материјала, а код аугментатива се доста ретко даје пример њихове употребе у контексту (како у Вуковом речнику, тако и у

¹ У овом раду ми се намерно не задржавамо на неким теоретским питањима у вези са именицама субјективне оцене. О томе смо писали у чланку: Поводом питања о аугментативима у савременом српскохрватском језику, Књижевни језик, Сарајево (у штампи). Детаљна анализа аугментатива са суфиксом -чина у Вуковом речнику дата је у реферату одржаном на Научном састанку слависта у Вукове дане 1987 (у штампи).

² В.: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, I, Београд, 1975, 3. издање, стр. 506. Изведенице типа брџоња анализирају се као аугментативи у раду: Д. Чампар, Род и број именичких аугментатива у српскохрватском језику. — „Научни састанак слависта у Вукове дане“, 13, Београд, 1984, стр. 292.

РМС), ослањали смо се углавном на речничке ознаке, а могуће је да су се ту нашле и неке нетачности.

*

А сад ћемо почети конкретну анализу аугментатива ексцерпираних из горе наведених речника.

Табела 1: Број аугментатива по суфиксима³

	Вук	РМС	РСА I—II
-ина	181	393	31
-етина	76	173	13
-чина	5	79	9
-урина	39	61	3
-ушина/-уштина	3/4	8/7	—
-ешина	4	4	—
-ерина	1	7	—
-иште	1	6	1
-урда	2	7	1
-есина	24	60	7
ретки суфикси	24	60	7
Укупно речи	340	810	65

И у Вуковом речнику, и у РМС највећа група аугментатива је грађена помоћу суфикса -ина (181, односно 393 лексеме) и његових проширених варијаната: -етина (76, односно 173), -урина (39, односно 62) и -чина (5, односно 79). Отприлике исти однос налазимо у још недовршеном речнику-тезаурусу Српске академије (РСА); ради илустрације исписали смо све аугментативе из две књиге (I и II) овог речника: од укупно 65 аугментатива 31 има суфикс -ина, 13 имају -етина, 9 -чина и 3 -урина.

У књизи С. Бабића⁴ истиче се да се за творбу аугментатива користи пет главних суфикса: -ина, -чина, -етина, -урина, -урина. М. Стевановић⁵ карактерише суфикс -ина као најпродуктивнији. У Приручној граматици хрватскога књижевног језика⁶ као продуктивни се наводе суфикси -ина, -чина, -етина, -урина.

Упоредујући заступљеност именичких аугментатива у прегледаним речницима, можемо већ констатовати да се активност аугментативних суфикса -ина, -етина, -урина задржава отприлике на истом нивоу од средине XIX века, а плодност суфикса -чина је знатно порасла у току сто година.

³ Ради једноставности се суфикс наводи заједно са завршетком.

⁴ С. Бабић, Творба ријечи у хрватском књижевном језику, Загреб, 1986, стр. 234.

⁵ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, I, стр. 524.

⁶ Приручна граматика хрватскога књижевног језика, Загреб, 1979, стр. 260—261.

*

Аугментативи са суфиксом *-ина*. Пошто се у суфиксалним изведеницама анализира не само суфикс већ и творба основа као семантички и структурни центар речи, треба пронаћи структурно-семантичке карактеристике творбене основе код аугментатива на *-ина*.

Сви исписани из речника аугментативи грађени су од исте врсте речи — од именица, и то заједничких.

Именички аугментативи се граде помоћу суфикса *-ина* како од именица са конкретним значењем, на пример са значењем неке особе (лица): мџмак — мџмчина, животиње: зџц — зџчина, предмета: бџдо — бџдина, тако и од именица са апстрактним значењем. Од полазних именица са апстрактним значењем направљено је најмање именичких аугментатива (У Вуковом речнику — 7, РСМ — 22): мџра — мџрина, сџмрџк — сџмрџчина.

Табела 2: Аугментативи на *-ина* по значењу осн. именице

	Вук	РСМ
Конкретно значење	162	345
Од њих: лице	28	50
животиња	26	52
предмет	118	243
Апстрактно значење	7	22
Значење субј. оцене	12	26
Укупни број речи	181	393

Мало је аугментативних именица са *-ина* направљено од полазних именица са значењем субјективне оцене (Вук — 12, РСМ — 26): лџдџк — лџдџчина, пијџнац — пијџнчина, погџнац — погџнчина, мџдрац — мџдрџчина. При томе изведенице такође имају само значење субјективне оцене (најчешће то је неко погрдно значење) и у ствари немају значење појма већег размера, али се означавају у речницама исто: аугм. и пеј.

Претежна већина именичких аугментатива са *-ина* везана је за базе именице са конкретним значењем. Аугментативни суфикс *-ина* се додаје углавном на творбене основе које значе предмет, ствар, најчешће такав предмет који може да се мери (део тела: тџбух, рџка; географски појам: бџдо, хриџ; оружје: маџ, пџшка; неке запремине: сџпет, чџнак), или такви предмети, ствари који емотивно утичу на говорника (добро — лоше). То може бити скоро све што окружује човека: одећа (шџшџр, џбућа), храна (чџрба, кџлаџ), биљке (паџсџљ, кџпус) и сл.

Већи део творбених речи чине именице које означавају нешто неживо (има их код Вука 115, у РМС 263); много је мање именица које означавају жива бића (66, односно 130).

*

Већина базних именица спада у домаће речи, али има и позајмица, како је то означено у речницима где се обележава и извор позајмице.

Табела 3: Аугментативи на -ина по пореклу осн. именице

	укупно	домаћи	тур.	итал.	грч.	мађ.	нем.	свега туђ.
Вук	181	148	25	5	2	1	—	33
РМС	393	357	23	8	1	2	2	36

Пада у очи разлика у односу позајмица у коришћеним речницима: у Вуковом речнику има око 32 одсто позајмица, а у РМС свега 10 одсто. Извори су им углавном исти: већином из турског језика.

*

Међу творбеним именицама има именица сва три рода: углавном то су именице мушког рода (126 код Вука, 272 у РМС); творбених речи женског рода је знатно мање, поготову у савременом речнику (101 код Вука и 51 у РМС); веома је мало именица средњег рода (3 код Вука и 15 у РМС) и оних двородних (тј. могу бити и мушког и женског рода, нпр. будала ж. и м.), тако означених именица има код Вука 3, у РМС 5.

Табела 4: Однос рода осн. именице и изведенице на -ина (род осн. именице / / род изведенице)

	укупно	м/ж	ж/ж	м/м	с/ж	ж, м/м	ж, м/ж	м ж, м/ж	с/ж, м
Вук	181	120	51	6	3	—	—	1	—
РМС	393	210	101	62	14	1	4	—	1

Аугментативи са суфиксом -ина у речницима углавном имају ознаку женски род: у Вуковом речнику има таквих 175 од 181, у РМС — 325 од 393, тј. то је претежна већина у оба речника. М. Стевановић истиче да се аугментативи на -ина понашају као име-

нице граматичког женског рода.⁷ Вероватно, формални показатељ аугментатива на -ина, тј. завршетак -а ту испада као одлучујућа чињеница. Наведена табела 4 јасно показује да се додавањем суфикса -ина на основне именице женског рода чува изворни женски род: б̄ара ж. — б̄арина ж., јабука ж. — јабучина ж. Изведенице са суфиксом -ина направљене од именица средњег рода увек прелазе у женски род: клупко с. — клупчина ж., кљу̀се с. — кљу̀сина ж. Ту нема разлике међу речницима (имамо у виду не само Вуков речник и РМС, већ и материјал РСА од А до маква).

*

Основне разлике и колебања при одређивању рода именичких аугментатива у речницима се запажају код изведеница на -ина направљених од двородних основних именица или од именица мушког рода које значе неку особу, животињу, ређе — предмет. Ради илустрације ћемо размотрити аугментативе са -ина који су се нашли у сва три (или пак два) поменута речника и који се разликују ознаком рода (у овој табели се не наводе изведенице са истом ознаком рода у свим речницима).

Табела 5: Различите ознаке рода аугм. на -ина у речницима

	Вук	РМС	РСА		РМС	РСА
бебарина	ж	м	ж, м	басина	ж	м
будалина	ж	ж, м	ж, м	бичина	ж	ж (ређе м)
вранчина	м	м	м, ж	витежина	м	ж
вучина	ж	м	ж	волина	м, ж	ж (ређе м)
курјачина	ж	м	ж	глупачина	ж, м	ж (м)
геачина	ж	м	ж (м)	глумчина	м, ж	ж (м)
дедина	м	м	м (ређе ж)	горштачина	м	м (ж)
ђачина	ж	м, ж	ж	гусарина	м	ж (м)
зличина	ж	м	ж	дебелџина	м	ж
јарчина	ж	м	ж (ређе м)	дечачина	м	ж
јуначина	ж	м	м	дрипчина	ж, м	ж
калпачина	ж	ж	ж (ређе м)	ждрепчина	ж	м
коњина	ж	ж	ж (ређе м)	ждребина	ж, м	ж
кошина	ж	ж	м	желучина	м	ж
кулашина	ж	м	ж (м)	зевзечина	м	ж
лакомчина	ж	ж, м	ж (м)	јендечина	м	ж
лакомичина	ж	—	ж (м)	кењчина	м	ж
леђенина	ж	м	ж	кланчина	м	ж
лудачина	ж	ж, м	ж (м)	кољашина	м	ж
људина	ж	ж	ж (м)	корбачина	м	ж
дервишина	ж	м	ж (м)	кундачина	м	ж

⁷ М. Стевановић, исто, стр. 528.

Од 42 именичка аугментатива на -ина у којима се запажају колебања у роду у наведеним речницима, 22 изведенице значе лица (јунак — јуначина, дёрвиш — дёрвишина), 11 значе животиње (кѡњ — кѡњина, бѡк — бѡчина), а свега 9 — предмете (кѡш — кѡшина, жѡлудац — жѡлѡчина). Све творбене речи припадају именицама мушког рода, осим две двородне именице (будѡла, злѡца) и по једне речи женског (лѡкѡмица) и средњег (ждрѡбе) рода. Упо-ређујући именичке аугментативе са -ина у три прегледана речника, можемо констатовати да у Вуковом речнику аугментативи (и пејоративи) са -ина углавном имају ознаку *женски род* (од 181 изведенице са -ина само 6 имају ознаку мушког рода: вранчина, дѡдина, тѡнчина, чѡбанина, шалѡвчина, Влѡшина). Сасвим је друкчија слика у РСМ: од 42 аугментатива са -ина свега 7 имају ознаку женског рода; 25 изведеница од 42 припадају према ознакама именицама мушког рода; 9 именичких аугментатива означени су као двородни. Ситуација у РСА је много ближа ситуацији у Вуковом речнику у одређивању рода именичких аугментатива са -ина: од 42 изведенице са -ина 23 имају ознаку „женски род” или „женски (ређе мушки)”, 12 имају ознаку „ж. (и м.)”; само 4 изведенице су означене као именице мушког рода.

Познато је Вуково изврсно познавање језика, његова интуиција. Истраживачи српскохрватског језика истичу да је Вуков речник за аугментативе именичке изведенице и њихов род фактички најближи правом стању ствари,⁸ што је још увек актуелно у погледу савременог језика. Понекад садашњи лексикографи се при одређивању рода не ослањају на објективно стање ствари. Дешава се да су ознаке рода за аугментативне именице у супротности са наведеним примерима, напр.: бѡсина м. — Ја сам чуо промуклу бѡсину (ж.) (РСА); војничина м. — Асан је ... гледао како снажна војничина (ж.) не може да савлада малену снагу ... мајке (РСМ); јуначина м. — Ал’ је Раде јуначина стара (ж.), ... Да буде чувени јуначина (м.) (РСА). Што је права невоља, код аугментатива се не дају увек примери њихове употребе у контексту (како у Вуковом речнику, тако и у РСМ), нпр.: клѡпчина ж. аугм. и пеј. од клупко (РСМ)*

⁸ В. нпр.: Д. Чампар, исто, стр. 291—292.

* Неуједначеност у речницима долази углавном због колебања лексикографа да ли да означавају природни или формални, граматички род. У ствари је код именица типа *људина* грам. род претежно женски, али је могућна и употреба детерминатива у облику м. рода, нарочито у положају удаљеном од именице; нпр. „Некаква људина стаде на мост да им препречи пут. Иако је био ненаоружан, нико и не покуша да прође мимо њега.” У грађи има примера да се детерминатив изведенице поводи за родом основне именице чак и кад она не значи живо биће, нпр. „На главе му мрки калпачина” (РСА). Тражење најпогодније ознаке рода у уредништву РСА довело је до формуле „ж (м)”, која се примењује у последњим књигама. Међу примерима које наводи ауторка има и штамп. или техн. омашки, „кошина м” у РСА (треба: ж). (Напомена уредника.)

*

У савременим речницима се срећу неке непрецизности у вези са одређивањем изведеница на -ина као аугментатива или пејоратива; понекад такве изведенице уопште немају ознаку „аугм.“ или „пеј.“, уместо ње се налази лексичко тумачење аугментативности или пејоративности: љџина ж. „веома крупна, снажна, наочита одн. незграпна (обично мушка) особа“ (РСА); капџина ж. „стари, исцепани капут“ (РСА); сџина ж. аугм. „рђаво, слабо сено“ (РМС) — ту има и ознаке, и тумачења.

У речницима се обично не прецизира какав садржај има појам „аугм.“. Они се веома разликују у погледу коришћења ознака „аугм.“ и „пеј.“. Прикупљена грађа показује да именички аугментативи са -ина не означају увек објективно већи размер предмета, појаве, већ често изражавају емотивно-субјективни однос према предмету означеном основном речи, тј. имају баш значење субјективне оцене (експресивно, осећајно значење), нпр.: „Овом водом пере дрвеће, да не расте маховина, у коју се угнезде шкодљиве бубине“ (РСА); „Ваља се тако, да детету не досађују вештинине“ (РСА); уп. пример с чисто аугментативним значењем: „Дува ветрина, крше се дрва“ (Вук). Ова тенденција, како се чини, делимично се испољава у еволуцији ознака „аугм.“ и „пеј.“ од Вуковог речника до савремених речника РМС и РСА.

У Вуковом речнику се генерално примењује ознака „аугм.“, што значи да се пејоративност схвата као једна од реализација општије категорије а у г м е н т а т и в. Савремени речници, међутим, теже ближе одређивању значења (нарочито РСА). Од 82 проверене изведенице (код Вука све „аугм.“) ознаку „аугм. и пеј.“ носе у РМС 31, а у РСА 43; остале имају само „аугм.“ (изузев у РСА у једном примеру само „пеј.“). Понекад се прибсгава и вербалном објашњавању нијансе, нпр. у РСА: „људина ж (м) ... (понекад с пеј. призвукот)“.

У вези с пејоративном семантичком нијансом аугментатива занимљиво је поменути закључке из чланка Ј. Радуловића:⁹ широки слојеви у Херцеговини, посебно на селу, све чешће користе образовања на -ина (-етина, -урина) не само као аугментативе, већ и као пејоративе: брџина значи не само „велики брод“, већ и „незграпан, стар“, уп. такође (х)џина, ђбуџина, женџина — то су аугментативно-пејоративне именице.

⁹ Ј. Радуловић, Аугментативно-пејоративно значење неких именица, „Наш језик“, н.с., књ. VIII, св. 3—4, 1957, стр. 106—114.

*

Претежна већина аугментативних именица на -ина грађена је од једносложних творбених основа: у Вуковом речнику то су 96 изведеница од 181, нпр.: ббк — ббчина; у РСМ — 195 од 393. Нешто мање има двосложних творбених основа: код Вука има 73, типа вајат — вајатина; у РСМ — 177. Сасвим је мало тросложних основа: код Вука је 10, у РСМ је свега 20. У Вуковом речнику је забележена једна четворсложна творбена основа (усиђелица — усиђеличина) и једна петосложна (мрзновџлавац — мрзновџлавачина), која се среће такође у РСМ у облику мрзновџлавац — мрзовџлавачина. Дакле, међу творбеним основама које најрадије бирају суфикс -ина у свим речницима има највише једносложних и двосложних.

Што се тиче морфолошких услова под којима се суфикс -ина додаје творбеној основи приликом грађења аугментатива, ту не постоје никаква ограничења, осим једног: творбена основа може имати било који завршни сугласник, али никако не самогласник, пошто суфикс почиње самогласником -и-. Испред суфикса -ина долази до преласка завршних сугласника творбене основе к, г, х у ч, ж, ш, нпр.: ђак — ђачина, брег — брегчина, кџух — кџушина; ц се мења са ч: зџ — зџчина, враџац — враџчина. У Вуковом речнику није се нашао ни један пример преласка з у ж на граници морфема приликом додавања суфикса -ина (топуз — топузина), за разлику од РСМ, где има виџез — виџежина, поред топуз — топузина. На граници морфема забележене су такође промене а/џ (ветар — ветрина) и л/џ (џрао — џрлина, чџао — чџлина).

Осећа се јака тенденција према унификацији акцента: претежна већина именичких аугментатива на -ина имају краткоузлазни акценат на слогу који претходи суфиксу -ина: момчина, носина, девојчина.¹⁰ Понекад се чува акценат творбене речи: у Вуковом речнику је забележено 16 случајева када се задржава краткоузлазни акценат базне именице, типа бџка — бџвина. С. Бабић истиче да у случају кад постоје акценатске варијанте (што се не бележи увек у речницима), онда изведенице — носиоци уједначеног акцента поседују већу експресију, уп. лупежина — лупџина, трбушина — трбуџина. Тежњу уједначавању акцента код аугментативних именица на -ина доказује чињеница да неке именице са -ина које у Вуковом речнику имају друкчији акценат од уједначеног или пак имају уједначен акценат, али на неком другом слогу, у РСМ се наводе као акценатске варијанте где је једна варијанта носилац уједначеног акцента на слогу, претходном суфиксу: кџпу-

¹⁰ Тенденцију развоја акценатског модела аугментативних именица према унифицираном акценту истичу: М. Стевановић, исто, стр. 501; С. Бабић, исто, стр. 216.

сина (Вук) — кұпусина и купұсина (РМС), тйквина (Вук) — тйкви-на и тйквина (РМС), трбушина (Вук) — трбушина и трбұшина (РМС), ортачина (Вук) — ортачина и ортачина (РМС), укупно има 12 случајева. У Вуковом речнику се наводи само један случај акценатске варијанте: магарчина и магарчина.

*

На основу разматрања аугментативних именичких изведеница код Вука и у савременијим речницима може се направити закључак да се продуктивност аугментативно-експресивног суфикса -ина задржава посебно приликом грађења од једносложних и двосложних основа базних именица, углавном мушког рода, са конкретно-предметним значењем. Изведенице са суфиксом -ина најчешће припадају именицама женског рода, што је забележено још у Вуковом речнику. Акцент се често уједначава као краткоузлазни на слогу који претходи суфиксу -ина

*

Аугментативи са суфиксом -етина. То је други по својој продуктивности аугментативно-експресивни суфикс. У Вуковом речнику је забележено 76 аугментативних именица са суфиксом -етина (од 340), у РМС — 173 од 810. Као проширена варијанта суфикса -ина, суфикс -етина се вероватно некада издвојио из облика косих падежа неких именица средњег рода са уметком -ет-, типа дѣте — дѣтета — дѣтетина, а затим по аналогiji су настала образовања са -етина од других типова именица: плдча — плочетина, саксија — саксијетина.

Све творебне речи припадају заједничким именицама (иако се у РСА нашао пример са властитом именицом: Ивко — Ивкѣтина); већи део оваквих творебних речи чине именице које означавају нешто неживо: код Вука има их 54, у РМС 126, нпр.: бара — баретина. Нешто мање има именица које означавају жива бића: у Вуковом речнику таквих има 22, у РМС 47, нпр.: девојка — девојетина.

Именички аугментативи са суфиксом -етина граде се углавном од именица са конкретним значењем: код Вука то је 74 именице од 76, у РМС 169 од 173. Забележено је неколико творебних речи са значењем субјективне оцене: код Вука 2, у РМС свега 3: кўрва — курвѣтина, флāндра — фландрѣтина, фўкса — фуксѣтина. У РМС је забележено 4 именичка аугментатива на -етина, направљена од полазних именица са апстрактним значењем, нпр.: олуја — олујетина, рѣч — рѣчетина; код Вука није се нашло ниједног сличног примера.

Међу творбеним именицама су углавном именице женског рода: у Вуковом речнику 72, у РМС 141. Од творбених речи само 3 припадају мушком роду у Вуковом речнику и 20 у РМС. Веома је мало творбених именица средњег рода: једна је код Вука (дете) и 12 у РМС. Дакле, претежна већина именичких аугментатива на -етина је женског рода (у Вуковом речнику су сви аугментативи на -етина женског рода, осим једног: дедетина м.). Додавањем суфикса -етина на основне именице женског рода чува се изворни женски род: рйба ж. — рибетина ж. (код Вука је таквих случајева 71, у РМС 140). Изведенице са суфиксом -етина направљене од именица средњег рода увек прелазе у женски род (у Вуковом речнику се нашла једна таква именица: дете с. — дедетина ж.; у РМС 11, нпр.: ћебе с. — ћебетина ж.). Творбене именице мушког рода такође обично прелазе у женски род: код Вука има 3 такве именице, у РМС — 16. Има неколико изузетака: у Вуковом речнику једна именица мушког рода (дѐд м.) задржава свој род (дедетина м.), као и три именице у РМС: вѹк м. — вучетина м., јѹрац м. — јарчетина м. и мѹж м. — мужетина м. При томе све ове полазне именице означавају особу или животињу мушког пола. У РМС једна аугментативна изведеница мушког рода — пашчетина м. — има као базну именицу средњег рода — папче с. У истом речнику додавањем суфикса -етина на једну реч мушког рода (чѐвек) и на једну реч женског рода (рђа) направљене су двородне именице: човчетина ж., м. и рђетина ж., м.

Већина базних именица спада у домаће речи: у Вуковом речнику 64 од 76, у РМС — 150 од 173, према ознакама у речницима. Позајмица нема много: свега 12 код Вука и 23 у РМС. Већина позајмица је у оба речника из истог извора — из турског језика (9, односно 16), нпр.: чѐрба, чѹтура, ракија; има нешто позајмица из грчког: једна код Вука и две у РМС (хѹртија, клисура), из латинског: једна код Вука, две у РМС (кѹрва, кѹноба), из перс. једна (лѹла). У РМС забележене су две позајмице из немачког језика: штѹла, флаша.

Неке аугментативне изведенице са -етина направљене су од базних именица *pluralia tantum* и задржавају облик множине: чѹкшире — чакширѹтине ж. мн., гаће — ж. мн. — гаћетине ж. мн. Један изузетак се нашао у РМС: кѹла ср. мн. — колѹтина ж. јд. (ако то није штампарска грешка). Аугментативне именице дечѹтина ж. и рајѹтина ж. (из РМС) имају као базне збирне именице дѹца ж. и раја ж.

Већину творбених основа чине једносложне основе типа рѹп, врѹн(а), брѹтв(а) и сл. (у Вуковом речнику таквих основа има 57 од 76, у РМС 132 од 173). Остале творбене основе се расподељују на следећи начин: двосложних је у Вуковом речнику 19, тј. све оста-

ле од 76, у РМС — 39, нпр.: ба̀тин(а), ко̀шуљ(а); две тросложне основе су се нашле само у РМС: слу̀шкињиц(а) — слушкињицѐтина, рука̀виц(а) — рукавичѐтина.

На граници морфема приликом додавања суфикса -етина долази до промена к/ч, г/ж, х/ш и ц/ч: дево̀јка — девојцѐтина, дра̀га — дражѐтина, књи́га — књижѐтина, мѐх — мешѐтина, птй̀ца — птйцѐтина. У Вуковом речнику се ове промене спроводе доследно; у РМС има паралелних образовања: ша̀ка — шакѐтина и шачѐтина, но̀га — ногѐтина и ножѐтина, ру̀ка — рукѐтина и ручѐтина (код Вука је дата само ручѐтина), бу̀ха — бухѐтина (ту нема варијаната) У оба речника у неколико примера се појављује окрњена основа: квѝчка — квочѐтина, ма̀чка — мацѐтина (код Вука има и: ку̀чка — кучѐтина). У РМС су се нашли примери њу̀шка — њушкѐтина, ку̀чка — кучкѐтина без крњења основе и без промене к/ч. Има у РМС и хомонима међу аугментативима: ножѐтина је аугментатив од но̀га и нѝж, мацѐтина — то су аугментативи од ма̀чка и ма̀ч.

Акценат је код аугментативно-експресивних именица са суфиксом -етина потпуно уједначен; независно од акцента творбене основе то је увек краткоузлазни акценат на првом слогу суфикса, нпр.: ба̀ра — барѐтина, бра̀два — брадвѐтина, рѐп — репѐтина. У Вуковом речнику нема ни једног изузетка, осим дѐтетина.

Све аугментативне именице са суфиксом -етина у Вуковом речнику имају ознаку аугм. (ту нема изузетака). Друкчија је слика у РМС: од 173 изведенице са -етина само 34 су означене као аугментативи (ву̀к — вучѐтина, ћѐбе — ћебѐтина и сл.); веѝнина изведеница (135) имају обе ознаке: аугм. и пеј., нпр.: буквѐтина, девојцѐтина. Само 4 изведенице имају ознаку пеј.: речѐтина, трупѐтина, мајцѐтина, Швабичѐтина.

Упоређујући аугментативне изведенице са суфиксом -етина које су забележене у сва три речника (у Вуковом, РМС и РСА), запазили смо да од 38 таквих изведеница само две (барѐтина и дражѐтина) имају исте ознаке у сва три поменута речника: аугм. у Вуковом речнику сва образовања са -етина су означена као аугм., а у РМС и РСА у веѝнини случајева се појављује иста ознака, у ствари две ознаке: аугм. и пеј. (31 од 38), нпр.: кравѐтина, кесѐтина; једна изведеница (мајцѐтина) има ознаку пеј. Има разлике у ознакама у РМС и РСА, нпр.: булѐтина — аугм. (РМС), пеј. (РСА); бабѐтина — аугм. и пеј. (РМС), пеј. (РСА). Међу творбеним речима које најрадије бирају суфикс -етина има највише заједничких именица женског рода са конкретнопредметним значењем и са једносложном основном типа ру̀п(а) — рупѐтина. У поређењу са аугментативно-експресивним именицама са -ина именице са -етина имају већу експресију и јачу пејоративну нијансу, уп. гла̀вина — главѐтина — главу̀рина — главу̀сина — гла̀вур — гла̀вурда.

*

Аугментативи са суфиксом -урина. У Вуковом речнику има их 39, у РМС 61. Суфикс -урина је један од продуктивних суфикса именица са аугментативно-експресивним значењем. Аугментативне именице са -урина граде се од заједничких именица. Међу њима има таквих именица које означавају нешто неживо (30 код Вука, 48 у РМС). Оне сачињавају претежну већину, за разлику од таквих творбених речи које означају жива бића (9 код Вука, 13 у РМС). Већи део творбених речи има конкретнопредметно значење: у Вуковом речнику то су свих 39 речи, у РМС — 48 од 61. Забележене су само 3 полазне именице са апстрактним значењем (у РМС): кйша — кишурина, рѣч — речурина, магла — маглурина.

Већи део творбених речи је женског рода, у Вуковом речнику то су све полазне именице (39), у РМС 48 од 61; осим тога, у РМС 10 полазних именица припадају мушком роду, а 3 средњем: мѣсо — месурина, тѣло (телеса) — телесурина, сѣдло — седлурина.

Аугментативи са суфиксом -урина у речницима углавном имају ознаку женски род: у Вуковом речнику свих 39, у РМС — 51 од 61. Додавањем суфикса -урина на основне именице женског рода чува се изворни женски род: крѡва ж. — кравурина ж. (код Вука свих 39, у РМС 48). Изведенице са суфиксом -урина направљене од именица средњег рода увек прелазе у женски род (у РМС 3). Изведенице на -урина грађене од именица мушког рода или задржавају изворни мушки род (у РМС има таква три случаја: гѡзда м. — газдурина м., јѣж м. — јежурина м., Шваба м. — Швабурина м.), или добијају ознаку двородних именица (у РМС има две такве именице: мѡмак м. — момчурина м. ж. и чѡвек м. — човурина м., ж.).

Базне именице углавном спадају у домаће речи (у Вуковом речнику 37, у РМС 58). Код Вука је забележено само две позајмице, и то из турског језика (кѣса и чѡрба). Иста два турцизма и једна позајмица из мађарског језика нађени су у РМС (гѡзда).

Већину творбених основа чине једносложне основе типа вѡд(а). У Вуковом речнику има 38 таквих основа, у РМС 60. Забележене су само две двосложне основе: код Вука је једна (дѡвојк-а), и једна у РМС: Цйгѡнк(а).

*

Суфикс -урина има варијанту -јурина, која се додаје на творбене основе са завршним сугласницима ц, к, г, х који се јотују: шѡка — шачурина, птйца — птичурина, нѡга — ножурина. На све остале основе се додаје варијанта -урина. Нашао се један случај крњења творбене основе у РМС: чѡвек — човурина.

Акцент је уједначен као краткоузлазни на првом слогу суфикса: јѡма — јамурина.

Све аугментативне изведенице са -урина у Вуковом речнику имају ознаку аугм. (изузетака нема). У РМС и РСА већина изведеница са -урина има две ознаке: аугм. и пеј. (55 од 61). У РМС само пет изведеница су означене као чисте аугментативне: гредурина, јежурина, човурина, плочурина, плахтурина; само једна има ознаку пеј.: мајчурина.

Вредно је пажње да се у Вуковом речнику скоро код сваке изведенице са -урина помиње слична именица са -етина, нпр.: брадурина, в. брадѐтина; бритвурина — в. бритвѐтина (таквих случајева има 27 од 39). Осим тога, у два случаја Вук се позива на аугментативе са -ина: чорбина, девојчина. Како нам се чини, ово указује, прво, на синонимију изведеница са -етина и -урина; друго, индиректно бележи резултат конкуренције синонимских образовања у корист аугментатива са -етина. У том погледу је од интереса примедба С. Бабића¹¹ да суфикс -урина сада губи продуктивност за рачун суфикса -етина. Ова два суфикса могу се сматрати као суфикси који се налазе у конкуренцији, јер су идентични у семантичком и стилском погледу; осим тога, у оба случаја најпродуктивнији тип творбене основе, који најрадије бира како један тако и други суфикс, јесте једносложна основа заједничких именица женског рода са значењем неког предмета, нпр.: зград(а) — зградурина, риб(а) — рибѐтина. Сетимо се да се суфикс -ина (као и -чина) додаје творбеним основама именица мушког рода и у конкуренцији суфикса -етина и -урина не учествује.

¹¹ С. Бабић, исто, стр. 234.

Данко Шипка

КОНТЕКСТ И ТИПОВИ ЛЕКСИЧКЕ ХОМОНИМИЧНОСТИ

0.1 Лексичка хомонимија, како код нас тако и у свијету, често је предмет интереса проучавалаца језика. И не само њих. Та појава један је од важнијих проблема у свим наукама и научним гранама које се баве феноменом комуникације. Хомонимија је, ма колико се о њој много размишљало и писало, до данас остала неразјашњена. Поред низа неријешених проблема постоје и констатације које не могу да издрже озбиљнију критику (било да су неваљане, непотпуне или бескорисне). Настојаћемо овдје да изнесемо нови вид посматрања феномена хомонимичности, који доноси и нову класификацију типова хомонимичности.

0.2 Будући да се овдје нећемо бавити разграничењем хомонимије, преузећемо дефиницију Рикарда Симеона да је хомонимија „појава да двије или више ријечи различита значења и подријетла имају исти звук или исту графију”. (Рикард Симеон *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, Матица хрватска, Загреб 1969, стр. 487б). Тако је појава којом се бавимо бар оквирно разграничена од сродних области, а за овакав тип проучавања оштрије границе нису нам ни потребне.

1.0 У досадашњим лингвистичким истраживањима уочено је да постоје битне разлике између појединих група хомонимних лексема, па су на основу тога прављене и класификације типова хомонимности. Тако су издвојени пуни хомоними, хомоформе, хомотони и хомографи. Образложења у литератури углавном се свде на следеће. Пуни хомоними су лексеме које се подударају у свим својим облицима, а хомоформе се поклапају само у неким облицима. Хомографи имају исту графију, а хомотоне исти изговор. Примјер за пуне хомониме био би пар *лџг* (шумица) и *лџг* (пепео), хомоформне су лексеме *биџи*, *бијем* и *биџи*, *будем*, хомотоне *пџцртати* и *пџцртати*, а хомографи *лџк* и *лџк*. Као што се може примијетити, ова подјела заснива се на системским обиљежјима лексема,

и то обиљежјима језичког и графијског система. Ова подјела, према томе, не узима у обзир ситуације у употреби лексема, односно обиљежја која лексеме у тим ситуацијама испољавају.

1.2 Овако постављеној класификацији могу се ставити најмање двије замјерке.

1) Она је од мале користи за разграничавање чланова гнијезда у конкретном тексту — на примјер, то што се лексеме поклапају само у одређеним а не свим облицима нема никакве вриједности за њихово разграничење у тексту, гдје се јавља само онај облик у којем се подударају.

2) Низ граничних случајева остаје нераспоређен, на примјер у дативу једнине именице *вѣчѣр* и *вѣчера* постају и хомографе — *вѣчери* и *вѣчери*, а иначе су хомоформе.

2.0 Изнијећемо подјелу типова хомонимичности засновану на сасвим другим критеријумима. Поћи ћемо не од система, него од низа. Као основни критеријум послужиће нам контекстуална обиљежја лексема. На тај начин требало би да се отклоне слабости устаљене подјеле — да се добије класификација релевантна и за разликовање једног члана гнијезда од другог и да се низ сада не-класификованих примјера уврсти у поједине типове.

2.1 За овакав начин посматрања ствари схватање хомонимије као појаве у систему нема значаја. Овдје говоримо о хомонимичности као о ситуацији у ланцу, која је, у ствари, пројекција хомонимије из система. Треба, дакле, на самом почетку разликовати хомонимију (као системску) и хомонимичност (као контекстуалну појаву). Уз то треба разликовати хомонимност као особину лексеме да твори (с једном или више других) хомонимију у систему и хомонимичност као обиљежје лексеме која је у ситуацији контекстуалне хомонимичности. Пошто се овдје термин хомонимичност јавља у два значења, самостално ћемо га употребљавати кад означава ситуацију, а кад обиљежава особину лексеме, користитићемо синтагму хомонимичност лексеме. Исто тако, треба разликовати хомоним (лексему са особином хомонимности) и хомонимик (лексему са особином хомонимичности).

2.2 Хомонимичност, надаље, можемо дефинисати као појаву истог облика двије различите лексеме у истом или више различитих контекста, хомонимичност лексеме као њену способност да ступа у тај однос, а хомонимик као лексему са особином хомонимичности. Уз ово одредићемо валентност лексеме према контексту као њену способност да стоји у одређеном контексту, а комутабилност лексема као валентност према истом контексту. Валентност хомонимичности према контексту је могућност стварања тог односа у одређеном контексту.

3.1 Као основни класификациони критериј узећемо валентност хомонимичности према типу контекста. На основу тог критеријума разликујемо:

- 1) универзалну хомонимичност — хомонимичност и у писаном и у усменом тексту и
- 2) партикуларну хомонимичност — хомонимичност у писаном или усменом типу контекста, и то:
 - а) хомографичност (хомонимичност у писаном тексту) и
 - б) хомотоничност (хомонимичност само у усменом тексту).

По овој подјели, у прву групу спадала би хомонимичност која је пројекција пуне хомонимије и хомоформије, а у другу хомографије (2а) и хомотоније (2б). Другим ријечима, универзална хомонимичност остварује се у било ком медијуму, а партикуларна само у једном од два основна типа контекста — у усменом виду комуницирања не постоји хомографичност, а ни у писаном хомотоничност.

3.2. Као следећи класификацијски критеријум узимамо валентност лексема према контексту, односно њихову комутабилност, и разликујемо:

- 1) једноконтекстну хомонимичност — лексеме су валентне према истом контексту, па су у њему и комутабилне и
- 2) вишеконтекстну хомонимичност — лексеме су валентне према различитим контекстима, па су некомутабилне.

Овај критериј односи се на универзалну хомонимичност у свим случајевима, на хомографичност само у писму, а не хомотоничност само у говору. Прва група даље се не може дијелити. Ради се о хомонимичности која се разрјешава додатним контекстом.

3.3 Друга група може се дијелити по типу контекста према коме су лексеме валентне, односно авалентне. Ту разликујемо:

- 1) семантички некомутабилне хомонимике — лексеме су валентне према граматичкој структури контекста, али нису и према семантичкој и
- 2) граматички некомутабилне хомонимике — лексеме нису валентне ни према граматичкој структури контекста.

У ове двије групе различити су елементи који блокирају комутабилност.

3.4. Процедуру коју смо провели приказује сљедећа шема

4.0 Изнесене ставове илустроваћемо примјерима за сваку по-дјелу и њене резултате.

4.1 Пар *коса* (длаке на глави) и *коса* (алатка) добар је примјер за многе класификације. Мада се често наводи као примјер за пу-ну хомонимију, овдје имамо двије различите појаве. У свим паде-жима осим акузатива једине ради се о апсолутној хомонимичнос-ти — без обзира на то о којем се типу контекста ради, лексеме има-ју исти облик. У акузативу постоји акценатска разлика, па се ра-ди о партикуларној хомонимичности и то хомографичности — у изговору лексеме се разликују: *косу* и *кџсу*. Као примјер хомото-ничности могу нам послужити лексеме *пџцртати* и *пџцртати* — изговарају се обично једнако: [пџцртати] — ту се ради о хомони-мичности само у говорном контексту. У апсолутне хомонимике убрајамо и пројекцију хомоформије, на примјер *дан* (одсјечак вре-мена) и *дан* (дат). У погледу валентности хомонимичности нема ни-какве разлике између овог примјера и наведеног пара *кџса* и *кџса* у (свим падежима осим акузатива). С друге стране, примјер *вџчери* и *вџчери* убројићемо у случајеве хомографичности, без обзира на чињеницу да се ради о хомоформији у систему.

4.2. Случај валентности према истом контексту илуструје пар *одвести*, *одвезем* и *одвести*, *одведем*. Глаголи су валентни према истом контексту, на примјер: *Ја ћу вас одвести до поште*.

4.3. Валентност према истом граматичком, али не и семантич-ком контексту илуструје пар *коса* и *коса*. У примјерима *Коса ми је опала* и *Коса ми је испала* лексеме су комутабилне граматички, али семантика не дозвољава замјену, док у случају *И тако пролазе*

дани на земљи што су нам дани, чланови пара дан и дан нису ни граматички комутабилни.

5.1 Из свега се види да је у овако постављеној подјели ирелевантна диоба на пуне хомониме и хомоформе — у конкретним случајевима у ланцу они се једнако понашају. Критеријуми који се овдје постављају кључ су за разликовање чланова гнијезда у конкретним примјерима. Уједно, овим начином обухватају се сви случајеви и нема неразврстаних гнијезда. У примјеру вџери и вџери у говору се не ради о хомонимичности, а у писму пар се пропушта кроз даљу процедуру. Већина хомонимичних ситуација разрјешава се контекстом — за апсолутну хомонимију и у писму и у говору, а за партикуларну у писму или говору. Највећи проблем у комуникацији стварају примјери једноконтекстне хомонимичности. У таквим случајевима само додатно објашњење разрјешава хомонимички конфликт, на примјер:

А Ја ћу вас одвести до поште.

Б Никад се не возим са непознатим људима.

А Мислио сам да ћу да вас одведем.

5.2. Ова подјела заснована на ланцу требало би да постоји паралелно са постојећом — аналогно дихотомији језик — говор. У неким смјелијим размишљањима могли бисмо и негирати оправданост постојеће устаљене подјеле. Тако бисмо могли разликовати и хомонимију од полисемије, али то није предмет овог рада.

ПРИЛОЗИ ДОПУЊАВАЊУ И ОСАВРЕМЕЊИВАЊУ НАШЕ ПРАВОПИСНЕ НОРМЕ (III)

У формулисању оцјена садржаних у овом прилогу судјеловали су исти лингвисти који су саставили и текст претходног прилога, објављеног у Борби 6—15. јула 1987. године, у Нашем језику XXVII/5 и у Летопису Матице српске 440/7, за јул 1987 (П. Ивић, Ј. Јерковић, Б. Остојић, А. Пецо, М. Пешикан, М. Пижурица, Ж. Станојчић, Ј. Баотић, М. Караџа-Гарић, М. Шипка), с тим што смо овога пута на анкетне упитнике које смо послали појединим лингвистима добили и одговор академика Радослава Катичића (в. т. 82 и даље).

СПОЈЕНО И ОДВОЈЕНО ПИСАЊЕ РИЈЕЧИ

74. Међусобно спајање двије ријечи у великом броју случајева прати и обличка промјена, тј. једна саставница добија облик какав не може имати као посебна ријеч: *пољопривреда*, *безобзирце*, *наглавце* (а нема посебног „пољо“, „обзирце“, „главце“). Правописно питање је овде које спојеве писати као сложенице, а које као полусложенице, тј. које случајеве издвојити као непотпуно срастање у једну сложену ријеч и писати их са цртицом; нпр. *авиомеханичар* или *авио-механичар*, *Аустроугарска* или *Аустро-Угарска*, *Југојугоисток* или *Југо-Југоисток* (смјер између Југа и Југоистока). Цртица у оваквим случајевима заправо је знак раздвајања, а не спајања.

75. Разноликији случајеви и сложенија правописна питања јављају се у спојевима у којима саставнице задржавају непромијењен облик. Ако прва од њих није предлог (одн. префикс) него појмовна ријеч (именичког или придјевског карактера), начелно су могућна три начина писања: одвојено, полусложеничко (са цртицом) или спојено; у пракси се у неким позицијама умјесто цртице среће и писање црте (нарочито примакнуте црте, без бјелина између ње и ријечи које повезује). Понекад су и у истом споју конкурентна сва три начина: *жиро рачун*, *жиро-рачун* или

жирорачун, а понекад реално долазе у обзир само два: алфа честице (упор. „алфа и бета честице“) или алфа-честице (а не „алфачестице“), људи жабе или људи-жабе (у пракси и људи — жабе, али не и „људижаве“).

Кад је пак у питању прирастање или припадање ријечце која стоји иза главне ријечи, онда је могућно или одвојено или спојено писање (други пут, двапут; гдје год, гдјегод), а писање са цртицом није у оваквим случајевима у нашем правописном систему и традицији.

Исто тако се са цртицом (полусложенички) не пишу јединице састављене од предлога и друге ријечи, него или одвојено или спојено (у очи и уочи, али не и „у-очи“).

76. Однос група ријечи — сложена ријеч није у језику статичан, него вријеме и језички развој доносе одређене промјене. Оне су једносмјерне, тј. група ријечи може прерастати у сложеницу, а практично нема обрнутог развоја, рашчлањивања сложености у групу ријечи. То значи да би у једној идеалној, од почетка добро одмјереној и објективно утврђеној правописној норми њене поправке такође биле једносмјерне, тј. с временом би се наметала потреба да се у неком случају иде на спојено писање умјесто ранијег раздвојеног, а за обратним поправкама нормe не би било потребе. Норма спојеног и одвојеног писања из 1960. године, иако је у највећем свом дијелу реална и добро уобличена, није ипак успјела да утврди ту идеалну основу од које би се ишло само на поправке које доноси стварни језички развој, што задатак доградње те нормe чини сложенијим.

Процес срастања групе ријечи у једну ријеч, кад га не прати обличка промјена саставница, у језику је врло спор и поступан, тако да у том погледу сам развој језика за тридесетак година откако је утврђивана норма у Прав. 1960 није донио ништа битно ново. Према томе, предмет данашњег нормирања није шта се промијенило у језику за протекле три деценије, него да ли је норма из 1960. г. у свему добро погођена и које би промјене требало унијети у њу да једноставније функционише, да буде у што бољем складу са спонтаним склоностима људи који добро владају језичким изразом и правописом. Анализа материје и праћење појава у пракси показују да у неким појединостима има потребе за поправкама нормe у оба смјера: допуштања спојеног писања гдје Прав. 1960 прописује одвојено, и обрнуто — допуштања одвојеног писања умјесто прописаног спојеног.

77. Највише је отворених питања у писању изражајних јединица које се састоје из предлога и неке друге ријечи, првенствено именице. Она су веома важна, не само због потребе да се начин писања усклади с језичким осјећањем него и због лексикографске обраде, јер од начина писања зависи гдје ће се рјечничка једини-

ца уврстити у азбучни ред (нпр. у Речнику САНУ *испотаје*, схваћено као прилог, долази по азбучном реду у осму књигу, док је предлог из у седмој, а именица *потаја* биће можда у двадесетој).

Опсежну и врло документовану елаборацију правописне проблематике спојева предлога и других ријечи дао је Јосип Баотић, у оквиру већ помињане правописне елаборације коју је организовао сарајевски Институт за језик и књижевност (Радови IV, Сарајево 1977, стр. 259—386). Он је дошао до закључка да је писање израза у чији састав улази предлог најнестабилнија област наше ортографије, како у нормативним приручницима тако и у примјени, нарочито кад су у питању везе предлога и именице (иако би се ова оцјена могла проширити и на неке друге проблеме спојеног, одвојеног и полусложеног писања). До овога долази дијелом због сложености саме материје, а дијелом и због поступка аутора нормативних рјешења, који су — идући за својим језичким осјећањем и сопственим мјерилима — с једне стране дограђивали а с друге разграђивали дотадашњу норму. Испуштало се из вида, закључује Баотић, да ортографску норму стабилном (а то значи и добром) не чини само њена лингвистичка заснованост него и степен уважавања традиционалне компоненте, рјешења која је пракса прихватила.

78. Иако су одредбе Прав. 1960 о спојеном и одвојеном писању одмах почеле изазивати стручну дискусију, донедавио је било мало изричито предложених иновација. Тако је у корист спојеног писања од Прав. 1960 одступило Правописни приручник С. Марковића, М. Ајановића и З. Диклића (Сарајево 1972) у два у свакодневном изразу врло честа примјера: *успут* и *нажалост* (умјесто *уз пут* и *на жалост* у Прав. 1960). Међутим, за далеко више иновација у овом правцу (у корист спојеног писања) изјаснио се 1987. г. „Правописни приручник хрватскога или српскога језика“ В. Анића и Ј. Силића (А—С). Умјесто раздвојеног писања у Прав. 1960, А—С нишу спојено:

двапута, трипута, десетпута, дванаестпута, тринаестпута, тридесетпута; некипут, покојипут, понекипут, свакипут;

двадесетдруги, тридесеттрећи, стопедесетдруги, тисућуседамстоосамдесетпети...; двадесетпетеро, двадесетпетори, двадесетпеторица; двадесетчетверосатни, тридесетдеветогодишњица, тридесетдеветогодишњак и сл.;

светроје; ткобило (когабило); хвалабогу;

наготовс;

нато, усто, притом;

закада, засада, одонда;

досиноћ, одсиноћ, досутра;

наљето, узиму, ујесен, подзиму, сјесени, спрољећа;

предзору, узору;
дођавола, доврага;
довиђења, уздравље;
навелико (трговина), намало;

убрк, узвјетар, узводу, навријеме, углаву, догрла, низдлаку, уздлаку, нажалост, назло, наизглед, уиме, узинат, уинат, доногу, испочетка, спочетка, наприлику, напимјер, насилу, насрећу, настрану, низастрану, устрану, уствари, усусрет, одшале (примјере смо овдје поређали по азб. реду именица).

Овоме се могу додати примјери за које А—С у рјечнику наводе само спојено писање, а у Прав. 1960 је дато и спојено и одвојено: *докада, досада, одсада, достада, отада* (у Прав. 1960 је нпр. „докад и докада поред до када (у јачем истицању)“), *докуда, домалоприје, поподне, послјеподне, претподне, пријеподне* (у Прав. 1960 диференцирано, нпр. *после подне* као прилошки израз, а *послеподне, послеподнева* као именица); *прекодана* (у Прав. 1960 тако кад значи 'сваки други дан', а раздвојено кад значи 'током дана').

79. У правцу одвојеног писања израза који се по Прав. 1960 пишу спојено мало је било изричитих предлога за модификацију нормe (као *до тамо, до краја, на почек* у „Информатору о савременом књижевном језику“ А. Пеце и М. Пешикана), али је било начелних указивања на потребу поправке нормe и у овом смислу; и Ј. Баотић је у поменутој елаборацији норму спојеног писања у неким случајевима оцијенио као исфорсирану. Међутим, сама спонтанa пракса учинила је спорном правописну норму о спојеном писању већег броја израза састављених од предлога и именице.

Та је пракса дошла до изражаја и у нашим описним речницама рађеним на основу ексцерпираних грађе (примјера повађених из штампаних текстова) — у Речнику САНУ (РСА), у Речнику Матице српске (РМ, испрва судјеловала и Матица хрватска), донекле и у Речнику Његошева језика (РНЈ). Иако је, по свједочењу учесника у изради ових рјечника, редакцијско упутство било да се поштује норма Прав. 1960, те су спојено писани изрази унесени у рјечнике и обрађени као прилози, под утицајем скупљене грађе и одвојеног писања у њој дошло је до обраде таквих јединица и као падежних израза, одвојено написаних. На примјер, обрађујући изразе са *ријечју корак* — као што су *држати корак, ићи под корак, ићи корак у корак с неким* — обрађивачи су спонтано (под утицајем одвојеног писања у грађи и ради цјеловитости приказа живота *ријечи корак*) укључивали и израз *у корак*, иако је у Прав. 1960 нормирано спојено *укорак*, тј. израз је оцијењен као прилог а не као дио фразеолошке примјене именице *корак*.

80. Навешћемо, на основу података прикупљених у београдском Институту за српскохрватски језик, повећи број примјера у којима у пракси често долази до одступања од норме спојеног писања, што је дијелом утицало и на обраду у рјечницима. Треба имати у виду да су се из РСА могли узимати подаци само из објављеног дијела, до слова М, и понешто из рукописа за слово Н. Овај списак треба да послужи не само за излагање битне проблематике, него и за анкетну провјеру, за даљи рад на утврђивању преовлађујућих склоности и тражењу најрационалнијих нормативних рјешења. Умјесто „Прав. 1960“ наводићемо краће „Прав“.

БЕСТРАГ: *убестраг* Прав. (у РМ није ушао прилог, вјероватно зато што није било примјера спојеног писања у грађи). — У РМ и РСА одвојено (под именицом *бестраг*): *отићи у бестраг* (пропасти) и сл. Други примјери типа: *поверење здробљено у бестраг*, *убестраг се и Млеци занијели* (далеко су), *отегао се далеко у бестраг*, *пут му се отегао у бестрагу*, *да се у бестрагу негде састанемо* (примјери се овдје и даље не наводе дословно него упрошћено). Сличног је значења и у *бестрв*, што ниједан навођени приручник не даје спојено, а уп. и у *бестрагију* (и: *ухватити бестрагију*), у *недођин*, у *недођију*.

БОГ: *добога* Прав., РМ и РСА; *подбогом* Прав. и РМ. — У РСА и одвојено: *до бога милога*, *под богом* (или са додатком: *благим*, *јаким*, *милим*, а потврђено је у Вуковим пословицама и под *нагим Богом*). И у РЊ: *цвили јадна — до бога се чује*, *колико је под богом инсана*. Ни у РМ и РСА уз прил. *добога* нису дати примјери типа „*до бога се чује*“ (него: *добога лијен*, *добога ми је жао*, *узвично добога!* и сл.).

В(И)ЈЕК: *одв(и)јека* Прав. и РМ. — У РСА (под *век*) од *века*, у зн. *одвајкада*, *од памтивека*. У РЊ *од вијека* (од *вјекова*, и у РМ има од *векова*): „*Али ко је воду од вијека принудио да уз брдо тече?*“

ВОЉА: *довоље* Прав., РМ и РСА. — У РМ и одвојено: *до (миле воље)* 'како и колико хоћеш', такође у РСА: *до воље*, *до миле (божје, сите) воље*, *испсовао га до воље* и сл.

ГЛАВА: *зглаве* Прав., РМ и РСА. — У РМ, РСА и РЊ и одвојено, у примјерима типа „*Ал смо добро с главе погинули*, *погибоше наши стотињаши*“ и др.

ГЛАС: *изгласа* Прав., РМ и РСА. — У РМ и одвојено: *из (иза) гласа*, *из свега гласа*, такође у РЊ: *пјевају из гласа*, *сви из гласа*. РСА не даје одвојено „*из гласа*“, него само *из свег(а) гласа*, *иза гласа* (*викну иза гласа* и сл.).

ДВОР: *здвора* ('споља') Прав., РМ и РСА; *надвор* ('напоље, ван') Прав. и РМ. — У РСА и изрази *с двора* и (синонимично) *из двора*, такође *на двор* и *на двору*, а у РМ само ово посљедње (*на двору*). Међу значењима именице **ДВОР** је и 'двориште'.

ДОМАК: *надомак* Прав., РМ и РСА. — Углавном се поштује норма спојеног писања *надомак*, али се такво писање не шири и на локативни облик, те РМ и РСА обрађују као израз *на домаку* ('близу, на помолу' и сл.). Ријеч **ДОМАК** живи и у друкчијој примјени: *ван домака топова РМ, ван домака науке РСА, над домаком умнога погледа РЊ.* — Уп. **ИЗМАК**.

ДОХВАТ: *надохват* Прав., РМ и РСА. — Стање је слично као и код претходне ријечи, с тим што је у РМ под ријечју **РУКА** обрађено и одвојено писање, израз *на дохват(у) руке*. Међутим, под ријечју **ДОХВАТ** ни РМ ни РСА не обрађују *на+дохват* (поштујући норму спојеног писања), него само друге обрте, нпр. *изван дохвата шрапнела, на дохвату руке РМ, на дохвату, измаћи дохвату, у дохвату топова, ван дохвата злу* и др. РСА. И прикупљена грађа која ће се објавити под **НАДОХВАТ** у РСА показује превагу спојеног писања у пракси (11 примјера спојено и 5 раздвојено); треба имати у виду да РМ не свједочи о стању у грађи, јер је у редакцији подешаван правопис цитата, док се у РСА преноси начин писања из екскерпираног извора.

ДУШАК: *надушак* Прав., РМ и РСА. — Под ријечју **ДУШАК** у РМ обрађено и одвојено испити, *искапити, попити на душак*. У РСА је обрађен низ израза истог значења као фразеолошка примјена именице **ДУШАК**: *из душка, на један душак, од једног душка, о душак, у душак, у један душак, у једном душку, с једног душка, од душка, у душку, али је поштована норма Прав., па није додато на+душак* (него је обрађено као прил. *надушак*), иако би се логично уклапало у ове изразе.

ЗДРАВЉЕ: *наздравље* Прав., РМ и РСА. — У РМ и РСА се и под ријечју **ЗДРАВЉЕ** поштује норма Прав., па се у РСА *на здравље* упућује на прилог *наздравље*, а у РМ се као 'уобичајене речи при поздрављању и наздрављању' обрађују изрази у *здравље, са здрављем*, али не и *на здравље* (у складу с нормом Прав.). У РЊ је, међутим, дато одвојено *на здравље ти (ви)* ('у наздрављању'). — Од ове употребе у поздрављању и наздрављању треба разликовати обичајну нар. узречицу *на здравље теби (њему итд.)*, „да се не дослути зло“ (кад се неко упоређује с покојником или болесником), која се у РМ обрађује одвојено, јер се подразумијева да се на ово значење не односи норма спојеног писања у Прав. Међутим, у пракси је често одвојено писање и ван оквира овог значења (у грађи обрађеној за РСА под **НАЗДРАВЉЕ** има 18 потврда за раздвојено писање, а 13 за спојено). — У Прав. је израз у *здравље* дат одвојено, чега се држе и рјечници (док се код А—С даје спојено).

ИЗБОР: *поизбор* Прав. и РМ. — У РМ је (под ријечју **ИЗБОР**) обрађено и одвојено *по избору*, а такође и у РСА изрази *по избор* (на основу четири потврде раздвојеног писања) и *по избору*, док РЊ има само *по избору*.

ИЗМАК: *наизмак* и *наизмаку* Прав., РМ и РСА. — РСА (поштујући норму Прав.) под ИЗМАК не даје изразе с предлогом *на* (него само обрте типа *измак века*, *измак ноћи*, *измак добитка*, *очи траже измака* итд.). У РМ је, међутим, обрађено и одвојено *на измак* и *на измаку*: *доћи на измак* ('исцрпсти се, бити на крају својих снага'), *стићи на измак шуме*, *на измаку живота*, *зима је била на измаку*, *снага је на измаку*. — Овдје је рјешење у Прав. изузетно, јер се спојено писање примјењује и на локативи облик (*наизмаку*), за разлику од израза са ДОМАК, ДОХВАТ и др.

ИСКАП: *наискап* Прав., РМ и РСА. — Норму поштују рјечници, а углавном и пракса. Именица ИСКАП ван везе с предлогом *на* среће се само изузетно: *на помирење* и *искап здравице*, *након искапа* (обоје код истог писца, В. Јелића).

ИСТИНА: *уистину* Прав. и РМ. — РМ и РСА под ИСТИНА не обрађују израз *у+истину* (поштујући норму Прав.), али у РЊ налазимо: *у истину пјевац* (истински пјевач).

КОРАК: *уорак* Прав. и РМ. — Обрађено у РМ и као фразеол. изр. уз ријеч КОРАК: *ићи у корак* (*с ким*), *пратити кога у корак*. Такође у РСА: *ићи у корак* (*с неким или нечим*), *пратити кога у корак*, *идем у корак* (не трчећи), *као да су се случајно среле и нашле у корак*, *корак у корак* ('сустопице, стално, потпуно'), *држати корак* и др.

КОШТАЦ: *укоштац* Прав. и РМ, а и у РСА је још необрађени прилог *укоштац* поменут уз обраду ријечи КОШТАЦ. — У РМ се, међутим, обрађује и растављено писање: *хватати се*, *ухватити се*, *зграбити се у коштац* (*с ким или чим*). У РСА је ово остављено да се обради као прилог *укоштац*, али су као дио живота ријечи КОШТАЦ обрађени неки друкчији обрти у којима долази *у+коштац*: *као да зове у коштац*, *чети турској у коштац* *изићу*, *хитају у коштац* *са моћном Земљом*, а поред тога и друкчије примјене именице КОШТАЦ: *у коштацу* *звера наопаког*, *вјетар у коштацу* *с дрвећем*, *настао је самртни коштац* и др. (сличних примјера има и у РМ).

КРАЈ: *докраја* Прав., РМ и РСА; *с краја* Прав., *скраја* РМ. — Рјечници, међутим, обрађују и растављено до краја у изразима *довести што до краја*, *ићи до краја* РМ, (*ис*)*терати до краја*, *ићи до краја* РСА. У Прав. је дато само одвојено *с краја*, али РМ има *скраја* у два значења: 1. (предлог с ген.) 'при свршетку, поткрај': *скраја другог дела исповести* и 2. (прил.): *овце су стајале скраја*. Поред тога, под ријечју СКРАЈА дат је и израз *скраја накрај*, али под ријечју КРАЈ друкчије: *с краја накрај*. У РСА је тај исти израз (под ријечју КРАЈ) дат као *с краја на крај* (што изгледа најлогичније), а у истом значењу и *од краја на крај*.

КРУГ: *укруг* Прав. и РМ. — У РСА је као дио примјене именице КРУГ дат примјер: *око њега су се у круг били окупили*, а у РМ

тај исти примјер као потврда прилога *у круг*.

МИМОГРЕД: *умимогред* Прав., РМ и РЊ. — У грађи има потврда и за просто МИМОГРЕД, у значењу прилога синонимичног са *умимогред* ('у пролазу, успутно') и именице: *каже у мимогреду, кратко објашњење у мимогреду*.

НЕБО: *поднебом* Прав. — У РМ обрађено одвојено: *под небом 'у читавом свету'* (заједно с другим изразима са именицом НЕБО: *до неба 'у врло велику висину', уздизати до неба*). Исти поступак и у РЊ: *јединствен под небом, најсветију бих дужност под небом испунио*. Спојено *поднебом* у рјечницима није регистровано. Уп. БОГ (*подбогом*).

НЕВРАТ: *уневрат* Прав. и РМ. — РМ (поштујући норму Прав.) уз именицу НЕВРАТ не даје израз с предл. у, него само друкчије примјере: *од неврата придржати и пјесн. тоне у неврата хлад*. У обраду те именице у рукопису РСА укључени су, међутим, и изр. са у (*девет потврда, све раздвојено писање*).

НЕДОГЛЕД: *унедоглед* Прав. и РМ. — За им. НЕДОГЛЕД РМ има примјере *зуримо у поноре и недоглед, облаци пливају по високу недогледу*, а не укључује изр. у + *недоглед* (поштујући норму Прав.), али је у пракси често и одвојено писање у *недоглед*.

НЕПОВРАТ: *унеповрат* Прав. и РМ. — Стање је слично као и код претх. ријечи. Потврде за им. НЕПОВРАТ у РМ: у *смрт црну* — у *тмурни неповрат и узајмити новац на неповрат*.

НЕРУКА: *снеруке* Прав. и РМ. — У РМ је обрађена и именица НЕРУКА (у зн. 'несрећа, неприлика'), али уз њу нема примјера типа *с + неруке, на + неруку*. У грађи РСА има више примјера одвојеног писања израза *с неруке*.

НИЗ: *унизи* Прав. и РМ. — Ово је рецидив из Вукова рјечника, који се одатле механички преноси кроз приручнике. Иначе, именица НИЗ обичнија је у м. роду и не спаја се с предлозима: *спустисмо се у низ, доље у низу избила вода* РМ.

ОДМЕТ: *наодмет:* Прав., РМ и РСА. — РМ има и именицу ОДМЕТ (у истом значењу и ОДМЕТАК: 'оно што се одметне, одбаци'), али уз њу не обрађује израз с предлогом на, него га упућује на прилог: *на одмет в. наодмет*. У пракси је распрострањено и одвојено писање; у РСА је прил. *наодмет* потврђен са седам примјера, од којих су шест одвојено написани у изворима.

ОКО: *наочи* Прав. и РМ. — Прав. прецизира да се пише спојено *наочи* кад значи 'наоко, на изглед', али не и у примјерима типа: *не долази ми на очи*. У РМ је одвојено дато и *на очи целом свету, пропада на очи, расте на очи* (чиме се прецизира, а не оспорава норма Прав.). Неспорно је спојено писање у значењу 'уочи', које налазимо већ у Вукову рјечнику.

ОКРУГ: *оукруг* Прав. и РМ. — РМ даје и одвојено: у *оуруг 'кружно, унаоколо'*.

ОЧИГЛЕД: *наочиглед* Прав. и РМ; *уочиглед* РМ (Прав. нема). Под *очиглед* РМ има само упућеницу: *очиглед м* (само у прилошкој служби) в. *наочиглед* и *уочиглед*. У грађи има и примјера одвојеног писања.

ПАКОСТ: *напакост* Прав., РМ и РСА. — Од три потврде у РСА двије су писане раздвојено.

ПАРЧЕ: *напарче* Прав. и РМ. — РМ обрађује и одвојено: *на парче радити* ('уз плату по комаду'), *растао сам на парче* (био сам кржљав), *у рату се живи на парче*. РСА само региструје прил. *напарче* и упућује обраду на именицу **ПАРЧЕ**.

ПОСЛЕДАК, ПОСЉЕДАК: *допослетка* Прав., РМ и РСА. — У РМ и одвојено: *трошили су до послетка да не остане иза њих*, такође с предлогом у: *у посљедак обузет је...*

ПОЧЕК и ПРИЧЕК: *напочек* Прав., РМ и РСА. — РСА даје *напочек* као прилог (сагласно са Прав.), али су све потврде у изворима писане одвојено. Као прилог *напочек* је ушло и у Вуков рјечник, а одатле и у РМ, али је дато и одвојено *на почек*: *даје на зајам или на почек, дају њему справе на почек*. По значењу је исто вјетно **ПРИЧЕК**, али овдје ниједан приручник не примјењује спојено писање: *на причек, у причек* РМ, *жито раздајем у причек* на руду РЊ.

ПРАВАЦ: *направац* Прав., РМ и РСА. — РМ даје и раздвојено: *на правац 'равно, право, правце'*. Спојено писање преузима се из Вукова рјечника и из Прав.

ПРЕЗДАН: *напрездан* Прав., РМ и РСА. — У грађи РСА потврђено је и одвојено писање. Исто (прилошко) значење има и облик без предлога: *прездан* (РМ) (некадашњи предл. *през + дан*).

ПРЕКИД: *напрекид* Прав., РМ и РСА. — У грађи РСА потврђено је и раздвојено писање. РМ има и израз *на прекиде*.

ПРЕСКОК: *напрескок* Прав., РМ и РСА. — У грађи РСА потврђено је и одвојено писање.

ПРЕТЕК: *напретек* Прав., РМ и РСА. — У РМ обрађено и одвојено: *имати на претек, имати на претеку 'имати доста, толико да и још претекне'*. И у грађи РСА има потврда одвојеног писања.

ПРЕША: *напрешу* Прав. — Такав прилог није ушао ни у РМ ни у рукопис РСА. РМ обрађује одвојено: *на прешу* (*учинити што*) '*у журби, брзо, хитно*', а има и није *преше*, *у највећој прешу*, без икакве *преше*; уп. и у РЊ с *прешом*.

ПРОПАЊ: *упропањ* Прав. и РМ. — Примјери за прилог у РМ су *јездећи упропањ, дојаше упропањ*, а под **ПРОПАЊ** налазимо: *коњ нагнан бичем у дивљи пропањ, коњаник у пропњу*.

ПРСТ: *напрсте* Прав. и РСА; *упрсте* Прав. и РМ. — РМ обрађује *на прсте* само одвојено: *на прсте се може избројати* (*набројати*); каже се и: *на прсте једне руке*. — Израз с предлогом у РМ обрађује и спојено (као прилог *упрсте*) и одвојено: *знати* (*познава-*

ти) нешто у прсте (као својих пет прстију), такође у прсте се може избројати (набројати). И РЊ даје одвојено: знати у прсте.

РАСКИД: *сраскида* Прав. и РМ. — РМ обрађује и одвојено: *с раскида* и (у истом значењу) *од раскида*.

РАСКОРАК: *ураскорак* Прав. и РМ. — РМ обрађује и одвојено: *ићи у раскорак* (о корачању војске и фигуративно); уп. и примјере: *у став раскорака, о дубоком раскораку између теорије и праксе*.

РЕД: *изреда* Прав., РМ и РСА; *одреда* Прав. и РМ; *среда* Прав. и РМ. — РМ, међутим, обрађује и одвојено: (*сви*) *од реда (из реда), с реда (сви)*. И у РЊ је: *не шће сјећи из реда војнике ('не прескачући никог, по реду')*.

РУКА: *наруку* Прав., РМ и РСА; *сруке* Прав. и РМ. — РМ обрађује и одвојено: *ићи на руку 'помагати', с руке ми је 'на згодном месту', поред добити, примити на руку (на руке)*. Именица рука има и иначе богату фразеологију: *за руком, испод руке ('тајно'), на руци, при руци, од руке, под руку, на брзу руку, на своју руку, у најбољу руку* — гдје именица РУКА губи своје право значење, али се одвојени начин писања не доводи у питање. У РСА су за прил. *наруку* три потврде с раздвојеним писањем, а једна са спојеним.

СМРТ: *насмрт* Прав., РМ и РСА. — РМ обрађује и одвојено: *бити на смрт, лежати на смрт, бити на смрт болестан*.

СР(ИЈ)ЕДА: *посреди* Прав. и РМ. — РМ обрађује и одвојено *по среди: бити по среди 'у суштини, у ствари'*. Уп. и *изнети на среду РМ, сам да Милош оста на сриједи РЊ, по сриједи душе и срца РЊ*. И у Прав. је *на среди*.

СТРВ: *бестрва* Прав., РМ, РСА — Спојено писање овдје је нормално (проблематика је слична са *бестрага*), али се у РМ даје и одвојено израз *пропасти без стрва 'нестати, ишчезнути без трага'*.

СУМИТ: *усумит* Прав. и РМ. — У РМ обрађено и одвојено: *у сумит ('сумитице')*.

СУСПРЕТ: *наусупрет* Прав. и РМ. — У РСА је овај израз само регистрован као прилог и упућен на обраду уз именицу СУСПРЕТ.

ТРАГ: *бестрага* Прав., РМ и РСА. — Ово је врло обичан прилог, богате семантике. Уп. значења прилога *бестрага* у РСА: *'веома далеко; незнано куд; неповратно, потпуно, сасвим; врло много, претерано, исувише; дођавола, доврага'*; уз то и изрази *бестрага му глава, бестрага те било, отићи бестрага ('пропасти')*. Ипак је у РМ обрађено и одвојено писање у изразу *без трага (отићи, нестати и сл.)*.

УЗВРАТ: *заузврат* Прав., РМ и РСА; *наузврат* Прав. и РСА. — РМ има и одвојено за *узврат* (под УЗВРАТ): *дао кућу а за узврат добио штенару* (поред обрта противников *узврат, као узврат*).

УПРТ: *наупрт* Прав. и РМ. РМ има и именицу *упрт* (под *упрти-ма*, свој *упрт распртио*), а уз њу и израз *на упрт носити* (одвојено написан).

УШТРБ: *науштрб* Прав., РМ и РСА. — У грађи РСА потврђено је и одвојено писање. У РМ је обрађена именица *уштрб* (*наука неће трпети уштрба, могла би се без уштрба подијелити*), али израз с предлогом *на* није уз њу дат (него као прилог *науштрб*).

ЧИСТАЦ: *начистац* Прав. и РМ. — У РМ обрађено и одвојено: *довести (извести, истерати) што на чистац, доћи, изићи (с ким) на чистац, такође и бити на чистацу, ухватити чистац*.

ЧУДО: *зачудо* Прав., РМС и РСА. — У РМ обрађено и одвојено: *за чудо, за дивно чудо*. Уп. и у РЊ: *за чудо ми је, али ми је за чудо*.

81. Прелазећи на оцјену оправданости спојеног или раздвојеног писања у изложеним случајевима, треба најприје да издвојимо спојеве предлога са заменичким прилозима, јер овдје поједине ријечи не треба посматрати одвојено, изоловано, него у системским низовима којима припадају. Поправке норме у оваквим случајевима треба да воде што већој системској досљедности, једнаком правописном поступку у истовјетним низовима.

а. Један такав низ чине спојеви предлога *од* и *до* са временским прилозима *кад(а)*, *сад(а)*, *тад(а)*, *онда*. Нема потребе мијењати начелно рјешење Прав. 1960: *докад* и *докада* (поред *до када*, у јачем истицању), само га треба досљедније спровести, примјењујући га и *на онда*, што је у Прав. 1960 само дјелимично урађено. Наиме, предвиђено је *доонда* и *до онда*, што је у складу са системом, али само *од онда*. Ово треба дорадити, па би читав низ изгледао овако:

откад	одсад	отад	
откада	одсада	отада	одонда
(од када)	(од сада)	(од тада)	(од онда)
докад	досад	дотад	
докада	досада	дотада	доонда
(до када)	(до сада)	(до тада)	(до онда)

б. У Прав. 1960 је исто рјешење примијењено и на *до + куд(а)*: „*докуд* и *докуда* поред *до куда* (у јачем истицању)”. Овај прилог, међутим, не иде у исти системски низ са претходнима, него са *откуд(а)*, *одовуд(а)*, *одонуд(а)*, који се по Прав. 1960 (и по општем обичају) пишу само спојено. За разлику од ових прилога, *докуд(а)* је врло ријетка ријеч, за коју се једва нашло нешто потврда у рјечничкој грађи: *докуд* не допире *смијех РМ*, *није знао докуд сеже сан а докуд живот, докуд око сеже, докуд год се гране пружају РСА* (све у краћем облику и у значењу 'докле'). Нема оправдања да се овдје предвиђа и раздвојено писање, *друкчије* него у осталим случајевима; *дакле: докуд(а)* — једнако као и *откуд(а)*.

c. Прав. 1960 не доноси до + овамо, до + онамо, из чега треба подразумевати да није предвиђено спојено писање, али је унесено дотамо (само спојено написано). Ово су у говору доста ријетки изрази, али и колико се јаве не би се рекло да се осјећају као срасли у једну ријеч, те ће оправдано бити одвојено писање: до овамо, до тамо, до онамо.

d. За спојеве предлога за са прилозима типа кад(а) Прав. 1960 даје само: закад и за када, засад и за сада, заонда (само тако). Спојеве с предлогом за представљају слободне комбинације предлога и прилога, за разлику од спојева са од и до, који се укључују у систем замјеничких прилога, у одговарајуће системске низове (откад-одакле-откуд, одсад-одавде-одовуд, отад-одатле-отуд итд.). Спојеве са за остају изван тога система, па се на њих не може аутоматски примијенити правописно рјешење из т. 81а, него ће спојено или одвојено писање зависити од значења, које може бити двојачко: значење намјене (нормално за предлог за) и значење привремености, временског ограничења. У овом другом случају предлог губи своје нормално значење, те можемо узети да је дошло до срastaња израза у сложену ријеч, па је оправдано спојено писање, без обзира на то има ли прилог или нема крајње -а. Ово значење најобичније је у споју са сад(а); уп. примјере из РСА (гдје су обје варијанте, засад и засада, обрађене као спојено написане): у селу има засад осам ђермова, засад није видио ништа сумњиво, о непријатељу се засада зна да је избио на јужне падине, засада се још не пењем по брдима. У одговарајућем значењу привремености много су рјеђи (али су ипак потврђени) прилози затад и заонда: затад сам био одустао од својих планова, кнез затада [у извору: за тада] није хтео у рат, ја сам мислио бунтовно и заонда протузаконито итд.; за + кад(а), међутим, не јавља се у овом значењу привремености, него само у значењу намјене, за које је реално нормирати одвојено писање, нпр.: за кад(а) је заказан састанак? Слично и: нека то буде нешто за сад(а) а нешто за сутра итд.

82. Најсложенија је провјера нормe и идентификација могућних поправки кад су у питању спојеве предлог + именица, гдје вјероватно има највише потребе за поправкама нормe Прав. 1960. Да бисмо сигурније идентификовали случајеве који долазе у обзир за такве поправки, спровели смо и једну обимнију анкету, гдје је двадесетак питања било усмјерено на могуће поправке у корист спојеног писања, а око шездесет на могуће поправке нормe у обрнутом правцу, у корист одвојеног писања онога што се по Прав. 1960 пише спојено.

У анкети су учествовале невелике анкетне групе, али различито комбиноване:

— 13 новосадских лектора (скраћ. Лект. НС), тј. језичких редактора у разним гласилима и издавачким кућама, али само по једном сажетијем упитнику, за један дио питања;

— 10 наставника одн. професора сх. језика из БиХ (скраћ. *(Наст. БиХ)*);

— 5 београдских лексикографа из редакције Речника САНУ (М. Вујанић, М. Радовић - Тешић, М. Тешић, М. Николић, М. Симић — скраћ. *Лекс. Бгд*);

— 5 других лингвиста (Радослав Катичић, који нам је љубазно у два маха одговорио на послате упитнике, затим М. Шипка, П. Ивић, Ј. Јерковић и М. Пижурица, скраћ. *Лингв.*).

Треба имати у виду да су изјашњења заснована углавном на језичком осјећању, а не на проучавању и заузимању става. Да бисмо стекли неки увид и у склоности младе генерације, анкетирали смо и десет никшићких студената.

Уопштено посматрана, анкета је потврдила Баотићев закључак да је ова материја најмање стабилизовани дио наше правописне норме, јер су се испојиле крупне индивидуалне разлике. На примјер, један од учесника из БиХ дао је 23% одговора у корист спојеног писања, а један његов колега 88% (просјек је ближи првоме). Четворо београдских лексикографа међусобно су доста сагласни (просјек 33% изјашњења за спојено писање), али је четврти (М. Тешић) далеко склонији спојеном писању — 76% (како је он и пјесник, могуће је да долази до изражаја и неко експресивно оцјењивање начина писања). У групи лингвиста оцјене су уједначеније (просјек 26% спојеног писања), али се уочава да је одвојеном писању најсклонији Катичић, затим Ивић и Јерковић, док се Пижурица и нарочито Шипка нешто чешће опредјељују за спојено писање. — Међутим, упркос индивидуалним разликама, анкета се показала као реалан индикатор стварних правописних проблема и оквира могућног поправљања норме.

Анкета открива и неке моменте који утичу да се у језичком осјећању падежни израз схвати као једна ријеч, на примјер с предлогом *на* прихвата се као једна ријеч само акузативни облик, а спој с локативом готово једногласно се оцјењује као несрасли падежни израз (*на* *измаку*, *на* *дохвату*, *на* *домаку*). На признавање сраслости дјелује и уобичајеност израза; тако спојено писање добија подршку у *до+ђавола*, *до+врага*, али се она не преноси аутоматски на израз *до+бијеса* (који је истог значења, али мање обичан).

Могуће поправке норме у корист спојеног писања

83. Анкета описана у претходној тачки дала је предност спојеном писању ових израза с предлогом (наводи се по појединим анкетним групама број изјашњења за један или други начин писања, с тим што неизјашњени одговори нису ушли у статистику):

	Лект. НС	Наст. БиХ	Лекс. Бгд	Лингв.
(1) тога најалост немамо тога на жалост немамо	10 3	7 2	3 2	5 0
(2) довиђења! до виђења!	13 0	7 2	4 1	4 0
(3) доврага! до врага!	11 2	7 1	3 1	4 1
(4) дођавола! до ђавола!	11 2	7 1	3 1	4 1
(5) био је наизглед весео био је на изглед весео	9 4	7 2	3 1	4 1
				*
(6) испочетка је тако мислио из почетка је тако мислио		6 4	2 3	4 1
(7) спочетка је тако мислио с почетка је тако мислио		4 5	2 3	4 1
(8) она је уствари добра она је у ствари добра	8 5	7 3	3 1	2 2

Колико је било неизјашњених одговора може се видјети кад се одузму изјашњени одговори од укупног броја анкетираних (13 + 10 + 5 + 5). Изузев за израз *из + почетка*, никшићки студенти дали су предност спојеном писању.

84. Као оцјена могућих поправки нормe у корист спојеног писања израза с предлогом може се засад рећи углавном ово:

а. Изван сумње је да је у изразу *уз + пут* (кад је у прилошкој служби) процес срastaња доведен до краја, те је оправдано само спојено писање, нпр. *то је само успут споменуо, свратиће само ако му буде успут*. О овоме се већ испољила практично општа сагласност нормативиста, па нисмо ни вршили анкету, а нема ни потребе да се у пракси одлаже ова поправка до некакве формалне верификације.

б. За једну групу спојева с предлогом који се по Прав. 1960 пишу одвојено може се рећи да је стварни процес срastaња довољно одмакао да се ни спојено писање не би косило с језичким осјећањем. У овим случајевима је одвојено писање, због недовршености процеса срastaња и дејством правописне одредбе, добрим дијелом ушло у навико, али у пракси има и колебања, у неким примјерима и фактичког дублетизма. Лингвистички посматрано, овдје нема нужности да се мијења норма, али ни битне сметње за то, те су могуће поправки ако би се с њима лакше постигла нормативна сагласност, а тиме и могућност да се устале правописне навике. На-

бројићемо примјере који се на основу наше анкете могу сврстати у ову групу и предочити као могућне поравке норме.

нажалост умјесто *на жалост*. Значење именице овдје је више изблиједјело него кад се каже *на моју жалост*, или *на жалост његових другова*, *на жалост и нашу и њихову*, гдје свакако треба задржати одвојено писање (такође и *у на срећу*, *на несрећу*).

доврага, *дођавола* умј. *до врага*, *до ђавола*. Анкета показује да се ови спојеви (у узвичном значењу) идентификују у језичком осјећању као срасли, али ни именичка мотивација није избрисана. То се види не само из проширеног *до сто ђавола*, него и из тога што се од ових именица прави још низ донекле сличних израза, нпр. *к врагу* (отићи, поћи, окренути, или без глагола — као узвик); ако би се писало спојено, то би аналогно водило и ка писању „*гђаволу*“, „*гбијесу*“, „*гбелају*“, што би било сасвим необично. Уп. још: *у врага*, *у врага дома* ('веома далеко'), *за врага* ('узалуд'), *на врага* ('на несрећу'), *по врагу*, *без ђавола* ('на миру'), спојено би било „*бежђавола*“, *за ђавола*, *по ђаволу*, *к ђаволу*, *од ђаволâ* (из *несташлука*) и сл. Због тога ваља добро просудити треба ли нарушавати једноставно правило примијењено у Прав. 1960 — да се именице *враг*, *ђаво* и сл. не спајају с предлозима.

наизглед умј. *на изглед* ('привидно'). Овдје поправка норме не би изазвала неке ланчане проблеме.

довиђења умј. *до виђења* (поздрав). Примјери типа *до + виђења* до сутра, *до + виђења до уторка* свједоче о сраслости израза (слично је збогом до сутра). Чује се, међутим и *до + виђења сутра*, *до + виђења у уторак*, гдје су и предлог *до* и именица *виђење* сачували посебни смисао, што значи да процес срастања није довршен. На то указује и аналогни израз *до слушања*, који се каткад чује у радио-емисијама.

с. У посљедња три примјера из т. 83. спојено писање у анкети није добило тако јасну подршку као у претходним примјерима,

испочетка умј. *из почетка* и *спочетка* умј. *с почетка* провјеравано је у значењу 'исправа, у почетку', и у том значењу спојено писање је добило релативну подршку. Али ако би се овдје нормирало спојено писање, вјероватно га не би требало проширити на значење 'од почетка', нпр.: *кренимо опет из почетка* (*с почетка*).

у + ствари схвата се и као ријечца ('заправо'), али и као падежни израз, у ослонцу на истозначно у самој ствари и слично, *у бити*, *у суштини*, па отуда и доста подијељена мишљења о пожељном начину писања.

d. У анкети је дата предност (изразита или релативна) одвојеном писању израза *на страну*, *на зло* (*рана се дала назло има* нешто подршке, а *слути назло нема*), *трговина на велико* и *на мало*, *на готовс*, *на то*, *уз то*, *при том(е)* (притом има извјесне подршке, а притоме готово је без присталица).

e. Одвојено писање треба задржати и у изразу *на прим(ј)ер*, гдје је предлог ван свога поља значења, али именица остаје у свом правом значењу, тако да аргумената има и један и други начин писања. По Белићевом правопису израз се писао спојено, али се од 1960. године створила и укоријенила нова правописна навика. Ово су потврдиле и спроведене пробне анкете међу наставницима и лекторима (једно раније анкетирање, а не оно описано у т. 82, у коме овај израз није ни био у упитнику); једино су колебљив одговор дали наставници руског језика (вјероватно под утицајем спојеног писања у руском). У Хрватској није ни раније било навикнутости на спојено писање, јер је у Боранићевом правопису било *на примјер*, па је то 1960. г. прихваћено као заједничко правило, иако су се неки чланови Правописне комисије (са српске стране) залагали за спојено писање.

f. Ни у преосталим спојевима с предлогом гдје су се А—С изјаснили за увођење спојеног писања (в. т. 78) нема довољно оправдања да се прихвати та иновација. Треба, дакле, и даље писати одвојено (у заградама додајемо примјере које А—С не помињу, а слични су примјерима написаним спојено у њиховом приручнику):

до синоћ, од синоћ, до сутра (тако и од сутра, до вечерас, до јутрос, до јуче, до данас, од вечерас, од јутрос, од јуче, од данас итд.);

на љето и на лето, у зиму, у јесен, под зиму, с јесени, с прољећа и с пролећа (такође: на прољеће и на пролеће, на јесен, у прољеће и у пролеће, у љето и у лето — тј. боље је задржати општи принцип из Прав. 1960 да се називи четири годишња доба не пишу спојено с предлозима);

пред зору, у зору (и пред свитање, у освит и сл.);

у брк (и у лице, у очи, код неких писаца има и у зубе у истом значењу), уз в(ј)етар, уз воду (и низ в(ј)етар, низ воду), на вр(и)јеме, у главу (у РСА значење 'право, непосредно, лично': опремили посланицу у главу краљу), до грла (и до гуше, до ушију), низ длаку, уз длаку (и уз нос), у име (нпр. у име свих, у име своје, гдје облик „своје“ указујући на именицу средњег рода, лингвистички искључује могућност спојеног писања у +име), уз инат, у инат (и за инат, од ината), до ногу, на прилику, на силу (и супр. на лијепе), на срећу (и на несрећу), низа страну (и уза страну), у страну, у сусрет, од шале (и из шале).

g. Што се тиче дублетних рјешења у Прав. 1960, већ смо говорили о спојевима предлог + кад, тад и сл. (т. 81). Треба додати да је у Прав. 1960 дато до + малопр(и)је као дублет (спојено и одвојено), а од + малопр(и)је само спојено, и да то треба уједначити; само је питање треба ли то урадити сводећи обоје на спојено писање (како се изјашњавају А—С) или уносећи корекцију у обрнутом смјеру. — За спојеве са подне добро је ријешено у Прав. 1960: спојено се пише именица (нпр. *цијело пријепдне сам те чекао*), а

одвојено прилошки израз (*радио је прије подне, доћи ће после подне*). Израз преко дана, кад значи 'током дана', треба писати одвојено (такође преко ноћи).

h. За израз у + здравље лингвистички је искључено спојено писање у проширеним обртима типа *у здравље твоје*, гдје средњи род замјенице указује на именицу *здравље*; смисаоно је исто и у *здравље свих нас*. И кад изостану оваква проширења, може се узети да се она подразумевају или да се могу подразумевати, што би оправдало одвојено писање, иако анкета показује знатну склоност спојеном писању непроширеног израза. Донекле је слично и на + здравље (по Прав. 1960 *наздравље*), гдје могућност проширења типа „на здравље и на дуг живот“ указује на недовршен процес срастања.

85. У друкчијим склоповима из т. 78 (који у свом склопу немају предлог) мало има мјеста за преправку норме из 1960. године.

a. У Прав. 1960 у ствари је добро регулисано писање ријечце пут(a):

„*пут(a)* (у прилошком значењу): једанпут, двапът и два пѹта, трипут и три пута, четирипут и четири пута; пет пута, шест (итд.) пута. . . ; први пут, други пут, трећи пут; овај пут, који пут, неки пут, сваки пут и сл.; колико пута, више пута, много пута и сл.; прошли пут, посљедњи (последњи) пут“.

Да дијелови нису срасли у једну ријеч (те да се не може уопштити спојено писање), доказују и овакви примјери из грађе и говора: *два или три пута, колико ти пута кажем, „сваки се пут стидимо“ (Љубиша), „шта је и шта пута ишао“ (Змај), „бојим се да смо овога пута ми на реду“ (Стј. Крањчевић)* итд.

b. Вишечлане бројеве треба одвојено писати, било да су основни, редни или збирни, јер не чине једну ријеч; због фактичке уклопљености у систем бројева, ово се односи и на именице типа *двојица, четворица: триста шездесет три ђака, триста шездесет тројица, триста шездесет троје дјеце, триста шездесет трећи* итд.

c. Посебно треба оцјењивати питање писања вишечланих бројева кад стварају сложеницу са именицом или придјевом, нпр. *-сатни, -часовни, -годишњи, -годишњица, -годишњак*. Овакви спојени најчешће се јављају према двочланим сложеним бројевима, те се спој ипак може изговарати као једна ријеч, али их понекад има и према вишечланим сложеним бројевима. Овдје ће бити оправдано прихватити иновацију А—С и нормативно признати писање типа *двадесетдвогодишњи, двадесетдеведодневни, седамдесетпетогодишњак, стодвадесетпетогодишњица* (може се писати и *125-годишњица* и сл., поред *сто двадесет пета годишњица*) итд. Оваквом писању дала је досљедну подршку и једна импровизирана анкета.

d. Пишемо: *све четири, свих пет, сва тројица* итд., а онда је једино оправдано тако писати и *све троје*.

e. Допусне ријечце уз замјенице пишу се по Прав. 1960 и по општој пракси одвојено, изузев *год*, које има два значења, па од тога зависи и писање: *добро је што год даш*, али: *дај бар штогод* (у овом другом случају *год* губи наглашеност). То треба и даље задржати, а то значи да треба писати и (т)ко било, кога било, који било, какав било (такође који драго или који му драго).

f. Неприхватљиво је и спојено писање „*хвалабогу*“.

Могуће поправке нормe у корист одвојеног писања

86. Видјели смо у т. 80 да има низ израза *предлог + именица* који се по Прав. 1960 пишу спојено, али у пракси има доста колебања и фактичког дублетизма, а у неким случајевима преовлађује одвојено писање. Добрим дијелом то долази отуда што аутори иду за својим језичким осјећањем превиђајући да одступају од одредби Прав. 1960. До нехотичног одступања највише долази у изразима који су ријетки у говору и писму, јер мало ко зна без загледања у приручник шта Прав. 1960 прописује нпр. за *у + бестраг*, *у + неврат*, *на + парче* — док се за честе изразе, какви су рецимо *на + примјер* и *у + ствари* по правилу зна норма.

Никакво изнађено формално правило или мјерило неће нам дати несумњиви кључ за оправданост спојеног или одвојеног писања, нпр.:

— Пренесени акценат типа *љ јесѣн* чини да се израз више осјећа као срастао него ако тога нема (нпр. у *прѡљеће*), али пренос акцената није никако довољан знак срастања, јер ту појаву имамо и у таквим изразима који ван сваке сумње представљају групу ријечи (*на воду*, *у гору*, *у град* итд.).

— Осјећању сраслости доприноси и кад се именица не јавља ван дате спреге с предлогом, али и то није довољно мјерило. Пише се, на примјер, само одвојено од *памтив(и)јека*, иако се „*памтив(и)ек*“ не употребљава у другим обртима. Осим тога, за понеку именицу нам се само чини да се јавља искључиво у одређеној спрези с предлогом, а кад погледамо богатију грађу, видимо да није тако; нпр. *на + душак* јесте најчешћа, али не и једина употреба ријечи „*душак*“ (в. у т. 80 примјере типа „*из душка*“, „*на један душак*“, „*у једном душку*“ и др.).

— Промјена значења такође није довољно мјерило, јер до ње долази у великом броју фигуративних и фразеолошких примјена именица, нпр. *од руке*, *за руком*, *на своју руку*, а опет ниједан квалификованији аутор и не помишља да такве изразе пише спојено.

У ствари, сви ови чиниоци дјелимично дјелују у процесу срастања; а кад је у питању промјена значења, битно је колико је она далеско отишла, колико се израз фактички издвојио из живота ри-

јечи која му је у основи и прешао у друга рјечничка гнијезда. Врло велики утицај има и традиционална компонента, укоријењеност навике одвојеног писања.

87. Тежећи идентификацији спојева предлог + именица у којима је могућна поправка норме у корист одвојеног писања, подвргли смо истој анкети описаној у т. 82 око шездесет израза који се по Прав. 1960 пишу спојено, али су у пракси уочена колебања (в. т. 80). Предочићемо податке о оним примјерима гдје је одвојено писање добило знатнију подршку.

а. Изложићемо најприје (азбучним редом) примјере у којима је у изјашњавању сваке анкетне групе понаособ одвојено писање добило превагу, изразитију или релативну (наводимо број изјашњења за један или други начин писања, с тим што ни овдје неизјашњени одговори не улазе у статистику):

	Лект. НС	Наст. БиХ	Лекс. БгД	Лингв.
(1) докраја збуњен		3	2	0
до краја збуњен		6	3	5
иду у мржњи докраја		1	2	0
иду у мржњи до краја		9	3	3
(2) борићемо се допосљетка		1	1	0
борићемо се до посљетка		8	4	5
(3) заузврат је добио мало		1	1	1
за узврат је добио мало		7	4	4
(4) надушак испио чашу		4	2	1
на душак испио чашу		5	3	4
(5) он је наизмаку снага	0	1	0	0
он је на измаку снага	13	9	5	5
кућа је наизмаку села	0	2	0	1
кућа је на измаку села	12	7	5	4
(6) ради напарче		0	0	0
ради на парче		10	5	5
(7) продаје робу напочек	3	2	1	0
продаје робу на почек	10	8	4	5
(9) говори напрекид		0	1	1
говори на прекид		9	4	4
(8) иде направац кроз шуму		3	1	1
иде на правац кроз шуму		5	3	4
(10) прича напрескок		3	1	1
прича на прескок		7	4	4
(11) може се избројати напрсте	3	2	1	0
може се избројати на прсте	10	7	3	5
(12) знам то упрсте	5	3	1	1
знам то у прсте	8	4	3	4
знам то као упрсте	5	1	1	1
знам то као у прсте	8	5	3	4

	Лект. НС	Наст. БиХ	Лекс. Бгд	Лингв.
(13) спремају то насусрет празнику		3	0	0
спремају то на сусрет празнику		7	2	5
(14) брзина иде науштрб квалитета		0	2	1
брзина иде на уштрб квалитета		8	3	4
(15) извео је то начистац		1	2	1
извео је то на чистац		9	3	4
(16) прате га сва зла поднебом		1	2	0
прате га сва зла под небом		8	3	5
(17) све јунаци поизбор		4	1	0
све јунаци по избор		5	2	5
(18) нисам ни ја сраскида		3	1	1
нисам ни ја с раскида		6	3	4
(19) отишао је некуд убестраг		1	2	0
отишао је некуд у бестраг		9	3	5
(20) ухватили се укоштац		1	1	0
ухватили се у коштац		9	4	5
(21) отегло се то унедоглед		2	1	0
отегло се то у недоглед		7	3	5
(22) отишло је то унеповрат		2	1	0
отишло је то у неповрат		7	3	5
(22a) отишло је то уневрат		1	2	0
отишло је то у неврат		8	1	5
(23) иду ураскорак	5	3	0	0
иду у раскорак	8	7	5	5

Даље слиједи примјери у којима су се анкетне групе различито изјасниле. Навешћемо их у извјесној градацији — од оних гдје преовлађује подршка одвојеном писању ка претежно супротно оцијењенима:

	Лект. НС	Наст. БиХ	Лекс. Бгд	Лингв.
(24) опет, као напакост, касни		5	2	0
опет, као на пакост, касни		5	3	4
(25) нагнао коња упропањ		3	2	1
нагнао коња у пропањ		7	2	4
		*		
(26) нашетао се довоље		6	2	0
нашетао се до воље		4	3	5
(27) то није наодмет		4	4	1
то није на одмет		6	0	4
(28) имамо тога напретек		2	1	2
имамо тога на претек		7	4	1

	Лект. НС	Наст. БиХ	Лекс. Бгд	Лингв.
(29) умро је напречац		3	3	2
умро је на пречац		6	2	3
(30) ради све напрешу		5	0	0
ради све на прешу		4	5	5
(31) насмрт је болестан		6	2	0
на смрт је болестан		3	3	5
насмрт се уплашио		7	2	1
на смрт се уплашио		2	3	4
(32) зглаве погибосмо		6	1	0
с главе погибосмо		4	4	5
(33) рекао ми је то умимогред		4	2	0
рекао ми је то у мимогред		6	1	3
*				
(34) ради то наочиглед свима		4	3	2
ради то на очиглед свима		4	2	3
(35) ништа подбогом не зна		5	3	1
ништа под богом не зна		5	2	4
(36) то ми је сруке		6	2	1
то ми је с руке		3	2	4
(= на дохвату)				
(37) то ми је снеруке		4	4	2
то ми је с неруке		4	0	4
*				
(38) војници иду укорак	6	8	4	0
војници иду у корак	7	1	0	5
прате га укорак		5	3	1
прате га у корак		4	2	4
иду и прате га корак укорак	2	4	2	0
иду и прате га корак у корак	11	6	2	5
(39) носи дрва наупрт		5	3	1
носи дрва на упрт		4	1	3
(40) покриједи је забуна		6	3	1
по сриједи је забуна		4	2	4

б. Вјероватно је индикативнији за језичко осјећање збирни однос изјашњења него релативна превага по групама. Зато ћемо сада горње примјере поређати по томе колико је учесника анкете од двадесеторице подржало одвојено писање (при овоме не узимамо у обзир новосадске лекторе, будући да само мјестимично имамо њихове одговоре, али податке о њиховим изјашњењима додајемо у загради). Кад је збир изјашњења мањи од 20, то значи да се поједини учесници нису одлучили чему да дају предност.

Примјери: на парче 20 : 0 у корист одвојеног писања; на измаку снага 19 : 1 (Лект. НС 13 : 0), али на измаку села 17 : 3 (Лект. НС 12 : 0); у коштац 18 : 2; до посљетка 17 : 2; на прекид 17 : 2; на почек 17 : 3 (Лект. НС 10 : 3); у бестраг 17 : 3; у раскорак 17 : 3

(Лект. НС 8 : 5); под небом 16 : 3; на чистац 16 : 4; за узврат 15 : 3; на прсте 15 : 3 (Лект. НС 10 : 3); на уштрб 15 : 3; у недоглед 15 : 3; у неповрат 15 : 3, али у неврат 14 : 3; до краја иду у мржњи 15 : 3, али до краја збуњен 14 : 5; на прескок 15 : 5; на сусрет 14 : 3; на прешу 14 : 5; с раскида 13 : 5; у пропањ 13 : 6; с главе погибосмо 13 : 7; по избор 12 : 5; на претек 12 : 5; на правац 12 : 6; на душац 12 : 7; на пакост 12 : 7; до воље 12 : 8; у прсте 11 : 5, али као у прсте 12 : 3; на пречац умро 11 : 8, али говори на пречац 8 : 9; на смрт болестан 11 : 8, али на смрт уплашен 9 : 10; под богом 11 : 9; у ми-могред 10 : 6; на одмет 10 : 9; прате га у корак 10 : 9, али иду у корак 6 : 12 (Лект. НС 7 : 6), корак у корак 13 : 5 (Лект. НС 11 : 2); по сриједи 10 : 10; на очиглед 9 : 9; с руке 9 : 9; али с неруке 8 : 9; на упрт 8 : 9.

Анкетирани никшићки студенти дали су подршку одвојеном писању израза на парче, на измаку до послетка, у раскорак, под небом, на прсте, у недоглед, у неповрат, у неврат, до краја, на сусрет, с раскида, с главе, на пакост, а превагује овакво изјашњење и за изразе у бестраг, у коштац, до воље, док су оба начина писања добила једнак број присталица у на правац, на прешу, у пропањ. У осталим случајевима преовлађује склоност спојеном писању, тј. задржавању нормe Прав. 1960.

88. Иако се резултати анкете, ни кад би учесници били бројнији и систематичније пробрани, не могу аутоматски узети као готов предлог нормативних поправки, они ипак довољно јасно указују да наша правописна норма изискује поправке не само у корист спојеног него (вјероватно још више) и у корист одвојеног писања. Однос изјашњења 30 : 0 у корист одвојено написаног на парче или 38 : 4 у корист на измаку свједочи да у оваквим случајевима норма Прав. 1960 није била погођена, исправно формулисана.

Нећемо, међутим, засад — у овој фази припремног рада — подносити одређеније предлоге у којим случајевима да се поправи норма, а у којима да се задржи. За овај дио тематике (поправке у корист одвојеног писања) приручник А—С није покренуо ревизију нормe Прав. 1960, па је тим потребније изјашњење нормативиста из СР Хрватске. Најбоље би, разумије се, било да заједно размотримо грађу и проберемо примјере у којима треба поправити норму, било у једном било у другом смјеру, јер објективних лингвистичких разлога за различита рјешења нема. Једино усаглашена рјешења, добро усклађена с језичким осјећањем људи оспособљених да коректно обликују јавну ријеч, имају изгледа да дјелују у правцу стабилизације правописних навика и ограничавања шаренила које сада влада у пракси.

Напомена. Популарна телевизијска игра „Бројке и слова“, коју на заједничком програму гледамо већ преко 500 пута, добро илуструје колико би

било вјештачки и непотребно да имамо двоструку норму спојеног и одвојеног писања. Наиме, тамо је циљ саставити ријечи од девет или осам слова, а практично би ономогућило игру ако би инвентар таквих ријечи за учеснике био неједнак. На примјер, ако би у такве „деветке“ и „осмице“, за једне судионике спадали а за друге не би спадали такви спојеви као десет + пута сваки + пут, све + троје, хвала + богу, пред + зору, уз + вјетар, на + измаку, у + раскорак итд.

89. Дорада норме Прав. 1960 не изискује само поједине поправке, него и извјесну разраду, уједначавања и прецизирања. Тако је у Прав. 1960 нормирано писање *напарче*, *уокорак*, *напочек*, али се не каже ништа за истозначне изразе *на + комад*, *под + корак*, *на + причек*, *у + причек*. Нормирано је такође *добога*, што анкета прихвата, али треба прецизирати да додатак типа „*милога*“ искључује спојено писање (исправно је само *до бога милога*); анкета подржава одвојено писање и у обрту „*цвили јадна, до бога се чује*“.

Начин писања зависиће донекле и од тога како оцјењујемо мјесто неке лексичке јединице у нашем изражајном систему. На примјер, одвојено писање *на почек*, *на причек*, *у причек* наговјештава да *почек* и *причек* и даље признајемо као именице, као потенцијалне синониме позајмљенице *вересија*, док би спојено писање указивало да су то умртвљени елементи; слично се може рећи и за однос *пропањ* — *галоп* у вези са изразом *у + пропањ*.

90. Ма како се пажљиво разрадила и обрадила норма спојеног и одвојеног писања, не треба вјеровати да она може бити у свему прецизирана и доречена. У питању је поступни процес срастања ријечи, гдје у граничним случајевима има оправдања и један и други начин писања, па су у пракси неминовна колебања; а може се донекле уважавати и ауторско право писца да начином писања покаже схвата ли неки израз у датом контексту као прилог или као дио живота и употребе именичке ријечи.

Нормативна обрада, ипак, мора тежити стабилним рјешењима за типичне случајеве. Нормативну одређеност изискују с једне стране потребе лексикографије, да се зна гдје ћемо у алфаветском реду наћи тражени израз, а с друге стране потребе просвјете, да се зна у ком правцу треба усмјеравати изражајне навике ђака, а и да би они сами могли знати за који ће начин писања добијати од свога наставника „*минусе*“ а за који неће.

НАПОМЕНЕ О ЈОШ НЕКИМ ПРАВОПИСНИМ ПИТАЊИМА

91. Употреба цртице дијелом се веже за проблематику спојеног и одвојеног писања ријечи, а дијелом излази изван ње, будући да је цртица један од правописних знакова. И ово је изразито нестабилизирани дио правописне норме, а материја подложна обради стално нараста, јер је доноси развој науке и технике, пословни живот и утицаји других језика. То је предочено и у Елаб.

БиХ, садржајном анализом Еугеније Барић и Драгице Малић, допуњеној прилогом Мије Лончарића, гдје се могу пробрати и корисне сугестије за унапређивање наше правописне нормe. — Овдје ћемо се, међутим, ограничити само на неке оквирне оцјене и сугестије о употреби цртице и црте.

а. Цртица и црта не разликују се само по дужини, него и по односу према сусједним графијама (ријечима, бројкама, симболима). Цртица је увијек примакнути знак, без размака (бјелина) између ње и графија на које се односи. Напротив, црта — у својим основним функцијама раздвојног (реченичког, интерпункцијског) знака — обавезно има размаке, бјелине с обје стране. То омогућава да се и у куцаном тексту цртица јасно разликује од раздвојене црте иако се обје куцају истим знаком, јер их и читалац и слагач идентификују по постојању или изостанку бјелина.

б. Друкчије се, међутим, уобличава примјена црте у служби везног знака (кад означава временски интервал, просторни распон или домаћај, партнерство или супротстављеност разних субјеката и сл.). Иако ово није нормирано у приручницима, штампарска пракса (ослањајући се и на међународне узусе) успоставила је доста постојано правило. Оно је досљедно примијењено у издању Прав. 1960, ћириличком и латиничком (иако се у самом тексту правописних правила о томе не говори), такође у Енциклопедији Лексикографског завода (општој, Загреб 1966—69) и другдје. То прећутно правило могли бисмо овако формулисати:

(1) везна црта штампа се као примакнути знак (без бјелина какве су између сусједних ријечи) кад су графије које веже једночлане, без унутрашњих бјелина: *рат 1914—1918* (или: *1914—18*), *осовина Рим—Берлин, пут Београд—Сарајево—Мостар, пруга Љубљана—Јесенице, сусрет Динамо—Партизан, издање Москва—Лењинград (1979—80)* итд.;

(2) везна црта штампа се као одмакнута црта (са бјелинама, тј. као и раздвојна црта) кад су графије које веже вишечлане, са унутрашњим бјелинама, или кад је таква бар једна од њих, нпр.: *Иво Андрић (10. IX 1892 — 13. III 1975), Богобој Атанацковић, (Баја, 1826 — Нови Сад, 1858), пут Нови Сад — Београд — Краљево, сусрет Црвена звезда — Вележ* итд.

с. Приликом куцања истим знаком, у првом случају пишемо знак без размака (тј. као и цртицу), а у другом са размацима (тј. као и раздвојну црту). Дјелимично се ово преноси и у штампарску праксу, па се умјесто примакнуте црте штампа цртица, али је боље поштовати изложени узус. Поготово није добро кад се умјесто одмакнуте црте сложи одмакнута цртица (као у „Просветиној“ енциклопедији 1968—69), јер је цртицу једино нормално штампати као примакнути знак.

92.a. Као обавезно примакнути знак, цртица је непогодна за везивање вишечланих графија, нпр. „иди ми-дођи ми“, „држ-не дај“, „хтио-не хтио“, „двадесет (и) пет-тридесет“. Аналогно ограничењу које је сама пракса створила за примакнуту црту (в. т. 91b), и цртицу у оваквим случајевима треба избјећи, јер она означава тјешњи спој него бјелина, тако да се сугерира погрешно рашчлањивање, типа „иди“ + „ми-дођи“ + „ми“. — Цртицу овдје треба замијенити цртом (одмакнутом) или је просто изоставити, тј. треба писати *иди ми — дођи ми* или пак *иди ми дођи ми*.

b. Из истог разлога коауторска веза не може се означавати цртицом кад су имена коаутора вишечлана, односно кад који од њих има двоструко презиме везано цртицом. Треба, дакле, овдје писати одмакнуту црту, нпр. *И. Иљф — Е. Петров*, тако и *Т. Маретић — С. Ившић* и сл. Нема логичне сметње ни да се једночлана коауторска имена вежу цртом (примакнутом), нпр. *рјечник Броза—Ивековића*, па и *Броз—Ивековићев рјечник*, гдје Прав. 1960 прописује цртицу. Црта овдје омогућује да се коауторска двојка разликује од двојног презимена једног аутора. Разумије се, коауторска веза може се исказивати и везником *и*, односно набрајањем са зарезима.

c. Двије цртице у истој полусложеници оправдано је писати само кад су истога смисла, а не и кад указују на везе различитог ранга, јер би се тиме замагљивала смисаона двочланост (бинарност). Зато не ваља нпр. „*цик-цак-линија*“, „*хула-хоп-чарапе*“, „*це-дур-акорд*“, „*лонг-плеј-плоча*“, „*земља-зрак-ракета*“. Проблем се може отклањати разнолико: спајањем умјесто прве цртице: *цикцак*, *хулахоп*, *лонгплеј*; изостављањем друге цртице: *це-дур акорд*; примјеном оба та поступка: *цикцак линија*, *лонгплеј плоча*. Наиме, могла би се нормативно признати (у духу сугестија Е. Барић и Д. Малић) распрострањена појава да се непромјенљиве одредбе не вежу цртицом за управну именицу у примјерима типа *поп пјевач*, *мини сукња*, *колор филм*, а с њима и *цикцак црта* и сл.; још мање је потребна цртица у примјерима типа *људи жабе*, *пилот ловац*, *жена херој* и сл. — Умјесто писања „*земља-зрак-ракета*“, треба прије свега довести ријечи у нормалан ред, пребацујући *ракета* на прво мјесто, али и између *земља* и *зрак* биће логичније писати црту (примакнуту) него цртицу; пише се, наиме, *растојање Марс—Јупитер*, *ракета Земља—Марс*, а овоме је по смислу блиско и *ракета земља—земља*, *земља—ваздух* и сл. (полазиште и одредште ракете).

d. Избјегавање двојаког значења цртице у истом склопу, о чему смо говорили у претходном случају, разлог је више да се не прихвати писање цртице у називу нашег језика — *српскохрватски*, *хрватскосрпски*, јер би то водило примјенама типа „*француско-*

-српско-хрватски рјечник", „пољско-српско-хрватска контрастивна граматика" и сл., гдје сувишна цртица искривљује значење. Слично томе, писање придјева *аустроугарски* (кад се односи на одг. државу) са цртицом водило би нелогичној примјени типа „руско-аустро-угарски рат". Зато је с цртицом прихватљиво писање само именице *Аустро-Угарска*, а придјев треба писати досљедно спојено кад год се односи на цјелину државе: АУСТРОУГАРСКО ЦАРСТВО, АУСТРОУГАРСКА МОНАРХИЈА итд., како се год ријешило питање писања великог слова (в. у нашим Прилозима т. 55а). — Овдје су у питању спојеви који су постали лексеме, лексичке јединице, док је за придјевске полусложенице типично да представљају не лексикализовану него случајну, реченичну, синтаксичку везу.

е. Замагљивању јасности образовања може водити не само дуплирање цртице, него — у дугим и структурално сложеним образовањима — и њен изостанак. Зато треба задржати из Прав. 1960 писање *југо-југоисток* (смјер или страна свијета између југа и југоистока), *сјеверо-сјеверозапад* и сл., јер је јасније и логичније него предложена поправка „*југојугоисток*", „*сјеверосјеверозапад*". Овоме бисмо могли прикључити и предложене (Лончарићеве) примјере типа *аеро-фотограметрија*, *магнето-хидродинамички*, *додајући им можда и дезокси-рибонуклеинска киселина*.

ф. Кад се набраја више одредби испред именице коју одређују, није логично посљедњу од њих везати цртицом (а друге не). Најчешће ће бити оправдано изоставити цртицу (сагласно предлогу Е. Барић — Д. Малић), нпр. *алфа, бета и гама зраке (зраци), рендгенско и гама зрачење, ручни и фото слог, радио и ТВ програм, ТВ и видео спотови, текући и жиро рачун* итд.; једино се изузетно, у специфичним, углавном стручним случајевима може (у духу сугестије М. Лончарића) допуштати и понављање цртице, нпр. „*а-, ја- и о-основе*". — Исто тако, цртицу није исправно употребити кад управни дио садржи двије или више ријечи, на примјер: *шуко прикључна мјеста, цез плоче и касете, рок пјевачи и пјевачице* итд.

93. Начелно се може констатовати да је у многим случајевима гдје се по Прав. 1960 пише цртица, или гдје би се по аналогiji према нормираним примјерима могла писати — у пракси врло распрострањено писање без цртице. Ово се односи и на неке свезе старијег типа, као што је скраћивање због метрике (нпр. „*Мој ујаче, Црнојевић-Иво*", „*а до Вука Косанчић-Ивана*"), гдје Прав. 1960 прописује цртицу, а пробне анкете дају предност њеном изостављању — али највише на неологизме које доноси савремени живот, тј. спојеве именица са многобројним непромјенљивим детерминативима. Ово је неминовна појава, коју доноси утицај дру-

гих језика и међународних узуса, као и тежња економичности и сажетости израза, иако она смањује гипкост нашег језика, клишетизирајући ред ријечи.

Разумљива је тежња — и у пракси и у појединим нормативистичким приступима — да са поменутом поплавом непромјенљивих детерминатива не дође и до прекомјерне употребе цртице, јер она ипак графички оптерећује текст. Свакако је оправдано поправити одредбе Прав. 1960 и нормирати спојено писање у ријечима *аутопут*, *аутоцеста*, *аутострада*, *маршрута*, а битних разлога за такво писање има и у примјерима типа *пингпонг*, *џијудицу*, *бугивуги*, *рокенрол* — јер су то све, и по изговору и по значењу, стабилизване лексеме, рјечничке јединице. Ипак, у највећем броју примјера неће бити оправдано полусложеничко писање замјенивати спојеним. Једна обрада употребе нове ријечи *видео* (в. Наш језик XXVI/4—5) показала је да има на стотине спрега ове ријечи са разним именицама (било постојанијих термина било случајних комбинација); и ако би се све то писало спојено, то би значило увођење у наш рјечник многобројних неправих, формалних ријечи, које заправо и нису ријечи него синтагматске везе двију ријечи, само што је прва непромјенљива, а не придјевски уобличена.

Оријентационо се за даљи нормативистички рад може узети да веће могућности за рационализацију писања даје признавање овим детерминативима статуса непромјенљивих ријечи, тј. одвојено писање, које је — како смо горе (под 92f) видјели — у неким случајевима неопходно (кад као један члан спреге дође вишечлана синтагма).

94. Употреба тачке на прихватљив начин је регулисана нормом Прав. 1960, те су потребна само нека допунска прецизирања, а не и битније поправке норме. У сваком случају, без праве потребе не би требало ширити употребу тачке, и тиме повећавати њено ионако велико функционално оптерећење.

а. Треба и даље задржати основна правила о писању тачке иза редног броја:

(1) иза арапских бројева, који могу значити и главне (количинске) и редне бројеве, пише се тачка кад су редни, да би се разликовали од главних;

(2) иза римских бројева, будући да су редовно редни, не пише се тачка;

(3) и иза арапских бројева (у значењу редних) тачка се изоставља ако даље слиједи какав правописни знак, као и ако долази на крају наслова или другог текста који се слаже у посебном реду (нпр. ознаке године издања у „нултом табаку“ књиге).

b. Будући да се у латиничком тексту може појавити нејасноћа је ли употријебљена римска јединица или везник и (друге двоумице, нпр. између везника *vi* и римске шестице, више су теоријски могуће, јер у пракси практично не долази до њих) — може се изузетно допуштати и писање тачке иза римског броја, као један од начина да се отклони таква нејасноћа гдје стварно запријети (други је начин исписати број словима, или пак поправити стилизацију).

c. У неким случајевима бројеви који су по смислу редни не изговарају се при читању обавезно тако, као редни, него и као обични. То бива кад се указује на подјелу или рашчлањеност текста на странице, нумерисане одјелке, главе, параграфе, чланове, тачке и сл., а зависи од тога налази ли се број испред именице на коју се односи или иза ње. Рецимо, у примјеру: „у 5. и 11. члану овога закона“ обавезно ће се бројеви читати као редни („у петом и једанаестом члану“), али ако измијене поредак са именицом члан постаје могућно двојако читање, било: „у члану петом и једанаестом“, било: „у члану пет и једанаест“. — У складу с тим, у овом другом случају (кад је именица испред броја) не треба сматрати обавезним ни писање тачке иза бројке, тим прије што се смисао бројке сигурно види из контекста, па тачка постаје сувишна.

Примјери. — Прије штампања треба исправити грешке у фуснотама 3, 5, 6, и 7а и у основном тексту на стр. 24, 26, 29 и 31. — Примјере употребе овог слова видимо већ у првој глави јеванђеља по Јовану, у стиховима 8, 10, 20, 27 и 40. — Термин *приселица* налазимо у чл. 59, 120, 150 и 151 Бистричког преписа Душанова законика.

d. У погледу употребе тачке на крају скраћеница нема потребе мијењати досадашњу норму по којој *др.* (с тачком) значи 'друго', 'други', 'другдје' и сл., а *др* (без тачке) 'доктор' (са овим иде и *мр* 'магистар').

95. Испитивања ијекавског изговора проведена у Елаб. БиХ и др. показала су да треба признати дублетизам (у оквиру ијекавског изговора) и у неким случајевима гдје Прав. 1960 доноси једнострано рјешење.

a. Све именице на сугласник с префиксом *прије-*, кад год значе радњу и остају у тијесној значењској вези с глаголом од исте основе, могу имати и префикс у облику *пре-*: *пријегон/прегон* (прегоњење), *пријекоп/прекоп* (прекопавање), *пријекор/прекор*, *пријетоп/претоп* (претапање). У вези с тачком 31а Прав. 1960 треба још рећи да су граматички термини који се тамо наводе обични и треба да буду потпуно равноправни и у ликовима *превод*, *предлог*, *превој* (самоглаоника), *преглас* — а не само с префиксом *прије-* (и то није одлика само говорног језика, него и стручног

ијекавског израза). Исто тако, треба признати и облик *преступна*, а не само *пријеступна* (година), док за ликове *престо*, *престоница* и сл. треба још испитати колико се употребљавају у ијекавској ријечи и треба ли их признати као дублете уз ликове типа *пријесто* и *пријестоница*.

б. Дублетизам типа *вијекови/вјескови* (признат у Прав. 1960) треба признати и код других именица које се у новоштокавским говорима чују с кратким акцентом у множини: *дијелови/дјелови*, *бријестови/брестови*, *дријенови/дренови* (у Прав. 1960 овдје је само *-ије-*).

с. Имајући у виду фактичко стање, треба у ијекавском изговору признати као дублете *дјејство/дејство*, *отмјен/отмен*, *мјезимац/мезимац*, *њемушти/немушти*, а исто тако и *истоветан/истовјетан* (Прав. 1960 признаје само фактички необичније варијанте: *дјејство*, *отмјен*, *мјезимац*, *њемушти*, *истоветан*).

Вјероватно има и још појединости гдје би се могла дорадити и побољшати норма примјене замјена јата, без задирања у њене начелне основе.

*

Овим засад завршавамо ову прелиминарну обраду правописних питања, свјесни њене непотпуности. Намјера нам и није била да дамо цјеловит претрес правописне материје, него смо издвојили оне тематске области (транскрипција, велико слово, спајање ријечи) у којима се — у приручнику А—С и другим обрадама — појавило највише иновационих идеја у односу на Прав. 1960. Својом обрадом хтјели смо да с тим идејама сучелимо сопствене ставове и оцјене шта треба мијењати у досадашњој норми а шта не, како би сви они који оцјењују одредбе Прав. 1960 и понуђена иновациона рјешења имали у томе шири и поузданији стручни ослонац; додавали смо и неке огледе обраде проблема које Прав. 1960 није ни нормирао. Руковођени увјерењем да је неопходно иновирати нашу правописну норму и довести је у бољи склад с природом језика и потребама данашњег времена, али и увјерењем да је треба сачувати као заједничку, дорађујући је у максимално могућној усаглашености — намјерно смо у овој фази рада остављали недоречене поједине нормативне ставове и испуштали из обраде поједине елементе проблематике, остављајући простор за пожељну координирану четворорепубличку кодификацију, ако се створе услови за њу; формирање међуакадемијског одбора за проучавање правописних питања, које је сада у току, отвара могућности да се крене тим путем.

И овај трећи прилог подносимо за објављивање гласилима која су објавила прва два прилога — Нашем језику, Летопису Матице српске и (у сажетијој верзији) Борби. Намјера нам је да сва три прилога објавимо и у посебној свесци, као обједињени и понешто допуњени текст.

Др Игор Гостл

ТРАНСФОНЕМИЗАЦИЈА СРПСКОХРВАТСКЕ АНТРОПНИМИЈЕ

Антропоними су ријечи којима се уводимо у друштво и њима се у друштву међусобно идентифицирамо. Они су великим дијелом у сваком језику интернационалне ријечи које не допуштају пријевод него тек језичну прилагодбу у другом језику, али да се при томе не наруши фонијска слика изворнога лика. Они стога чувају (својом ортографијом и ортоепијом) своју изворност, своју звуковну слику, јер су једино тим фонијским биљегом препознатљиви. Антропоними немају лексичног садржаја: управо ово одсуство садржаја даје њима интернационално значење, унаточ обличној препознатљивости антропонима у одређеном језику.

Антропоними су ријечи које свакодневно улазе у наш језик. Долазе из различитих језика, изравно и преко посредника, из различитих фонолошких сустава, из различитих писама и графијских система; долазе ученим и пучким, разговорним каналима. Долазе и прихваћају се разнолико, како их је тко у стању предати и прихватити. О устаљивању њихових облика играју често већу улогу изванјезични него језични чимбеници. Та разноликост њихове форме онемогућује често њихову препознатљивост и истозначни прихват ономастичке поруке коју носе. У нашим језицима влада велико шаренило у вези с примањем и прилагођавањем страних имена. У нашем времену постоји кудикамо више канала којима страна имсна улазе у наше језике, а анархичност њихова усустављивања ради једноликости форме и једнозначности поруке све је већа.

Није питање само језичне културе да усвојимо најприкладнији фонијски лик страног имена, него је насущна потреба да га истолико употребљавамо, да га истозначно примамо и предајемо њиме ономастичку поруку коју антропоним носи.

Трансфонемизација је један од процеса преузимања из језика-извора у језик-прималац. То је адаптација која се реализира у пријеносу фонема из језика-извора у језик-прималац. У току

процеса трансфера фонема збива се адаптација страног лика према узусима језика-примаоца. Адаптација се темељи на принципу замјене најближим гласовним еквивалентом, а остварује се у складу с фонолошком структуром језика-примаоца. Она је, према томе, у најужој свези с ортоепијом и ортографијом језика-примаоца, тј. његовим цјелокупним говорним инвентаром и графемским фондом. Ортографски узус који се користи за приказ трансфонемизираних облика не смије прелазити фонд језика-примаоца. Трансфонемизацијом се за фонеме језика-извора тражи најближи графемски еквивалент у језику-примаоцу, кроз призму и његова фонолошког и фонетског система, па се тако — на извјестан начин индиректно — у први план доводи изговорна форма. Трансфонемизација треба одбацити често примјењиване облике адаптације код којих су се испреплетали како утјецај изговорног облика тако и утјецај изворне графиције, с доминацијом једног или другог. Ове интерференције могуће је уклонити помоћу знанственог инструментарија, анализом изворних фонема и графема те утврђивањем адекватне ортоепске и ортографске паралеле с језиком-примаоцем.

Трансфонемизација мора бити увијек лингвистички аргументирана, а предложена рјешења једнострука. Алтернативна рјешења која ће се понекад из различитих разлога наметнути (постојање традиционалног облика, захтјеви информатичности и сл.) треба у начелу избјежавати.

Захтјеви информатике у немалој мјери утјечу на процес трансфонемизације. Премда принцип максималне звучне сличности с изворником у трансфонемизацији треба досједно заступати, трансфонемизација ће из информатичких разлога бити усмјерена — напоље у домени фреквентне антропонимијске проблематике — на примјену традиционалног изговора, неовисно о изворној графицији.

За разлику од фреквентне антропонимијске проблематике, код које ће се аплицирати традиционална трансфонемизација, код новоуведених антропонима, тј. оних с мањом фреквенцијом, примјенит ће се коректна, што је могуће извору ближа трансфонемизација.

Проблем трансфонемизације није нити техничко нити само стручно питање. Он има своју феноменолошку заснованост и опћекултурни значај према којем не можемо показивати равнодушност. Нажалост, морамо констатирати да на подручју антропонимије и топонимије посебно, али и у осталим ономастичким ареалима, влада несређеност и неуједначеност који попримају облике анархичности, па је потребно уз помоћ знанствене елаборације приступити разрјешавању ових крупних питања, посебно кад се има у виду импровизација у свакодневном процесу примања те архаична устаљена традиција с великим бројем усвојених и различито прилагођених антропонима.

Трансфонемизација енглеских и талијанских антропонима

Антропонијска грађа подијељена је према језицима изворницима, проведен је једнозначан методолошки поступак у фонетској и фонолошкој транскрипцији (и транслитерацији), успостављене су таблице фонолошких сустава те одређени истовриједносни и једнолики истозначници у језицима-примаоцима. Проведена је суставна трансфонемизација супротстављањем фонолошких система језика-изворника и језика-примаоца те одређена гранична подручја, могућности одступања.

Предмет ових анализа чини антропониција преузета из енглеског, њемачког, француског, талијанског и маџарског језика. Због просторне лимитираности приказана је само енглеска и талијанска антропониција, трансфонемизирана за потребе српскохрватског (ћирилица). Сваки је етимолошки лик антропонима представљен фонетском и фонолошком транскрипцијом [у табели која се овдје не објављује] на основи којих су изведене фонетске, фонолошке и графемске таблице језика-извора и језика-примаоца. Ортоепски и графемски инвентар не прелази оквира заданог узорка. Таблица језика-примаоца садржава графемима приказане најближе гласовне еквиваленте српскохрватског језика језику-извору. Компаративно приказане таблице омогућују успоређење графема, гласова и фонема језика-извора с графемима језика-примаоца.

На овако елаборираној основи израђене су таблице с трансфонемизацијом. Ове таблице садржавају етимолошки облик антропонима језика-извора те његову трансфонемизацију на језик-примаоца. Трансфонемизација је подијељена на системску и несистемску. Системска трансфонемизација почива на строгом поштивању утврђених паралела језика-примаоца и језика-извора; она доноси оптималне говорне форме, што значи, адаптирани лик с минималним губицима и максималном сличношћу с изворником. Несистемска трансфонемизација представља одступања од системског приступа. Ова су одступања најчешће посљедица увријеженог тј. традиционалног изговора антропонима или правописне праксе језика-примаоца и за њих треба истражити њихове социолингвистички и социолошки релевантне увјетованости. Поред наведених елемената, таблицама је придодат, компарације ради, фонетизирани лик антропонима предложен абецедаријем ћириличног издања Енциклопедије Југославије израђеним у одговарајућој редакцији. Овај компаративни материјал особито истиче несистематичност и неуједначеност досадашњих рјешења.

1. Трансфонемизација енглеских антропонима

Анализирани се узорак састоји од 28 антропонима [в. таблицу 2].

Таблица 1 садржи: преглед фонема, гласова и графема језика-извора те њихових најближих еквивалената у српскохрватском. Редослијед навођења: вокали, дифтонзи, полувокали [први дио таблице], оклузиви, африкате, фрикативи [други дио таблице]. Гласови назначени знаком ∅ [у колони графема] нису забиљежени у ексцерпираном материјалу.

Таблица 2 садржи анализирани узорак с трансфонемизацијом [колоне: 1. етимолошки облик енглеских антропонима, 2. облик предложен абецедаријем Енциклопедије Југославије (ћирилично издање), 3. трансфонемизација (системски приступ), 4. трансфонемизација (несистемски приступ)].

Напомене

1. За фонетску транскрипцију [колона „глас“ у таблицу 1] преузет је IPA систем којим се користи и *English Pronouncing Dictionary* (Daniel Jones, Лондон 1960).

2. Фонолошка транскрипција [колона „фонем“] темељи се на инвентару какав заступа Муљачић (*Опћа фонологија и фонологија талијанског језика*, Загреб, 1972) уз мање адаптације.

3. Антропоним Buri, John Bagnell представљен је с двије варијанте. Варијанта Бери јавља се у заградама, но то не треба тумачити њеном слабијом фреквентношћу.

4. Код особног имена Roosevelt постоји америчка [ˈrouzəvelt] и енглеска [ˈruːsvelt] варијанта. Таблица с трансфонемизацијом антропонима, међутим, доноси само узуралну енглеску варијанту.

5. Код имена чији се изговор није могао верифицирати узет је лик какав би се остварио у изговору Енглеца (на основи одговарајућих апелатива).

2. Трансфонемизација талијанских антропонима

Анализирани селективни корпус састоји се од 54 антропонима. За фонетску транскрипцију [колона „глас“ у таблицу 3] преузет је IPA систем. Фонолошка транскрипција [колона „фонем“] темељи се на инвентару какав заступа Муљачић (*Опћа фонологија и фонологија талијанског језика*, Загреб, 1972) уз незнатне адаптације.

Код имена којих изговор није могао бити потврђен због недостатка потребних социолингвистичких или изванјезичних информација, узет је лик какав би се остварио у изговору Талијана (а на основи одговарајућих апелатива).

Таблица 3 садржи: преглед фонема, гласова и графема језика-извора те њихових најближих еквивалената у српскохрватском. На основи анализираних селективног корпуса изведена је фонолошка, фонетска и графемска таблица талијанског језика са слиједешим редослиједом навођења гласова: вокали, полувокали, оклузивни, африкате, ликовиди, фрикативи и назали. Гласови назначени знаком Ø [у колони графема] нису забиљежени у ексцерпираним материјалу.

Таблица 4 садржи анализирани узорак с трансфонемизацијом [колоне: 1. етимолошки облик талијанских антропонима, 2. облик предложен абецедаријем Енциклопедије Југославије (ћирилично издање), 3. трансфонемизација (системски приступ), 4. трансфонемизација (несистемски приступ)].*

* *Напомена уредништва.* Елаборацију др Гостла могли смо објавити само са великим скраћењима и неким преудешавањима. Морали смо, пре свега, изоставити обраду трансфонемизације на македонски и албански језик, јер то не спада у програм часописа, а објављивањем Гостлове обраде обавезали бисмо се и на објављивање могућне дискусије других аутора. Целовитост рада највише је оштећена тиме што смо морали изоставити ауторове приказе енгл. и тал. гласовног система, као и коментаре и образложења појединих транскрипционих поступака, зато што је тај део излагања проткан графемама фонетске и фонолошке транскрипције којих штампарија нема у свом слогу. Из истих разлога морали смо изоставити ауторове табеле са списком енгл. и тал. имена и напоредном фонетском и фонолошком транскрипцијом и преуредити табеле 1 и 3, подешавајући их за фототипско штампање (клише). Приликом тог подешавања, из практичних разлога, изоставили смо ауторове косе, угласте и шиљате заграде, којима је диференцирао фонеме, гласове и графеме, а колону са српскохрватском трансфонемизацијом пребацили смо са последњег на прво место. И у ауторов текст испред табела додали смо, у угластим заградама, поједина објашњења, која су постала потребна због скраћивања изворног текста. — Извињавамо се аутору због ових поступака, изазваних ограниченим издавачким могућностима.

ТАБЛИЦА 2

1. Етим. енгл. облик	2. Абецедариј ЕЈ ћир.	3. Трансф. сист.	4. Трансф. несист.
ADAM, Robert	АДАМ, Роберт	ЕДЕМ, Роберт	АДАМ, Роберт
ALEXANDAR, Harold	АЛЕКСАНДАР, Харолд	ЕЛИГАНДЕР, Херолд	АЛЕКСАНДАР, Харолд
BRAILSFORD, Henry Noel		БРЕЈСФЕРД, Хенри Ноел	БРЕЈСФОРД, Хенри Ноел
BURY, John Bagnell	БЕРИ, Џон Багнел	БЈУЕРИ (БЕРИ), Џон Бегнел	
BUTTLER, Werner	БУТЛЕР, Вернер	БУТЛЕР, Вернер	
BUXTON — Noel Edward	БАКСТОН-НОУЕД, Едвард	БАКСТЕН-НОУЕЛ, Едвард	БАКСТОН-НОУЕЛ, Едвард
CHURCHILL, Winston	ЧЕРЧИЛ, Винстон	ЧЕРЧИЛ, Винстен	ЧЕРЧИЛ, Винстон
DEAKIN, William	ДИКИН, Вилем	ДИКИН, Вилем	
DENVIR, John	ДЕНВЕР, Џон	ДЕНВЕР, Џон	
DISRAELI, Benjamin, Earl of Beaconsfield	ДИЗРЕЈЛИ, Бенџамин Ерл ов Бикензфилд	ДИЗРЕЈЛИ, Бенџемин Ерл ов Бикензфилд	
EVANS, Arthur John	ЕВАНС, Артур Џон	ЕВЕНЗ, Артер Џон	ЕВАНЗ, Артур Џон
FEWKES, Vladimir	ФЈУКС, Владимир	ФЈУКС, Владимир	
GLADSTONE, William Ewart	ГЛЕДСТОН, Вилем Јуерт	ГЛЕДСТЕН, Вилем Јуерт	ГЛЕДСТОН, Вилем Јуерт

GREY of FALLODON, Edward	ГРЕЈ ОВ ФЕЛОДОН, Едвард	ГРЕЈ ОВ ФЕЛЕДЕН, Едверд	ГРЕЈ ОВ ФЕЛОДОН, Едвард
HODGES, George Lloyd	ХОЦИС, Џорџ Лојд	ХОЦИЗ, Џоџ Лојд	
INGLIS, Elsie	ИНГЛИС, Елси	ИНГЛИС, Елси	
IRBY, Adeline Pauline	ИРБИ, Едлин Полин	ЕРБИ, Едлин Полин	ИРБИ, Едлин Полин
JACKSON, Thomas Graham	ЏЕКСОН, Томас Греџем	ЏЕКСЕН, Томес Грејем	ЏЕКСОН, Томас Грејем
LA YARD, Sir Austen Henry	ЛОЈАРД, сер Остен Хенри	ЛЕРД, Сер Остин Хенри	
MACLEAN, Fitzroy	МАКЛИН, Фитрој	МЕКЛЕЈН, Фитрој	
MALDEN, Karl (Mladen Sekulović)	МАЛДЕН, Карл (Младен, Секуловић)	МОЛДЕН, Карл	
MONTAGU, Lady Mary Wortley	МОНТЕГЈУ, Леди Мери Вортли	МОНТЕГЈУ, Лејди Мери Вертли	
NUGENT-WESTMEATH, Albert	ЊУЏЕНТ-ВЕСТМИД, Алберт	ЊУЏЕНТ-ВЕСТМИД, Елберт	ЊУЏЕНТ-ВЕСТМИД, Алберт
ROOSEVELT, Franklin Delano	РУЗВЕЛТ, Франклин Делано	РУСВЕЛТ, Френклин Деланоу	РУЗВЕЛТ, Френклин Делано
SEATON-WATSON, Robert William	СИТОН-ВОТСОН, Роберт Виљем	СИТЕН-ВОТСЕН, Роберт Виљем	СИТОН-ВОТСОН, Робер Виљем
STEED, Henry Wickham	СТИД, Хенри Викем	СТИД, Хенри Викем	
TEMPERLEY, Harold	ТЕМПЕРЛИ, Харолд	ТЕМПЕРЛИ, Херолд	ТЕМПЕРЛИ, Харолд
WILSON, Maitland	ВИЛСОН, Мејтланд	ВИЛСЕН, Мејтленд	ВИЛСОН, Мејтленд

ТАБЛИЦА 3
 сх/хс т а л и ј а н с к и
 трансф. фонем глас графем

и	i	i	I
е	e	e	E AE
а	a	a	A
о	o	o	O
у	u	u	U
ј	j	j	I
в	w	w	U GU GV QU
п	p	p	P PP
б	b	b	B
т	t	t	T TT
д	d	d	D
к	k	k	C CH CCH CC K Q
г	g	g	G GH
ц	c	ts	ZZ Z
ц	z	dz	ZZ Z
ч	č	t	CC C
џ	ǰ	dʒ	G
л	l	l	L LL
љ	lj	lj	GL
р	r	r	R RR
ф	f	f	F
в	v	v	V
с	s	s	S SS
з	z	z	S
ш	š	ʃ	Ø
ж	ž	ʒ	Ø
м	m	m	M MM
н	n	n	N NN
њ	n̂	n̂	GN

ТАБЛИЦА 4

1. Етим. тал. облик	2. Абецедариј ЕЈ пир.	3. Трансф. сист.	4. Трансф. несист.
ACCIARINI, Tideo	АЧАРИНИ, Тидео	АЧАРИНИ, Тидео	
ALASIA da SOMMARIPA, Alessandro	АЛАЗИЈА ДА СОМАРИПА, Алесандро	АЛАСЈА да СОМАРИПА, Алесандро	
AMBROSIO, Vittorio	АМБРОЗИО, Виторио	АМБРОЗИЈО, Виторио	
ANGUILLARA, Luigi	АНГУИЛАРА, Луиџи	АНГИЛАРА, Луиџи	
ANTICO, Andrea	АНТИКО АНДРЕА	АНТИКО, Андреа	
BAGLIVI, Furo	БАЉИВИ, Ђуро	БАЉИВИ, Ђуро	
BALDASSI, Antonio	БАЛДАЧИ, Антонио	БАЛДАЧИ, Антонјо	~ , АНТОНИО
BASSEGLI, Tomo	БАСЕЉИ, Томо	БАСЕЉИ, Томо	
BATTELI, Ettore	БАТЕЛИ, Еторе	БАТЕЛИ, Еторе	
BELCREDI, Ricard	БАЛКРЕДИ, Ричард	БЕЛКРЕДИ, Рикард	
BIZZA, Pacifico	БИЦА, Пачифико	БИЦА, Пачифико	
SAMMAROTA, Ernesto	КАМАРОТА, Ернесто	КАМАРОТА, Ернесто	
SAVAZZA, Boris	КАВАЦА, Борис	КАВАЦА, Борис	
SAVOUR, Camillo	КАВУР, Камило	КАВУР, Камило	
SESSINI, Toma	ЧЕКИНИ, Тома	ЧЕКИНИ, Тома	

СИРИКО, Кориолан	ТИПИКО, Кориолан	ЧИПИКО, Кориолан
CONCINA, Giacomo	КОНЧИНА, Ђакомо	КОНЧИНА, Ђакомо
DEFRANCESCHI, Ante	ДЕФРАНЧЕСКИ, Анте	ДЕФРАНЧЕСКИ, Анте
MARSIGLI, Luigi Ferdinando	МАРСИЉИ, Луиџи Фердинандо	МАРСИЉИ, Луџи Фердинандо
MATINUZZI, Giuseppina	МАТИНУЦИ, Ђузепина	МАТИНУЦИ, Ђузепина
MAZZURA, Šime	МАЦУРА, Шиме	МАЦУРА, Шиме
MICHELI — VITTURI	МИКЕЛИ, Виттури	МИКЈЕЛИ-ВИТУРИ
MORPURGO, Vid	МОРПУРГО, Вид	МОРПУРГО, Вид
OSCHI, Bartolomeo	ОКИ, Бартоломео	ОКИ, Бартоломео
ONOFRIO di Giordano de la Cava	ОНОФРИО ДИ ЂОРДАНО де ла Кава	ОНОФРИО ДИ ЂОРДАНО де ла Кава
PICCOLOMINI, Aeneas Sylvius	ПИКОЛОМИНИ, Енеас Силвијус	ПИКОЛОМИНИ, Енеас Силвијус
RAZZI, Serafin	РАЦИ, Серафин	РАЦИ, Серафин
RISERUTI, Filippo	РИЧЕПУТИ, Филипо	РИЧЕПУТИ, Филипо
ROATA, Mario	РОАТА, Марио	РОАТА, Марио ~ , Марио
RUŽIČKA-STROZZI, Marija	РУЖИЧКА-СТРОЦИ, Марија	РУЖИЧКА-СТРОЦИ, Марија

SACCHONI, Rauberius	САКОНИ, Рајнеријус	САКОНИ, Рајнериус
SALGHETTI-DRIOLO, Franjo	САЛГЕТИ, Дриоли Фрањо	САЛГЕТИ-ДРИОЛИ, Фрањо
SANTACROCE, Girolamo	САНТАКРОЧЕ, Ђироламо	САНТАКРОЧЕ, Ђироламо
SCOROLI, Janez Anton	СКОПОЛИ, Јанез Антон	СКОПОЛИ, Јанез Антон
SEQUI, Eros	СЕКВИ, Ерос	СЕКВИ, Ерос
SFORZA, Carlo	СФОРЦА, Карло	СФОРЦА, Карло
SONNINO, Giorgio Sidney	СОНИНО, Ђорђо Сидни	СОНИНО, Ђорђо Сидни
STROZZI, Tito	СТРОЦИ, Тито	СТРОЦИ, Тито
STULLI, Bernard	СТУЛИ, Бернард	СТУЛИ, Бернард
TANZLINGER ZANOTTI, Ivan	ТАНЦИНГЕР ЗАНОТИ, Иван	ТАНЦИНГЕР ЦАНОТИ, Иван
TARTAGLIA, Marino	ТАРТАЉА, Марино	ТАРТАЉА, Марино
TARTALJA, Gvido	ТАРТАЉА, Гвидо	ТАРТАЉА, Гвидо
TOMMASEO, Nikola	ТОМАЗЕО, Никола	ТОМАЗЕО, Никола
UCSELLINI-TICE, Franjo	УЧЕЛИНИ-ТИЧЕ, Фрањо	УЧЕЛИНИ-ТИЧЕ, Фрањо
VALLA, Franjo	ВАЛА, Фрањо	ВАЛА, Фрањо
VARIGNANA, Guglielmo	ВАРИЊАНА, Гуљелмо	ВАРИЊАНА, Гуљелмо

VINCIGUERRA, Antonije	ВИНЦИГВЕРА, Антоније	ВИНЦИГВЕРА, Антоније
VISIANI, Robert	ВИЗЈАНИ, Роберт	ВИЗЈАНИ, Роберт
VIVANTE, Angelo	ВИВАНТЕ, Анђело	ВИВАНТЕ, Анђело
ZUCCARO, Antonio	ЦУКАРО, Антонио	ЦУКАРО Антонио ~ , Антонио
REDELONGHI, Marko Benešan	РЕДЕЛОНГИ, Марко-Бенечан	РЕДЕЛОНГИ, Марко Бенечан
ZUGLIA, Srećko	ЦУЉА, Срећко	ЦУЉА, Срећко
ZUZERI, Flora (Zuzorić, Čvrljeva)	ЗУЗЕРИ, Флора	ЦУЦЕРИ, Флора
ZOIS, Žiga baron Edelstein		ЦОЈС, Жига Еделштајн

Митар Пешикан

ЈОШ О ПРИЛАГОЂАВАЊУ ИМЕНА ИЗ ЕНГЛЕСКОГ И ИТАЛИЈАНСКОГ ЈЕЗИКА

Како је наговијештено на крају „Прилога допуњавању и осавремењавању наше правописне норме (III)“, састављачи намјеравају да обједине и понечим допуне сва три објављена дијела елаборације и да их објаве као посебну свеску, коју је спремна да изда Матица српска. Као допуне се планирају прилози обради транскрипције имена из још неколико језика, поред оних који су обрађени у Прилозима I (албански, кинески, португалски, румунски). Међу тим додатним обрадама планирају се и енглески и талијански језик, које у свом раду обрађује и Игор Гостл (в. претходни чланак). Иако је нацрт обраде за Прилоге засад прелиминарног карактера, објављујемо из њега неке изводе, како би читаоци Нашег језика имали потпунији увид у проблематику коју покреће Гостл.

Имена из енглеског језика

Имена из енглеског језика употребљавају се код нас у изузетно високој учесталости. Поред књига, свакодневно се с њима срећемо у свим листовима и на ТВ екранима, али је њихова транскрипција остала углавном ненормирана. Прав. 1960 даје нешто потпунија упутства о преношењу енглеског консонантизма, гдје су битне и оправдане одредбе да се TH преноси као т (било да означава енгл. безвучни или звучни међузубни сугласник) и да се крајње S преноси као с а не као з; из примјера се види да се и енгл. R редовно преноси, без обзира на изговор: Баркер (BARKER), Берд (BYRD), Честертон (CHESTERTON) итд. — За вокализам су у Прав. 1960 дата само парцијална и оквирна упутства и углавном реалне илустрације; ипак, међу примјерима има и неких које пракса углавном није прихватила, као „Ајзнхауер“, „Стивнс“, „Мекбет“ (об. је Ајзенхауер, Стивенс, Макбет), а примјер „Џилиен“ који Прав. 1960 даје очигледно је омашка (по систему може бити само Џилијен, тј. као у истом пасусу наведено Вивијен).

Веома садржајну елаборацију писања имена из енглеског језика дао је у Елаб. БиХ (Радови VI) Мидхад Риђановић, коју употпуњује и прилог О. Мишеске-Томић (исти извор). Схватајући сложеност проблема, Риђановић се није повео за идејом досљедног најближег преозвучавања (трансфонемизације), него је у уводу дао сасвим умјесне ограде:

„Очито је да код таквих [већ усвојених] имена треба поштовати дугогодишњу праксу, која је њих, у једном смислу, учинила српскохрватским лексемима, па би свака промјена њихова облика значила повреду елементарног језичког осјећања... У ствари, велика већина енглеских властитих именица са иоле већом честотом употребе већ има своју устаљену фонолошку форму у српскохрватском језику, тако да нам преостаје да разрадимо принципе који би послужили за адаптацију англосаксонских имена и назива који се рјеђе јављају код нас и код којих, стога, долази до колебања, као и оних имена из енглеског језика која ће се, несумњиво, и убудуће јављати у нашем језику.”

У ствари, из досадашњег преношења енглеских имена у наш језик треба сачувати не само лексичке појаве, поједина усвојена имена, него и системске појаве колико их има, спонтано створена доминантна правила. Усвојена имена, наиме, одступајући у великој мјери од изворне фонолошке (гласовне) структуре, чине то практично редовно у корист писма, али тиме најчешће и у корист лакше препознатљивости, културолошке идентификације датог имена. Таква одступања од изговора не треба сматрати деформацијама, кварењем облика, него настојати да се у њима уочи нека законмјерност, коју онда треба и убудуће поштовати, да се не ствара јаз између обимног већ усвојеног фонда имена и његових будућих допуна.

Начелно главни принцип адаптације туђих имена — трансфонемизација, преозвучење нашим најближим еквивалентима — у досљеднијој примјени на прилагођавање енглеских имена не би нас никуд довео. Да је примјењиван, имали бисмо на примјер „Роумиоу” или „Роумјоу” умј. *Ромео*, „Ате” умј. *Артур*, „Елигзанде” умј. *Александер*, „Годн” умј. *Гордон*, „Илизебет” умј. *Елизабет(а)*, „Егете” умј. *Агата*, „Чикагоу” умј. *Чикаго*, „Оухајоу” умј. *Охајо*, „Оуклехоуме” умј. *Оклахома* — итд. Тај принцип може у овом случају имати само помоћну улогу, а приликом прилагођавања не треба полазити ни од саме гласовне структуре, ни од графичке, него истовремено од једног и другог.

Колико год да се енглеска гласовна структура удаљила од графичке, ипак се у типичној енглеској ономастици уочавају типични, најчешћи односи — само што вокалске вриједности зависе од неколико позиционих и прозодијских ситуација; кад бисмо их обиљежили акценатским и сличним знаковима, у много случајева био би одређен и изговор, нпр. *Rômeo*, *Chicãgõ*, *Rõchester*. За ра-

зумијевање спонтано извршене транскрипције биће нам потребно да условно разликујемо јаке и слабе позиције енгл. вокала, при чему под јакима подразумевамо дифтоншки изговор и дужину, а затим и кратки нагласак или полунаглашеност (секундарни нагласак), док се у slabим позицијама вокали изговарају кратко и ненаглашено, или се и сасвим губе. На вокалску боју доста утиче и сугласничко сусједство, нарочито R, а у некој мјери и W и L.

Поређење са изворном грађом показује да је лик усвојених енглеских имена врло мало резултат примања по слуху, а много више плод једног културолошког процеса, који би сад погрешно било подредити некаквој лингвистичкој технологији, заснованој на трансфонемизацији, замјени енглеских фонема нашим најближим еквивалентима. Умјесто тога треба уочити преовлађујуће законитости досадашње адаптације и настојати да се у складу с њима врши и даље усвајање имена.

У преношењу енглеског вокализма преовлађујући поступак може се овако одредити:

a. у јаким позицијама одступања енгл. изговора од писма доста утичу на нашу транскрипцију, иако са неким битним одступањима у корист писма или обједињавања замјене;

b. у slabим позицијама промјена боје енглеских самогласника условљена ненаглашеношћу и краткоћом врло мало утиче на транскрипцију, која остаје углавном ослоњена на писмо;

c. губљење самогласника у слабој позицији уважава се у нашој транскрипцији досљедно за крајње E и дјелимично за E унутар ријечи, док се други вокали по правилу преносе према писму;

d. R се преноси према писму, а најчешће и претходни самогласник, али са неким одступањима у корист e.

Може се рећи да у односу на јаки и слаби вокализам енглеска имена третирамо слично као и руска.

Имена из италијанског језика

Прав. 1960 је врло сажето дао правила транскрипције имена из италијанског језика, али се она без већих тешкоћа преносе у наш језик, захваљујући сличности гласовних система, иако постоје и поједини проблеми. У Елаб. БиХ (Радови VI) Иван Клајн је дао веома добру и исцрпну обраду, коју у цјелини можемо препоручити. Овдје, у ствари, дајемо извод из те обраде. Поред разних омашки у пракси, условљених највише несналажењем у италијанској ортографији, испољила су се углавном три битнија проблема.

a. Италијанске шумне африкате по изговору су између наших њ, њ и ч, џ. Традицијом је створено, а у Прав. 1960 кодифико-

вано комбиновано транскрипционо рјешење, тј. ч — ђ: *Да Винчи, Пучини — Микеланђело, Бенова*. У пракси има тежњи да се и безвучни парњак замјењује нашим меким сугласником (*h*), вјероватно зато што се у свијести оних који у свом изговору имају изразито тврдо ч и џ насупрот мском *h* и *h* итал. сугласници по слуху идентификују као ближи нашим меким; старији примјер такве тежње је *Ђано* (политичар гроф Ђано), а новији поздрав „*ђао*” (у разг. језику). Биће, међутим, реално Клајново одређење да треба задржати постојећу комбиновану замјену, сагласно са Прав. 1960.

б. За итал. пискаве африкате — безвучно /с/ и његов звучни парњак /з/ — Прав. 1960 предвиђа једну замјену: наше ц (уз неке изузетке са з), што је сагласно са старим италијанизмима *интермецо, мецосопран* и сл. и са новијим *пицерија, пица (PIZZERIA, PIZZA)*, мада у дијалектима имамо и примања итал. /з/ као з. Реално је и овдје подржати нормирану обједињену замјену са ц.

с. Најсложеније је питање замјене итал. *І* испред вокала, које обично губи слоготворност кад није под акцентом, те је питање треба ли га преносити као *и* или као *ј*. Прав. 1960 није изричито нормирао ово питање, иако би се могло схватити да га прећутно рјешава у корист *и*. Сигурно је, међутим, да су у прилагођеном писању много обичнији облици типа *Пјетро, Пјетранђели, Пјермарини, Пјомбино, Бјанкини* (уп. и апелатив *бјанко*), *Бјондо, Бјонди, Фјоренцо, Фјорентино, Скјапарели* — него са *Пије-, Пио-, Бија-, Био-, Фио-, Скија-*. Клајн је реално уочио постојање отвореног нормативног проблема и нужност уступака писању са *ј*; као могућно рјешење сугерирао је да се *ј* умј. *І* пише кад долази иза *В, Р, F, CH, GH* (изг. *к, г*), *Т* (писање *дј* не препоручује, зато што би се у латиници бркало са *ђ*) — са изузетком завршетака *-IA, -IO* и уоб. облика *Пијемонт, Макијавели, Бијенале (бијенале)*. Да колебање у пракси заиста постоји, можемо се увјерити безмало у било ком приручнику са већим бројем транскрибованих итал. имена. На примјер, у Великом атласу света (Просвета и Младинска књига 1973) на карти Италије налазимо с једне стране *Бијела, Кијета, Пијеве, Тионе, Фабијано*, наравно и трад. *Пијемонт*, али с друге стране (у складу с Клајновом сугестијом) *Бјаска, Кјавари, Кјођа, Кјузи, Пјаве, Пјаноза, Пјаченца, Пјомбино*.

Проблем изискује и даље разматрање и тражење најпрактичнијег рјешења. И примјена Клајнове сугестије наишла би на тешкоће и отпоре, нпр. настојање да се очува *и* у суфиксима, какве имамо нпр. у именима *SEBASTIANO, SCIPIONE*. Можда би се она могла нешто сузити, рецимо да се изричита нормативна препорука о писању *ј* ограничи на почетак ријечи (*PI-, VI- . . .*), или пак да се смањи број сугласника уз које се препоручује *ј* (најприје би за испуштање дошло у обзир *Т*).

YU ISSN 0027-8084

UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXVIII/3

**БЕОГРАД
1989.**

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР:

др Тајана БАТИСТИЋ, мр Милица ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, др Бранислав МИЛАНОВИЋ, др Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, мр Мирослав НИКОЛИЋ, др АСИМ ПЕЏО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир ПОПОВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Драго БУПИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ

Ужа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и мр МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ

Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предатне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3—4 до XXI/1—2 уредник часописа је био Михаило Стевановић. — *НАШ ЈЕЗИК* излази у свескама, које се обједињују у књиге. Издаје га и прима рукописе и претплату Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35. Претплату од 5000 динара слати на текући рачун Института 60806-603-684.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVIII (нова серија)

Св. 3 (1989)

САДРЖАЈ

Допринос Александра Белића развоју и афирмацији наставе српско-хрватског језика (МИЛОРАД ДЕШИЋ)	109
Зависна реченица са спецификативним значењем (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	123
О дистрибуцији алтернативних наставака у облицима инструментала јединине именичке прве деклинације (ВЛАДИМИР ГУДКОВ) .	136
О лексици у прози Воје Чолановића (ВАСА ПАВКОВИЋ)	158
Поводом једног Његошевог стиха (ДРАГАНА МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ)	183
Из новије лексике (ВЕСНА ТЕШИЋ и САЊА ЂИРИЋ)	187
Предлог поправке амандмана XXVI на Устав СР Србије (УРЕДНИШТВО)	191

Милорад Дешић

ДОПРИНОС АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА РАЗВОЈУ И АФИРМАЦИЈИ НАСТАВЕ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

1. Александар Белић припада групи најпознатијих професора Велике школе и Универзитета у Београду, групи у којој се налазе и тако славна имена као што су Даничић, Стојан Новковић, Скерлић, Панчић, Цвијић. Више од пола вијека је предавао српскохрватски језик, оспособљавајући многе генерације наставника матерњег језика и научника који ће даље развијати лингвистичку мисао код нас.

Белић је започео наставничку каријеру на Филозофском факултету Велике школе 1900. године, кад је замијенио Љубомира Стојановића. Брзо је напредовао у наставничким звањима на Великој школи, а касније, кад је она прерасла у Универзитет (1905), и на Универзитету. Држао је предавања скоро до краја живота (1960), и то из великог броја предмета: историје српскохрватског језика, старословенског језика, српскохрватске дијалектологије, синтаксе, науке о грађењу ријечи, савременог српскохрватског језика, опште лингвистике, словенског акцента и прасловенског језика (о Белићевом педагошком раду детаљно се говори у чланку Бранислава Милановића *Александар Белић на Великој школи и Универзитету* — Зборник радова о Александру Белићу, САНУ, Београд 1976). Белић је био веома угледан универзитетски наставник. Објавио је неколико универзитетских уџбеника (у облику скрипата), од којих би требало поминути бар ове: *Гласови и акценат* (1948), *Наука о грађењу речи* (1949), *Речи са деklinацијом* (1950), *Речи са коњугацијом* (1951), *Фонетика* (1960). Ови уџбеници прештампавани су више пута.

2. Белић је био чувен не само као професор универзитета него и као научник. Његово научно дјело је обимно, што потврђује библиографија радова, која садржи 691 јединицу (Ирена Грицкат, *Библиографија радова Александра Белића*, Зборник радова о Александру Белићу, САНУ, Београд 1976). И. Грицкат тврди да то није коначна бројка: „Нису систематски прегледани

сви дневни листови, одн. часописи где је могло бити његових популарних или пригодних чланака” (433). Од Белићевих најважнијих дјела поменимо само ова: *Дијалекти источне и јужне Србије* (1905), *Акцентске студије I* (1914), *О језичкој природи и језичком развоју* (књ. I—1941. и књ. II—1959). За свој научни рад Белић је рано почео да добива признања: са 30 година живота изабран је за редовног члана Српске академије наука (1906). Послије је дуго руководио овом установом, био је један од њених најславнијих предсједника, а биран је и за члана многих страних академија наука.

3. Својим цјелокупним радом Белић је знатно допринио подизању угледа Београдског универзитета, како наставним и научним тако и организационим и политичким дјеловањем. Већ 1919. године објавио је брошуру *Универзитети као националне установе*, у којој је истакао да универзитети стварају разне стручњаке и научнике, али и утичу на стварање научног мишљења и подизање културе народа. Професори универзитета су, по њему, најприје наставници и научници, а послије тога и признати културни радници. Белић је посједовао квалитете педагошког, научног и културног радника у највишем степену. Зато му је повјерена одговорна дужност ректора Београдског универзитета. Он се тога задатка прихватио да би дао што већи допринос развоју Универзитета. На жалост, у то вријеме дошло је до сукоба између студената и власти и Белић је, послије неуспјешног посредовања између зараћених страна, на дужности ректора остао умјесто три само једну непуну годину (1933/1934). Додајмо овоме Белићево патриотско држање за вријеме свјетских ратова. У току првог свјетског рата он је на страним универзитетима (у Петрограду, Риму и Паризу) држао предавања и истицао оправданост борбе свог народа, чија су права била угрожена. И одмах иза тог рата, као експерт, учествовао је на конференцијама које су се бавиле утврђивањем наших граница. А у другом свјетском рату, пензионисан и искључен из јавног живота и одвојен од науке, осјетио је све страхоте логора на Бањици и одбио сарадњу са окупатором и његовим слушама.

4. Белићеве организационе способности нарочито су дошле до изражаја у његовим активностима везаним за рад неких установа и удружења, као и за почетак излагања неколико језичких часописа. Наиме, још 1929. г. Белић је изабран за предсједника Одбора задужбине Илије Милосављевића Коларца и све до смрти руководио је овом културно-просвјетном институцијом (близу 30 година). Исто тако, Александар Белић је 1910. године, са Јованом Скерлићем и Павлом Поповићем, основао Друштво за српскохрватски језик и књижевност, које се бавило

(и данас се бави) стручним питањима и школском праксом. Од 1954. године Друштво издаје часопис *Књижевност и језик у школи* (од 1956. промијењен је назив у *Књижевност и језик*). У првом броју часописа изашао је уводни чланак (*За све бољи развитак наше културе*) А. Белића, тадашњег председника Друштва, у којем је истакнут захтјев да српскохрватски језик и књижевност буду централни предмет у нашој школи: „Сви се слажемо у томе да наш језик и наша књижевност немају у школи... оно место које им припада. Јасно је... да у школи која даје и образовање и васпитање нашем младом човеку књижевни језик и данашња књижевност треба да чине наставно средиште око којег се све остало купи; а уствари, они данас то нису” (1). Поред тога, Белић је оснивач и касније уредник три значајна часописа из филологије и лингвистике, који и данас излазе: *Српски дијалектолошки зборник* (1905), *Јужнословенски филолог* (1913, са својим професором Љубомиром Стојановићем) и *Наш језик* (1932).

5. Неким својим радовима и активностима Белић је значајно доприносио подизању културе књижевног језика, писаног и говорног, и његовом нормирању. То се, прије свега, односи на његове правописе, граматике, уређивање часописа *Наш језик*, као и на рад на Речнику САНУ и терминологијама. А језичка култура и норма неодвојиве су од наставе матерњег језика.

Неколико година послје првог свјетског рата (1923) у Београду је штампан Белићев *Правопис књижевног српскохрватског језика*, књига, значајна за културу једног народа, у којој је изнесена правописна норма. *Правопис* је доживио више издања (посљедње је било педесетих година, са насловом *Правопис српскохрватског књижевног језика*). Запажено је такође учешће А. Белића, као представника САНУ, у раду Правописне комисије која је израдила заједнички *Правопис српскохрватског књижевног језика* (Матица српска, Матица хрватска, 1960).

Главни разлог за покретање *Нашег језика* било је Белићево настојање да се његовању језика поклати више пажње и да се језичка култура подигне на знатно виши ниво. Сам Белић је у овом часопису објавио велики број својих чланака посвећених језичкој култури и популарно писаних за ширу публику. Ти прилози су свакако утицали на развој књижевнојезичког израза код нас, посебно у предратном школству што се може закључити на основу напомене дате испод самог наслова часописа: „Овај је часопис препоручен свим школама одлуком Министарства просвете”.

Од 1920. године Белић је руководио Лексикографским одсеком Српске академије, у коме је скупљање грабе за велики рјечник започето још крајем 19. вијека. Кад је Лексикографски одсек прерастао у Институт за српскохрватски језик (1947), Белић је постао директор Института и на тој дужности је остао до краја живота (1960). Сарадници Института, предвођени Белићем, успјели су да израде прву књигу великог *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, који је издала Српска академија наука 1959. г. (досад је изашло 13 књига). У Уводу је, као главни уредник, А. Белић истакао да *Речник* „обухвата савремено речничко благо Срба и Хрвата” (VII), да он има „општекултурни значај” и затим додао: „Својим залажењем у различне кутке живота и радиности наших народа он никако не тежи да се њиме замене термилошки речници, толико потребни савременом социјалистичком развиту наших народа. То би знатно удило прегледности у њему и проширило би необично његов обим. . . ; али је било потребно, с једне стране, да у овај *Речник* уђе оно што чини општу образованост или општу културу наших народа, а, с друге стране, да и овај општекултурни део нашег језика пригрли онај тип лексичких речи који најбоље одговара и начелима и духу нашег народног језика” (VIII). Ове ријечи указују на нормативни карактер *Речника*, што је још јасније казано, такође у Уводу, приликом изношења мишљења о улози састављача рјечника и граматика: „у самим речницима и граматицима њихова је дужност да књижевни језик опишу и да стално показују колико су нове тековине у складу са духом народног језика. . . Правила која прописују — истичу из самог материјала који су дали ствараоци књижевног језика, схваћени у широком смислу речи” (XXIII—XXIV). Свему овоме могло би се додати запажање да су велики, вишетоми рјечници, који заиста имају „општекултурни значај”, добра основа за писање мањих рјечника, међу њима и школских.

Наведено је већ Белићево мишљење о неопходности постојања термилошких рјечника, изречено поводом *Речника САНУ*: „он никако не тежи да се њиме замене термилошки речници, толико потребни савременом социјалистичком развиту наших народа”. Белић је имао јасан став о овом питању много раније и практично је радио на његовом рјешавању. Наиме, он се јавља као редактор неколико терминологија у издању Министарства просвете: *Грамматичка терминологија*, *Зоолошка терминологија* — 1932. г., *Књижевна терминологија* — 1933, *Ботаничка терминологија*, *Хигијенска терминологија* — 1934. г. С обзиром на предмет излагања, требало би да се нешто више задржимо на *Грамматичкој терминологији*. У ствари, неопходно је на самом почетку истаћи неке мисли из Предговора, као нпр. оне о терминологији у настави: „Велика је не-

згода наше средњошколске наставе од неуједначености терминологије и номенклатуре њених уџбеника и помоћних стручних књига. Овим терминологијама и номенклатурама уклања се то шаренило термина и прописује се за један појам или један предмет само *један термин*" (V). А о грађи за термине у овој књизи и о њиховој обавезности каже се: „У основици ове терминологије наводе се термини црпени из уџбеника предмета којему је посвећена, тј. из граматика српскохрватског и других језика који се у средњим школама предају... Дакле, ако је коме потребан још који термин који овде није наведен за какав нов појам, он ће га моћи употребити; али за појмове који су овом терминологијом обухваћени — обавезни су они термини који су овде наведени" (VI—VII). Корисно је што су сви српскохрватски термини акцентовани, и то у духу Вук-Даничићеве акцентуације. Тај посао обавили су Александар Белић и Стјепан Ившић, чланови Терминолошке комисије. *Грамматичка терминологија* заслужује опширан коментар, али оваје ће бити довољно да се помене да неки од предложених термина нису касније усвојени или су данас у употреби само у неким областима српскохрватске језичке територије. Тако термини *променљивица* (*промјенљивица*) (*промјенљива ријеч*) и *непроменљивица* (*непромјенљива ријеч*) нису прихваћени у широј пракси, као што ни синтагма *старословенски* (*старословјенски*) *језик* у данашње вријеме нема члана *старословјенски*, а у Хрватској се употребљава само *старославенски*. Такође, *зарез* или *зарез сведени* су данас на *зарез* у читавом српскохрватском језику, *тачка* је у западној варијанти замијењена термином *точка*, док су *барбаризми* и *хистори(ј)ски* остали углавном у западној варијанти (у источној гласе *варваризам* и *историјски*). Понекад се чак западна варијанта изједначава са ијекавским изговором: „*словеначки* (*словенски*) у јекавском говору". Али и поред свега тога не може се одрећи *Грамматичкој терминологији* одређени утицај на уједначавање термина у областима са српскохрватским језиком, не само у школству него и много шире.

6. Белић је поред универзитетских уџбеника писао и средњошколске, тј. уџбенике за ученике нижих разреда тадашње осмогодишње средње школе, јер се у вишим граматика није предавала (данас су ти нижи разреди старији разреди осмогодишње школе). Штампao је следеће граматике: *Грамматика српскохрватског језика за први разред средњих и стручних школа* (Београд 1932; друго издање 1933), *Грамматика српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа* (Београд 1932; друго издање 1934), *Грамматика српскохрватског језика за трећи разред средњих и стручних школа* (Београд

1933), (са А. Жежељом) *Граматика српскохрватског језика за први разред средњих школа* (Београд 1940).

У *Граматичи српскохрватског језика за први разред средњих и стручних школа* (друго издање) дати су Предговор и Предговор Другом издању, у којима Белић саопштава неколико важних напомена. Говорећи о главном задатку своје школске граматике, он каже: „Она треба ученике да научи да посматрају језик и разумеју његове особине”. Све је подређено томе задатку, чак и дужина појединих одељака, која зависи од значаја материје која се у њима излаже: „Ако се коме учини да има неке несразмере међу појединим одељцима, нека има на уму — да је то тако намерно урађено према значају онога што се у одељцима износи. Према томе, на тим одељцима треба и наставник дуже да се задржи”. Понекад је дужина текста условљена употребом термина: „пошто ми је пало у део да сарађујем на утврђивању школске терминологије, ја сам сада већ унео термине који су узети као обавезни за школску граматiku. Због тога сам морао своје излагање каткада мало проширити, да би сви термини били јаснији”. Уједначеност и прецизност термина и данас су актуелни у нашој школској и научној граматичи. У Предговору другом издању Белић напомиње: „У другом су издању извршене потребне измене и поправке”. Он, дакле, не сматра себе непогрешивим; оно што је сам увидио да треба исправити, или су му то други савјетовали, он исправља.

Белићева *Граматика* за први разред има седам дијелова: увод, азбука, изговор и творба гласова, подјела ријечи на слоге, акценат, реченични знаци; реченица (просте и сложене); врсте ријечи и њихова служба у реченици; састав ријечи; именска промјена; глаголска промјена; реченични знаци. Уз излагања, објашњења долазе вјежбе и задаци (штампани ситним слогом), исказани углавном императивним и упитним облицима: „Узми текст из читанке на страни . . . Повади све речи и стави их у азбучни ред” (6). „Који се самогласници изговарају у задњем делу уста, који у предњем?” (8). Упитних реченица има и у основном излагању; оне му дају потребну живост: „Шта још осећамо при изговору самогласника поред звука или звучне струје која им даје звучност? Да је при изговору *a* језик позади мало уздигнут, а напред мало опуштен” (7). Примјери, истакнути курзивом (као и дефиниције, важније констатације и појмови), понекад су дати у облику краћих текстова (14, 16).

Аутор објашњава како, помоћу којих питања се могу идентификовати поједине језичке категорије, нпр. субјекат и предикат. У захтјеву се иде још даље па се постављају и општија питања, да би се дошло до лингвистичког појма субјекта односно предиката; дакле, иде се од лакшег ка тежем, од конкретног ка

апстрактном (принцип поступности): „Субјекат се у реченици најлакше проналази, ако се уз прирок стави питање речју *ко* или *шта*. А предикат се најлакше налази, ако се уз субјекат стави питање изразом *шта ради* или *шта чини*. Ко лети? — *птица*. Шта ради птица? — *лети*.”

Може се ставити и општије питање: о чему се у реченици говори? — *о птици*, дакле, птица је подмет; шта се о подмету говори? — *да лети*, дакле, *лети* је предикат” (18).

Писац уџбеника најчешће се обраћа ученику, али у извјесним случајевима и наставнику: „Нека ученици покажу које су од ових речи неизведене, а које су изведене: *зуб*, *ноћ*, *пустиња*, *учитељ*... Отворите стр. ... читанке. Нека један од вас издвоји на тој страни све просте и сложене речи, све неизведене и изведене” (41).

Формулација „Нека један од вас издвоји” свакако је упућена ученицима, али захтјев „Нека ученици покажу које су...” није директно обраћање ученицима него прије свега наставницима да своје слушаоце позову на вјежбање ријечима: „Покажи(те) које су...”. Реченицом „Отворите стр. ... читанке” аутор *Граматики* обраћа се и ученицима („Отворите”) и наставницима који треба на часу да саопште страну (они су, наравно, раније одабрали одговарајући текст, за вријеме припрема за час). Узгред да кажемо, други задатак из творбе ријечи тешко је бремене за једног ученика; боље би било да га рјешавају двојица — један просте и сложене, други неизведене и изведене ријечи.

У Предговору *Граматици српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа* (прво издање) А. Белић износи мишљење да значење и употреба ријечи имају предност над облицима и да у настави треба значење и употребу обрађивати прије промјене: „Иако је потребно да ученици лепо усвоје облике књижевног језика... али је још важније или толико исто важно да знају њихову намену и њихову употребу... Тако исто сам сматрао да и у Другим одељцима познавање значења и употребе осталих имена мора претходити њиховој промени”. Због тога је направљен овакав редослијед дијелова у *Граматици* (има их, као и у претходној књизи, седам): гласови; грађење ријечи; употреба и значење падежа; именичка промјена; пријдеви; замјенице; непромјенљиве ријечи.

Монотонију текста разбијају графички прилози, цртежи: говорних органа (3), гласних жица (4) и положаја језика при изговору вокала *а*, *у*, *и* (7). Графичким приказивањем говорних органа у наставу се уноси више очигледности, толико потребне баш овом узрасту. Такву намјену има и приложена табела вокала с обзиром на положај језика (6). Корисно је што су примјери у уџбенику акцентовани, али су ипак за ученике овог узраста те-

шки одјељци у којима се посебно говори о акценту именица и придјева.

Грамматика српскохрватског језика за трећи разред средњих и стручних школа обухвата осам цјелина: значење и грађење глагола; значење глаголских облика; грађење глаголских облика; глаголи по врстама и њихови облици; акценат у глаголских облика; проста реченица и употреба глаголских облика; напоредне (независне) реченице у сложеним реченицама; зависне реченице у сложеним реченицама и употреба времена и начина у њима. Цјелокупна материја односи се на глаголе и реченице. И овдје се синтакса обрађује прије морфологије. У задацима се често тражи да се нека појава уочи и увјежба на тексту из читанке. Уосталом, већ у Предговору је истакнуто да је текст основно полазиште: „И ова граматика полази увек од текста; она тежи да научи ученика да сам мисли о своме језику, тако да сам може саградити и облике који су му потребни и реченице ма које било врсте”. Неки дијелови уџбеника нису примјерени ученичком узрасту (нпр. акценат глаголских облика и подјела глагола на осам врста).

Белићеве граматике побудиле су, одмах по изласку, велико интересовање и код наставника који су се њима служили у школи и код дотадашњих писаца уџбеника. Поред похвала било је и критика. Тако је Илија Лалевић хвалио многа добра рјешења у Белићевим уџбеницима и истицао Белићеву стручност, али је и замјерио због извјесне недосљедности и неприступачности излагања (*А. Белић: Грамматика српскохрватског језика за I, II и III разред, Гласник Југословенског професорског друштва, XIV, св. 5, 6*). Касније су и други писали о овим уџбеницима, а најпотпунији приказ Белићевих граматика и бројних чланака из методике наставе српскохрватског језика написала је Ирена Грицкат (*Александар Белић као средњошколски педагог, Зборник радова о Александру Белићу, САНУ, Београд 1976*).

Шта би се данас могло рећи о вриједности Белићевих граматика? Шта су оне значиле у вријеме кад су се појавиле и у каснијем периоду? Објективна анализа упућује на извјесне њихове недостатке методичке природе: градиво по обиму и тежини каткад превазилази могућности ученика, излагање није увијек довољно приступачно дјечјем узрасту, методичка апаратура није развијена у потребној мјери. Али при оцјењивању уџбеника, а то се односи и на ове школске граматике, мора се узимати у обзир, поред педагошког, и стручни, научни аспект. Школска граматика не може бити квалитетна ако није једним својим дијелом и научна, ако није заснована на најновијим, научно прихватљивим резултатима. А Белићеве средњошколске граматике биле су на нивоу ондашње сербокroatистике, можда су чак и пред-

њачиле у неким елементима, крчиле нове путеве. И то су њихови највећи квалитети. Зато су и могле да послуже каснијим писцима уџбеника као добра основа за научно фундиране приручнике, у којима свакако ни методички захтјеви нису били за постављени.

7. Белићево интересовање за средњошколску наставу није се сводило само на писање граматика. Он је, наиме, објавио већи број чланака из методике наставе српскохрватског језика, у којима се дотакао многих значајних питања. Нека од њих и данас су актуелна.

Један од основних циљева наставе матерњег језика, по Белићу, јесте развијање ученичког мишљења, оспособљавање ученика да, уз помоћ наставника, долази до општијих правила и дефиниција, а не да их учи напамет: „Предавање матерњег језика мора и стварно постати главни предмет у нижој средњој школи, а не само формално, по броју часова, како је данас. То је једна од ретких наука која даје могућности да ученик сам непосредно посматра предмет свога учења, да му сам проналази различне стране и долази — наравно, уз помоћ наставникову — до општијих закључака, до правила или закона. Он се ту учи мишљењу, учи се да врши апстракције полазећи од реалног материјала и учи се саморадњи. Има ли чега драгоценијег у дечијем духовном образовању? Па како дубоко да не зажалимо када видимо како се то обично своди на памћење тобожњих правила и граматичку гимнастику која сем досаде и дангубе не дају ништа друго!” (О нашој средњошколској граматици, Наш језик, III, св. 1, 1934, 11). Све ове, веома значајне препоруке и упозорења важе и за данашњу наставу. Двадесет година касније Белић их је на одређени начин поновио: „Не би требало само да сам наставник сувише улази у теорију појава и да сам тумачи све. Не, треба да он води ученике да би сами осетили у чему је главна суштина ових анализа и оног материјала о којем се говори. Не треба никад заборавити да је ту ученичка саморадња, ученичка мисао главно, а све друго, наставничково руковођење и по које тумачење, споредно. Тако ће ученик научити да мисли о своме језику и да га разуме” (Из методике предавања српскохрватског језика у средњој школи, Књижевност и језик у школи, бр. 4, 1954, 256). Ако ученик научи „да мисли о своме језику”, онда ће лакше остварити још два циља: овладавање књижевним језиком и упознавање са „језиком уопште”, са неким особинама које су заједничке свим језицима свијета, што ће му олакшати и учење страних језика (О нашој средњошколској граматици, св. 1, 7).

А. Белић није придавао исти значај свим језичким областима. Посебно се залагао за проучавање опште лингвистике, синтаксе и творбе ријечи. Сматрао је да би настава и матерњег и

страних језика у средњој школи требало да буде заснована на општим принципима науке о језику и језичкој природи. Наравно, општелингвистички апстрактни појмови (зависност и независност у језику, промјенљивост и непромјенљивост итд.) морали би да буду објашњавани средњошколцима на приступачан начин (*О науци о језику у средњој школи*, Наш језик, VIII, н.с., св. 1—2, 1956, 2—4; слично и у другим чланцима: *Значај лингвистичких студија за опште језичко образовање*, Наш језик, VII, н.с., св. 3—4, 1955, 67—68; *Српски језик и књижевност у средњој школи*, Наш језик, II, н.с., св. 1—2, 4; *Из методике предавања српско-хрватског језика у средњој школи*, 255). У настави, према Белићу, неопходно је да се пође од синтаксе, посебно синтаксе реченице, а онда би дошла творба ријечи и иза ње морфологија: „У предавању језика мора се полазити од реченице, зато што ми реченицама говоримо и зато што све добива у језику у реченици своје крајње формирање: и облик, и значење, и веза речи и израза у њој... Из овога излази да су за средњу школу најважнији они делови граматике у којима се говори о функцији речи и њених облика и њихову значењу. Дакле, на првом месту — синтакса и наука о грађењу речи (или наука о речима), па тек иза тога морфологија или наука о облицима. То значи да цело предавање матерњег језика од I-ог разр. до IV-ог мора бити пројекто синтаксом, јер се у њој дају функције и значења речи и облика” (*О нашој средњошколској граматичи*, Наш језик, III, св. 2, 1934, 37). Погодним вјежбањима богатио би се дјечији рјечник и „деца би са лакоћом ушла у механизам стварања речи”, као што би одговарајуће вјежбе из морфологије помогле ученицима да науче како у књижевном језику гласе облици у којима гријеше (у истом чланку, 38—39). Најзад, вјежбе су потребне и у фонетици, којој је Белић придавао одређени значај, нарочито због фонетског правописа код нас. Фонетски правопис захтијева добар говор: „када је већ принцип једног правописа „Пиши као што говориш”, онда му се мора додати и други део: „али се постарај претходно да правилно говориш”” (у истом чланку, 40).

Није Белић заборављао ни стилистику; чак јој је придавао исти значај као и синтакси и творби ријечи: „Три су главна пута која воде истом циљу: познавању књижевног језика...; то је на првом месту: познавање грађења речи једног језика, познавање његове синтаксе и његове стилистике. Та три одељка језичког испитивања претстављају оно што је данас најважније... Ето зашто поменуће три дисциплине морају бити у средишту и школске обуре” (*Стална потреба*, Наш језик, IV, св. 4, 97—98; слично и у прилогу *Српски језик и књижевност у средњој школи*, 3). Стилистику би најбоље било учити у вишим разредима средње школе, гдје би биле организоване и стилске вјежбе

(Из методике предавања српскохрватског језика у средњој школи, 256; тако и у прилогу *О науци о језику у средњој школи*, 4—5).

У Белићевим чланцима доста пажње посвећено је говорној култури. О њој се расправља са једног много ширег аспекта, она се не доводи у везу само са школом него и са позориштем и јавним животом. Два су разлога за такву свеобухватност: прво, говорна култура обухвата многе области друштвеног живота, не само школство, и друго, сам Белић је био човјек веома широке културе, заинтересован за свијет умјетности (књижевност, ликовна и сценска умјетност). Прошло је више од пола вијека како се А. Белић жалио на низак степен говорне културе: „Језичка, уметничка, говорна култура код нас није на високом ступњу. Њој се не даје довољно значаја ни у школи, ни у позоришту, ни у јавном животу. Време је да се и о њој поведе више бриге” (*Позоришни језик*, Наш језик, II, св. 3, 1933, 67; о улози школе и позоришта у развијању говорне културе расправља се и у чланку *Опет о позоришном језику*, Наш језик, II, св. 5, 1934, 132). Белићеве ријечи важе, на жалост, и за данашње вријеме, с тим да се уз позориште могу навести још филм, радио и телевизија, као институције у којима се не води довољно рачуна о говорном изразу. Проблемима дикције, доброг рецитовања и читања, у школи и ван ње, посвећен је прилог *Говор и језик* (Наш језик, VII, н.с., св. 5—6, 1956, 138), гдје читамо: „Али то тражи велику вештину и уживљавање у садржај текста и одушевљења њиме . . . Наравно, то се не може одмах тражити од рецитатора. И ту мора бити поступности и сталног вежбања. Када би часови српског језика у средњој школи делимиче били и томе посвећени, сигурно би били и живљи и занимљивији. Нарочито, ако би сви ученици у томе сарађивали . . . Затим сталним читањем различитих текстова: читанке са смером показивања дикције — стално би се усавршавао смисао за добру дикцију. Уосталом и читанке би морале водити рачуна о овој страни захтева. И нарочито стални курсеви са вечерњим и уопште ваншколским часовима помогли би да се ова страна културног живота и код нас знатније развије”. Сасвим је разумљиво што се, у срединама са изговором и акцентом друкчијим од књижевног, тражи од наставника матерњег језика „да организује и нарочите часове правилног изговора” (*Из методике предавања српскохрватског језика у средњој школи*, 258). Такође, Белић оправдано захтијева од сваког наставника у средњој школи, без обзира на предмет који предаје, да говори о границама књижевнојезичке норме: „Наставници појединих предмета не би требало да добију право предавања свога предмета у средњој школи докле не би савладали овај први услов свога наставничког позива: да сами владају исправним књижевним говором” (*Српски*

језик и књижевност у средњој школи, 3). Овај захтјев ни до данас није у потпуности испуњен у многим нашим школама, основним и средњим, што несумњиво потврђује актуелност Белићеве мисли.

Белић се дотакао још неких области. О историји језика и дијалектологији, по њему, требало би средњошколци да знају само неке најосновније чињенице (*Значај лингвистичких студија за опште језичко образовање, 67; О науци о језику у средњој школи, 1—2*). Међутим, проучавање рјечника један је од најважнијих задатака средњошколске наставе: „Као најважнији делови те обуке били би: савлађивање речника књижевног језика, упознавање његових изражајних могућности” (*Српски језик и књижевност у средњој школи, 3*). Исто тако, од великог значаја је и подизање нивоа писмености код ученика: „Други је задатак наставников да прошири и удуби писменост код својих ученика. То је досад чињено на врло прост начин: учењем граматике и поправљањем задатака ученичких. То је довело до тога да ученици омрзну граматiku... Сваки ученик треба само да одреди однос свога језика... према системи нормативне граматике и да утврди њена одступања... И ту ученик има да поправи свој језик. Како ће он то учинити, то има да му покаже наставник” (*Из методике предавања српскохрватског језика у средњој школи, 257*). Писменост на неки начин обједињује наставу књижевности и књижевног језика, који су неодвојиви једно од другог: „То значи да се књижевност учи не ради књижевности, већ ради књижевних дела и онога што она могу да открију читаоцу... Писменост је огледало успеха или неуспеха средње школе у раду са ученицима у области књижевности и књижевног језика... Није питање ту у броју часова за језик и књижевност, броју писмених и домаћих задатака и прочитаних књига, већ у начину како је све то вођено” (*Српски језик и књижевност у средњој школи, 7*).

За квалитетно извођење наставе неопходно је да наставници матерњег језика буду веома стручни. Белић је то наглашавао јер су тридесетих година матерњи језик често предавали нестручњаци (историчари, математичари и др.), што је наставу доводило на врло низак ниво (*О нашој средњошколској граматици, 8; Граматика у школи, Наш језик, IV, св. 3, 65—66*, аутор се потписује као „Пријатељ средње школе”). Стручност је важна колико и методика рада, има чак предност над њом: „Није довољно познавати методiku рада, умети обрађивати методску јединицу по свим правилима добро схваћених методских захтева, већ је, пре свега, потребно познавати саму материју с оне стране која ће дати право обавештење о извесном питању” (*Из методике предавања српскохрватског језика у средњој школи, 253*). Белић се залагао за отварање педагошког института на универзитету

или катедре за методику наставе матерњег језика и књижевности (што је данас остварено) и за усавршавање наставника путем курсева (*ГраMATика у школи*, 67; *Српски језик и књижевност у средњој школи*, 5—6). Тражио је да се пишу три врсте уџбеника: двије за ученике (основни уџбеници и „књиге вежбања”) и једна за наставнике (приручници) (*Трећи међународни конгрес слависта — Збирка одговора на питања*, св. 1, 1939, 200—201 — са М. Павловићем; *Српски језик и књижевност у средњој школи*, 4).

У Белићевим методичким прилозима нашло је мјесто и разматрање о средњошколским грамаТИкама. За Белића, грамаТИка мора бити „један систем повезаних знакова од којих сваки има своју службу у том систему, помажући другим знацима или допуњујући их”; осим тога, „наша се грамаТИка мора оснивати на добром, исцрпном и свестраном познавању и проучавању нашег језика” (*О нашој средњошколској грамаТИци*, 6—7). Од школске грамаТИке се тражи „да је у њеној основици језик, тј. смисао, значење, а не само форма. Не сме бити занемарен ни облик ... Али све мора бити основано на значењу, на употреби речи” (у истом чланку, 10—11). А до смисла, значења долази се полазећи од реченице, од текста, Белић говори и о односу уџбеника према програму (*О нашој средњошколској грамаТИци*, 41), о њиховој међусобној зависности: уџбеник је донекле ограничен програмом, али ће и програм бити допуњен корисном новином из уџбеника. Најзад, школска грамаТИка, коју није лако написати, треба да је на одређеном научном нивоу, треба такву грамаТИку „помирити са научном” (у истом чланку, 43).

Ширина којом је А. Белић приступао најзначајнијим питањима наставе српскохрватског језика показује се и у његовом истицању повезаности наставе матерњег језика и страног. Наиме, ученик који добро познаје матерњи језик лакше учи и стране језике, а наставник страног језика квалитетније држи наставу ако добро зна природу матерњег језика (*О нашој средњошколској грамаТИци*, 8; *ГрамаТИка у школи*, 66).

8. О животу у раду Александра Белића могле би се написати читаве студије. Али и овако летимичан преглед показује да је ријеч о великану наше науке и културе. У цјелокупном његовом раду значајно мјесто заузимају активности везане за унапређивање наставе српскохрватског језика. Веома много је допринио развоју наставе матерњег језика: као универзитетски професор, као научник, као руководилац научних и културних установа и стручних друштава, као уредник значајних језичких часописа, као стручњак који је много урадио на подизању језичке културе и нормирању српскохрватског књижевног језика. Од огромног значаја су Белићеви универзитетски и средњо-

школски уџбеници, а посебно су важни његови чланци из методике наставе. Својим граматикама помогао је писцима средњошколских уџбеника да стручније, научније излажу материју. А у бројним методичким прилозима, у којима се дотакао свих битнијих питања наставе матерњег језика, дао је наставницима корисне савјете како да рад у школи подигну на виши ниво. Многе идеје изнесене у чланцима из методике не важе само за вријеме кад су саопштене — Белићева мисао је у великој мјери и данас актуелна.

ЗАВИСНА РЕЧЕНИЦА СА СПЕЦИФИКАТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

1. Мада сва окренута реченици, традиционална је синтакса (која је још увијек, ако не једини, свакако најдоминантнији „правац” у сербокроатистици) оставила многе појаве не само неразјашњеним него и непоменути. Иако у основи више усмјерена на попис него на опис форми, она није чак пописала ни све формалне а камоли семантичке типове реченица. Разлози су томе вишеструки. Први, и вјероватно најзначајнији, јесте тај да је у сербокроатистици граматичка литература претходила научној елаборацији, па умјесто да прва буде резултат друге, она се јављала њеном „водиљом” предодређујући јој теме и интересовања. И то на различите начине. Најприје тиме што се у граматицама дати попис форми најчешће схватао (погрешно) као коначан, а затим (још погрешније) што се и попис семантичких типова прихватао као готово коначан. Све је то допринијело да су се дуго времена одржавала научно неodrжива рјешења, јер су се без икаквог преиспитивања преносила из граматике у граматику а из њих даље из студије у студију¹, као и томе да се у научној елаборацији пажња усмјери готово искључиво на у граматичкој литератури помињане формалне и семантичке типове реченица. Свему је томе потпомогла и чињеница да је у научној обради појединих реченица кориштен, ако не искључиво онда првенствено, језички материјал из граматица. А он је функционалностијаски једнообразан (јер је првенствено сведен на књижевноумјетнички стил), тако да већ у полазишту искључује и формалне и семантичке типове реченица што су одлика само специјалних стилова (првенствено научног и административно-правног).

Уза све то, синтаксичка је проблематика дуго времена, а и данас, у сербокроатистици завређивала мање пажње од фонет-

¹ Доказ је наведеној тврдњи и анализа семантичке вриједности реченица с везницима *а камоли* и *а немоли* што смо је дали у раду: *Градационе реченице за нереализовану супротност у српскохрватском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 15/1, МСЦ, Београд, 1986, стр. 103—114.

ско-фонолошке и морфолошке, па је и за број монографски обрађених синтаксичких тема правилније рећи да је мали него да је невелик.

1.1. Узимајући у обзир (не)уочене и у граматикама (не)анализиране форме реченица,² није тешко закључити да је међу реченицама што им граматике посвећују малу или не посвећују никакву пажњу највише оних са сложеним везницима (тј. везничким конструкцијама). И тамо гдје се помињу, њима се посвећује неупоредиво мање пажње него реченицама с простим (основним, примарним) везницима. Ни то није случајно. Томе је разлог како функционалностилска једнообразност наведених примјера тако и чињеница што је процес стварања нових везника у сербокroatистици незавршени процес развоја нашег језика у XX вијеку, првенствено у његовој другој половини. Тај је процес у директној вези са функционалностилском диференцијацијом књижевног (стандардног) језика. Резултат тога је формирање великог броја нових сложених везника које не познаје српскохрватски језик с почетка стандардизације, српскохрватски језик вуковског типа у Вукову времену.³ А тај је језик и дан-данас основ граматичких пописа и описа. Из тих се разлога функционалностилска разнообразност корпуса данас мора сматрати нужним предусловом за иоле озбиљнији приступ било ком синтаксичком питању, а реченици посебно.

2. Да је то тако, најбоље показује тип реченица о којима ћемо говорити у овом раду: сложене реченице са зависном клаузом уведеном везничком конструкцијом *с тим што/да*. Њих не помиње ни научна ни граматичка сербокroatистичка литература. Вјероватно и због тога што оне нису у употреби у књижевноумјетничком стилу, који је — како рекосмо — служио најчешће јединим корпусом; а сигурно и због тога што су оне продукт најновијег развитка српскохрватског књижевног језика, и то првенствено двају његових функционалних стилова: научног и публицистичког, у оквиру којих се и иначе (укључујући још и административно-правни) формирао највећи број сложених везника. Основни је разлог формирања тих везника готово увијек повезан с циљем прецизнијег семантичког нијансирања

² И не само форми реченица. Уп, нпр.: М. Ковачевић, *Узрочни значење синтагме с приједлогом ПРОТИВ*, Књижевни језик, XVI/3—4, Сарајево, 1987.

³ В, нпр.: М. Ковачевић, *Узрочни везници у Вуковом и данашњем језику*, Југословенски семинар за стране слависте, 38, Зборник предавања, Филозофски факултет у Сарајеву, Сарајево, 1988; *Градационе конструкције у Вуковом и данашњем језику*, Зборник радова о Вуку Стефановићу Караџићу, Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Сарајево, 1987; *Консекутивне конструкције у данашњем и Вуковом језику*, Гласник Одјелјења умјетности ЦАНУ, књига 8, Титоград, 1987 (у штампи).

у оквиру неке семантичке категорије, или изражавања новог значења за које у језичком систему не постоји предодређена форма.

Тим се разлозима може „правдати” настанак и употреба везника *с тим што/да*, попут:⁴

- (1) Службени су језици на састанку, према претходном договору, француски и енглески, *с тим што се могу користити и национални језици, уз обезбеђење превода на два свјетска језика* (Ослобођење 14254, 25. 2. 1988, 5).

Основно би се значење овог везника могло одредити као значење *спецификације*. Тако би ове реченице и на формалном и на семантичком плану чиниле посебан тип зависнослужених реченица. Пошто самосвојности значења одговара „специјална” (самосвојна) форма, стечени су услови за издавајање наведених реченица у посебан формално-семантички тип.

2.1. Сложени везник *с тим што/да* формиран је према принципу формирања готово свих сложених везника — срастањем падежног облика катафорски употријебљене демонстративне замјенице с експликативним везником *што* или *да*. (На исти начин како су настали и сложени узрочни везници: *услед тога што, због тога што, тиме што* и сл.⁵) У невезничкој је употреби инструментална форма *с тим* била катафорски корелат експликативном везнику, као нпр.:

- (2) При том би се, дакако, требало помирити *с тиме* да неће све теорије значења... бити подједнако примјениве било на који систем знакова (Д. Шкиљан, 43).

У таквој корелативној функцији инструментална је форма дата рекцијом глагола у предикату, па значењски није еквивалентна оном што га та форма остварује у везнику *с тим што/да*, али је пут настанка везника свакако био такав да је експликативни везник *да/што* срастао са корелатом прерастајући у ква-

⁴ Примјери што их у овом раду наводимо ексцерпирани су из следећих дјела: Ранко Бугарски, *Лингвистика у примени*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1986; Јосип Кекез, *Пословице и њима сродни облици*, Завод за знаност о књижевности Филозофског факултета у Загребу, Либер, Загреб, 1984; Леон Којен (ред.), *Метафора, фигуре и значење*, Просвета, Београд, 1986; НИИ, Београд; *Ослобођење*, лист ССРН БиХ, Сарајево; Миливој Павловић, *Проблеми синтаксе и језички динамизам*, Завод за уџбенике СР Србије, Београд, 1972; *Политика*, Београд; Дубравко Шкиљан, *У позадини знака*, Школска књига, Загреб, 1985; *Вјесник*, лист ССРН Хрватске, Загреб; Радован Вучковић, *Поетика хрватског и српског експресионизма*, Свјетлост, Сарајево, 1979.

⁵ В. о томе шире у радовима наведеним у напомени 3, посебно у првом.

литативно нову семантичку јединицу. Везник створен преко катафорског корелата одвојио се од свог корелативног контекста и добио ново, *спецификативно значење*. Учешће социјативног у спецификативном значењу није толико колико учешће другог инструменталног значења — значења пропратне околности. У то се лако увјерити трансформацијом наведеног (1) примјера у нереченични и пропратнооколносни реченични еквивалент:

- (1a) Службени су језици на састанку француски и енглески, *с могућношћу* (или: *уз могућност*) кориштења и националних језика... (*←а/али при том/уз то постоји могућност...*)

У загради дати пропратнооколносни реченични трансформ указује најприје на симултаност двеју појава (рађњи, стања и сл.) од којих је она у првој клаузи примарнија од оне у другој. То значење симултаног „супостојања” комуникативно неједнаковриједних чињеница основ је пропратнооколносног значења, а заиста постоји и код свих реченица с везником *с тим што/да*, али се у том и не исцрпљује. То је значење обавезна семантичка компонента што је носи везник *с тим што/да*, али не и најбитнија. Наиме, ако би та компонента била доминанта наведеног везника, онда би се он морао сматрати семантичким еквивалентом пропратнооколносним конструкцијама *и/а при том*, с тим што би једина разлика била у њихову граматичком садржају — пропратнооколносни је увијек обиљежен граматичким значењем координације, а овај граматичким значењем субординације. Чак би се и са тог становишта могла тумачити потреба формирања везника *с тим што/да* јер је он у граматичком значењу субординације подударан с инструменталним нереченичним еквивалентом, док пропратнооколносни то није. Није, међутим, то основни (а вјероватно није ни уопште) разлог стварању новог везника. Разлог томе је првенствено његова семантичка вриједност која није подударна са семантичком вриједношћу пропратнооколносних везничких конструкција, мада с њима има заједничку (битну) семантичку компоненту. Интересантно је, уз то, да наведени везник има више сличности с пропратнооколносним конструкцијама у чијем је саставу адверзативни од оних у чијем је саставу копулативни везник, тј. семантички је ближи конструкцији *а/али при том*.

Томе је разлог чињеница што се у сложеним реченицама с везником *с тим што/да* по правилу по различитим основама „супротстављају” (конфронтирају) садржаји основне и зависне клаузе тако да проматрано с граматичког становишта подјећају на однос адверзативности.

Тако је пропратнооколносно значење комбиновано с елементима граматички схваћеног значења супротности можда

најбитнија карактеристика реченица с везником *с тим што/да*. Чак би се у већини случајева спецификативно значење могло прогласити синтезом пропратнооколносног и адверзативног.

Катафорски корелат *с тим* тако као „пилон” зависној клаузи (2) и као дио њеног везника (1) предодређује њену различиту семантичку вриједност. И не само семантичку него и структурну вриједност цијеле сложене реченице. Као „пилон”, катафорски корелат својом семантичком непотпуношћу (попут свих катафорских ријечи) предодређује навођење зависне клаузе што ће му експлицирати садржај. Навођењем те клаузе сложена реченица постаје и структурно и семантички потпуна, тако да је *с тим* као катафорски корелат у структури основне клаузе предодређивач структурне нерашчлањености (једночланости)⁶ сложене реченице. Везничка конструкција *с тим што/да* (1) готово да је сама по себи показатељ структурно рашчлањеног типа сложене реченице, јер се зависна клауза више не односи ни на један појединачни елеменат из основне клаузе, него јој се прикључује као цјелини. Да је то тако, лако се закључује и по томе што у рекцијском потенцијалу глагола у предикату основне клаузе не мора уопште бити форма *с тим*. А уједно показује да се та форма с експликативним везником *што* или *да* потпуно повезничала. Рекцијска неколокабилност инструменталне форме *с тим* са глаголом у предикату основне клаузе указује и на семантичку различитост зависних клауза у једном (2) и другом (1) случају. Као корелат (2) наведена форма предодређује зависној клаузи експликативно значење, с тим да корелат за дат рекцијом глагола у предикату има једно од основних инструменталних значења — социјативно, а као „некорелат” *с тим* то значење не подразумемијева, али је очито нешто од тог значења посредно, преко пропратнооколносног инструменталног, „дошрло” и до значења спецификације као основног значења везника *с тим што/да*.

2.2. Основно је значење везника *с тим што/да*, дакле, значење спецификације. Зависном се клаузом уведеном тим везником увијек износи нека допунска информација којом се спецификује оно што је обиљежено основном клаузом. Значење спецификације тако је примарно значење овог везника у било којој употреби, али се и оно може даље семантички разврстати у неколико подврста овисно о семантичком сүодносу лексема у основној и зависној клаузи. Семантичка поткласификација није према томе условљена семантичком различитошћу самог везника него је посљедица семантичког сүодноса основне и зависне

⁶ О структурној нерашчлањености (једночланости) и структурној рашчлањености (двочланости) сложене реченице в. у: В. А. Белошпалкова, *Современый русский язык. Синтаксис*, Высшая школа, Москва, 1977, стр. 216—219.

клаузе. На тај се начин могу издвојити неколика подтипа спецификативног значења зависне клаузе уведене везником *с тим што/да*.

2.2.1. Тако се значење спецификације најчешће контекстуално остварује као значење *корекције*. Основном клаузом тад се износи општи суд о чему, док се зависном он коригује издвајањем инхерентног дијела (дијелова) цјелине. На тај се начин између основне и зависне клаузе успоставља суоднос општег и посебног. Основном се износи подударност елемената цјелине у нечему, док се зависном износе специфичне карактеристике једног или више елемената. Основном клаузом се, према томс, обиљежава нешто што је карактеристика свих елемената који чине разматрану цјелину, а зависном само оно што важи за поједине од тих елемената, али што није у супротности са карактеристиком цјелине. Између основне и зависне клаузе тако се успоставља однос истости и различитости, тј. однос инваријантности и варијантности, тако да варијантно у односу према инваријантном има функцију „коректива”.

- (3) Истоветан је [код Месарића и Кулунџића] протест против натуралистичког и илузионистичког позоришта, *с тим што Месарић више наговештава значење речи и синтетички карактер нове сцене* (Р. Вучковић, 165); Цијена домаће нафте повећана је за 18,4 процента, а рафинеријске цијене деривата нафте за 14,2 процента, *с тим што су рафинеријске цијене моторних бензина и дизел горива повећане од 11,2 до 13,2 процента* (Ослобођење, 14260, 2. 3. 1988, 1); И уопште цео његов [Винаверов] подухват из времена конструктивистичког експресионизма може се схватити као паралелан са сличним теоријским образложењем новаторских идеја руског футуризма, *с тим што је у битном питању примата „шта” над „како” постојала разлика у начелу између руског футуризма и српског експресионизма* (Р. Вучковић, 240); Однос два полуса фрикативности је управо везан за оно што се назива стабилисаним фонемама, *с тим да, у два правца, имамо и два типа фонемских варијаната* (М. Павловић, 45); То је била договорена подјела власти између двојице пријатеља — Маљенкова и Берије, *с тим што је Берија рачунао да ће он убрзо постати први* (Ослобођење, 14288, 30. 3. 1988, 1); У Инвестбанци Сарајево, такођер, пријењују модел тромјесечног просјека личног дохотка, *с тим што су још на стартној висини лимита од 100 000 динара* (Ослобођење, 14321, 24. 5. 1988, 1); Дакле, голфови... продавали би се [у нас и у СР Њемачкој] по јединственој цијени, *с тим што би наши купци, гледајући кроз динаре, пла-*

ћали за ове аутомобиле и курсне разлике (Ослобођење, 14314, 25. 4. 1988, 16) и сл.

На основу је наведених примјера лако уочљиво да се у основној клаузи обиљежава *истост*, а у зависној *разлика*, с тим да се истост као инваријанта везује за цјелину, а разлика као варијанта само за поједине дијелове те цјелине. Стога би се у наведеним примјерима значење спецификације, реализовано као значење корекције, могло провјерити и супституцијом везника *с тим што/да* конструкцијом *с том разликом што/да*. Навођењем зависне клаузе ускраћује се апсолутизација једнакости, потпуна подударност; њеним се навођењем врши корекција тврђе или става датог у основној клаузи. Тако се у овом типу сложене реченице истовремено остварује и однос семантичке конјункције и однос семантичке адверзативности — први преко односа подударности, а други преко односа неподударности.

2.2.2. На том односу неподударности почива други семантички подтип спецификативног значења — значење *ексцептивности* (ексцепције). Основном се клаузом тад даје нека општа карактеристика цјелине, а зависном се именује елемент што га та цјелина не подразумева, тако да се искључењем појединачног из општег појединачно заправо супротставља општем. За разлику од претходног (3) подтипа оваје изузети елемент по правилу није инхерентни (иманентни) дио цјелине, њега „цјелина” нужно не подразумева као свој конститутивни дио.

- (4) Сватко је радио свој посао, *с тим што Хакија Поздерац ту није имао никаквог посла* (Вјесник, 14623, 2. 6. 1988, 12); У складу са рационализацијом и смањивањем броја академица оних профила који тешко долазе до посла, смањујемо број уписаних студената на Правни и Економски факултет, *с тим што је упис обустављен на Педагошкој академији и одјељењу Пољопривредног факултета* (Ослобођење, 14305, 16. 4. 1988, 14); ... остављамо по страни ситуационе, експресивне и негативне варијације таквих реченица, *с тим да ће сличне њихове појаве бити разматране као хијерархијске реализације* (М. Павловић, 61); Рок до када је требало прећи на краћи радни дан, назначен у Закону о радним односима, био је 25. март прошле године, *с тим што је остављено да се изузетно (посебним одлукама скупштина општина) могао пролонгирати још два мјесеца* (Ослобођење, 14263, 5. 3. 1988, 6); Различитих предлога је било и око ограничавања мандата на изборним положајима, *с тим што нико више није заступао гледиште да руководиолачке мандате не треба ограничити* (Политика, 26846, 2. 7. 1988, 4) и сл.

На основу наведених примјера види се да се оно што је обиљежено зависном клаузом изузима из „става” (карактеристике) датог основном, тако да се значење везника *с тим што/да* готово изједначава са значењем израза „*с изузетком*, односно *изузимајући*”, а веома је блиско и значење везника „*осим што*”, с том разликом што је код „осим што” наглашено само ексцептивно, а код „с тим што/да” значење спецификације ексцепцијом.

2.2.3. Зависна се клауза с везником *с тим што/да* неријетко употребљава у значењу *спецификације условом*, као посебним подтипом спецификативне семантике ове клаузе. Зависном се клаузом обиљежава садржај што је семантички међуусловљен са садржајем основне, тако да је (не)реализацији садржаја основне један од услова и (не)реализација садржаја зависне али никад основни, најбитнији услов. Тако се зависном клаузом заправо обиљежава *додатни услов*:

- (5) Партизан би постао шампион ако би освојио бод више од Црвене звезде, бар исто толико колико и Вележ, *с тим да оствари и предност у головима* (Политика, 26814, 31. 5. 1988, 15); Мостарци би се вратили на прво место, ако би у 33. и 34. колу освојили два бода више од Црвене звезде и један више од Партизана, *с тим да поправе и гол-разлику* (Политика, 26814, 31. 5. 1988, 15); Он дефинише тропе као замену једног означеника другим, *с тим што означитељ остаје исти*, а фигуре као замену једног означитеља другим, *с тим што означеник остаје исти* (А. Којен, 294); И на крају, оно што је посебно интересантно јесте могућност да у истој радној организацији једна организација удруженог рада исплати личне дохотке веће од лимита, *с тим да их друга смањи*, односно да један ООУР „позајми” повећање другом (Ослобођење, 14351, 3. 6. 1988, 2); Повјериоци су прихватили да умање потраживања [од „Агрокомерца”] за половину, *с тим да организације из система „Агрокомерц” остатак дуга, увећан за ревалоризациону камату, врате у року од пет година* (Ослобођење, 14312, 23. 4. 1988, 1) и сл.

Провјера присуства условног значења у овом типу примјера могла би се извршити супституцијом везника *с тим што/да* конструкцијом *под условом/уз услов да* пошто и та конструкција чува значење пратилачког услова, али је код те конструкције условно једино значење, док је код наведеног везника оно увијек „додатни податак” који има улогу спецификатива, тако да се јавља само подтипом спецификативног значења.

2.2.4. И не само „додатни услов” него и било који други додатни податак у функцији спецификације оног што је обиље-

жено основном клаузом обиљежава се зависном клаузом с везником *с тим што/да*. Та клауза најчешће и има функцију *епексегетског објашњења* којим се ограничава или проширује опсег садржаја основне клаузе. Зависном се клаузом, наиме, неријетко као додатни коментар експлицитно наводи нека неподразумијевајућа, неинхерентна појединост битна за исправно прихватање обавијести изнесене основном клаузом:

- (6) Иначе се загребачки „Приручник”, кад једном успете да га дешифрујете, враћа на стари Белићев принцип о подели на слоге, *с тим што признаје и добро старо правило „не дели сугласничке групе ако могу доћи на почетку речи”* (Политика, 26757, 2. 4. 1988, 11); ... [ООУР „Електроника”] је према актуелним подацима из завршног рачуна лани за репрезентацију потрошио 369 одсто више него у години раније, *с тим што је укупан приход у истом периоду порастао за фантастичних 544 одсто* (Ослобођење, 14350, 2. 6. 1988, 9); Тако, поред осталог, сазнајемо ... да „оквир дјелâ ... обухваћа сву хрватску књижевност новоштокавскога стандарда од првих његових почетака око половине 18. столећа па до писаца који данас живе и дјелују”, *с тим што су у тој књижевности „представљени и њезини српски писци”* (Милка Ивић, Јужнословенски филолог, XLII, Београд, 1987, 235); Према првом схватању реченица [„Ричард је лав”] значи приближно исто што и „Ричард је храбар”, према другом, приближно исто што и „Ричард је налик на лава (по томе што је храбар)”, *с тим што се речи додате у загради експлицитно не исказују него подразумевају* (Л. Којен, 66); ... као обавезно учешће [за добијање кредита] радници ван домовине банци би полагали динарску противвриједност продајних девиза, *с тим што би се и касније отплате кредита на тај начин обављале* (Ослобођење, 14377, 29. 6. 1988, 1); Предвиђено је да, када „аудији” буду потпуно амортизовани, возни парк остане искључиво на возилима домаћих произвођача, *с тим што и овдје има још простора за рационалисање и кресање броја возила* (Ослобођење, 14380, 2. 7. 1988, 4); Тако ће у доигравању за титулу првака Југославије у мушкој конкуренцији, тзв. плеј-офу, учествовати само четири првопласирана тима лигашког такмичења, *с тим што ће се побједник знати тек послје три добијена меча* (Ослобођење, 14374, 26. 6. 1988, 8); Прети се народом, *с тим што ти исти појединци који узимају себи право да говоре у име народа и том народу износе неистине* (Ослобођење, 14380, 2. 7. 1988, 5) и сл.

У свим наведеним и сличним примјерима зависна клауза има улогу „објаснидбеног проширења” па се њеним навођењем

„баца другачије свјетло” на оно што је изражено основном клаузом. Епексегетски податак изнесен зависном клаузом тако спецификује садржај основне. Најближи еквивалент везнику зависне реченице овдје би била конструкција уз напомену/с напоменом да. Такву функцију и значење има зависна клауза и у следећим (7) примјерима, у којима се, за разлику од примјера (6), епексегеза своди на истицање комуникативно битног податка што га као свој иманентни дио подразумијева садржај основне клаузе, али се због своје битности он посебно експлицира зависном клаузом:

- (7) И даље поштујемо решење... да се наш језик именује сло женицом, тј. било као српскохрватски било као хрватско-српски према слободном избору, *с тим што је значење оба облика потпуно исто* (НИН, 1940, 6. 3. 1988, 34); Укратко, пословице [они] дијеле на добре и лоше, *с тиме да онда у њихов избор улазе и оне које немају завршен облик, немају пробранији језик и без дубљега су смисла* (Ј. Кекез, 59); Према првој [варијанти], требало би основати највише пет радних организација основног образовања на подручју града, *с тим што би се мање развијене организације укључивале у постојеће РО на сусједном подручју*. Друга варијанта заговара оснивање радних организација у оквиру сваке друштвено-политичке заједнице, *с тим да одређене основних организација може утицати на формирање једне за двије или више друштвено-политичких заједница* (Ослобођење, 14336, 19. 5. 1988, 11) и сл.

У наведеним (7) примјерима спецификативном се клаузом накнадно појашњава оно што је обиљежено основном клаузом експлицитним навођењем неког њеног инхерентног дијела (особине). Тај је појашњавајући елемент (особина) готово супсумиран под оно што је означено основном клаузом, али због свог значаја бива посебно експлициран зависном клаузом. За разлику од свих осталих типова спецификације, овдје (7) се оно што је обиљежено зависном клаузом ни на који начин не „супротставља”, не „конфронтира” оном што је обиљежено основном, тако да се семантичка компонента „контрастивност”, што је остали подтипови подразумијевају, овдје искључује. Значење везника *с тим што/да* овдје је веома блиско значењу израза „што значи...”, односно „што подразумијева и...”.

2.2.5. Према примјерима што смо их забиљежили,⁷ ово су најчешћи подтипови спецификативног значења израженог везни-

⁷ То су уједно и једини досад забиљежени примјери за овај тип реченица, па је зато и број навођених примјера у раду доста већи од оног потребног за типску егземплификацију (мада су наведени само дио од примјера добијених ексерпцијом наведених дјела).

ком *с тим што/да*, мада вјероватно не и једини. Само је по себи јасно да се покаткад основно значење не може лако (ако икако и може) семантички „спецификовати” (што, нормално, није случај само са овим значењем), тако да се у појединим примјерима уочава само типско али не и чисто подтипско значење, као нпр.:

- (8) Његов концепт квалитетног студирања комбинованог са стимулацијом талената састоји се у томе да удружени рад стипендира најбоље и најталентованије ђаке, *с тим што би они том стипендијом плаћали школарину на факултетима* (Ослобођење, 14345, 26. 5. 1988, 3); Алтернативно, примењена лингвистика можда би се могла супротставити општој лингвистици, *с тим што би се рекло да се обе баве језичким комуницирањем, али да она прва делује на свој предмет док га ова друга узима као задат*⁸ (Р. Бугарски, 33) итд.

2.3. Зависна клауза уведена везником *с тим што/да* — причему је мијешање *што* и *да* у склопу везника посљедица продуктора хипотетичког да намјесто *што* у фактивним контекстима⁹ — продукт је научног и публицистичког стила српскохрватског језика најновијег времена. Као и готово сви сложени везници и везник је *с тим што/да* формиран с циљем да обиљежи посебан тип значења, па је и нормално што је настао у окриљу стилова којима је тај циљ инхерентна особина. Ту семантичку посебност именовали смо *спецификативношћу*. Наиме, зависном клаузом уведеном овим везником увијек се на неки начин спецификује (коригује, ограничава, проширује, појашњава и сл.) садржај основне клаузе. Спецификативност као семантичка инваријанта овог везника у било којој употреби остварује се у неколико подтипова, што зависи од семантичког суодноса лексема и зависне клаузе. Три су основне семантичке компоненте што их спецификативно значење садржи; могло би се чак рећи да је овако схваћена спецификативност синтеза тих трију семантичких компонената: а) временске симултаности комуникативно неједнаковриједних садржаја двију клауза, б) општијег карактера садржаја двије клаузе, в) општијег карактера садржаја основне и

⁸ Овај је примјер вишеструко карактеристичан: не само по томе што се између основне и зависне клаузе не уочава ниједан од наведених подтипова спецификативног значења, него и по томе што се унутар блока уведеног везником *с тим што* између *с тим* и *али*-клауза остварује семантички суоднос карактеристичан за суоднос основне и зависне клаузе у примјерима (3). Први овдје наведени примјер карактеристичан је по томе што је у њему реализовано *намјенско-спецификативно* значење зависне клаузе.

⁹ В. о томе шире у: И. Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Народна библиотека СР Србије, Београд, 1975.

конкретнијег садржаја зависне клаузе и в) епексегетског карактера садржаја зависне клаузе. Прву семантичку компоненту спецификативне клаузе дијеле с пропратнооколносно, друга је по правилу подударна с граматички ексклузивним клаузама, а трећа с апозитивним. Међутим, код свих су тих клауза наведене (појединачне) семантичке компоненте доминантне, а код спецификативних тек иманентна компонента значења. То уједно показује да се свака нова категорија (ново значење) ослања на постојеће (већ формиране) и припрема у њима. То је и општа законитост „стварања” нових језичких категорија.¹⁰ Ако би се између наведених семантичких компоненти тражила она што има највише удјела у овако схваћеној категорији спецификативности, онда је то свакако пропратнооколносна семантичка компонента, иако би се могло рећи да спецификативне клаузе с везником *с тим што/да* и немају свог право семантичког еквивалента. Ниједно граматичко средство, наиме, није семантички потпуно подударно овом везнику. Семантички су му најближе пропратнооколносне везничке конструкције,¹¹ а посебно једна што је досад нисмо помињали: релативна зависна клауза уведена конструкцијом *при чему*:

- (9) Последњи часопис „Час” ... уређивао је [Мита Ценић] на крају сам, потпуно напуштен од свих, али ни то није умањило бриткост његова пера па поново доспева у затвор, *при чему је одређено да пре издржавања казне буде стражарно вођен улицама Београда како би што више био понижен* (Политика, 26839, 25. 6. 1988, 10); ... о кандидатима за највише функције одлучује (се) на затвореним сједницама и у уским полит-бирокуратским круговима, *при чему се обично предлаже један кандидат* (Ослобођење, 14375, 27. 6. 1988, 3) ИТА.

Уз зависну би се клаузу с везником *с тим што/да* још једино релативна клауза уведена конструкцијом *при чему* могла

¹⁰ В. опширно о томе у: Е. Касирер, *Филозофија симболичких облика. Језик. Дневник и Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1985*; Р. А. Будагов, *Развитак и усавршавање језика*, Свјетлост, Сарајево, 1981; М. Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*, Свјетлост, Сарајево, 1988.

¹¹ Колико пропратнооколносне клаузе могу семантички бити блиске спецификативним, показује и следећи примјер, у коме би се пропратнооколносна везничка конструкција *при том* могла супституисати спецификативним везником *с тим што* а да се значење готово нимало не измени: Наравно, да би терминолингвистика могла да обавља тај задатак, неопходан услов је стална сарадња између лингвиста и стручњака за друге научне гране: *при том ће ови други објашњавати суштину појмова које треба именовати, а лингвисти процењивати добре и лоше стране предложених назива* (Политика, 26839, 25. 6. 1988, 10).

подвести под спецификативне овог типа.¹² И једна и друга продукт су најновијег развоја српскохрватског језика, и то његових специјалних функционалних стилова. А семантички основ и једној и другој било је пропратнооколносно значење (које се код релативне чак препознаје и у форми везничке ријечи).

2.3.1. Све досад речено показује да су сложене реченице са зависним спецификативним клаузама реалност савременог језика, да чине посебан структурно-семантички тип унутар зависносложених реченица. Формиране у окриљу специјалних стилова, наведене ће реченице, због свог значења што га толико „требају” специјални стилови, у тим стиловима имати све ширу употребу, али ће се зато ријетко срести и сретати у белетристичком стилу, који је и иначе одбојан према везничким конструкцијама, што због њихове семантичке „индивидуализације”, што због њихове стилске „неподобности” (јер је и једно и друго у опреци са захтјевима књижевноумјетничког текста), а посебно је одбојан према реченицама са спецификативним везницима због карактера спецификативности као значења епексегетског појашњења, које је толико несвојствено књижевноумјетничком тексту да се његово искључење готово може сматрати иманентношћу књижевноумјетничког текста уопште.

¹² Једино би ова два формална типа зависносложених реченица потпадала под спецификативне реченице, јер је основно значење њихових везивних конструкција спецификативно.

Владимир Гудков

О ДИСТРИБУЦИЈИ АЛТЕРНАТИВНИХ НАСТАВАКА У ОБЛИЦИМА ИНСТРУМЕНТАЛА ЈЕДНИНЕ ИМЕНИЧКЕ ПРВЕ ДЕКЛИНАЦИЈЕ

Употреба наставака *-ом* и *-ем* у облицима инструментала јединине, првобитно условљена чисто фонетски (фонетском околношћу) — тврдоћом односно мекоћом финалног сугласника именичке основе, лишила се током векова некадашње једноимензионалне мотивисаности. Наставак *-ем* се појављује у парадигми именица са очврслим сугласником на крају основе, а у неким случајевима и у речима с одискона тврдим сугласником у основи (*носом/носем* и сл.). И обрнуто: више именица с меким фишалним сугласником добијају наставак *-ом* (*кејом* и сл.). Има доста случајева колебања, тј. употребе двојакних облика инструментала јд.

Описна граматика књижевног језика региструје зависност избора наставка *-ом* или *-ем* од више чинилаца, али право стање ствари и развојне тенденције нису још детаљно расветљени. Још увек је актуелна констатација коју је изнела пре готово три деценије Биљана Шљивић-Шимшић, аутор студије о облицима инструментала у делима М. Шапчанина, да је потребно „утврдити на материјалу из језика наших писаца у којим је случајевима употреба наставка *-ом* преовладала над употребом наставка *-ем* а у којима није, да ли и у којој мери доследност употребе једног наставка варира од писца до писца, од случаја до случаја, где је недоследност најочитија и најчешћа и сл.”¹

Да би се стечена сазнања о законитостима обликовања инструментала јд. бар унеколико обогатила и прецизирала, презентирам овом приликом преглед података покупљених у текстовима тридесет седам књижевника и научника XX века, који потичу из разних књижевнојезичких средина и региона српскохрватске језичке територије. Искоришћени су ови извори (наводим их с условним ознакама за цитирање):

¹ Биљана Шљивић-Шимшић, Облик инстр. једн. именица м. р. на сугласник. — Наш језик, нова серија, књ. X, св. 7—10, 1960. стр. 253.

- Андр. Госп. — Иво Андрић, Госпођица. Просвета, Београд, 1961.
- Андр. Кућа — Иво Андрић, Кућа на осами. СКЗ, Београд, 1976.
- Андр. Ђупр. — Иво Андрић, На Дрини ђуприја. Просвета, Београд, 1955.
- Андр. Прип. I, II — Иво Андрић, Одабране приповетке. Књ. I и II. СКЗ, Београд, 1954.
- Андр. Стан. — цитати из Андрићевих дела, наведени у књизи: Живојин С. Станојчић, Језик и стил Ива Андрића. Београд, 1967.
- Андр. Тр. — Иво Андрић, Травничка хроника. Просвета, Београд, 1961.
- Барац, Књиж. — Антун Барац, Југославенска књижевност. Матица хрватска, Загреб, 1963.
- Барац, Чл. — Антун Барац, Чланци и есеји. Зора — Матица хрватска, Загреб, 1968.
- Божић — Мирко Божић, Неиспакани. Зора, Загреб, 1955.
- Братић — Радослав Братић, Сумња у биографију. Просвета, Београд, 1981.
- Вид. — Иван Буњин, Живот младога Арсењева. Превод Николе Видаковића. СКЗ, Београд, 1939.
- Вуч. — Шиме Вучетић, Враг ти је дуг живот. Свеучилишна наклада Либер, Загреб, 1981.
- Горан — Иван Горан Ковачић, Дани гњева. Накладни завод Хрватске, Загреб, 1946.
- Десн. — Владан Десница, Прољеће у Бадровцу. Просвета, Београд, 1955.
- Киш — Данило Киш, Башта, пепео. Просвета, Београд, 1969.
- Ковач — Мирко Ковач, Ране Луке Мештретића. СКЗ Београд, 1980.
- Костић — Душан Костић, Крајеви и људи. Народна књига, Цетиње, 1954.
- Крл. Глемб. — Мирослав Крлежа, Глембајеви. Проза. Зора, Загреб, 1961.
- Крл. Излет — Мирослав Крлежа, Излет у Русију. Зора, Загреб, 1960.
- Крл. На рубу — Мирослав Крлежа, На рубу памети. Зора, Загреб, 1954.
- Крл. Нов. — Мирослав Крлежа, Новелс. Зора, Загреб, 1955.
- Крл. Повр. — Мирослав Крлежа, Повратак Филипа Латинића. Зора, Загреб, 1954.
- Кул. — Скендер Куленовић, Понорница. Нолит, Београд, 1977.

- Лалић, Прип. — Михаило Лалић, Изабране приповијетке. Народна књига, Цетиње, 1950.
- Лалић, Раскид — Михаило Лалић, Раскид. Нолит, Београд, 1977.
- Мар. Киклоп — Ранко Маринковић, Киклоп. Просвета, Београд, 1965.
- Мар. Руче — Ранко Маринковић, Руче. Просвета, Београд, 1956.
- Матић, Избор — Душан Матић, Избор текстова. МС—СКЗ, Нови Сад — Београд, 1966.
- Матић, Коцка — Душан Матић, Коцка је бачена. СКЗ, Београд, 1974.
- Мат.-Х. — Мирјана Матић-Хале, Липе. Зора, Загреб, 1957.
- Назор XIII, XVII — Владимир Назор, Сабрана дјела, свезак XIII и XVII (Проза IV и Проза VIII). Загреб, 1977.
- Петр. — Вељко Петровић, Разговору никад краја. МС, Нови Сад, 1956.
- Поп. Вук — Миодраг Поповић, Вук Стеф. Карацић. Нолит, Београд, 1964.
- Поп. Дан. — Миодраг Поповић, Бура Даничић. Нолит, Београд, 1969.
- Рибн. — Јара Рибникар, Живот и прича. Младост, Загреб, 1981.
- Радан. — Ненад Радановић, Времена. Веселин Маслеша, Сарајево, 1973.
- Сек. — Исидора Секулић, Његошу, књига дубоке оданости. МС, Београд, 1961.
- Симић — Драган Симић, Лисопољци. Белетра, Београд, 1959.
- Смиљ. — Радомир Смиљанић, Бекство на Хелголанд. Просвета, Београд, 1977.
- Стеф. — Павле Стефановић, Гаврило Кужељ. Нолит, Београд, 1974.
- Тишма — Александар Тишма, Повратак миру. Нолит, Београд, 1977.
- Ђопић, Дјеч. — Бранко Ђопић, Дјечак прати змаја. Просвета, Београд, 1956.
- Ђопић, Пролом — Бранко Ђопић, Пролом. Просвета, Београд, 1955.
- Ђопић I, IX — Бранко Ђопић, Сабрана дела. Књ. I и IX. Београд, 1964.
- Ђосић Б. Сод. — Бора Ђосић, Содома и Гомора. МС, Нови Сад, 1963.
- Ђосић Б. Приче — Бора Ђосић, Приче о занатима. Нолит, Београд, 1966.

Босић Бран. — Бранимир Босић, Покошено поље. Просвета, Београд, 1955.

Бос. Сунце — Добрица Босић, Далеко је сунце. Просвета, Београд, 1955.

Бос. Корени — Добрица Босић, Корени. Просвета, Београд, 1954.

Бупић — Миодраг Бупић, Омча. Запис, Београд, 1982.

Угр. — Павле Угринов, Задат живот. Нолит, Београд, 1980.

Цес. — Аугуст Цесарец, Царева краљевина. Накладни завод Хрватске, Загреб, 1946.

Црњ. I, II, III — Милош Црњански, Сеобе. Књ. I—III. Нолит, Београд, 1978.

Шег. Гетс. — Петар Шегедин, Гетсемански вртови. Свеучилишна наклада Либер, Загреб, 1981.

Шег. Море — Петар Шегедин, Мртво море. Култура, Загреб, 1953.

Шољан — Антун Шољан, Други људи на Мјесецу. Знање, Загреб, 1978.

I

Употребу наставака инструментала јединице *-ом* или *-ем* генерално условљавају, као што је познато, фонетске вредности финалног дела именичке основе: задњи сугласник основе а у посебним случајевима скуп консонаната и комбинација финалног сугласника с претходним вокалом.

Од укупно двадесет пет сугласника, колико их има у књижевном језику, десет консонаната, кад се један од њих налази на крају основе, безизузетно се скопчавају с наставком инструментала јд. *-ом*. То су уснени сугласници *б, п, в, ф, м*, задњонепчани *г, к, х*, предњонепчани (алвеоларни) тврди *л, н*. Исп.: зуб — зубом, роб — робом, куп — купом, брав — бравом, сеф — сефом, дом — домом, враг — врагом, рак — раком, грах — грахом, вал — валом, син — сином, јун(и) — јуном и сл. Наставак инструментала *-ом* редовно добијају такође именице с основом на вокал *о, е, у, а*, као што су лавабо, решо, бифе, сиже, табу, какао (кака-о — кака-ом) и сл. и именице с основом на *-и* с наставком номинатива јд. *-о*, као што су радио (ради-о — ради-ом), студио, трио и сл.

Наставак инструментала јд. *-ом* својствен је такође апсолутној већини именица мушког рода с основом на зубни или предњонепчани (алвеоларни) тврди сугласник *д, т, з, с, р*. Исп.: зид — зидом, народ — народом, гост — гостом, зет — зетом, воз — возом, мираз — миразом, час — часом, бес — бесом, пас — псом, прозор — прозором, дар — даром и сл.

Има, међутим, неколико речи, чија се основа завршава једним од ових пет тврдих сугласника (*д, т, з, с, р*), а чији се облици инструментала јд. оформљују и наставком *-ем*. Ови случајеви изискују, наравно, посебну пажњу језичких дескриптикара.

II

Међу именицама с основом на *д* или *т* наставак инструментала јд. *-ем* појављује се у речима на *жд, шт* и у појединим једносложним именицама на *-ут*.

У Академијином Речнику српскохрватског књижевног и народног језика (РСАНУ) за именицу *дажд* наведени су облици инструментала *даждом* и *даждем*, док су у пропратним илустративним цитатима из књижевних текстова заступљена три облика с *-ем* и два с *-ом*. У делима Буре Даничића Т. Маретић је забележио у више примера облик *даждем*². Горе наведени извори језичке грађе XX века пружили су само један пример инструментала јд. ове нискофреквентне именице и то с наставком *-ем*: под обилним *даждем*, Божић 356.

Облици инструментала јд. именица *дужд* и *вожд* (титула Караборба) које такође имају финалну групу *жд* нису забележени у прегледаним издањима. Т. Маретић се колебао: „не знам, је ли *дуждем* или *дуждом* или обоје”. У историографској литератури запажен је облик *вождем*.

Од именица с основом на *шт* Маретић је навео *плашт* с инструменталом *плаштем* и *плаштом*, *пришт* — *приштем* и *хрушт*, мн. *хруштеви* а према томе се подразумева инструментал *хруштем*. Од ове три речи забележени су у нашим изворима само облици инструментала јд. именице *плашт* с оба два могућа наставка, чешће *-ем*, али и *-ом*. Исп.: широким *плаштем*, Десн. 33; топлим *плаштем*, Десн. 214; огрнут *плаштем*, Назор XIII 68; каменим *плаштем*, Шег. Гетс. 239; црним *плаштем*, Шег. Море 153 и црним *плаштом*, Ковач 16, 76.

Осим тога, забележени су облици инструментала именица *мошт* и *решт*, оформљени наставком *-ом*: *моштом* и *ракијом*, Горап 59; гарнизонским *рештом*, Кра. Нов. 190.

У групи речи с основом на *-ут* које имају у инструменталу јд. по правилу наставак *-ом*, (*бут, скут, перут, аут, статут* и сл.), издвајају се због двојаког оформљења инструментала именице *кут* и *пут*. Речник српскохрватског књижевног језика (Матичин) са-

² Т. Маретић, Граматика хрватскога или српскога књижевног језика. Загреб, 1963, стр. 152. Поновна позивања на Маретићеву граматiku у даљем тексту наше расправе неће се пратити напоменама у фусноти. Довољно је овде рећи да се она односе на стр. 152 или 153 те класичне описне граматике.

држи уз именицу *кут* израз *посматрати што под другим кутом*. У синтагми, наведеној уз *кут* у РСАНУ, налази се, међутим, облик с наставком *-ем*: *ломним кутом*. Неколико примера с *-ем* уочено је у текстовима из западнојјекавског региона. Исп.: под сасвим незнатним *кутем*, Крл. Евр. 255; под прикладним *кутем*, Шољан 46, под правим *кутем*, Шољан 219, под незгодним *кутем*, Шољан 220.

О именици *пут* је Вук Караџић написао да она има инструментал јд. *путом* и *путем* и овако презентирао примере: „а) н. п. ја сам за *путом*; стоји под *путом*; б) н. п. оде *путем*”.³ Т. Маретић је преобратио (трансформирао) Вуков наговештај у инструментивно правило: „прво кад је с приједлогом, нпр. *стоји под путом*, *ишга је за оним путом?* а друго кад је без приједлога, нпр. *иде овим путем*”. Отада се ова формулација традиционално понавља у већини граматичких приручника.

М. Стевановић, узимајући у обзир податке из књижевнојезичких извора новијег времена, разграничио је употребу облика *путем* и *путом* мање категорично. Облик *путем*, по његовим речима, „обичнији је једино кад се ова именица употребљава у просекутивном значењу, тј. за означавање пута којим се нешто креће”, док „у свим другим случајевима, а поготову уз предлоге, инструментал именице *пут* обичнији је са завршетком *-ом*: *под путом*, *над путом*; Својим последњим *путом* у иностранство ми смо много добили (разг)”. Уз то је М. Стевановић додао: „А и у најбуквалнијем значењу се именица *пут* у инстр. једн. гдe-кад употребљава и са завршетком *-ом*”.⁴

Одредница *пут* у Матичином речнику (МР), приказујући семантички спектар те именице, садржи низ потврда за инструментал из пера лексикографа и књижевника. Када *пут* наступа у примарном, основном значењу или у метафоричном смислу али директно везаном за то првобитно значење, као и у случајевима кад *пут* значи 'начин, средство' и кад инструментал ове именице игра улогу предлога, употребљава се облик с наставком *-ем*. И само у синтагми с предлогом *за* која значи 'пред путовање(м)', 'пред одлазак (одласком)' наилазимо на облик с *-ом*: *за путом бити*.

Истоветна конструкција је заступљена и у речнику САНУ, одредница *за*: *За... „11. б. (с инстр.) означава чиме, којом радњом је неко ангажован, заузет: бити за послом. — Немој ме више задржавати: за путом сам (Пап. 2,8)”. У изразу бити за путом сама именица *пут* значи, као што се види, 'путовање'.*

³ Вук Стеф. Караџић, Српска граматика. У књизи: Српски рјечник, истолкован њемачким и латинским ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стефановић. У Бечу, 1818, стр. XXXIX.

⁴ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик. (Грамаатички системи и књижевнојезичка норма.) Београд, 1964, стр. 194—195.

Апсолутна већина облика инструментала именице *пут*, регистрованих у књижевним текстовима, имају наставак *-ем*. Типичне потврде садрже се, например, у Андрићевом роману „*На Дрини ћуприја*”. Стадоше стрмим *путем* полагаано да се спуштају према мосту... (346) (*пут* је у примарном значењу); Задовољни, вратили су се Абидагиној кући, причајући *путем* свакоме да је осуђеник жив... (56) (*путем* — ’успут’, ’у току кретања’); ...Решавају се социјална питања на Балкану *путем* националних ослободилачких покрета и ратова (294) (*путем* — ’помоћу’, ’уз помоћ’, тј. у функцији предлога). Може се навести безброј сличних потврда из дела других књижевника, али то није потребно: цитати из Андрићевог романа одражавају типичне реализје.

Облик *путом* се у наведеним функционално-семантичким околностима појављује епизодично само у текстовима појединих представника западног ијекавског региона. У нашем материјалу то су дела Мирјане Матић-Хале и П. Шегедина. Исп.: Увијек је боље правим *путем*... Мат.-Х. 85; Дугим *путем* до села нигаје није пала сјенка... Исто, 112; У умору и дријему враћала се опет кући и размишљала је шутке читавим *путем*... Исто, 190; Нека свијет иде без мене својим *путом*! Шег. Гетс. 30; Нека свијет иде и без мене својим *путем*! Исто, 31; ... Дијете... упутило их је овим *путом*... Исто, 198.

Посебну пажњу заслужују, наравно, конструкције с предлозима и инструменталом именице *пут*, али оне се, зачудо, срећу изузетно ретко. Према устаљеном граматичком пропису у њима треба очекивати облик с *-ом*. Употребила га је М. Матић-Хале: ...Земља је под *путом* и пашњак омазвала муклошупље, празно (84). У Андрићевој приповеци *Олујаци* наилазимо, међутим, на облик с *-ем*: Из средине села иде *пут*... Два сата се тим *путем* слази, а више од три успиње. Упоредо *са путем* иде, управо кривуда и понире, Црни Поток... Андр. Прип. I 391. Углед Андрића као стилиста даје овом примеру симптоматичан значај.

Облик *путем* у синтагми с предлогом *са* наводи се и у Ћосићевом роману „Корени”: Била је најлепша у животу та месечна ноћ са љескавим кукурузима, мрким дрвећем, мрачним топољацима и белим, таласавим *путем*... (235).

Има разлога да се закључи да је облик инструментала с наставком *-ом* стабилно својствен именици *пут* само у значењу ’путовање’. Сетимо се наведеног у речницима израза за *путом бити*, Стевановићевог примера *Својим последњим путом у иностранство*... и додајмо цитат из књиге Миодрага Поповића о Вуку Караџићу. У њој се иначе употребљава облик с *-ем*, н. пр.: Сара као да је слутила којим ће *путем* поћи срце њеног пријатеља (86); ...Вук је синтетичким *путем*... стварао нов књижевни језик (382), али кад се говори о путовању, појављује се облик с *-ом*: Копитар није био задовољан Вуковим *путом* на исток (128).

III

Именице с финалним сугласником основе з имају у инструменталу јд. наставак *-ом*: кнез — кнезом, низ — низом, јаз — јазом, кукуруз — кукурузом и сл. Облици с наставком *-ем* су епизодична појава. У истраженим текстовима је забележен само један пример. Именица *млаз* је у низу издања заступљена обликом инструментала *млазом* (Жрл. Нов. 144, 458; Бос. Сунце 351; Бос. Корени 44), али у роману Р. Смиљанића налази се облик с *-ем*: *под млазем туша*, 165.

Наставак *-ом* је карактеристичан и за облике инструментала јд. именица на *-с*: кас — касом, плес — плесом, мирис — мирисом, кос — косом и сл. Именице *нос* и *појас* добијају, међутим, поред чешћих облика с *-ом* и облике с *-ем*. Облик *носом* регистрован је тридесет четири пута у делима Андрића, Крлеже, Маринковића, Назора, Тишме, Б. Ђопића, Шегедина и Шољана. Код Андрића је Ж. Станојчић забележио и један облик *носем* (Анар. Стан. 27). Обличко двојство се очитује у роману М. Лаића: Глава се заби *носом* у земљу (346), погрљен, с упиљеним носем (23), с кукастим *носем* (369), као и у преводу Н. Видаковића: заоштреним *носом* (138), суздаалским *носем* (171). Облик *носем* је такође забележен у књигама Д. Костића, Боре Ђосића, П. Угринова и М. Црњанског (укупно девет потврда).

Инструментал појасом је заступљен у делима Андрића, Маринковића, Костића, Радановића, Тишме, Б. Ђопића, Бранимира Ђосића, Црњанског и у преводу Н. Видаковића. Регистрован је само један облик с *-ем*: Имала је сада на себи модрикасту кућну хаљину... , везану у струку *појасем* (Угр. 257). Сажета варијанта исте именице има у свим забележеним примерима наставак *-ом*: *пасом* (пет потврда у текстовима С. Куленовића и Р. Маринковића). Не може се говорити о узајамној условљености (повезаности) обликовања инструментала код именица *нос* и *појас*. Угринов пише *носем* и *појасем*, али Црњански употребљава различите наставке: *носем* и *појасом*, као и Видаковић: *носем*, *носом*, и *појасом*.

Н. Видаковић је употребио наставак *-ем* још у једном уникалном случају: по пољу засејаном *овсем* (65). Другим подацима за инструментал именице овас не располажемо.

IV

Према изнесеним подацима, у обликовању инструментала именица с основом на *д*, *т*, *з* и *с* доминира наставак *-ом* с тим да десетак именица могу имати факултативне облике с наставком *-ем*, а посебан случај чини именица *пут*, у чијој парадигми су

Двојаки облици инструментала повезани са семантичком диференцијацијом. Код именица с основом на *p* облици с наставком *-em* су много масовнији.

Разматрајући ову групу речи, треба одвојити именице чији финални део основе има скуп: сугласник + *p*. Оне добијају редовно наставак инструментала јд. *-ом*: *вепар — вепром, дабар — дабром, тигар — тигром, жанр — жанром, масакр — масакром, тембр — тембром* и сл. Именице с основом на вокал + *p* чине, с обзиром на већу или мању заступљеност наставака *-em*, две групе: а) речи на *-er, -ur, -or* и *-ur* и б) речи на *-ar*. Активност наставака *-em* зависи такође од лексичке семантике: значења лица (особе)/нелица.

Према сведочанствима, сакупљеним у проученим текстовима, именице с основом на *-er, -ur, -or* или *-ur*, које не означавају особе (личности), добијају у инструменталу јд. безизузетно наставак *-ом*. У ову групу спадају речи као што су *бисер, бедекер, бункер, губер, ликер, лустер, малтер, револвер, сунђер, фењер, фијакер, фластер, чемер, звер; вир, кромпир (крумпир), манастир, оквир, папир, пешкир, презир, сир (сиром, Божић 40; Сек. 38—39; Угр. 32), чир, шешир; вихор, говор, декор, жубор, застор, затвор, избор, извор, јавор, комфор, лавор, ловор, отвор, отпор, простор, сабор, створ, твор, табор, флор, чадор, чвор, чопор; абажур, дрхтур, котур* и сл.

Именице ове семантичке групе с основом на *-ar*, при чему се ово *-ar* у појединим речима идентификује као суфикс (нпр., *јабучар*), добијају у инструменталу по правилу такође наставак *-ом*: *амбар — амбаром (Њошић I 212), бакалар — бакаларом (Мар. Киклоп 456), бревијар — бревијаром, булевар — булеваром, бумбар — бумбаром, бунар — бунаром, гар — гаром, дрвар — дрваром, жар — жаром, зар — заром, зунзар — зунзаром (Њос. Сунце 100), инвентар — инвентаром, јабучар — јабучаром, (Њос. Корени 163, 196), кавијар — кавијаром, камењар — камењаром (Њошић I 256, 392; Божић 236), кантар — кантаром, квар — кваром, олтар — олтаром (Андр. Тр. 332; Божић 115; Крл. Нов. 156; Мар. Киклоп 187; Поп. Дан. 249), пехар — пехаром, пожар — пожаром, самар — самаром, Темишвар — Темишваром, товар — товаром, ћар — ћаром, улар — уларом, фар — фаром* и сл.

У прочитаним текстовима нашле су се, међутим, и две форме с наставком *-em*. Исп.: На горњем боју, даље, била је соба са *биљарем*, Сек. 143, али: нагнут над *биљаром*, Десн. 44. Бора Њосић је употребио облик *кошмарем*: неестетичне раље пуне кривих и оштрих ивица, заокруживане и потцртаване *кошмарем* неуребених линија (Њосић Б. Сод. 129—130).

Именице са значењем особе (личности) и основом на *-er, -ur, -or* или *-ur* добијају у инструменталу по правилу наставак

-ом, мада има појединих случајева варирања наставака -ом и -ем. У текстовима су регистровани облици с наставком -ом у именица аскер, гувернер, девер (*девером*, Ђопић I 418; Црњ. I 60), калуђер, келнер, милијардер, паникер, партнер, пролетер, швалер, шинтер; вампир, везир (*везиром*, више пута код Андрића), кавалир, официр, пастир (*пастиром*, Поп. Дан. 246; Угр. 277); атентатор, лектор, мајор, пастор, регистратор, Т(е)одор, тунор, цензор; пандур (*пандуром*, Барац, Књиж. 210; Матић, Коцка 262). У искоришћеним изворима нашао се само један облик с -ем: *нам-ћорем*, Петр. 236, али је познато да су се у текстовима XIX века сретали облици *везирем* (напр., код Шапчанина⁵) и *пастирем* (то је забележио Маретић у Даничићевим делима).

Именице с основом на -ар, међу којим већину чине изведенице са суфиксом -ар, оформљују се у инструменталу наставцима -ом и -ем. Наведимо све прикупљене потврде.

Именице у инструменталу с наставком -ом: *апотекар*ом, Црњ. II 301; *банкар*ом, Андр. Госп. 214; Матић, Коцка 118; Црњ. II 217; *бећар*ом, Горан 137; *библиотекар*ом, Андр. Прип. II 160; *бравар*ом, Ђопић I 478; *воденичар*ом, Поп. Дан. 246; Ђос. Корени 175; *врачар*ом (црвенобрадим врачаром), Кул. 212; *главар*ом, Назор XIII 143; *говедар*ом, Ђопић I 372; *гробар*ом, Назор XIII 248; *другар*ом, Угр. 399; *жандар*ом, Божић 238, 384; *звонар*ом, Горан 36, 60; *каплар*ом, Ђос. Сунце 173, *кипар*ом, Назор XVII 113; *кључар*ом, Ђопић I 94; Цес. 156; 331; *комесар*ом, Ђопић, Пролом 531, 686; Ђос. Сунце 138, 225; *конобар*ом, Крл. Нов. 59; Рибн. 218; *кормилар*ом, Божић 370; *критичар*ом, Барац, Књиж. 180; *лазар*ом, Поп. Вук 43; *лихвар*ом, Крл. Глемб. 154; *месар*ом, Цес. 250; *милиционар*ом, Крл. Излет 194; *морнар*ом, Вуч. 127; *муктар*ом, Андр. Бупр. 129; *навдар*ом, Назор XIII 81; *нотар*ом, Десн. 153; *овчар*ом, Поп. Дан. 250; *поглавар*ом, Костић 27; *пољар*ом, Назор XIII 73; *ратар*ом, Поп. Дан. 246; *рибар*ом, Андр. Прип. I 240; Андр. Бупр. 129; *рибничар*ом, Рибн. 17; *секретар*ом, Лалић, Раскид 49; *сметлар*ом, Шољан 67; *тамничар*ом, Цес. 190, 199, 203, 284, 421; *творничар*ом, Крл. Излет 47; *техничар*ом, Симић 264; *ћесар*ом, Поп. Дан. 73; *хусар*ом, Црњ. II 12; *цревар*ом, Горан 30, 43.

Именице које имају у текстовима разних писаца или у делима истог аутора наставке -ом и -ем: *владар*ом Мар. Киклоп 30; Мар. Руке 129; Шег. Море 139 и *владарем*, Поп. Вук 421; *господар*ом, Назор XIII 118; Поп. Вук 164 и *господарем*, Сек. 109, 156; Шољан 125; *Копитар*ом, Барац, Књиж. 90 и *Копитарем*, Поп. Вук 69, 76, 77, 83, 113, 125, 143, 312; *коцкар*ом, Ђопић I 127; Ђопић, Пролом 615 и *коцкарем*, Поп. Вук 215; *кувар*ом, Андр. Прип. I 60 и *куварем*, Ђопић, Пролом 652; *лаћар*ом, Божић 402 и *лаћа-*

⁵ Б. Шљивић-Шимшић, наведено дело, стр. 258—259.

рем, Црњ. I 52; лекаром Андр. Прип. II 395; Магић, Коцка 287; Тишма 160; Бос. Сунце 116 и лекарем, Андр. Тр. 312; надничаром, Бос. Корени 183 и надничарем, Бос. Корени 164; писаром, Магић, Коцка 287, 289, 290 и писарем, Петр. 11; политичаром, Крл. Нов. 46; Назор XVII 227 и политичарем, Смиљ. 73; сликаром, Барац, Књиж. 180, 186; Крл. Глемб. 14 и сликарем, Петр. 43, 195; Андр. Стан. 29; стражаром, Крл. Нов. 332, 491, 495; Угр. 22; Црњ. III 248; Цес. 172, 284, 370 и стражарем, Бос. Сунце 326; чуваром, Андр. Кућа 141; Мар. Руже 254 и чуварем, Киш 168.

Именице у инструменталу, забележене у текстовима само наставком *-ем*: авијатичарем, Угр. 152; алкохолничарем, Андр. Кућа 102; историчарем, Поп. Вук 127; млинарем, Боп. I 204; музичарем, Рибн. 271; наддугарем, Крл. Повр. 234; обућарем, Лалић, Раскид 360; рударем, Костић 48; Светозарем, Поп. Дан. 19; царем, Андр. Прип. I 194; Андр. Прип. II 7; Андр. Тр. 370; Божић 192; Поп. Вук 43; Сек. 314; Цес. 213, 413.

У наведеним цитатним сведочанствима очигледну превагу имају облици инструментала јд. с наставком *-ом*. На деведесет два забележена облика с *-ом* долази четрдесет један облик с *-ем*, тј. облици с наставком *-ом* чине око 70 одсто свих регистрованих потврда.

М. Стевановић дели именице с финалним делом *-ар* на изведене и неизведене. Првим је, по његовом писању, својствено неједначено обликовање инструментала јд: воденичаром и воденичарем, господаром и господарем и сл., док остале именице са сугласником *р* на крају основе и кад означавају жива бића, па чак и имаоце занимања, односно звања, сасвим су необичне са завршетком *-ем*.⁶ Изузетак чини именица *цар*, „која зна скоро искључиво за облички наставак инструментала једн. *царем*”.

Горе изнесена грађа подудара се својим морфолошким карактеристикама с констатацијама Стевановићеве и других описних граматика. Облици инструментала јд. неизведених (позајмљених из других језика) именица на *-ар* забележени у књижевнојезичким текстовима оформљују се наставком *-ом*, осим усамљеног случаја *цар* — *царем*, наиме: бећаром, жандаром, капларом, комесаром, морнармом (позајмљеница из романских дијалеката), муктаром, навдаром, нотаром, хазнадаром. Само име Светозар, образовано без учешћа суфикса *-ар*, забележено је у књизи Миодрага Поповића с наставком *-ем*: Светозарем. Пошто се у свести људи — корисника српскохрватског језика неизведене именице на *-ар* зближавају и чак изједначују са суфиксалним творевинама, наставак *-ем* може се кадкад појавити и у њиховим парадигмама. Није ваљда случајно што су у РСАНУ наведени за реч *бећар* облици инструментала *бећаром* и *бећарем*.

⁶ М. Стевановић, наведено дело, стр. 193 и 194.

Преглед облика с наставком *-ем* с тачке гледишта локације књижевнојезичких извора из којих су поцрпљени открива њихову неравномерну распрострањеност. Од укупно тридесет и три потврде (не рачунајући облик *царем*) тридесет један пример је исписан из дела чији аутори потичу из источноекавског, централнојекавског и јужнојекавског региона књижевнојезичке територије (И. Андрић, Д. Киш, Д. Костић, М. Лалић, В. Петровић, М. Поповић, И. Секулић, П. Угринов, М. Црњански, Б. Ђопић), а само два облика с наставком *-ем* су регистрована у књигама аутора из западног ијекавског региона (*надлугарем*, Крлежа; *господарем*, Шољан). Ови објективни подаци не могу се оцењивати као исцрпни одраз правог, реалног стања, али намећу потребу да се ствар дубље испита и разјасни.

V

За облике инструментала јд. именица које имају на крају основе тврде сугласнике *ж, ш, ч, ц, џ* или меке *ј, љ, њ, ћ, њ* карактеристичан је наставак *-ем*, условљен некадашњом или данашњом мекоћом финалног консонанта, мада многе именице добијају (редовно или факултативно) и наставак *-ом*. М. Стевановић се позива на деловање „закона” дисимилације, али истовремено констатује да има доста случајева такорећи „неусловљене” употребе наставака *-ом* иза меких некадашњих меких сугласника, као и појављивања наставака *-ем* успркос „закону дисимилације”.⁷

Обратимо се подацима, ексцерпираним из текстова.

Инструментал јд. именица на *-еж* најчешће се оформљује наставком *-ом*, у чему долази до изражаја фонетски феномен дисимилације, али нису немогући ни облици с *-ем* (што обеснажује примену термина „закон дисимилације”). Исп.: *бодезом*, Десн. 259; *гарезом*, Братић 127 (у РСАНУ се може видети облик *гарезем* из пера М. Милићевића); *дријемезом*, Мат.-Х. 28; *живезом*, Десн. 219; *лавезом*, Андр. Прип. I 289; Братић 44; Мар. Рук. 19, 199; Ђопић I 186; Ђосић Бран. 408, али се у роману М. Лалића налазе облици *лавезом*, Лалић, Раскид 180 и *лавезем*, 160; *ладолежом*, Андр. Прип. I 455; *лупезом*, Цес. 220; *метезом*, Крл. Излет 100; Ђосић Б. Приче 36; *сврбезом*, Шег. Гетс. 269; *цивилезом*, Мат.-Х. 129; *цртежом*, Андр. Тр. 203; Ђосић Б. Сод. 22. Очекивао би се облик *кртежом* који је заступљен у РСАНУ (в. *кртеж*), али у прегледаним издањима регистрован је облик с *-ем*: *кртежем*, Барац, Књиж. 123.

Међу именицама с основом на *-ж* којем претходи неки други вокал (не *е*) или слоговно *р* огледа се разлика између ста-

⁷ М. Стевановић, наведено дело, стр. 193.

рих, већином веома фреквентних речи и позајмљеница новијег доба. Сасвим стабилно, уједначено добијају наставак *-ем* именице *муж* — *мужем* и *нож* — *ножем*. Њима се придружују речи *криж* — *крижем*, Крл. Нов. 74; Крл. Излет 360; Мар. Киклоп 123; Шег. Гетс. 173 и *врж* — *вржем*, Божић, 29. С друге стране, у именици *пејзаж* долази до изражаја варирање флексије: *пејзажем*, Барац, Књиж. 228; Костић 54 и *пејзажом*, Киш 107; Костић 39; Крл. Излет 29; Матић Избор 33; Ђосић Б. Сод. 84. У дневној штампи се срећу облици *тиражом* и *стажом*. У нашим изворима је запажен инструментал именице *престиж*: *престижом*, Ђушић 77.

Именице с основом на *ш*. За речи на *-ш* је карактеристичан наставак *-ом*, али не без појединих одступања. Исп.: *вешом*, Ковач 18; *Врањешом* (презиме), Ђошић, Дјеч. 222; *кортешом*, Десн. 275; *лешом*, Дјеч. 310; *Ѓосић Б. Сод. 118* и *лешем*, Сек. 85 (два примера); *нешом*, Ђошић, Пролом 365; у Матичином речнику се садржи и облик *нешем* (Матош).

У групи именица на *-иш* регистровано је двадесет шест потврда за облике с наставком *-ем* и седам с наставком *-ом*. Поједине речи добијају час један час други наставак. Исп.: *густишем*, Божић 257, 269; *дервишем*, Андр. Прип. I 404; *јуришем*, Крл. Нов. 281; Назор XVII 178; Ѓос. Сунце 327; Црњ. III 298; *каишем*, Братић 157; Киш 87; Мар. Руке 152 и *каишом* Ѓосић Бран. 95; Ѓос. Сунце 218; *камишем*, Црњ. III 363 и *камишом*, Црњ. II 439; *ластишем*, Угр. 141; *мишем*, Мар. Руке 33; Мат. Избор 154, 171; Поп. Вук 163; Ѓошић IX 132, 133, 140, 146, 151 и *мишом*, Стеф. 82; Ѓошић IX 46; *перишем*, Десн. 189; *плишем*, Андр. Госп. 144; Крл. Нов. 159; Крл. Глемб. 311; *ситнишом*, Андр. Прип. II 498; *фетишем*, Крл. Евр. 189 и *фетишом*, Ѓосић Б. Сод. 157.

Код именица на *-аш* облици инструментала с наставцима *-ем* и *-ом* заступљени су у пропорцији 15 : 5. Примери с наставком *-ем*: *биргашем*, Ѓошић, Пролом 127; *богаташем*, Крл. Повр. 140; *гулашем*, Смиљ. 215; *зеленашем*, Андр. Госп. 208; *јолдашем*, Црњ. III 149; *кочијашем*, Андр. Прип. II 499; Десн. 140; Крл. Повр. 259; Ѓос. Корени 41; *крсгашем*, Крл. Евр. 223; *лакрдјашем*, Барац, Књиж. 218; *међашем*, Божић 190; *оријашем*, Мар. Киклоп 178; *пригашем*, Десн. 140; *пљачкашем*, Андр. Прип. II 499; *робијашем*, Мар. Киклоп 229; *секташем*, Крл. На рубу 177; *чардашем*, Ѓосић Бран. 192. Облици с наставком *-ом*: *апашом*, Андр. Госп. 208; *оченашом*, Симић 193; *пајдашом*, Крл. Нов. 241; *салашом*, Угр. 284; *Харбашом* (име), Ѓошић, Пролом 191.

Именице на *-ош* имају наставак инструментала *-ем* с једним случајем варирања флексије: *брошем*, Андр. Тр. 191; *дорошем*, Андр. Прип. II 372; *Јаношем*, Ѓосић Бран. 330; *кицошем*,

Симић 113, *кошем*, Андр. Тр. 145; Крл. Нов. 361; Мат. Коцка 12; Тишма 120; *Милошем*, Поп. Вук, 148, 163; *Бопић*, Дјеч. 254; *олошем*, Барац, Чл. 205; *палошем*, Крл. Нов. 109, 365; *пасошем*, Андр. Тр. 519; Петр. 186; Сек. 70; Стеф. 126; *раскошем*, Андр. Тр. 513, док именица *добош* има двојак облике: *добошем*, Црњ. II 80 и *добошом*, Симић 265.

Облици инструментала на *-уш* забележени су с наставком *-ем*: *регушем*, Мар. Киклоп 356; *тушем*, Андр. Прип. II 335; Крл. Евр. 275; Крл. Глемб. 34.

У именици са слоговним *р* *кри* регистрован је облик *кришом*, Тишма 166, *Бупић* 16, док се у РСАНУ налазе облици *кришем* и *кришом*.

Именица *марш* има инструментал *маршем*, Бос. Сунце 370.

VI

У групи именица с финалним сугласником основе *ч* сви немногбројни облици инструментала речи на *-еч* оформљени су наставком *-ом*: *Бечом*, Десн. 107; *Грмечом*, више пута код Бранка *Бопића*; *Бувечом*, Смиљ. 215; *кречом*, Андр. Бупр. 186; *Божих* 310; Стеф. 137; *Босић* Б. Сод. 68.

Наставак *-ем* карактеристичан је за именице на *-ич*: *бичем*, Андр. Госп. 199; Андр. Бупр. 46; *Горан* 178; *водичем*, Андр. Кућа 141; *кичем*, Крл. Повр. 180. У дневној штампи среће се усталом облик *кичом*.

Знатно бројније именице на *-ач* добијају најчешће у инструменталу наставак *-ем* с појединим одступањима у корист *-ом*. Исп.: *дингачем*, Крл. Нов. 605; *жарачем*, *Босић* Бран. 105; Бос. Корени 27; Шег. Море 113; *завојевачем*, Угр. 104; *затварачем*, Десн. 296; *Бопић*, Пролом 224; *јахачем*, Андр. Кућа 89; Мар. Киклоп 82; Црњ. III 265, 290; *кројачем*, *Костић* 60; *мачем*, Андр. Госп. 76; Сек. 353, 457; *нажигачем*, *Горан* 28; Крл. Нов. 441; Мар. Руке 21; *обарачем*, Стеф. 149; *огрчачем*, Андр. Кућа 171; Петр. 192; Крл. На рубу 90; Цес. 416; *опасачем*, *Лалић*, Прип. 43; *Бопић* IX 205; Угр. 257; *освајачем*, Сек. 304; *оснивачем*, Андр. Кућа 141; *пјевачем*, *Назор* XIII 258; *покривачем*, Мар. Руке 167; Мат.-Х. 276; *Бопић*, Пролом 485; *приповједачем*, *Костић* 311; *свирачем*, Крл. Нов. 584; *трубачем*, Крл. Повр. 18; *Босић* Б. Сод. 11; *тумачем*, Андр. Тр. 121; Крл. Евр. 161; *упаљачем*, *Бопић*, Дјеч. 272; *цртачем*, Крл. Повр. 107. У три именице поред обичнијих облика с *-ем* забележени су и облици с *-ом*: *ковачем*, Поп. Дан. 246; *Бопић*, Дјеч. 135 и *ковачом*, *Боп*. I 456; *корбачем*, Андр. Бупр. 46, 155; Андр. Прип. II 337; *Горан* 11; Крл. На рубу 56; Крл. Нов. 444; *Лалић*, Прип. 103; Мар. Киклоп 44, 47; *Босић* Бран. 58 и *кор-*

бачом, Симић 113; плачем, Андр. Госп. 201; Горан 137; Мат.-Х. 125, 199; Гошић, Пролом 416; Цес. 249, 463 и плачом, Братић 19.

Облици инструментала јд. именица на -оч у текстовима нису забележени.

Код речи на -уч регистровани су облици с -ем и -ом с превагом наставка -ем у пропорцији 8 : 3. Исп.: *кључем*, Андр. Бупр. 220; Андр. Прип. II 160; Крл. Нов. 329; *каучем*, Тишма 136 и *каучом*, Ковач 20; Угр. 21; *лучем*, Андр. Прип. I 35; Кул. 240; *обручем*, Десн. 343 и *обручком*, Поп. Вук 164; *пучем*, Крл. Излет 346.

Облици инструментала именица на -ич (*инч*): *пиринчем*, Крл. Нов. 596 и *пиринчом*, Киш 87, 147; Гошић Бран. 49 (иако правописни приручник С. Марковића, М. Ајановића и З. Диклића 1972. препоручује облик *пиринчем*).

Именица са слоговним *р* у основи *грч* има двојак облике инструментала: *грчем*, Божић 386; Матић, Избор 289 и *грчом*, Симић 75. Додајмо да је у РСАНУ наведен цитат из књиге В. Дедијера с инструменталом *врчом* (*врчом воде*).

Мало података пружају испитани текстови о облицима инструментала именица са основом на *ц*. Располажемо само са два примера: *тацом*, Кул. 159 и *пиринцом* (кило *пиринца* четири гроша; помешаш са *пиринцом* мало овса; Б. Нушић, Аутобиографија, Београд, 1924, стр. 109). У Матичном речнику је наведен варијантни облик женског рода: *пиринца* покр. = *пиринач*. Међутим, именица мушког рода *пиринцу*, забележена још у Латинском словнику Захарије Орфелина 1767, среће се, осим споменутог случаја у Нушића, још и код Вељка Петровића. Исп.: Сада су... много важније биле етапе [храњења болесника]: млека, гриса у млеку, *пиринца* у млеку и чорбе... (Вељко Петровић, Три приповетке, Београд, 1922, стр. 87).

VII

Именице с консонантом *ц* на крају основе распоређују се у две групе. Многобројну групу сачињавају речи с алтернацијом *ац/ц* (непостојаним *а*). Оне све редовно добијају у инструменталу јд. наставак -ем, укључујући и речи с *е* у слогу испред наставка (тј. фактор дисимилације у овом случају не делује). Нема потребе да се документују навођењем питатних података такви облици као што су Аустријанцем, Далматинцем, Црногорцем и сл., бапцем (бабац), балавцем, бегунцем, венцем, владоцем, врапцем, грбавцем, дворцем, добровољцем, жаоцем (жалац), желуцем (желудац)... оцем (отац), првенцем, пречцем (постоји и варијанта пречацем), свецем, слепцем и сл. У прегледаним текстовима забележен је само један изузетак који се вероватно

може сматрати дијалектизмом. Наиме, поред многобројних примера употребе облика инструментала *коцем* (*колац*) (Ђопић IX 95, Братић 21, Назор XIII 336, Стеф. 143, Црњ. I 200 и још неколико у другим изворима) у говору једног Ђопићевог јунака налазимо на облик *коцом*: Треба мене *коцом* по врвце главе к'о пашче (Ђопић, Дјеч. 181); . . . Мене би требало затворити у шталу, па сваки дан млавити *коцом* . . . (Исто, 184).

Свим забележеним облицима инструментала именица на *-ец* својствен је наставак *-ом*: *зецом*, Ђопић, Пролом 30; Ђопић IX 193; *месецом* и *полумесецом*, Андр. Тр. 533; *месецом* (*мјесецом*), Андр. Бупр. 160; Кул. 107, 158, 161; Маг.-Х. 107; Назор XIII 137; Поп. Вук 359; Стеф. 13; Црњ. I 113; Шољан 180.

У инструменталу именица на *-иц* употребљавају се оба наставка. Исп.: *стрицем*, Андр. Стан. 26; Десн. 74; *шлицом*, Стеф. 64; *шпицем*, Стеф. 124; *шприцом*, Стеф. 26; *штиглицом*, Ђосић Бран. 299. Инструментал именице *циц* нашао се код М. Ускоковића: отоман, постављен турским *цицом*, М. Ускоковић, Дела, 1932, стр. 121.

У обликовању инструментала именица на *-ац* учествују обе могуће флексије, при чему је, изгледа, наставак *-ом* више карактеристичан за позајмљене речи. Исп.: *ерзацом*, Киш 185; *маслацем*, Горан 150, Тишма 21 и *маслацом*, Рибн. 209, 278; *мртвацем*, Андр. Стан. 26; Матић, Коцка 290; Вид. 135; Горан 41, 52; Ђопић I 156; Цес. 424; *оштрацем*, Божић 271; *Панкреацом* (презиме) Смиљ. 162, 167, 205; *подлацем*, Барац, Чл. 223; *пречацем*, Ђопић, Пролом 48, 197; *пијацом*, Андр. Бупр. 357. (Синтагма *насред пијаца*, коју је употребио писац у суседној реченици, указује на мушки род: *пијац*).

Облици инструментала именица на *-иц*: *принцом*, Крл. Нов. 35; Цес. 251; *Розенкранцом* (презиме), Цес. 87 и *Розенкранцем*, Цес. 181.

У новинама се често појављује инструментал *шверцом*.

VIII

Меки сугласник *ј*, *љ*, *њ*, *ћ* или *ћ*, налазећи се на крају основе, условљава у принципу појаву наставака инструментала *-ем*. Одступања најчешће бивају мотивисана дисимилацијом вокала.

Именице с основом на *-ај*, *иј* (укључујући речи типа *пони*, ген. *понија*, али не и *студио* и сл., које се завршавају у инструменталу на *-ом*), *-ој*, *-уј* редовно добијају наставак *-ем*. Располажемо многобројним једноличним потврдама па нема смисла гомилати документарне податке. Облици инструментала с наставком *-ем* регистровани су у таквих именица као што су *аудиториј*, *бој*, *број*, *гај*, *гениј(е)*, *грцај*, *гутљај*, *догабај*, *доживљај*, *завеж-*

љај, завичај, завој, загрљај, залагај, зној, јецај, келнерај, крај, крој, лежај, лишај, лој, мај, набој, намештај, нехај, ној, одгој, осећај, откуцај, очај, папагај, перивој, пламсај, подиј, положај, полој, порођај, потицај, преображај, привилегиј, пробој, развој, рај, садржај, сјај, славуј, случај, сој, стицај, (стецај), течај, сте-чај, титрај, трамвај, трзај, удисај, утицај, чај, штикерај, штри-керај, као и бикини, виски, жири, пони, такси, хоби и сл. Ту спа-дају и лична имена и презимена типа *Фреди*, исп.: *Зближила сам се са Бихаљијем* и спријатељила са *Елијем Финцијем*, Рибн. 243.

Једини изузетак — облик с наставком *-ом* иза *-ој* примећен је код Црњанског: Гостинска соба, у коју су били ушли, била је нека врста кућера, у ком су цигље биле помешане *набојом* . . . (Црњ. II 421). Судаћи по свему, то је аномална појава, можда дијалектизам.

О инструменталу именица на *-еј* граматичка литература са-држи контрадикторне тврдње. Док М. Стевановић, истичући улогу „закона дисимилације” наводи, као једино могући, облик *казначејом*⁸, П. Ивић пише да је вишесложним речима с финал-ним делом *-еј* својствен наставак *-ем*: *Доситејем*, *Андрејем* и сл.⁹ Ради потпунијег увида у реално стање ствари наведимо све по-даке, којим располажемо.

Бечеј: *Бечејом*, Правопис српскохрватског књижевног јези-ка, 1960.

волеј: *волејем*, РСАНУ, пример из новина.

злодеј: Митрополит га је прогласио *злодејем* из Тршића, Поп. Вук. 113.

јелеј: *јелејем*, Вид. 138; помаза им чела *јелејем*, РСАНУ, Ми-лорад Петровић.

Јернеј: *Јернејем*, Поп. Вук 76, 77.

јубилеј: *јубилејем*, Костић 197.

казначеј: *казначејем*, А. Лазаревић, Приповетке. Св. I, Бео-град—Загреб, 1898, стр. 74. Исто тако и у издању: А. Лазаревић, Приповетке. Рад, Београд, 1956, стр. 196.

кеј: *кејом*, Андр. Госп. 78, 102; Костић, 151.

клишеј: *клишејом*, Крл. Нов. 249, 250.

лакеј: *лакејем*, Црњ. II 217; у цитатима, наведеним у РСАНУ, налазе се облици *лакејем* и *лакејом*.

музеј: професорову кућу сматра *музејом*, Андр. Кућа 141; *Бомбаши пред музејом* — наслов приповетке Бранка Ђопића.

⁸ М. Стевановић, наведено дело, стр. 193.

⁹ П. Ивич, Система падежних окончаний существительных в сербскохорватском литературном языке. У књизи: Русское и славянское языкознание. К 70-летию члена-корреспондента АН СССР Р. И. Аване-сова. Москва, 1972, стр. 112.

Правопис 1960. препоручује облик *музејем*, а Правописни приручник С. Марковића, М. Ајановића и З. Диклића (Сарајево, 1972) — *музејом*.

петролеј: *петролејем*, Божић 332; Десн. 358; Крл. Евр. 16; Мар. Руке 27 и *петролејом*, Костић 36.

полијелеј (полилеј): свечано запаљеним *полијелејем*, Вид. 121.

скарабеј: *скарабејем*, Крл. Нов. 582; Мат. — X. 158, 166.

теј: са зовиним *тејом*, М. Шапчанин, цитат је наведен у Матичном речнику.

трофеј: *трофејем*, Лалић, Прип. 76 и *трофејом*, Андр. Стан. 23.

фаризеј (фарисеј): *фаризејем*, Цес. 181.

Изнесене потврде из књижевнојезичких извора сведоче да се наставак *-ом* усталио само у парадигми једносложних именица (*кеј*, *теј*), док се у другим случајевима ситуација није стабилизовала. Преовладавају облици с наставком *-ем*. Они су заступљени у именицама које означавају личности, особе (*злодеј*, *Јернеј*, *казначеј*, *фаризеј*; само за *лакеј* нашао се и облик *-ом*). Што се тиче речи с друкчијим значењем, чини се да је облично дејство карактеристично за фреквентније именице (*музеј*, *петролеј*, *трофеј*), док су за мање фреквентне, мање одомаћене или књишке речи типичнији облици с наставком *-ем* (*волеј*, *јелеј* и сл.). Било би интересантно видети у текстовима облике инструментала именица: апогеј, архијереј, блокеј, јереј, лицеј, Одисеј, Орфеј, перигеј, Птоломеј, цокеј и сл.

IX

Именице с основом на *љ* добијају најчешће у инструменталу наставак *-ем*, а поједине речи и *-ом*, у вези с појавом дисимилације или независно од тог фактора.

Облици инструментала именица на *-иљ* забележени у обрађеним издањима: *брадвильем*, Ђопић I 294; *зембильем*, Петр. 144; *фигиљем*, Ђопић, Пролом 659; Ђопић, Дјеч. 272; *циљем*, Андр. Кућа 9; Андр. Тр. 24; Мар. Киклоп 276; Сек. 259; Тишма 57 и *бестиљом*, Андр. Прип. I 296.

Облици именица на *-аљ*: *ваграљем*, Крл. Нов. 85; *краљем*, Барац, Књиж. 75; Цес. 414; *маљем*, Братић 28; *Мркаљем*, Поп. Вук 48, 114; *чкаљем*, Црњ. II 127; и *бичаљом* (сребрним бичаљом), Симић 328; *богаљом*, Гос. Корени 261; *детаљом*, Сек. 236. У РСАНУ су наведени цитати с два облика *емаљом* и једним — *емаљем* (в. *емајл* = *емал*).

Именица с основом на *-ољ* *пиштољ* забележена је у више примера с наставком *-ем*: *пиштољем*, Кул. 70; Мар. Руче 263; Поп. Вук 255; Симић 206; Црњ. I 36, III 208; Шољан, 117, 131.

Облици инструментала именица на *-уљ*: *муљем*, Лалић, Раскид 48, 67; Ђосић Бран. 539; *пасуљем*, Смиљ. 215 и *пасуљом*, Симић 114; Ђос. Сунце 44.

Именице с финалним делом основе *-ељ* сачињавају две групе: речи са суфиксом *-тељ*, којим се означавају лица, особе, и немногобројни лексеми с другачијом основом. Именице прве групе редовно оформљују инструментал наставком *-ем*. На пример: *грабителем*, Сек. 291; *искупителем*, Ђосић Б. Приче 160; *мучителем*, Ђосић, Дјеч. 325; *спасителем*, Лалић, Раскид 63; *створителем*, Исто 51; *учителем*, Ђосић, Пролом 70 и сл. Забележен је само један изузетак: *родителем*, Горан 157 (Пала браћа браћи у загрљај, бризнуше сестре, набоше се синови с *родителем*), *пред управителем*, Горан 183.

Инструментал именица, у чијим основама *-ељ* није део суфикса *-тељ*:

гурељ: *гурељем* (Носи дуг и дебео прут, гурељ, којим се испод обале изгони риба . . . Прије него што ће почети да ради *гурељем*, изговара . . .), Ђосић, Дјеч. 260.

кељ (врста купуса): *кељом*, Вуч. 79.

кељ (покр. лепак): *кељем*, Крл. Нов. 406.

кужељ (презиме): *кужељем*, Стеф. 233.

темељ: *темељем*, Вуч. 10.

Као што се види, фактор фонетске дисимилације, који граматичари обично иластрују примерима *кељ* (купус) — *кељом* и *хмељ* — *хмељом*, делује с ограниченим ефектом, поготову у неједносложним речима. Наведеној грађи можемо додати још облик *Авељем*, у којем је дисимилација такође затајила, из Даничићевог превода *Старог завета*: Послије говораше Кајин с *Авељем* братом својим.

Има још једна архаична реч, чији се инструментал репродукује у разним издањима приповетке Лазе Лазаревића У *добри час хајдуци* с обадва могућа наставка. Ради се о именици *крндељ* (старински *пиштољ*). М. Стевановић је пренео реченицу из Лазаревићеве приповетке с обликом *крндељем*: Ето ти кмета с неким *крндељем*.¹⁰ Такав облик се налази, на пример, у књизи: Л. Лазаревић, Приповетке. Рад, Београд, 1956, стр. 324. Али у зборнику приповедака, штампаном 1898. и коришћеном за РСАНУ био је друкчији облик: Ето ти кмета с неким *крндељом* за појасом (стр. 158).

¹⁰ М. Стевановић, наведено дело, стр. 193.

Именице с основом на сугласник + љ и алтернацијом а/Ѡ (непостојаним а) доследно обликују инструментал јд. наставком -ем: живаљ: *живљем*, Радан. 114; кашаљ: *кашљем*, Андр. Бупр. 130; Бос. Корени 37; угаљ: *угљем*, Ђошић, Дјеч. 132; Ђосић Бран. 239; чешаљ: *чешљем*, Божић 25; Горан 171; Угр. 99.

X

Групу именица с основом на њ чији облици инструментала су заступљени у испитаним изворима сачињавају три једносложне речи и девет именица с непостојаним а. Њихови се облици инструментала оформљују, у већини потврда, наставком -ем: воњ: *воњем*, Вучетић 115; Кра. Излет 72; Лалић, Раскид 287; коњ: *коњем*, Горан 175; Кул. 104; Лалић, Раскид 226; гуњ: *гуњем*, Назор XVII 205; Црњ. I 223; бубањ: *бубњем*, Кра. Излет 53; Кул. 218; жрвањ: *жрвњем*, Андр. Тр. 26; огањ: *огњем*, Андр. Тр. 237; Кра. Нов. 147; Ђошић, Пролом 78; пуцањ: *пуцњем*, Кул. 104; Ђошић, Дјеч. 245; свежањ: *свежњем*, Костић 148; Цес. 482; торањ: *торњем*, Ђосић Бран. 55; тутањ: *тутњем*, Андр. Бупр. 159; Андр. Прип I 72; шушањ: *шушњем*, Стеф. 124.

Од ове грађе оаударају примери *вигњом*, Ђошић I 37 (сличан облик је иначе запажен код М. Ускоковића: *тутњом*¹¹) и *гуњом*, Бос. Сунце 126.

XI

У корпусу искоришћених књижевних текстова није се нашло података о облицима инструментала именица на ђ. Пошто постоје варијанте *вођ* и *вођа* са различитом променом (исп.: политички *вођа*, Поп. Вук 104; њен духовни *вођ*, Исто, 115; будући *вођа*, Исто, 328; *вођ* илирског покрета, Исто, 329), забележени облици инструментала с наставком -ом припадају, вероватно, другој деklinацији (*вођа* — *вођом*): са *вођом* дечака, Андр. Прип. II 140; с равноправним партнером и *вођом* противничке партије, Поп. Вук 168. Облик с наставком -ем налази се иначе у Даничићевом преводу *Старог завета*: И постави те *вођем* Израиљу (в. *вођ* у речнику И. Броза и Ф. Ивековића).

У парадигми именице *цеђ* (*цијеђ*) требало би очекивати инструментал с -ом. Мимо очекивања у једном цитату, наведеном уз *цеђ* у Матичном речнику, наилазимо на облик с -ем: *цијеђем* изгризену руку, Ч. Вуковић. Слични облици се налазе и у три цитата објављена уз одредницу *цијеђ* у Броз-Ивековићевом речнику.

¹¹ М. Николић, О облицима и роду именица у језику Милутина Ускоковића. — Књижевност и језик, 1978, бр. 1, стр. 27.

Од речи с основом на *ћ* имамо потребну грађу само за речи с финалним делом основе *-ић*. То су већином именице са суфиксом *-ић*. У инструменталу оне увек имају наставак *-ем*: Божићем, граићем, младићем, птићем, срећковићем, шеширићем, штапићем и сл. Њима се придружују турцизам *чекић*: под његовим *чекићем*, Андр. Прип. II 359 и романизам *сић*: *сићем*, Гупић 28.

XII

Осврнимо се на крају на обличке особине инструментала јд. презимена са суфиксима *-ов*, *-ев*, *-ин*. Као што је познато, њима је у инструменталу својствена поред именичког наставак *-ом* такође придевска флексија *-им*.

У прегледаним текстовима срећу се облици с оба наставака, али бројчано, количински преовладавају форме с *-ом*. Исп.: Не проглашјуте малага гада, способног да смисли мало заплетенију интригу, Иваном *Карамазовим*, а сваког милог идиота кнезом *Мишкином*, Мар. Киклоп 184; У Пешти се Вук упознао с Луком *Миловановим*, Поп. Вук 48; после разговора с Луком *Миловановом*, Исто 79; с ученим Србима у Пешти: с Луком *Миловановом*, Савом *Мркаљем*, Исто 114; *Аделунгом*, *Шишковом*, Исто 167; грофом *Румјанцевом*, Исто 167; с Николајем Ивановичем *Надеждином*, Исто 314; *Суворовом*, Андр. Прип. II 514; *Пугачовом*, Крл. Излет 166; *Орловим*, Рибн. 26; *Чапајевим*, Рибн. 60; заједно са А. С. *Сувориним*, Ј. Христић, Чехов драмски писац, Нолит, Београд, 1981, стр. 26; са *Чеховим*, Исто 26; са *Чеховом*, Исто 36; *Ивановом*, Исто 32.

Дистрибуција наставака *-ом* и *-им* изискује систематско истраживање текстова у којим су презимена с наведеним суфиксима бројна и фреквентна.

XIII

Да укратко сумирамо опште резултате груписања и оцењивања скупљених и изнесених података. Размотрене језичке чињенице распоређују се више-мање одређено у три групе: речи чији се инструментал обликује само наставаком *-ом*, именице које у инструменталу увек (или бар готово увек) имају наставак *-ем* и речи с уобичајеним дублетним облицима инструментала јд.

Избор наставака *-ом* или *-ем* највише зависи од сугласника на крају именичке основе (да не говоримо сад о речима с основном на вокал). На то се надовезује утицај самогласника који се

налази испред финалног консонанта. Делује и лексички фактор, тј. традиционална устаљеност, укорењеност овог или оног наставка односно њихово двојство у парадигми појединих речи.

Од двадесет пет сугласника, који сачињавају консонантну грађу књижевног језика, њих десет, наиме: *б, п, в, ф, м, л, н, з, к, х*, условљавају, налазећи се на крају основе, неизоставно флексију *-ом*. Исти наставак *-ом* типичан је и за именице с основном па: *д, т, з, с, р* са лексички ограниченим појавама флексијског двојства (*даждом* и *даждем*, *кутом* и *кутем* и др., речи са суфиксом *-ар* које означавају лица). Именица *цар* стабилно добија наставак *-ем*, док је употреба облика *путем* и *путом* везана за семантичку диференцијацију.

Употреба наставака *-ем* и *-ом* код именица с основном на све друге сугласнике, наиме: *ж, ш, ч, џ, џ, ј, љ, њ, ћ, ћ*, скопчана је с низом неуниверзалних фактора. Наставак *-ем* се најдоследније јавља у парадигмама именица са суфиксом *-тељ* и *-ић* и оних којим су својствене алтернације *ац/џ* (*венац — венцем* и сл.), *аљ/љ* (*живаљ — живљем*), *ањ/њ* (*бубањ — бубњем*), као и код именица на: *-иј, -ај, -ој, -уј*.

За именице с друкчијим формалним карактеристикама основе уз количинску превагу наставка *-ем* доста често се користи и наставак *-ом*. У низу случајева ту делује фактор фонетске дисимилације (*зец — зецом*), али је његов домет ограничен, парцијалан. Дејство дисимилације највише долази до изражаја у једносложеним речима, мада ни у њима не без изузетака. Уочава се тенденција прихватања наставка *-ом* у парадигми позајмљеница новијег времена, као што су: *тираж, стаж, апаши, кауч, ерзац, принц, детаљ* и сл.

За сагледавање развојних тенденција у обликовању инструментала јд. велику информативну вредност могу имати подаци из текуће дневне штампе.

Васа Павковић

О ЛЕКСИЦИ У ПРОЗИ ВОЈЕ ЧОЛАНОВИЋА

Нинова награда за роман године додељена 1988. Воји Чолановићу за „Зебњу на расклапање” скренула је пажњу јавности на дело овог писца. Читајући његове прозне књиге, запазили смо необично богату лексику, пишчеву склоност да у текстове писане књижевним језиком уноси речи које је сам начинио према постојећим моделима нашег језика, даље, његову изразиту лексичку компетенцију (употреба жаргонских речи, употреба речи које су ретке или карактеристичне за западну варијанту српскохрватског). На основу делимичне ексцерпције три Чолановићеве прозне књиге, из различитих периода његовог живота и стваралаштва, сачинили смо корпус интересантних речи и упоредили га са грађом у Речнику савременог српскохрватског књижевног и народног језика (I — XIII) односно грађом у Речнику српскохрватског књижевног језика двеју Матица. Будући да је први речник (надаље у тексту РСАНУ) завршен тек до одреднице *наклануша*, за примере који по азбучном реду долазе иза ње користили смо други речник (у даљем тексту РМС).

Ексцерпиране су три Чолановићеве књиге: *Друга половина неба* (роман, Просвета, Београд 1963); *Леви длан, десни длан* (роман, Матица српска, Нови Сад 1981); *Мирис промашаја* (приповешке, СКЗ, Београд 1983).

Ексцерпирана лексика је после упоређивања са два назначена речника класификована у три класе. Прву чине *нове речи* (речи које нису констатоване у РСАНУ и РМС), другу *речи код којих је констатовано ново значење* (у односу на она која су забележена у два поменута речника) и трећу *ретке речи* (речи чија је потврда у наведеним лексикографским остварењима релативно слаба — било да се ради о искључиво речничкој потврди, потврди на основу другог речника, било о збирци речи, без правог примера, било да је реч илустрована само примерима из помало застарелих дела или писаца који су писали и говорили западном варијантом српскохрватског. У раду су назначени разлози констатовања поједине лексеме. У лексикографској об-

ради појединих речи служили смо се поступком који се примењује у РСАНУ, али без инсистирања на дефиницијској исцрпности, односно граматичкој обради (не наводе се акценти, парадигматски облици глагола итд.).

Н о в е р е ч и

абажуровати, -урујем несвр. *понашати се као абажур*. — Намештај у стану Љубе Кифле напречац је оживео; столови су почели да столују ... абажури да абажурују (ЛД, 27).

адраповачки прил. као адраповач, на начин *адраповца*. — Адраповачки дрско сам оптеретио савест ове жене (ДП, 83).

аквадинамичан, -чна, -чно обликом *прилагођен кретању кроз воду*. — Зар сви ови силни путници, ови аквадинамични чамци ... зар тај караван без почетка и краја доиста сугерише безљудност (МП, 71).

аспидица ж дем. од аспида. — Одмах ми је, као аспидица, читала такву лекцију да се све пушило (ДП, 27).

аспирински прил. као аспирин, *попут аспирина*. — Откривао [је] граничне црте између потамнеле и аспирински беле коже (МП, 37).

атерисаж м атерирање, слетање. — Схвативши да до базе неће издржати, пилот се, очигледно, спремао за принудни атерисаж (ДП, 177).

астматичарка ж она која болује од астме. — [Ауто] је, по Сањином рођењу, набавио од једне астматичарке (МП, 68).

аугостопер м путник који се вози аугостопом. — Упркос свему, и на аугостопера ће се неко сажалити (МП, 76).

афроидан, -дна, -дно *који је као афрички, који подсећа на афрички*. — Сад су га рушила не само тешка возила него и сумњиви налети афроидног ветрића (МП, 74).

безваздушје с стање недостатка ваздуха; фиг. стање неодређеног, нејасног осећања. — Шумови су беспрекорно одговарали његовом осећању потпуне и коначне осујећености чак и онда кад се то самоникало безваздушје поново претворило у сепаре Златног сидра (МП, 129).

безвезница ж она која нема везе с нечим, која се у нешто не разуме; уопште неспретна, несналажљива женска особа. — „Јесам безвезница”, брецну се на себе Нада (МП, 19).

бештијца ж дем. од бештија. — Управо сам код оних мојих бештијца [деце] открила неки дрвени, рекла бих апарат (ДП, 71).

биљоједски, -а, -о *који се односи на биљоједа, онога који се храни биљном храном*. — Југ узе да откулући своју биљоједску обавезу (МП, 129).

бридећи, -а, -е који изазивају бридење. — Нешто гласније саставља бридеће аргументе (МП, 13).

бриле ж мн. *наочари*. — Хладан зној, који ме свега беше пробио, сливао ми се испод брила преко очију (ДП, 158).

бубрећи, -а, -е који бубри. — Фиг. Стајао сам на несигурним ногама сред бубрећег мора изломљених мисли (ЛД, 142).

бодвиљски прил. *као у водвиљу*. — „Ово почиње да ме забавља”, промрмљала је помало водвиљски (ДП, 81).

гањавати, -ам несвр. *доводити до ганућа*, *испуњавати ганутошћу*. — Гањавао га је до суза певајући (ЛД, 7).

глисаж м *клижење авиона ка земљи у правцу нагнутог крила*, *глисада*. — Пилот, који истовремено обавља две-три различите радње ... подешава команде на леви глисаж (ДП, 143).

глумичица ж дем. од *глумица*. — Мислио [сам] о злосрећној глумичици (ЛД, 65).

гужвељак м *згужвани комад тканине и сл.*, *гужва*. — Извадио сам из цепа марамицу, и од ње начинио гужвељак (ДП, 154).

дактило ж *дактилографкиња*. — Наша дактило је владала мецосопраном (ДП, 41).

двоточкаш м *возило са два точка*. — Њихов двоточкаш [мотоцикл] носи [их] са божанском сигурношћу једног светог Христофора (МП, 80).

дезинсектор м *онај ко врши дезинсекцију*. — Дезинсектори [су] непажњом запалили некакву течност (ЛД, 105).

дормиторијум м *спаваоница*. — Они би ти пружили најприближнију представу о изгледу нашег необичног дормиторијума (ДП, 142). Показао је на супротну, ненастањену страну дормиторијума (ЛД, 10). Из женског дормиторијума цедила [се светлост] кроз високо окно (МП, 52).

експонажа ж *експонирање (филма)*. — Она је на њему задржала поглед таман толико колико траје фотографска експонажа на коњским тркама (ДП, 37).

жабокречинасто прил. *као жабокречина*. — Очи му ни сада нисам могао видети: скривали су их високи четвртаоптасти капци: бледи и жабокречинасто мекушни (ЛД, 128).

жаболовка ж *она која лови жабе*. — Понеку крeketушу ... жаболовка није стигла да примети (ДП, 32).

жутопут, -а, -о који је *жуће пути*. — Зашто да, макар накратко, не будем неко други, другачијег раста ... жутопут или црвенопут (ЛД, 93).

заарњиги, -им свр. *поставити арњеве на кола, цип и сл.* — Примео нас је заарњени зис (ДП, 135).

загаћеница ж *загаћена вода*, *водени ток*. — Низ ... падине жубори загаћеница (МП, 99).

закључати, -ам свр. *почети кључати*. — Фиг. Онда су Зарија и његов друг закључали цапинима, издижући балване населе на гребен (МП, 45).

заставница ж жена у чину заставника. — Сви остали у установи били су, практично, или болесници или реконвалесценти. На заставници Лујзи се то дало и видети (ДП, 36).

зидовати, -дужем несвр. *понашати се као зид*. — Намештај у стану Љубе Кифле напречац је оживео; столови су почели да столују ... па чак и зидови да зидају (ЛД, 27).

зицфлаји м стрпљивост, истрајност у (умном) раду, способност да човек „угреје столицу”. — Мандара — благодарећи сопственом зицфлајшу, али и Свети, који га је ... више но стрпљиво уводио у теоријске тајне стрељачких вештина, — представља ... потврдан одговор (ДП, 172).

змијуљати, -ам несвр. *кретати се као змијуљица, покрети ма који подсећају на змијуљичине*. — Усне су ми постајале све тврђе ... стале су да расту као корен, и да змијуљају (ЛД, 102).

зрачилиште с место на коме се врши зрачење, излагање ваздушним струјама, ветрење. — Тај простор ... постаде место за опуштање, безазлено и гостопримљиво: зрачилиште старинске раскопи (МП, 115).

играчкаст, -а, -о који се игра, поиграва; који изазива игру, поигравање. — Наш сплав је управо наилазио на играчкасти слап (МП, 40).

изафектирано прил. са афектирањем, афектирајући. — Рекох изафектирано (ДП, 214).

изопаченички, -а, -о који одликује изопаченика, карактеристичан за изопаченика. — Вожња на четири точка представљала је редак доживљај, помало саблажњив, па и изопаченички (ЛД, 76).

изошљарити, -им свр. *учинити нешто ошљарећи (на брзину, непажљиво, алкаво)*. — Објашњење [је] ван сваке сумње, изошљарено (ЛД, 87).

истринчан, -а, -о препун триња, прекривен трињем. — Готово је са кошмарним бдењем на истринчаној сламарици (ЛД, 135).

исхалуцинирати, -ам свр. *видети нешто при халуцинирању, створити помоћу халуцинација*. — Овај је свашта исхалуцинирао (ДП, 198).

јаукаља ж жена која јауче над мртвим, јаукалица, нарикача. — Јаукаље само импровизују (МП, 39).

јаукаљин, -а, -о који се односи на јаукаљу, који је у вези са јаукаљом. — Плаћао [сам] данак јаукаљиној техници (МП, 49).

јогијевски прил. као јоги, на начин јогија. — Јогијевски скалупчана, спавала је Сања (МП, 66).

кенгурасто прил. *попут кенгура, као кенгур.* — Набасао [сам] на ... једну кенгурасто грађену жену (ДП, 105).

кенгуролик, -а, -о који ликом, обликом тела подсећа на кенгура. — Почела је, готово углас са оном кенгуроликом господом, а и са сопственом ћерком, да ми прича о пострадалом (ДП, 105).

кондорски прил. *као кондор, слично кондору.* — На махове ми се чинило да је Професора излио сам Неверни Тома ... са лепезицама од бора око очију и кондорски издигнутим раменима (МП, 36).

кристалохемичар м онај ко се бави кристалохемијом. — Предавање ... кристалохемичара и палеонтолога ... о томе како је постао слон чули смо не баш сасвим случајно (ЛД, 138).

кућолик, -а, -о који атмосфером подсећа на кућу, домаћински. — Неких 120 минута ... у сепареу Златног сидра, позајмише тој средини топлу, кућолику познатост (МП, 117).

луцпрдасто прил. *луцкасто, неозбиљно.* — Размишља о ичему што би било скопчано с првим делом његовог луцпрдасто заобилазног путовања (МП, 110).

мамилачки прил. *тако да маме, привлачно.* — Стајала је мамилачки опуштена (ЛД, 146).

мартелато прил. (у именичкој служби) *став у композицији који одликује снажно, енергично извођење.* — Перса Шоћ је лагано преместила поглед ... На те некада можда лепе, а сад већ старошћу опрљене прсте, у грчу који би за клавиром значио да предстоји мартелато (МП, 48).

међубутни, -а, -о који се налази међу бутовима. — Поново омилитавео, [у]д заслужи у пуној мери назив међубутног ландарала (МП, 134).

међунараштајски, -а, -о који влада, постоји међу нараштајима. — У кукавном настојању да премости међунараштајски јаз, отворио срце (ЛД, 101).

минијатуризовати, -изујем свр. *умањити до минијатурних димензија.* — А, шта си замишљала да урадим са том гомилом ствари? Да је минијатуризујем? (МП, 73).

моторкада ж *колона, поворка аутомобила (исп. кавалкада).* — Настави да зури у ветробране шарене моторкаде (МП, 74).

мрезготина ж *аугм. од мрезга.* — Јавише се небројени убори и мрезготине налик на црне тополе (МП, 132).

муштулцијски, -а, -о *карактеристичан за муштулцију.* — При том ми је муштулцијским гестом предала писмо (ДП, 80).

наводљивост ж *особина онога који је наводљив, поводљивост.* — [Мисли] на своју ... чудну наводљивост (МП, 126).

назовибар м *тобожњи, неаутентични бар.* — Из дна душе [је] презирао житеље назовибара (МП, 17).

назовиизопштенички, -а, -о тобоже *изопштенички*. — Оно што је моју назовиизопштеничку кубуру, ипак чинило подношљивом, била је мера задовољства (ЛД, 60).

назовиразговор м тобожњи, неаутентични разговор. — Непрекидно мењају право значење њиховог назовиразговора (МП, 110).

накекерити, -им свр. *поставити на нешто тако да несигурно стоји, да је накривљено, склоно паду и сл.* — Бингулац [је] изводио стој на наслону столице накекерене на четири цилиндра од петролејских лампи поврх пирамиде од три стола (ЛД, 42).

накопчати, -ам свр. *фиг. продужити причу о нечем придружујући речи раније реченом, прикопчати*. — Она погледа Југа ... очајна што није у стању да накопча причу на прекинуту реченицу (МП, 27).

напатрљити се, -им се свр. *набости се на трн*. — „Кактус“, погодила је Олга Радман. „Још једна жртва. Моја Лола се напатрљи кад год уће...“ (ДП, 90).

ненаслутљив, -а, -о *који се не да наслутити*. — У зебњи од ненаслутљивог, газио сам ревносно за лагерфирером (ЛД, 15).

неотарашљив, -а, -о *кога се неко не може отарасити*. — Веруј да сам, излазећи после тог саопштења из установе, у себи стварно певао ... Због неотарашљиве примисли да Брандис још није изговорио последњу реч (ДП, 20). Три неотарашљива појма [су] тог јутра вршљала мојом главом (ДП, 100). Мене је баш тад спопала неотарашљива жеља да јој кажем колико ми се силно допада (ЛД, 62).

неотарашљиво прил. без могућности отарашивања. — Коначно и неотарашљиво [сам] постао оно што већ толико година јесам (ДП, 212).

обезвременити, -им свр. *учинити да неко, нешто не буде у времену, да се наизглед издвоји из времена и сл.* — Сит магале која је умела да све унаоколо зачас обезвремени и обеспростори ... умало да нисам ударио у двокраку бандеру (ЛД, 19).

обескровити, -им свр. *оставити без крова*. — На левој обали Драве, био је прави правцати пакао ... са сањем обескровљених насеља (ДП, 194).

обеспросторити, -им свр. *учинити да неко, нешто не буде у простору, да се наизглед издвоји из простора и сл.* — В. пример под обезвременити.

обликовалац м онај који нешто обликује. — Замало сам, дакле, у лагерфиреру разазнао правог обликоваоца дела о којем је реч (ЛД, 71).

овомалтине м хранљива сунстанца која се прави од јаја, јечменог слада и какаоа. — Њему нису потребне никакве посете, јер је давно престао да пије овомалтине (ДП, 174).

одреждати, -им свр. *провести неко време дреждећи*. — Зар је икакво чудо што сам изјурио у ноћ, и на улици одреждао до првих трамваја?! (МП, 13).

околостојећи, -а, -е који стоје около некога, нечега. — Нисам имао ништа против вештачења околостојећих — искрено речено, био сам крајње горд (ЛД, 23).

омчаст, -а, -о који наликује, подсећа обликом на омчу. — Својим трком исписују омчасте путање два пса (МП, 71).

онеиромантија ж вештина тумачења снова. — Наша гошћа има у малом прсту онеиромантију (ДП, 75).

опчињавајући, -а, -о који опчињава. — Прстима [сам] следио ону нејасну калдрмцијску замисао о опчињавајућој шару (ЛД, 53).

пантомимски прил. помоћу пантомиме. — Као да је пантомимски поручивао: Твоје ми претње овде ућу, а где ми изаћу — нећу ти рећи! (МП, 109).

пасуљаран, -рна, -рно прост (као пасуљ), једноставан. — Хватали смо га у ономе што би ти назвала пасуљарним грешкама (ДП, 168).

пезејац м аутомобил пољске производње чије је име настало на основу фабричке скраћенице „ПЗ“. — Јорданов робустни пезејац ... повуче заставу 750 (МП, 89).

подилеисати, -ишем свр. *изгубити намет, полудети*. — Потписи се нису могли прочитати. Да човек подилеише (ЛД, 29).

показало с оно што показује нешто, показатељ. — Морао [је] штриклирати већину (одајућих) показала једног оваквог уштника (МП, 130).

полуаршински, -а, -о који је величине половине аршина. — БРАНК, стајао је полуаршинским словима у стени више воде (МП, 37).

полуизвучен, -а, -о извучен допола. — Она је сатима седела за писаћим столом, и из полуизвучене фиоке читала Мартина Идана (ДП, 37).

полукокетно прил. допола, делимично кокетно. — Једну руку држала је полукокетно на боку (ЛД, 77).

полуразумљив, -а, -о допола, делимично разумљив. — Пробунца нешто полуразумљиво (МП, 87).

полуутрнуо, -ула, -уло допола утрнуо. — Полуутрнуо, осмотрио је у ретровизору своју кукавну породицу (МП, 82).

потковичасто прил. у облику потковице, полукружно. — Опасно сам гомилу ћутљивих људи како се, потковичасто распоређена, над нешто надноси (ДП, 65).

потколени, -а, -о који се односи на део ноге испод колена. — Дашчани блок [ми] засече у потколене јаме (ДП, 146).

прекоревалац м онај који некога прекорева. — Можда је по среди био страх... Па је могућног прекоревалоца, требало упућити на причицу (ЛД, 38).

пренадувати, -ам свр. *превише надувати*. — Скоро немогуће [је] било не дивити се (грчевито) ... резервоару за гориво у облику пренадуваног плаућног крила (МП, 80).

преобузети, -здем свр. *снажно, прејако обузети*. — Не пате од путне грознице јер су преобузети уживањем у растанцима (МП, 15).

преобузетост ж *снажна, прејака обузетост нечим*. — Ту преобузетост градњом препознао сам као нешто што одлично испуњава извесне празнине у мом властитом искуству (ЛД, 41).

пречудно прил. *превише, изузетно чудно*. — Разгледао ју је пажљиво и са потмулим осећањем да му је пречудно знана (МП, 25).

пријајући, -а, -о који *прија, пријатан*. — Чинило се да ће ово пријајуће стање потрајати све до јерихонских труба (ЛД, 103).

прљаворозе, прид. непром. у *сивој, мутној нијанси розе боје*. — Уступи четку возачу ... у тамноплавим фармеркама и прљаворозе војничкој кошуљи (МП, 80).

пробрундати, -ам свр. *изрећи брундајући*. — „Лепа?“ запитаће га Марина жељна похвала. „Не“, као пробрундаће он (МП, 14).

пропалитет м *пропалица*, — Јесте пропалитет! Вуцибатина! (МП, 129).

разлепљивати се, -љујем се несвр. *одлепљивати се, одвајати се*. — Како јој се усне ... сасвим лагано разлепљују (МП, 52).

раскрићавајући, -а, -о који се *одликује раскрићавањем, раскидањем (неких веза)*. — Југ склопи новчаник с малим праском; било је у томе нечег пресудног, раскрићавајућег (МП, 22).

рецепционерка ж жена која *ради на рецепцији*. — Под навалом свежих сећања ... [на] поруку остављену код рецепционерке пансиона ... он и овог пута посумња да ће бити кадар (МП, 105).

самоишчезнуће с *ишчезнуће, нестанак онога који о томе мисли, који жели ишчезнуће*. — Сумњам да бих умео да ти опишем лудо осећање... Јер су га сачињавали и уврећеност и ... жеља за самоишчезнућем (ДП, 114).

самооткриће с *откриће до кога је неко дошао самостално*. — С њом подели ... самооткриће до којег је дошао посматрајући те мотоциклисте (МП, 82).

самопобијајући, -а, -е који *побија сам себе*. — Било је нечег, на изглед, самопобијајућег у тој чињеници (ЛД, 97).

саморазгледање с *посматрање самог себе*. — Али већ давно бејаш остао без склоности ка саморазгледању (ДП, 195).

сашетачица ж она која с неким шета. — Багремова граница није пролетела изнад главе моје сашетачице (ЛД, 147).

светлочивитни, -а, -о који је светлије нијансе чивитне боје. — Униформа од светлочивитног габардена стајала је на њему као рукавица (ДП, 59).

сврабан, -бна, -бно који изазива свраб *фиг. који дражи*. — Занимаће те да можда чујеш како сам у Новом Саду подносио њено одсуство ... са тихом једва сврабном меланхолијом (ДП, 42).

ситнослог, -а, -о који је одштампан ситним слогом. — Чита себи у рукав ситнослога упутства (МП, 13).

скарабуцити, -им свр. урадити на брзину, *непажљиво*, *алкаво*. — Претече двојицу тинејџера на четвороточкашу скарабуцином од два упоредо састављена бицикла (МП, 68). Измишљотину [бих] на лицу места скарабуцио (ЛД, 66).

скљоканост ж особина онога који је скљокан. — У муљу свеколике скљоканости препозна неутаживу жељу за надањем (МП, 116).

скобаљаст, -а, -о који обликом подсећа на скобаља. — Обрати се скобаљастој девојци (МП, 18).

скрнавeћи, -а, -е који нешто скрнави. — Било је, у сваком случају, нечег скрнавeћег у тој прејакој жиљи (МП, 94).

смејаљка ж бора на лицу која настаје при смеху. — На образу јој је процветала вероломничка смејаљка (ДП, 84). Насред десног образа носио је ожиљак налик на... циновску смејаљку (ЛД, 97).

снајперка ж пушка са снајпером. — Решио сам да их скинем снајперком (МП, 90).

столовати, -лујем несвр. *понашати се као сто*. — В. пример под абажуровати.

сублесаст, -а, -о помало блесаст. — „А кад је умро?" Сублесасто питање, зар не? (ДП, 111).

сумасивши, -а, -о који је сишао с ума, луд. — Сумасивши, огласи се шкргутом његов трезни део (МП, 30).

тајнопис м *тајна писмена порука*. — *фиг.* Такав призор [га је] плашио више као тајнопис онога што је за даку избегнуто (МП, 66).

тајфунски прил. као *тајфун*, *попут тајфуна*. — Чајник, иза застора од древних облутака и даље [је] тајфунски пиштао (МП, 128).

технофилски, -а, -о карактеристичан за онога који воли технику, који је наклоњен техници. — Попуштајући технофилској знатижељи ... приђе таквој једној машини (МП, 80).

тињалица ж *светиљка с тињавом*, *слабом светлошћу*. — Био је упоран и једва разбирљив, попут болничке тињалице (ЛД, 39).

типчина ж *аугм.* од *тип.* — Јесте пропалитет! ... Типчина (МП, 129).

титар м *степен концентрације хемијских раствора.* — „Титар је доста велик”, рече Басна (МП, 59).

трифрталке ж *панталоне дуге три фрталџа.* — У модрим трифрталкама ... она се кретала по влажним балванима (МП, 36).

убродити, -им свр. *упловити неком пловилицом.* — Брзином просугог меда, убродили [смо] у стравично висок незасвођени ходник (МП, 37).

угребати, -бем свр. *гребањем уписати у какву површину.* — Какав пркосни кајакаш ту [је] покушао да угребе свој потпис (МП, 37).

уваљивати, -љујем несвр. *доводити у непријатну ситуацију.* — Зажали због пријатељства с Марином, јер га је, ево, стала да уваљује у грдне неприлике (МП, 27).

узврхом прил. *до врха, вршком.* — Његова чаша [је] можда већ била узврхом пуна (ДП, 109).

узнегодовати, -дујем свр. *почети негодовати.* — „Трену-так”, узнегодова геометар, чије дугме, viseћи о концу, поново за-ландара (МП, 113).

уљомер м *справа за мерење количине уља у мотору.* — За-немео, дограби крпу за брисање уљомера (МП, 69).

униженик м *онај који је унижен.* — Морао сам да још не-ко време глумим покорног униженика (ЛД, 159).

утуцавати, -ам несвр. *фиг. грошити (време).* — Ту [је] ко-начно и утуцавао време изванстан људски збир (МП, 8).

ухватилац м *онај ко је некога ухватио.* — Чинило се као да на ухватиоце гледа, малтене доброћудно (ЛД, 141).

фртутма ж *гужва, збрка.* — Уочи њеног шестог рођендана, у свеопштој фртутми, затражио је од кћерчице старе новине (МП, 96).

хмовање с *говорење узвика „хм” као знака недоумице.* — Наступи време потиснуте стрепње, време хмовања (МП, 58).

целоноћница ж *нешто што траје целе ноћи (?).* — У ма-штини је истраживао тајне њених пазуха... Неокаљана, безмрљна целоноћница (МП, 94).

цмоктав, -а, -о *чији звук наликује на „цмок” (звук који се чује при гласном пољупцу).* — Завлада тишина... и цмоктави шум аутомобилских гума (МП, 82).

црвенопут, -а, -о *који је црвене пути.* — В. пример под жу-топут.

чајопија м *онај који воли да пије чај.* — Радије ћу одглу-мити чајопију — сладокусца (МП, 122).

четвороточкаш м возило на четири точка. — Уз пут претече двојицу тинејџера на четвороточкашу скарабуџеном од два упоредо састављена бицикла (МП, 68).

чешаљка ж справа која служи за чешање. — Брзо [дај] чешаљку за лећа! (МП, 78).

чивилучити, -им несвр. *понашати се као чивилук*. — Целокупан намештај у стану Љубе Кифле напречац је оживео; столови су почели да столују. . . чивилуци да чивилуче (ЛД, 27).

чивитно прил. *модро као чивит*. — Пролазили смо, као љубавни пар. . . кроз чивитно модре сенке (ЛД, 62).

штриклирати, -ам свр. *подвући линијом, подцртати*. — Морао [је] штриклирати већину. . . показала једног оваквог упитника (МП, 130).

Коментар

Укупно је у три Чолановићева ексцерпирана дела пронађено 148 нових, незабележених речи. И то 65 које нису забележене у првих тринаест томова РСАНУ односно још 83 које не постоје у грађи РМС консултованој за део нашег лексикона који ће тек бити обрађен у Академијиним речнику. То је знатан број лексема ако се узме у обзир исцрпност грађе на основу које су рађена оба речника.

Посматрајући по врстама речи, приметимо да је на овом списку 60 именица, 30 глагола, 38 придева и 20 нових прилога. Остале се врсте речи нису појављивале.

Део ових речи представљале би оне „увеzene” из страних језика и карактеристичне за одређене делатности. Будући да је протагониста романа *Друга половина неба* авијатичар, Чолановић и његов говор испуњава терминима карактеристичним за говор ове професије. Такве су речи: *атерисаж*, *бриле*, *гласаж*. Одсуство неких других страних речи у два консултована речника је или последица њиховог релативно недавног продора у наш језик (у сваком случају познијег од времена израде речничких томова где би им данас било место). Такав је случај с речима: *аквадинамичан*, *аутостопер*, *моторкада* или пак *пезејац* која би припадала савременом разговорном језику. Практичним недостацима грађе може се објаснити одсуство речи: *дезинсектор* (посведочена је у РСАНУ *дезинсекција*), *дормиторијум* (посведочена је реч *дормиториј*), *експонажа* (забележена је реч *експонирање*) или *кристалохемичар* (мада је забележена *кристалохемија*). Германизам *цифлајш* вероватно није унет у РСАНУ јер је сматрано да то ни не заслужује што нам делује прихватљиво. Интересантно је да реч *мартелато* карактеристичну за музичку терминологију не бележи ни Клаићев *Рјечник страних ријечи*.

Коначно, одсуство лексема *овомалтине*, *онеиромантија*, *титар* и *штриклирати* из РМС да се протумачити знатно суженијом грађом која је била база за његову израду. С великом сигурношћу се може претпоставити да ће ове лексеме бити обрађене у РСАНУ, већ на основу чињенице да су *овомалтине* и *титар* обрађене код Клаића (који је често коришћен извор при изради РСАНУ) док у истом речнику егзистира и *ониромантија* чије је значење идентично облику засведоченом код Чолановића. Што се тиче глагола *штриклирати*, он се не налази у Клаићевом речнику, мада је обрађена лексема *штрикла*.

Многе речи забележене код Чолановића и одсутне из РСАНУ односно РМС, у ствари, показују како овај писац користи стандардне морфолошке могућности нашег језика. У ту групу можемо сврстати деминутиве: *аспидица*, *бештијица* и *глумичица* те аугментативе *мрезготина* и *типчина*.

Могућност да се глаголски прилог садашњи користи у придевској функцији реализована је у случајевима следећих речи: *бридећи*, *бубрећи*, *отчињавајући*, *пријајући*, *раскрићавајући*, *скрнавечи*, те *околостојећи* и *самопобијајући*. Посебно су интересантна последња два примера у којима су сложене речи настале спајањем прилошке одредбе и глаголске основе, односно придева и глаголске основе. Глаголски прилог прошли је употребљен у придевској функцији у случајевима *ненаслутљив* и *неотарашљив* те *сумасивши*. Док су прва два случаја Чолановићеве креације, условљене потребама текстова његових проза, трећи, бар још од времена чувене Стеријине песме живи као поетски архаизам у нашој књижевности.

У отворене морфолошке могућности нашег језика спада и практично неограничена могућност грађења сложених речи са одређеним првим деловима сложеница у одредбеној функцији. Речник САНУ констатује такве фреквентне делове сложеница, а поред тога и оне примере њима сложених речи које су констатоване у грађи или су познате ауторима речника. Речник МС је рестриктивнији у том погледу. Он, углавном, бележи само први део таквих сложеница као посебне одреднице и уз њих наводи неколико најпознатијих сложеница без даљег, подробијет бављења оваквим лексемама.

Са првим делом сложени *назови*- Чолановић има три речи: *назовибар*, *назовиразговор* и *назовиизопитенички*. Са *међу*-: *међубутни* и *међунараштајски*, а са *полу*-: *полуаршински*, *полуизвучен*, *полукокетно*, *полуразумљив* и *полуутрнуо*. У појединачне примере типски сличних случајева убројали би и следеће сложене речи: *прљаворозе*, *светлочивитни*, *технофилски* и *целоноћница*.

Највећи број глагола који су констатовани на страницама Чолановићевих прозних књига, а не бележе их два консулто-

вана речника, настали су префиксацијом уобичајених, познатих глагола. У ову групу би убројали: *закључати, исхалуцинирати, накрочати, пренадувати, преобузети, пробрундати, убродити, угребати, узнегодовати*. Сви наведени глаголи улазили би у круг стандардне лексике нашег језика. Разговорном језику би припадали следећи свршени глаголи настали префиксацијом глагола који припадају разговорном идиому: *изошљарити, накекерити, подилеисати, одреждати*. Префиксом обез- Чолановић је начинио три глагола: *обезвременити, обескровити и обеспросторити*. Верујемо да су његове, ауторске креације глаголи *заарњити, змијуљати, минијатуризовати и разлепљивати се*. Глаголи *уваљивати, скарабуцити и угуцавати* познати су нам из разговорног језика, а вероватно је сличног порекла и *напатрљити се*. Према свршеном глаголу *гануги* Чолановић је успешно направив несвршени *гањавати*, у складу са уобичајеним творбеним поступком за наш језик.

Нове прилоге овај писац прави најчешће на основу поредбене везе коју успостави између базне именице и једне њене битне особине. У ову групу спадају примери: *адраповачки* (од *адраповач*), *аспирински* (од *аспирин*), *водвиљски* (од *водвиљ*), *жабоквечинасто* (од *жабоквечина*), *јогијевски* (од *јоги*), *кенгурасто* (од *кенгур*), *кондорски* (од *кондор*), *луцирдасто* (од *луцирда*), *мамилачки* (од *мамилац*), *пантомимски* (од *пантомима*), *потковичасто* (од *потковица*), *чивитно* (од *чивит*). Само три прилога Чолановић је начинио префиксацијом познатих прилога: *изафектирано, пречудно, узврхом*.

Неке придеве Чолановић је начинио на основу одговарајућих именица, опет по принципу поредбене релације. Такав је случај у следећим примерима: *биљоједски* (од *биљојед*), *играчкаст* (од *играчка*), *изопаченички* (од *изопаченик*), *муштулцијски* (од *муштулција*), *омчаст* (од *омча*), *сврабан* (од *свраб*), *скобаљаст* (од *скобаљ*), *тајфунски* (од *тајфун*). Сажимањем одреде и именице настали су придеви: *жугопут, црвенопут* (РСАНУ је забележио *белопут*) те *ситнослог*. Префиксацијом је начињен придев *потколени*. У складу с творбеним моделом из нашег језика су начињени и придеви *кенгуролик* односно *кућолик*. Придев *цмоктав* Чолановић је начинио на основу ономотопеје *цмок*, док је трпни придев *истринчан* (према глаголу *истринчати*) употребљен у придевској функцији. Нарочито је интересантан придев *пасуљаран* настао сажимањем израза „прост као пасуљ”. Један придев Чолановић је начинио префиксацијом — *сублесаст*.

Значајан део именица које смо као нове констатовали у Чолановићеве три прозне књиге припадале би најшире схваћеном ареалу разговорног језика. У ту групу сврставамо следеће речи: *безвезница, дактило, пропалитет, снајперка, трифрталке*,

уломер, *фругта*, те *двоточкаш* и *четвороточкаш*. Према постојећим моделима писац је начинио именице: *гужвељак*, *жаболовка*, *загаћеница*, *зрачилиште*, *смејаљка*, *показало*, *тајнопис*, *тињалица*, *чајопија*. Није искључено да се ове успешно начињене речи могу наћи и код неког другог писца или их је Чолановић чуо односно прочитао па решио да искористи. Префиксирајући познате именице, писац је начинио следеће две: *пребузетост* и *саметачица*. Користећи познате суфиксе, Чолановић је начинио именице: *обликовалац*, *прекоревалац*, *ухватилац* и *униженик*. Врло је вероватно да је реч *јаукала* (према којој је изведено и *јаукаљин*) прозаиста чуо на терену, у крају где је смештена рађња приче „Злодуси свачијег кутка“. Недостацима грађе може се сматрати неконстатовање речи *наводљивост* у РМС, а помињаним, концепцијским разлозима незабележеност сложених речи *самоишчезнуће*, *самооткриће* и *саморазгледање* иако се констатује први део сложенице *само-*.

Речи код којих је констатовано ново значење

аминовати, -нүјем свр. *прихватити нешто као чињеницу, помирити се с неминовношћу нечега*. — Ваљало је аминovati сурову чињеницу, али ми се никако није дало (ДП, 191).

Најприближније значењу забележеном код Чолановића у РСАНУ је друго значење овог глагола „одобравати без поговора“. Уп. и примере код тог значења.

баракер м надгледник *баракe* (*логораш који је одговоран за ред у бараци*). — Баракер Христивоје Облак саветовао ми је да одем до лагерфирера (ЛД, 11).

У РСАНУ је ова реч дефинисана у два значења, као „закупац баракe“ и „онај који држи бараку“.

дугопругаш м фиг. *онај који се с девојкама забавља „на дуге стазе“*. — За разлику од дугопругаша, ја женску никад не водим у парк (ДП, 166).

У РСАНУ је констатовано значење „играч кликера“ на које се такмичи у трчању на дугим стазама (обично преко 5 километара)“.

кликераш м фиг. *непроницљив, неинтелигентан човек*. — Наше је било да ту силу пошто-пото зауставимо и збришемо. Салетали смо је... али ни они нису били кликераши (ДП, 167).

У РСАНУ је констатовано значење „играч кликера“ на које се Чолановићева фигуративно употребљена реч наслања. Интересантно је да у разговорном језику управо иста реч означава „онога који има кликере, који је проницљив, интелигентан“.

ландарало с оно што *ландара*. — Потраја неко време и крв се повуче из . . . уда, који, поново омитавео, заслужи у пуној мери назив међубутног ландарала (МП, 134).

У РСАНУ је ова реч означена квалификатором „погрд.“ и дефинисана са „онај који тумара, шеврља, трчкарало; скитница”.
мрмот м *нејасан, неразговетан људски говор, мрморење*. — Нисам ни покушавао да одолим искушењу тог заносног мрмота; тешки и убедљиви, његови докази су падали као густе берићет преко свега (ДП, 54).

У РСАНУ је ова реч обрађена тако што је упућена на једно од значења речи *мрмор* која значи „шум, хук (воде која се креће), жубор. . .”.

надживљење с *способност преживљавања*. — Зачуо бих како пуцају гране четинара отежале од пршића. Та судбина није задесила и врбу жалосницу. . . под теретом снега, њене гипке гране биле су се само савиле, чиме су га стресле, па су поново доспеле у свој стари, природни положај. Готово да ме је збунила мудрост тог надживљења (ЛД, 68).

У РСАНУ је ова реч дефинисана са „дужи живот једне особе која може законски остварити право наследства у односу на другу, раније умрлу особу” и означена квалификатором „прави.”.

накретај м *помицање кантара, одступање од равнотеже*. — Био је то накретај кантара, лош предзнак (МП, 118).

У РСМ уз квалификатор „пом.” стоји дефиниција „нагиб брода кад је терет на њему неједнако распоређен. . .”.

неврат м *неповратак, невраћање*. — Гледан у сүтон са обале, наш неврат је морао остављати веома чемеран утисак (МП, 44).

У РСМ је забележено значење „пропаст, одлазак у неповрат”.

опљунути, -нем свр. *прекрити пљувачком, нанети пљувачку на нешто*. — Опљунуо сам, дакле, мастиљаву оловку, и сео да украшавам потиљачну траку (ДП, 182).

У РСМ је забележено следеће значење овог глагола: „пљунути у шаке, у дланове”.

откулучити, -им свр. *фиг. обавити посао према коме се има негативан став*. — Рекох да сам доручак откулучила још у аутобусу (ДП, 9).

У РСМ је реч дефинисана са „одрадити кулуком” што је основно значење ове речи.

протепати, -ам свр. *обратити се некоме или нечему тепајући*. — Застајкивао [сам] да ту размажену животињу помилујем, и да јој протепам (ДП, 197).

У РСМ је забележено значење „почети тепати, тепајући рећи, проговорити”.

сваштождер м онај који се храни свакаквом храном. — Видело се да баш никакво разјашњење не очекује од оног сваштождера чије је име блиска будућност (МП, 54).

У РМС је забележено значење „сваштојеси“ на основу Денановићевог речника и уз реч стоји квалификатор „зоол.“

стотка ж брзина од (око) сто километара на час. — По порхтавању волана... слутио је да сад прелазе стотку (МП, 68).

У РМС је реч дефинисана само са „стотинарка“.

тегљеник м возило које је тегљено од стране неког другог возила. — Робустни пезејац... повуче заставу 750, и Марко Урић, први пут за воланом тегљеника... откри: да вештина управљања шлепованим возилом почива не само на умењу (МП, 89).

У РМС је реч дефинисана са „тегљеник, тегленица“, а код одреднице *тегљеник* читамо: „теретни пловни објекат без властитог погона који се везује за тегљач“.

шуцкор м стражар спроводник (логораша). — Бавио сам се том радом и онда кад бих натоварио колица и кренуо из каменолома са наоружаним шуцкором иза леђа (ЛД, 43).

У РМС је ова реч дефинисана са 1. „нерегуларна милиција коју су у Босни и Херцеговини увеле аустроугарске окупационе власти“ (с примером из Андрића) и 2. „припадник те милиције“ (с примером из Х. Кикића). Оба су значења ове речи означене квалификатором „ист.“. Тешко је рећи да ли је Чолановић ову реч пронашао у неком речнику или се она одиста употребљавала у хомољским логорима где је ситуирана радња романа „Леви длан, десни длан“.

Ретке речи

У ову групу издвојили смо оне лексеме, експерпирание из три Чолановићеве прозне књиге, за које је, на основу поређења са подацима које нам нуде РСАНУ и РМС, можемо рећи било да показују пишчеву склоност да „активира“ помало скрајнуте (застареле, необичне и сл.) речи или да употребљава речи карактеристичније за тзв. западну варијанту српскохрватског језика.

акробатија — У РСАНУ је једини пример за ову реч из Бранковог кола (1903). Чолановићев пример гласи: — Вече акробатија завршило се сасвим неочекивано (ЛД, 42).

безазленче — У РСАНУ је једини пример за ову реч из Лазе Костића, а уз реч стоји и квалификатор „индив.“. Чолановићев пример: — Наравно да нисам могао имати никаквих свесних жеља према том луцкастом безазленчету (ДП, 52).

бестрашће — У РСАНУ постоји једна потврда речи из дела Исидоре Секулић. Чолановићев пример: — Једино од чувста-

ва чија ми је снага у том као-опроштајном пишеу донекае година био је управо презир на моје сопствено бестрашће (ДП, 158).

брзиномер — У РСАНУ није наведен пример за основно значење речи. Чолановићев гласи: — Марко је, не гледајући на брзиномер ... слутио да сад прелазе стотку (МП, 68).

вероломнички, -а, -о — У РСАНУ је реч посведочена искључиво на основу потврда из Р—К 2 (Речник српскохрватског и немачког језика, II део, Београд 1936) и Бакотићевог речника српскохрватског књижевног језика. Чолановићев пример гласи: — На образу јој је процветала вероломничка смејалка (ДП, 84).

деколтовати се, -тујем се — У РСАНУ је једина потврда из „Тако ми, планинци“ Д. Радића објављене 1939. Чолановићев пример: — „И, где је сад?“ питала је Даринка, чије се деколтовано попрсеје тресло од утробног смеха (ДП, 42).

жабокречинаст, -а, -о — У РСАНУ је ова кованица посведочена фигуративним примером из текста Д. Матића објављеног у зборнику „Кроз борбу и страдање“. Чолановићев пример пружа потврду за основно значење те речи: — Бар пола километра те воде [је] освануло сутрадан под сребрно-зеленом, жабокречинастом скрамом (ДП, 187).

замлатаст, -а, -о — У РСАНУ је реч посведочена на основу збирке речи А. Јовићевића из Црне Горе. Чолановићев пример: — Онај ко би био довољно замлатаст да суди на основу читуља, могао би помислити да су у то време умирали ненасилном смрћу (ДП, 73).

згужвотина — Једина потврда ове речи у РСАНУ је из превода М. Грола романа „Кармен“ (1910). Чолановићев пример: — Извукао сам из цепа згужвотину и стао да је развлачећи исправљам (ДП, 122).

измештеност — Реч је у РСАНУ дефинисана као „стање онога што је измештено; положај ишчашеног зглоба, ишчашеност“. Примером је илустровано само друго значење на основу потврде из „Народног здравља“ (1900). Чолановићев пример потврђује прво, основно значење ове речи: — фиг. Некакав други бабо беше [га] довео у стање чудне измештености (МП, 132).

искалдрмисати, -ишем — У РСАНУ ова реч је посведочена примером из Нушићевих сабраних дела (1931) и фигуративном употребом из превода „Мале Дорит“ С. Винавера. Чолановићев пример потврђује основно значење: — Направићеш пут од камена... Искардрмисаћеш га, како најбоље знаш и умеш (ДП, 16).

истресак — Чолановићев пример гласи: — Ја сам истресак, рекао је један глас за столом. Последње, случајно дете у породици, и нико ме никад није волео (ДП, 124). Ова реч је, баш у том значењу, потврђена у РСАНУ на основу збирке речи Ст. Ми-

јатовића из Левча и Темнића; Р. Ковачевића из Дучаловића; Шкарићеве збирке из Лике и Јовићевићеве из Црне Горе. Као потврда наведен је и Р—К 2. Уз реч стоји и квалификатор „нар.”.

картографисати, -ишем — Ова реч није потврђена ниједним примером на страницама РСАНУ. При дефинисању је упућена на „картографирати” која је опет само посредно потврђена са два примера под глаголском именицом „картографирање”. Чолановићев пример гласи: — Моја територија... није ништа боља од међа које, мокрећи, картографишу цукци (ЛД, 99).

кињба — У РСАНУ је реч посведочена са пет примера од којих ниједан није забележен после 1917. Чолановићев пример гласи: — У духовном осврту на четири минула дана, попишем сва она мала и велика понижења, све врсте кињби (ЛД, 136).

кладеначки, -а, -о — У РСАНУ је реч забележена на основу речничке потврде РМС. Нема ниједног примера из писаца. Чолановићев пример гласи: — Жестока припека и кладеначки хлад стали да се смеђују (МП, 37).

кугличаст, -а, -о — У РСАНУ је реч посведочена, али без иједног примера. Чолановићев гласи: — Он притисну опругу на хемијској писаљци, и (кад се указа кугличасти врх) с носталгијом помисли на хаљину са кинеским знацима (МП, 28).

левакиња — Реч је у РСАНУ забележена на основу потврде из Р—К 2. Чолановићев пример гласи: — „Да променимо руку”, предложио сам Професоровој сарадници. „Ради мене не мора”, казала је. „Ја сам венијамовка.” „Не разумем.” „Левакиња.” (МП, 41).

лојавица — Реч је забележена у РСАНУ на основу потврде из Р—К 2. Чолановићев пример: — Возач вартбурга има на левом подочњаку полумесец од набубрелих лојавица (МП, 84).

лопараст, -а, -о — У РСАНУ је ова реч посведочена са три доста стара примера. Први је од Ж. Живковића (1881), други из И. Ујевића (1906), а најмлаби од Д. Радића (1925). Чолановићев гласи: — Водич у дну трпезе [се] нелагодно врпољио. Баш као и прерушени Хиндемит, кога су његове лопарасте шаке, видело се, мучиле (МП, 49).

накалкати, -ам — Реч је забележена у РСАНУ на основу потврде М. Јанковића из 1855. и његове збирке „речи које нису забележене у Вуковом рјечнику”. У значењу „навести, наговорити” ову реч је век доцније употребио Воја Чолановић: — Али ти си хтео у елитни род оружја... „Није тачно”, узнеговдовао је Плави Дечак. „Ви сте ме накалкали. На тако нешто сâм се никад не бих одлучио”. (ДП, 125).

неоповргљив, -а, -о — У РМС је реч констатована и као истозначна обрађена под аколадом са придевима *неоповржан*, *-жна*, *-жно*, и *неоповрзив*, *-а*, *-о*. За *неоповргљив* није наведен

пример. Чолановићев гласи: — Ова (можда, не и неоповргљива) чињеница дубоко ме је погодила (ЛД, 74).

несрећниковић — У РМС је једина потврда из М. Шапчанина. Чолановићев пример гласи: — Појма нисам имао припада ли то румено лице... несрећниковићу што одавно трули под земљом (ЛД, 65).

нулерица — У РМС је реч забележена без потврде примером. Чолановићев гласи: — Непрекидно веје људска коса, што је са покорних глава спретно скида ефикасна нулерица (МП, 112).

обајатити, -им — Реч је забележена у РМС, без примера, на основу Шкаљићевог речника турцизама. Чолановићев пример гласи: — Тада ћу ваља моћи да задовољим неке своје већ обајателе тежње (ДП, 84).

одмалопре — У РМС је реч унета на основу потврде из Правописа. Чолановићев пример гласи: — Да ли би се усудио да јој опорекне удео у несвакидашњем расположењу које га одмалопре беше захватило? (МП, 7).

обвезнички, -а, -о — У РМС је забележена реч без потврде примером. Чолановићев гласи: — Слећени снег обијам ногом, тачније, дрвеном петом своје обвезничке цокуле (ЛД, 70).

одсркнути, -нем — У РМС је реч потврђена народном пословицом из Вукове збирке. Ни грађа за израду РСАНУ није имала другог примера па је у њу унет следећи пример из Чолановића: — Налила је пола стаклене купе бледожутим пићем, и одсркнула безначајан гутљај (ДП, 81).

осрамоћење — Реч је посведочена у РМС без потврде примером. Чолановићев гласи: — Да га Исидора случајно није спасила у часу осрамоћења? (МП, 79).

отаџбеник — У РМС је реч посведочена са два примера који илуструју два њена значења. Први пример из Вијенца (1885) потврда је значењу „родољуб, патриота“, а пример из Бицика потврђује значење „земљак, домородац“. Чолановићев пример би, такође, био потврда овом другом значењу: — Онда је по Персу Шоћ дошао неки подбули отаџбеник (МП, 50).

подвалаџија — У РМС је реч унета на основу речничке потврде Р—К 2. Чолановићев пример гласи: — Подвалаџија [је] без стида и срама (МП, 129).

покарабасити, -им — У РМС је реч унета на основу речничке потврде Р—К 2. Чолановићев примери гласе: — Због тих проклетих глава, с њом сам, најзад, и покарабасио (ДП, 30). Откако је покарабасила са својима и прешла у гарсоњеру, стално пати (МП, 27).

поткожњача — У РМС је реч унета на основу речничке потврде Р—К 2. Чолановићев пример: — Пошто је из ноћне магле ошила поткожњача, пут је био раскаљан (ЛД, 33).

почивка — Уз одредбу „неодом.” ова реч је забележена у РМС и потврђена примерима из Јурковића и Јакшића. За „почивку” би се могло рећи да је ’омиљена’ Чолановићева реч, јер је упорно користи у својим прозним књигама. Ово су само два од многих примера употребе ове речи: Настала је почивка. Балабан је тад привукао фотељу ближе дивану (ДП, 46). Почивка, ни прекратка ни предуга, као створена, рекло би се... за ту ко зна зашто необављену рачунску радњу (МП, 105).

препредењаковић — У РМС је реч унета на основу речнице потврде Р—К 2. Чолановићев пример: — Неко [се] дефинише као страшљивац, а неко као рачунџија, туњавко, препредењаковић (ЛД, 40).

развашарити, -им — У РМС је реч унета само на основу речнице потврде из Р—К 2. Чолановићев пример гласи: — Сређујем крајње запуштено и развашарено складиште (ЛД, 30).

садруг — У РМС је реч илустрована са три, доста стара примера из дела Глишића, Гилика и В. Илића. Чолановићев гласи: — Наш садруг је прекардашио (ДП, 144).

сапунасти се, -ам се — Реч је у РМС забележена без потврде примером. Чолановићев гласи: — Професор се сад, раскорачен и погнут, сапунао пред огледалом (МП, 53).

спаваонички, -а, -о — Реч је у РМС забележена без потврде примером. Чолановићев гласи: — Сама од себе [је] пала са спаваоничког зида (ДП, 151).

сокачара — У РМС реч постоји у два значења. За друго „јавна женска, уличарка”, потврда је само Р—К 2. Чолановићев пример гласи: — Баш ме занима докле ће да тера са безобразлуком, помисли Југ. Безочна, префригана сокачара (МП, 20).

стидак — У РМС је ова реч потврђена на основу Вуковог рјечника и дефинисана као „последњи комад јела на столу који нико неће да узме јер је сваког стид”. Чолановићев пример је управо потврда за ово значење: — Испао сам, дакле, стидак који је са тањира срамежљиво дигао најспорији међу пилотима (ДП, 162).

стопарац — У РМС постоји ова реч, али погрешно дефинисана као „новац од 50 пара”. Поткрепљена је примером из Исидоре Секулић. Чолановићев гласи: — Предухитрио ме је, међутим, његов власник, чија је чизма одлучно поклопила стопарац (ДП, 53).

страхобан, -бна, -бно — Реч је констатована у РМС и илустрована примерима из Кочића и Скерлића. Чолановићев гласи: — Окренуо сам се, стога, у правцу лета [авиона]... Био је то страхобан бунарски пике (ДП, 200).

сумпорача — Реч је забележена у РМС и потврђена доста старим примерима из Лесковара и Шапчанина. Чолановићев при-

мер: — Те сумпораче [су јој] значиле једину опипљиву везу са мном (ДП, 205).

сцедити се, -им се — У РМС је ова реч потврђена примером из В. Милићевића, с почетка овог века. Чолановићев гласи: — Али су се, убрзо, и ти садржаји сцедили у кал који кључа (МП, 127).

театролог — Реч је забележена у РМС, без навођења примера. Чолановићев гласи: — Јордан је морао имати каквих-таквих резерви према високоумном послу једног teatroлога (МП, 89).

трнигуз — У РМС је реч потврђена на основу Р—К 2. Код Чолановића постоји пример: — Јесте пропалитет! . . . Наљоскани трнигуз! (МП, 129).

узбрдни, -а, -о — У РМС је реч потврђена примером с почетка века из И. Вукићевића. Чолановићев гласи: — Загорачио сам на узбрдни путељак (ЛД, 50).

умоболница — Реч је у РМС дефинисана са „умоболна женска особа; душевна болница”. Једина је потврда Правопис. Чолановићев пример поткрепљује значење из првог дела дефиниције: — Сви други [су] остали на ногама. . . са изузетком гојазне, средовечне умоболнице (МП, 46).

факултетлија — Реч је забележена у РМС са квалификатором „разг.”, али без потврде. Чолановићев пример гласи: — Хтела је да од њега пошто-пото истеше факултетлију (ДП, 130).

флигорна — Реч је у РМС потврђена старим примером из Сремца. Чолановићева потврда гласи: — Појма нисам имао припада ли то румено лице. . . са доњом усном изобличеном и задебљалом од флигорне ратнику (ЛД, 65).

фолклористички, -а, -о — Реч је у РМС дефинисана са „који се односи на фолклористе”, али није илустрована ниједним примером. Чолановићев гласи: Професор је осетио прави фолклористички свраб (МП, 42).

харфисткиња — У РМС је реч уведена на основу редакцијске потврде, без примера. Чолановићев гласи: — Млада харфисткиња је спадала међу. . . лаковерне (ЛД, 54).

цигеричаст, -а, -о — Реч је у РМС потврђена врло старим примером из Б. Јакшића. Чолановићев гласи: — Усне су ми лагано отицале. До ујутру ће постати цигеричасте као у Ал Капонеа (ЛД, 89).

шевуљица — Реч је у РМС унета из Деановићевог речника. Чолановићев пример гласи: — Королија је на домаку Драве прешао [детећи авионом] у шевуљицу, услед чега сам, на свом платненом седишту, почео да се ломатам као укротитељ дивљих коња (ДП, 199).

шпаг — Реч постоји у РМС са значењем „цеп”, а илустрована је потврдама из Л. Лазаревића и Матоша. Чолановићев пример: — Једва сам сачекао да на мене дође ред, и да изверглам оно што сам чувао у шпагу (ДП, 42).

*

Посебно смо издвојили оне лексеме код којих би се на основу потврда из РСАНУ и РМС могло закључити да су карактеристичне само за писце који пишу тзв. западном варијантом српскохрватског језика. Примери оваквих речи из Чолановића, с једне стране потврђују да је ареал њихове употребе шири, а с друге, да је сам писац склон употреби ових речи (које у његовим реалистички заснованим прозама немају улогу језичке карактеризације појединих ликова, већ их писац интенционално користи као део свог глобалног приповедачког језика).

бедастоћа — Реч је забележена у РСАНУ и у значењу „глуп поступак, будалаштина; глупе речи”. Примери су из Балског, А. Ковачића и Шимуновића. Чолановићев пример гласи: — Због чега би такве особине искључивале племенитост, помислих одмах затим, срдећи се на сопствену бедастоћу (МП, 85).

домороткиња — У РСАНУ је реч потврђена примерима Д. Миковића из Босанске виле (1901), те из Љ. Бабића и А. Шеное. Чолановићев пример: — Ја сам имала да будем домороткиња, а он белац (МП, 26).

дрзовито — Реч је у РСАНУ посведочена примерима из Вј. Новака и Н. Беговића, а потом и потврдом старом пола века из драме М. Никачевића. Чолановићев пример: — Оно ми се у четвртак све дрзовитије наметало (ЛД, 75).

жалосница — Реч је у облику синтагме „врба жалосница” у РСАНУ потврђена једним примером из В. Габарића (1920). Чолановићев гласи: Та судбина није задесила и врбу жалосницу (ЛД, 68).

исфризирати, -ам — Реч је у РСАНУ констатована у значењу „приказати нешто лепшим, него што јесте. . .”, а пример је из Р. Маринковића (што се већ може означити недостатком грађе). Чолановићев је пример типичан: — Показало је, наравно, да је искривила чињенице. Искривила и исфризирала према узору својих сопствених жеља (ДП, 107).

намаз — У РМС постоји ова реч у значењу „слој начињен премазивањем” и илустрована примером из М. Божића. Чолановићев пример гласи: — Небо боје шартреза и воде прометнуше се у љубичасти намаз (МП, 132).

натукница — У РМС се ова реч јавља у три значења. Прво, „циљање на нешто о чему се изричито не говори, наговештај,

алузија”, потврђено је примером из А. Шеное. Чолановићев пример гласи: — Шерет од Сање. . . му одонуд весело намигну (могла је то бити љупка натукница за тврдању да је све добро што се добро сврши) (МП, 96).

начађити, -им — У РМС је та реч посведочена примером из Ф. Туђана. Чолановићев гласи: — На сунце тих очију не вреди без начађеног стакла (ДП, 83).

неуман, -мна, -мно — У РМС је реч илустрована примерима из Кумичића и Шимуновића. Чолановићев гласи: — Не престајући да у себи крпи неумно женско створење . . . он похита (МП, 78).

опречник — Ова је реч у РМС илустрована само примером из Н. Симића. Чолановићев гласи: — Стигао сам да у магновењу осмотрим лице једног од оних што су пуцали у месо. На образима тог опречника. . . радили су ситни мишићи (ЛД, 94).

отпешачити, -им — Вероватно због недостатка у грађи ова је, и за источну варијанту, обична реч посведочена само доста старим примером из Матоша. Чолановићев гласи: — Имао сам утисак да је прошла читава вечност откако је Бата Кондић отпешачио у Број 5009 (ЛД, 11).

пахуљати, -ам — У РМС је ова реч посведочена само примерима из Матоша и И. Козарчанина. Чолановићев пример: — Пахуљало је све јаче (ЛД, 126).

плесач — У РМС је реч потврђена примерима из Ковачића и И. Горана Ковачића. Чолановићев гласи: — Прекинувши игру, поведе Југа кроз плесаче (МП, 19).

потиштити, -им — У РМС је једина потврда ове речи из Вијенца (1885). Чолановићев пример гласи: — Ова (можда, не и неоповргљива) чињеница дубоко ме је погодила. Потиштила, такође (ЛД, 74).

прељубазан, -зна, -зно — У РМС је једина потврда ове речи из Нехајева. Чолановићев пример гласи: — Упорно [се] нећка да прихвати једну прељубазну понуду (МП, 108).

причува — Ова је реч у РМС потврђена примерима из Мишкине и Крлеже, те потврдом Р—К 2 речника. Чолановићев пример гласи: — Можда сам у причуви имао погрешне доказе (ЛД, 38).

просута — У РМС је реч квалификована као „покр.” и потврђена примером из М. Божића. Чолановићев гласи: — Руља нас габа мућковима. . . рече у себи Југ бришући са гађењем просута (МП, 128).

размаз — У РМС је реч илустрована примерима из В. Калеба и Н. Симића. Чолановићев гласи: — Остали су само размази црвених трагова (ЛД, 119).

саблажњиво — Због слабости грађе реч је потврђена само примером из С. Колара. Чолановићев гласи: — Помиловала ме је по лицу белим, саблажњиво неосунчаним дојкама (МП, 52).

сјајношлемац — Једина потврда ове речи у РМС потиче из Маретићевог и Ившићевог превода Хомера. Врло је вероватно да је ту реч Чолановић „позајмио” баш из овог извора и с мало ироније је употребио у другом историјском контексту. Пример: — Сјајношлемац је, очигледно, погрешно протумачио тај нагли покрет (ЛД, 19).

суспавач — У РМС је потврда из превода С. Крешића. Чолановић има три потврде за ову реч: — Моји суспавачи. . . међу собом се нису познавали (ДП, 44). И тако сам се, од самог почетка, и ја морао држати на пристојном растојању од свог суспавача (И., 56). Изненада је избио сукоб због кога је, сав бесан, напустио суспаваче (И., 139).

течајац — Реч је забележена у РМС само на основу потврде Бенешиневог речника. Чолановићев пример гласи: — Учили смо жестоко — нас седморица, бар, јер су остали течајци имали за собом већ три пуне недеље рада (ДП, 140).

тињав, -а, -о — У РМС је реч потврђена примерима из Божића и „Уџбеника физике” Каталинића и Мајера (Загреб, 1955). Чолановићеви примери гласе: — Стрепо сам, на име, да се и моја постељна љубав не покаже исто онако тињавом и млакушном (ДП, 28). Мирис пржена купуса из шерпе са црвеним псгама, и наранџасти хало тињаве петролејке. . . чик нека лепши кутак смисли уморан и прозебао намерник! (И., 137).

тобогански, -а, -о — У РМС је реч потврђена примером из С. Батушића. Ради се, очигледно, о слабостима грађе. Чолановићев пример гласи: — Предстојао је прави тобогански доживљај (МП, 68).

ухваћеник — У РМС је ова реч потврђена примером из А. Шеное. Чолановићев пример гласи: — Нас, гомилу ухваћеника, спровели су одмах затим (ЛД, 95).

шмрцати, -ам — У РМС је реч посведочена примером из Бертића. Чолановићев пример гласи: — Признаје жени да је воли и кад пред њом шмрцка (ЛД, 62).

*

Одсуство неких речи из консултованих речника, или неких значења, односно застарелост или једностраност (варијантних) потврда, на коју је указало ово поређење лексике из Чолановићевих проза са речницима је ређе знак слабости њихове грађе, а чешће последица њихове лагане застарелости. Зато је драгоце-

но што се приступило иновирању грађе за РСАНУ, а међу осталима у корпус за нову ексцерпцију ушао је и *Леви длан, десни длан* Воје Чолановића. Сматрамо да би било корисно уврстити у тај пројекат и ексцерпцију других прозних књига овога писца. Сем *Мирица промашаја* и *Друге половине неба* којима смо се овом приликом бавили посебно интересантну грађу пружа *Земља на расклапање*. Грађу из ове књиге ћемо размотрити неком другом приликом.

ПОВОДОМ ЈЕДНОГ ЊЕГОШЕВОГ СТИХА

Кад ме жена пита ће сам био, /казаћу јој да сам со сијао,
куку њојзи ако не вјеровал (Горски вијенац, 811—813)

1. У коментару Вида Латковића уз Његошев стих „казаћу јој да сам со сијао” стоји: „Да сам радио бесмислен посао, 'оно што паметан човек не треба да ради' (Б. Р.). — Стих је у рукопису првобитно гласио: „казаћу јој: на мједно гумно”, што би значило: „био сам присутан неком сулудом састанку”.¹ Два се питања могу поставити: да ли је Његош исправивши први стих и изоставивши „мједно гумно” значајније изменио смисао овог стиха и да ли се постојећем коментару потоњег („казаћу јој да сам со сијао”) може још нешто додати.

2. Знамо из текста „Горског вијенца” да су се на „скупштини о Малом Госпођином дне на Цетињу, под видом да мире неке главе” окупили црногорски главари; „ноћ је мјесечна; сједе око огњевах и коло на Вељем гувну поје”.

Није ли замена „Вељег” (великог) гувна „мједним” исувише јасна алузија: добро је познато да се, према народном веровању, на мједеном (бакарном) или сребрном гумну скупљају вештице да снују своје зле послове; исп. стихове: „Купимо се на мједено гувно, [...] договоре кријући чинимо/ какво ћемо зло учинит коме” (2141—2145). Коментаришући стихове у којима се баба (вештица) пред скупом исповеда („Зла мрзноме чинит не можемо; /ако нам је мио али својта,/ траг по трагу његов ископамо” (2149—2151), М. Решетар каже: „У народу се вјерује да вјештица не може наудити туђему већ само својему чељаде-ту, па се зато говори: „Куд ће вјештица до у свој род?””²

¹ Исп. *Горски вијенац. Луча микрокозма*, Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, XIII издање, књига трећа, Београд, 1984. У „Објашњења уз *Горски вијенац*” Латковић је унео сва вредна и прихватљива тумачења међу којима и Бузе Радовића (Б. Р.), исп. стр. 269.

² Исто, стр. 299.

Ако је сада, по речима кнеза Јанка, скуп „на Вељем гувну” окарактерисан као скуп *на мједеном гумну*, онда се коментар „сулудаст”, дакле неразборит, неразуман, непромишљен (исп. *сулудост*, Речник Матице српске знач. 2. а, в), односи на догађај у целини: на само окупљање, учеснике у њему, његов смисао али и неуспех, што би цео догађај означило као неразуман.

3. У другој верзији као да је већ познат расплет догађаја и оцена његовог тока: више није реч о неразумном покушају, него као да је акценат померен на *узалудност* учињених напора да се одври скупштина и оствари постављени циљ. Зашто баш *узалудност напора* и одакле ово тумачење?

Мислим да се за овај стих „казаћу јој да сам со сијао” мора прво потражити мотивациона основа: о каквом *сејању соли* је реч?

Могуће је претпоставити да се овај стих односи на једну епизоду из класичне литературе у којој је описано прикупљање јунака за тројански рат. Роберт Гревс у поглављу „Први саста-нак у Аулиди”³ коментарише познати догађај у којем се Одисеј прогиви одласку у рат. Будући да га је једно пророчанство опоменуло да ће, уколико оде у Троју, двадесет година избивати од куће, и да ће се вратити сам и сиромашан, Одисеј, према бројним коментаришима, реши да симулира лудило. Тако га Агамемнон, Менелај и Паламед, дошавши по њега, затекну „како носи сељачку капу и оре с магарцем и волом упрегнутим заједно, бацајући за собом со преко рамена”. Паламед се реши да га искуша и постави Телемаха (малог Одисејевог сина) испред запрете, а Одисеј у страху да не повреди сина, разумно заустави паут. Откривши се тако да није луд, Одисеј је морао поћи у рат.

Бројни коментатори сматрају да је „сејући со” Одисеј хтео да се прикаже неразумним, будаластим.⁴ Ако се сагласимо с овим коментаром, онда је прихватљива претпоставка да је овај лудкасти чин могао мотивисати значење које се даје за Његошев стих: *казаћу јој да сам со сијао* — „да сам радио бесмислен посао”, „оно што паметан човек не треба да ради”.

Одакле Одисеју идеја о „сејању соли”?

„Сејање соли” можемо означити као некористан или још више — контрапродуктиван чин, јер највећу штету причињава угриво слана земља, сасушена и неродна (исп. и стихове из Библије, *Јеремија*, 17, 6). Из историје је такође познато да су

³ Исп. Роберт Гревс, *Грчки митови II*, друго издање, Београд, Нолит, 1974, стр. 267.

⁴ Исп. Драгослав Срејовић, Александра Цермановић, *Речник грчке и римске митологије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1979 (исп. литературу уз одредницу *Одисеј*).

Римљани, пошто би освојили неки град, засипали освојену земљу сољу да се не би могла опоравити, тј. да се живот не би могао успоставити, и на тај начин би непријатеља сасвим поразили (исп. J. Chevalier — A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb, 1983). Дакле, посигурно је сејање пооране земље сољу бесмислен и неразуман чин.

Али Роберт Гревс има и посебан коментар овог Одисејевог поступка: он сматра да је Одисејево понашање погрешно протумачено као симулирање лудила. Према Гревсу, ова епизода открива Одисејево предвиђање „некорисности рата у који су намеравали да га увуку”. Све је у тој слици алегорија: и капа коју Одисеј има на глави,⁵ симболични пар — во и магарац у запрези, који представљају Зевса и Крона, или лето и зиму, а свака засејана brazда симболише по једну пропалу годину (Гревс мисли да их је било десет, што одговара неуспешном десетогодишњем тројанском ратовању) итд.⁶

Гревс на овом месту не коментарише још један моменат који сведочи о томе да ово „сејање” није обично, а то је бацање соли (као семена) уназад и преко рамена. И у нашој традицији је познато да бацање семена иза себе („не базирући се”) значи приношење жртве демонима плодности (а они ће се појавити у виду птица или пољских мишева, којима је и намењено).⁷ Исто тако и бацање семена преко десног рамена значи приношење жртве прецима, демонима плодности, „јер предак заштитник, по врло раширеном српском веровању, стоји на десном рамену”.⁸ И начин сејања, дакле, указује на посебност Одисејевог поступка.

Вратимо ли се сада Његошевом стиху „казаћу јој да сам со сијао”, учиниће нам се да је ова алегорија била позната аутору нашег стиха: Одисеј је предвиђао узалудност и неуспех ратовања (бар што се тиче првих десет година), а носилац алегорије је „сејање” без могућности рода као *узалудни чин*; исту алегорију имамо код Његоша где кнез Јанко оцењује — или предвиђа — још у току саме скупштине, да ће договор ради којег су се сакупили бити узалудан. Отуда он *унапред* саопштава да ће

⁵ Гревс у „сељачкој капи” види посебну капу као атрибут мистагога или врача; сејање под капом иначе није необично, исп. и у нашој традицији обичај да се семе обично сеје под капом, а само је изузетно, нпр. код сејања кудеље, сејач гологлав (Сима Тројановић, *Главни српски жртвени обичаји*, Просвета, Београд, 1983, 26).

⁶ Исп. Роберт Гревс, *нав. дело*, стр. 275 (напомена 4).

⁷ Исп. Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд, 1985, под *семе*.

⁸ Исп. Веселин Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, Београд, 1973, стр. 264.

по повратку казати (жени) *да је со сијао*, тј. да је све било узалудно.

Као потврду да се на овај начин може схватити Његошев стих, те да му је база поменута алегорија и да је морала бити позната творцу стиха, навешћемо мисао коју је епископ Николај изнео у говору на Цетињу 21. IX 1925. године поводом преноса Његошевих моштију на Ловћен. Означавајући као велики патриотски и јединствени морални чин пренос Његошевих моштију, епископ Николај је употребио овај Његошев стих да опомене да овај догађај не сме остати усамљен пример исказивања поштовања „светлим духовима из прошлости“: „Но ја мислим, да бисмо и узалудни посао радили, ако смо само данас кости Његошове на Ловћен дигли. *Да нам се не деси оно, што је Јанко војвода предвиђао, да се десило њему: Кад ме жена пита ће сам био, /казаћу јој да сам со сијао/ — куку њојзи ако не вјерова!*” (исп. *Са крова наше државе*, Глас цркве, 1/89, 23). /Подвукла — Д. М./

А да је кнез Јанко већ био спреман за чин ради којег је и сабор сазван исп. стихове 499—505. Но расплет скупштине, непостизање договора, тј. неуспех и бесмисленост преговора с Турцима, уз неодлучност владике Данила, учинили су све напоре, и саму скупштину, по кнезу Јанку, узалудним чином.

ИЗ НОВИЈЕ ЛЕКСИКЕ*

1. *Исходати 2 часа, истрчати 9,85 секунди и сл.*

1. Последњих годину-две, у телевизијским преносима са различитих атлетских такмичења од Универзијаде преко атлетских митинга из Рима и Цириха, може се чути да је атлетичар *исходао (својих) двадесет километара* или да је *исходао 2 часа*, да је неко *истрчао 100 м*, али и да је *истрчао 9,85 секунди*, на пример. Занимљиво је испитати, прво, да ли је овде реч о промени рекције поменутих глагола и одступању од књижевнојезичке норме и, друго, шта омогућује овакву употребу и није ли можда она само потврда реализације постојећих семантичко-синтаксичких могућности датих речи.

2. Када је потребно означити количину простора која се прелази за неко време, у српскохрватском језику се употребљава глагол с префиксом *пре-*, на пример „претрчати” (трчећи прећи преко неког простора): претрчати стазу, претрчати 100 м, при чему овај глагол захтева допуну у акузативу без предлога. Да би се означила количина времена за коју се прелази неки простор, употребљава се акузатив с предлогом *за* — претрчао је 100 м за 9,85 секунди, на пример. Глагол „претрчати” настао је префиксацијом од основног глагола „трчати” који, кад је реч о мерно-просторном односу, има исту рекцију (трчати 20 километара).

Од истог основног глагола настаје перфектизацијом помоћу префикса *из-* *истрчати* (као и *исходати* према „ходати”).

У случајевима које смо навели, глаголи *истрчати*, *исходати* почињу да се употребљавају у савременом језику у значењу које је досада било резервисано за глагол с префиксом *пре-*, али не и као његови прави синоними. Одакле оваква употреба и о ком значењу је реч?

* Прилози студената IV године Филолошког факултета рађени под руководством Д. Мршевић.

Према литератури, префикс *из-* у српскохрватском језику „има значење и чисте перфектизације (испричати, изгорети, излечити), али много чешће са призвучком потпуности, обилности, већег улагања снаге, јачег резултата (искрварити, испунити, измучити), и само је ова друга нијанса значења жива”.¹

Изгледа да је у посматраним примерима глагол употребљен с префиксом *из-* баш у овом значењу, па, на пример, *истрчати* сада почиње да значи „прећи трчањем неки простор (одребено дужину стазе) + постићи овај захтев у целини, можда и с нијансом „успешно”, „с већим залагањем” и сл. То би значило да је за добијање помереног, новог значења глагола искоришћен семантички потенцијал префикса *из-*. Уп. *истрчати 100 м/ претрчати 100 м, исходати 20 километара /преходати 20 километара*.

Питање је зашто се није уобичајила оваква употреба још неког „такмичарског” глагола — пливати, на пример, и зашто још увек „пливачи препливавају своју стазу за одребено време”. Вероватно зато што „испливати” значи „вршењем радње основног глагола себе сама покренути од унутрашњости ван или одоздо горе”,² при чему је ова семантичка компонента („вертикалност кретања”) релевантна и не може се још увек лако неутралисати на рачун новог значења које би, као у претходном случају, унео префикс *из-*.

3. Поменути глаголи с префиксом *из-* почели су да се употребљавају и с одредбом за меру времена у акузативном облику, баш као и имперфективни глаголи који су им у основи: исходао је 2 часа (ходао је 2 часа), истрчао је 9,85 секунди (трчао је 9,85 секунди). И овде је дошло до истоврсног семантичког померања коришћењем значењских могућности самог префикса *из-*: према стандардној употреби „претрчао је стазу за 9,85 секунди” сада се с глаголом „истрчати” поред информације о постигнутом резултату трчања, саопштава и да је реч о резултату вредном пажње, близу „рекорда” или о самом рекорду.

4. Дакле, може се закључити да је посебно значење префикса *из-* омогућило да се посматрани глаголи почну употребљавати у новом значењу: „на одребени начин (трчањем, ходањем) савладати дати простор (стазу за такмичење) у целини за одребено (обично запажено, рекордно и сл.) време”, чиме је потиснута употреба стандардних глагола с префиксом *пре-*.

¹ Исп. Ирена Гришкат, *О неким видским особеностима српскохрватског глагола*, Јужнословенски филолог XXII, књ. 1—4, Београд, 1957—58, стр. 113.

² Исп. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Увод, фонетика, морфологија*. Београд, 1964, т. 520.

При том је глагол с префиксом *из-* наследио од основног глагола исти рекцијски однос, па се паралелно јављају и ходати и исходати 20 километара, и трчати и истрчати 9,85 секунди, наравно још увек само у спортским преносима.

Весна Тешић

2. Баснодром

1. У прошлој години је с успехом реализована телевизијска дечја серија под називом „Баснодром“. Занимало нас је како је она добила име и не представља ли оно можда нови образац за грађење сложеница у српскохрватском језику.

2. Ако посматрамо с творбеног аспекта, можемо закључити да је ова сложеница настала према моделу у којем је на првом месту домаћи формант (основа је именица *басна*), а на другом страни формант (*дром*); *о* се може сматрати спојним вокалом, а сложеница није морфолошки уобличена суфиксом који би био посебно материјално изражен.

Први формант носи основно значење које има лексема *басна* а то је, према Речнику српскохрватског књижевног и народног језика (РСАНУ), „кратка прича с моралном поуком, у којој обично животиње представљају људе и људске особине“. По овом значењу које уноси први формант у сложеницу и назван је низ емисија у којима су причане приче о животињама. Други формант *дром* јавља се само у саставу позајмљених сложеница, док се у самосталној лексичкој употреби не среће у савременом језику.

Занимљиво је да је у 15. и 16. в. потврђена самостална употреба именице *дром* у језику чакавских писаца, и то у истом значењу с којим се употребљава данас познатија именица *друм* (исп. Рјечник хрватскога или српскога језика, посебно потврде из језика Марушића, Бараковића). Присуство лексеме *друм* датира у нашем језику од 13. в. Према РСАНУ *друм* (према грч. *дромос*) има значење: „саобраћајница (обично значајнија, дужа) изграђена за колски и товарни саобраћај, колски пут, цеста“ и „у народним песмама, плеонастично уз именицу „пут““ (знач. 1.а и б) и „пут, саобраћајна веза уопште, линија, правац којим се обавља саобраћај“ (знач. 2). Захваљујући овом устаљеном конкретном значењу које има у савременом језику, лексема *друм* и није могла ући у састав сложенице о којој је реч. Одакле сложеница *баснодром*?

2. Пре него што су аутори поменуте дечје серије дошли на идеју да створе „баснодром“, у српскохрватском језику су постојале у употреби сложенице страног порекла с формантом *дром*, које су већ формиране ушле у наш језик, типа: аеродром, хиподром, кинодром и сл. Семантичка анализа ових лексема показује да им је заједничко конкретно просторно значење које уноси формант *дром* (исп. аеродром — узлетиште за авионе и зракоплове, хиподром — тркалиште за коњске утрке, кинодром — спортско тркалиште за псе (на утркама паса) (уп. Б. Клаић, *Рјечник страних ријечи, израза и кратица*).

Уз ове примере дошла би и „пригодна мјешовита твореница“ коју је забележио С. Бабић у чланку „Мјешовите творенице“¹, а којој је први формант *домаћа реч — пасодром*. У коментару уз ову реч Бабић каже: „Вјеројатно је то полупреведеница грчке речи кинодром због хомонимије с кино — „кинematограф“. Како у нас нема пасодрома, то није честа ријеч, па је боље употребљавати пасје тркалиште“. Ова лексема, дакле, и по значењу, и по функцији у језику, али и по томе што само понавља постојећи творбени модел с конкретним значењем форманата, остаје од споредног значаја.

С друге стране, лексема „баснодром“ много је занимљивија. Мислим да је формант *дром* овде добио ново значење, можда баш захваљујући томе што је конкретно значење „пута, цесте“ резервисано за уобичајенију лексему *друм*. Мислим да се у овом примеру значење форманта „дром“ може довести у везу са значењем које лексема *пут* има када означава „кретање куда даље од сталног боравишта“ (исп. Речник српскохрватскога књижевног језика знач. 5), слично лексеми „путовање“. Ова семантичка компонента „удаљавања у простору“ конкретизоваће се у сложеници значењем првог форманта, па се може интерпретирати као „путовање кроз свет басни“. Тако дотад страни формант *дром* у овој сложеници постаје активна семантичка компонента чиме је створена могућност његовог преласка у продуктивне српскохрватске творбене елементе. А сама сложеница „баснодром“ има услова да постане први члан низа, чије ће јединице бити образоване према овом новом моделу и имати ново значење.

Сања Гирић

¹ Језик, год. XXV, Загреб, 1978, стр. 137.

ПРЕДЛОГ ПОПРАВКЕ АМАНДМАНА XXVI НА УСТАВ СР СРБИЈЕ

Уредништво часописа „Наш језик”, који се бави питањима српскохрватског језика и језичке културе, размотрило је објављене предлоге амандмана на устав СР Србије који се односе на језик и писмо и оценило да би требало поправити предложени текст XXVI амандмана. Имамо у виду текст који је објавила „Политика” од 7. јануара 1989. године:

У Социјалистичкој Републици Србије у службеној и јавној употреби је српскохрватски језик и његова писма — ћирилица и латиница.

У Социјалистичкој Републици Србији, на подручјима на којима живе поједине народности, у равноправној службеној и јавној употреби су српскохрватски језик и језици тих народности и њихова писма, у складу с Уставом и законом.

У раду државних органа и организација које врше јавна овлашћења, у Социјалистичкој Републици Србији и у другим случајевима утврђеним републичким законом, у службеној и јавној употреби је ћирилично писмо.

(Амандман XXVI)

У настојању да уставне одредбе буду у што бољем складу с начелима језичке политике за која се стално залажемо, а пре свега с потребом језичке толеранције, демократичности и поштовања права људи на слободну употребу свога језика, предлажемо две поправке предложене стилизације.

I

Трећи став предложеног амандмана XXVI није ни језички добро стилизован, па то треба поправити, а треба га и ослободити искључивости у погледу употребе писма и довести у бољи склад с првим ставом. Да би се то у најнужнијем степену постигло, требало би допустити да се законом изузму поједини

случајеви из формулисаног прописа о примени ћирилице, при чему би се трећи став могао овако срочити (подвучена је допуна коју предлажемо):

„У раду државних органа и организација које врше јавна овлашћења и у другим законом утврђеним случајевима у Социјалистичкој Републици Србији у службеној и јавној употреби је ћирилично писмо, осим у случајевима у којима се употреба писама другачије регулише републичким законом”.

Другачија и вероватно погоднија могућност била би да се давање предности ћирилици у појединим применама препусти закону, а да устав то само начелно предвиди. У том случају трећи став могао би се заменити оваквом формулацијом:

„Републичким законом може се одредити да ћирилично писмо има предност односно буде обавезно у појединим видовима службене и јавне употребе (алтерн.: одређује се у којим ће видовима службене и јавне употребе ћирилично писмо имати предност односно бити обавезно) у раду државних органа и организација које врше јавна овлашћења, као и у другим случајевима утврђеним републичким законом”.

Логично би било да се овај престилизоване трећи став да у продужетку првог става (као његова ближа разрада), тј. испред става о језицима народности.

У сваком случају, потребна је толеранција двојства писама у мешовитим срединама где делови наших народа имају различиту изражајну традицију. Не би се смела ни у једном виду употребе дискриминисати латиница у таквим срединама као што је Суботица (с обзиром на удео Хрвата у становништву), једнако као ни ћирилица нпр. у општинама Книн и Глина у Хрватској. Треба у Србији предузети све потребне мере да се заштити ћирилица од истискивања (практичне мере у свим грамама школства, у развијању графичке и рачунарске технике, у издавачкој политици и др.), али није оправдана нормативна искључивост. На нашем језичком простору нигде не треба да буде циљ искључиви монопол једнога писма, поготово кад се има у виду национална нехомогеност свих наших истојезичких република. Такође треба заштитити право грађана да се и званичним службама обраћају служећи се било којим писмом.

II

Да би се јасније заштитила начела о којима говоримо, посебно лична и колективна права делова наших народа који чине мањину у одређеној републици, потребне би биле и изричите

у уставне гаранције. У том смислу могао би се допунити други став предложеног амандмана XXVI, који се сада завршава речима „...у складу с Уставом и законом”. То би се могло овако проширити:

„...у складу с Уставом и законом, као и с правом грађана на слободну употребу свог језика и његових изражајних средстава”.

Измене које предлажемо теже усклађивању нормативних одредби с начелима за која се морамо стално залагати на целом нашем језичком простору, у интересу хармоније наше вишенационалне језичке заједнице и посебно у интересу одржавања језичког и културног јединства појединих наших народа, чији делови живе у различитим републикама. Највећу сметњу томе чине управо појаве ограничавања слободне употребе и избора изражајних средстава и елемената сопственог језика — писма, наречја и других специфичности.

Закључено на састанку Уредништва „Нашег језика” 10. јануара 1989. године.

*

Научно веће Института за српскохрватски језик у Београду придружује се предлозима Уредништва „Нашег језика” да се поправе предложене стилизације амандмана XXVI на устав СР Србије. Полазимо од схватања да је основно и традиционално српско писмо ћирилица, која и даље треба да буде прво и репрезентативно писмо српске језичке културе, али је у процесу интеграције српског језика и језичког израза у наднационални српскохрватски прихваћена и латиница, коју ни убудуће не треба искључивати из српске језичке културе. Свесно неповољног положаја у који је доспела ћирилица у резултату небриге и неких видова практичне језичке политике, Научно веће је априла 1988. г. формулисало оцене о потреби заштите ћирилице (објављене у Нашем језику XXVIII/1—2, прилог II), које треба имати у виду приликом доношења најављеног републичког закона. Мере заштите, међутим, не би смеле бити у сукобу с демократским начелима за која се морамо залагати у нашој језичкој политици.

YU ISSN 0027-8084

UDK 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXVIII/4—5

БЕОГРАД
1990.

Digitized by Google

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР:

др Татјана БАТИСТИЋ, мр Милица ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, др Бранислав МИЛАНОВИЋ, др Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, мр Мирослав НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЏО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир ПОПОВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Драго БУШИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ

Ужа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и мр МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ

Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3—4 до XXI/1—2 уредник часописа је био Михаило Стевановић. — НАШ ЈЕЗИК излази у свескама, које се обједињују у књиге. Издаје га и прима рукописе и претплату Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35. Претплату од 150 динара свати на текући рачун Института 60806-603-684.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVIII (нова серија)

Св. 4—5 (1990)

САДРЖАЈ

Став САНУ о језику (уз расправу о језичким одредбама у уставу СР Хрватске)	197
Рад на осавремењавању наше правописне норме (МИТАР ПЕШИКАН)	200
Прилог дискусији о описним и односним придевима у српскохрватском језику (ИРЕНА ГРИЦКАТ)	214
Обликовање вокатива једине именичке I дефлекције у књижевним текстовима XX века (ВЛАДИМИР П. ГУДКОВ)	224
О нужности студиознијег приступа проучавању пасивних конструкција с трним партиципима (ВЛАДИМИР П. ГУДКОВ)	241
Један нарочити тип напоредних конструкција с придевским односним реченицама (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ)	246
Фонолошка структура риме и неки аспекти њене реализације у поезији Десанке Максимовић (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	262
Рјечници језика писаца — велики задатак наше лексикографије (МИЛОРАД ДЕШИЋ)	288
Симетрија и асиметрија у антонимским релацијама (ДАНКО ШИПКА)	295
Из историје српскохрватског израза (ДРАГАНА МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ)	302
Још једном о творбеном статусу именица <i>баснодром</i> , <i>ракетодром</i> (ГАЛИНА ТИРТОВА)	309
Регистар	313
Садржај XXVIII књиге <i>Нашег језика</i>	330

СТАВ САНУ О ЈЕЗИКУ

(уз расправу о језичким одредбама у уставу СР Хрватске)

Поводом расправе о одредби устава СР Хрватске која Србима у Хрватској негира основна људска права одређујући да је у Хрватској у јавној употреби само „хрватски књижевни језик“, Српска академија наука и уметности формулисала је своја начелна становишта о правима делова југословенских народа који чине мањи део становништва у републици у којој живе. Академија констатује да се тим огранцима народа морају признати права на слободну употребу свог језика и његових изражајних средстава и да им се не може наметати национално име језика већинског народа.

Поводом измена и допуна Устава СР Хрватске, а које се односе на језик, на иницијативу Одељења за језик и књижевност САНУ, на Скупштини САНУ 25. V 1989. усвојено је следеће саопштење:

У време када се о језику српском или хрватском и о његовом имену у неким нашим срединама поново воде живе расправе, па и огорчене полемике, и када се настоји да се одређена гледања на та питања законским и уставним одлукама озваниче и устале на дуги рок, а можда и трајно, Српска академија наука и уметности сматра својом дужношћу о коју не сме да се оглуши да у тој преважној ствари обзнани своја становишта. Та су становишта следећа:

1. Право свакога човека на свој језик и његову слободну употребу и на своје писмо једно је од основних људских права. У Југославији је на истински демократски начин то право зајемчено свим њеним народима, а исто тако и народностима, односно деловима народа чија је већина у некој другој држави. То право се на једнак начин мора зајемчити и оним деловима југословенских народа који представљају мањи део у републици у којој живе.

2. И тим деловима југословенских народа, односно народним огранцима, мора се осигурати могућност да слободно употребљавају језик својих сународника и других истојезичких народа у свем

богатству и разноликости његовог књижевног израза, као и могућност слободног избора његових књижевно признатих изражајних средстава. Као што југословенски Албанци, Мађари, Италијани и друге народности слободно употребљавају онакав језик какав и њихови сународници у другим државама, такво право се мора осигурати и Србима у СР Хрватској и Хрватима у СР Србији и свим осталим мањинским огранцима у односу на њихове сународнике у другим републикама, као и на друге истојезичке народе. Ни правне норме ни интервенције језичких редактора или наставника не смеју ничим ограничавати то право.

3. У школи и просвети право ученика и свих других на свој језик значи и обавезу друштва да им се у настави и у школским и општеобразовним приручницима пружају научна и стручна обавештења о битним одликама и изражајним средствима језика њихових сународника и других истојезичких народа, а исто тако да буду обавештени о свом праву на слободан избор и употребу тих изражајних средстава.

4. Као заједничко културно средство и тековина, наш је језик познат у свету и светској науци под двочланим именом, чије су саставнице „српски“ и „хрватски“, а то је сагласно с просторним досегом и с традиционалним основама нашег књижевног језика. Његово двочлавно име преовлађује и на нашем језичком простору, као и уопште у Југославији. Не би се смело нигде на нашем језичком простору оспоравати право људи да свој језик називају двочланим именом — српскохрватски, хрватски или српски, или пак са обрнутим редоследом саставница (хрватскосрпски, српски или хрватски). Поготово се нико не може обавезати да свој језик назива једночланим именом другог народа: Срби — хрватским или Хрвати — српским. Такво наметање представљало би кршење основних људских права и било би стварање услова за асимилацију и прекрштавање једнога народа од стране другог.

Ова начела незаобилазни су део основних људских права, и њих би морала поштовати како уставна и друга правна регулатива тако и практична језичка политика. Без њиховог пуног и доследног поштовања немогућно је градити и одржавати демократско друштво и чувати и неговати језик као заједничко добро, не претварајући га у извор трвења и средство злоупотребе.

Становиште САНУ биће достављено Сабору СР Хрватске.

Summary

THE ATTITUDE OF THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCE AND
ARTS TOWARDS LANGUAGE

(discussion about the article on language in the constitution of Croatia)

On the basis of the discussion about the article on language in the Croatian Constitution stating that only "Croatian standard language" is to be used in Croatia and thereby denying the elementary human rights of Serbs in Croatia, the Serbian Academy of Science and Arts have issued their viewpoint on the rights of the Yugoslav nations representing minority in the republic they reside. The Academy claim that these nations are to be given the right of the free usage of their languages and that the name "Croatian standard language" is not to be forced upon them.

Митар Пешикан

(Институт за српскохрватски језик, Београд)

РАД НА ОСАВРЕМЕЊИВАЊУ НАШЕ ПРАВОПИСНЕ НОРМЕ

Аутор приказује и препоручује за примену у пракси најбитније правописне иновације до којих се дошло у изради приручника *Прилози Правопису* (изд. Матица српска 1989) и у раду заједничког одбора пет академија наука.

Иако признајемо велику стручну, културну и друштвену вредност правописа који су издале две матице 1960. године, већ одавно су нормативисти, па и шири стручни и културни кругови свесни да је изостало пожељно ажурирање тога правописа, да би биле неопходне извесне дораде и местимично поправке његових решења. У тежњи осавремењивању и доради правописа, седамдесетих година извршена је обимна елаборација правописне проблематике, коју су покренуле и водиле колеге из Босне и Херцеговине, а одазвали су се и лингвисти из осталих рпублика. Обимна и садржајна обрада, објављена у сарајевским *Радовима III—VII и Књижевном језику V/3—4*, била је веома важан ослонац у даљем раду, иако је остала на ступњу елаборације и припреме нормирања.

Даљи корак у сличном правцу предузет је поткрај Вукове јубиларне године (1986), након што је у Загребу објављен „Правописни приручник хрватскога или српскога језика“ двојице лингвиста, рађен без икакве консултације с лингвистима изван републике. Тада је десет лингвиста сербохрватиста из Новог Сада, Београда, Сарајева и Никшића (међу њима и потписани) приступило заједничком разматрању и оцењивању отворене правописне проблематике. Приступили смо послу у уверењу да се не може даље одлагати рад на доради и осавремењивању наше правописне нор-

ме, као и да нас ни до каквог културно позитивног резултата не би довела неусаглашена израда више иновираних приручника по појединим центрима и срединама. Обједињени резултат тога рада јесу ПРИЛОЗИ ПРАВОПИСУ, које је Матица српска објавила 1989. године.

Још док су се ПРИЛОЗИ ПРАВОПИСУ припремали за штампу, правописном проблематиком почео се бавити и Међуакадемијски одбор за проучавање ортографске и отроепске проблематике, којему су, на иницијативу АНУБиХ, приступиле пет академија (АНУБиХ, САНУ, ЈАЗУ, ЦАНУ и ВАНУ). У Међуакадемијски одбор учланили су се или сарађују с њим и сви коаутори ПРИЛОГА, настојећи да с радом одбора усагласе и свој нормативистички рад, уверени да умножавање формалних правописних разлика није у интересу језичке културе наших народа и наших република, било да се та језичка култура и њено неговање и развијање више сагледава посебно или у некој заједници, обједињености, координацији. Досад су одржана три стручна састанка Међуакадемијског одбора, на којима су расправљане теме писања великог слова, спојеног и одвојеног писања речи и нека питања транскрипције и писма, а предвиђен је и четврти састанак, који ће се бавити преосталим правописним темама и отвореним проблемима у њима.

У раду коаутора ПРИЛОГА на овим темама, а мислим да је у том духу текао и досадашњи рад Међуакадемијског одбора, чували смо се сваког реформаторског радикализма, свесни значаја постојаности правописне нормe и непожељности мењања усвојених и укорeњених правописних навика. Настојали смо да иновације ограничимо на појаве које су се и досад просто наметале својом спонтаном логиком у јавној речи, па често и продирале у њу и мимо прописа Правописа, или су пак сузбијане пуком лекторском дисциплином и ауторском самодисциплином. Оцењујемо да и те опрезне иновације у односу на норму из 1960. год. не треба наметати оним ауторима јавне речи који би радије остали при појединим старим нормативним решењима, него да треба рачунати са једним прелазним периодом привикавања на предложене правописне корекције и њиховог увођења у изражајни обичај.

Међутим, иако је рад Међуакадемијског одбора још у току, а Прилози Правопису у садашњем издању не представљају целовити и докраја изјашњени правописни приручник, већ се сада може препоручити да се не одлаже увођење у живот и изражајну праксу неких већ дефинисаних и усаглашених нормативних правила и препорука. Навешћемо најбитније од њих.

Писање великог слова

У вишечланим именима задржава се писање свим великим почетним словима званичних имена држава, федералних и аутономних јединица, имена градова и села, као и страних географских имена: *Сједињене Америчке Државе* (и краће: *Сједињене Државе*), *Социјалистичка Федеративна Република Југославија*, *Социјалистичка Аутономна Покрајина Војводина*; *Бачка Паланка*, *Савино Село*; *Сијера Невада*, *Рио Гранде* (али у преведеним и за наш језик јасним словенским именима једно велико слово: *Огњена земља*, *Логарска долина*). У осталим сложеним називима ако имају карактер властитог имена пише се само прво велико слово (ако нека реч унутар назива није сама по себи властито име).

Устаљена незванична имена држава и парадржавних творевина пишу се једним великим словом: *Источно римско царство*, *Османска империја*, *Земља излазећег сунца*, *Трећи рајх*, *Пета република*, *Ужичка република*.

Имена административних јединица, историјских и савремених, која се састоје из придева и именице пишу се једним великим словом: *Београдски пашалук*, *Ваљевска нахија*, *Зетска бановина*, *Скопска армијска област*, *Владимирска губернија*, *Московска област*, *Варшавско војводство*.

Називи догађаја и збивања, ако се не исказују на типични описни начин него су стекли устаљено посебно име, пишу се једним великим словом. Обично се то устаљено име састоји од придева или редног броја и именице. Тако се великим словом пишу: *називи ратова типа Први пунски рат*, *Бурски рат*, *Кримски рат*, *Балкански рат*, *Први светски рат*, *Седмогодишњи рат*;

називи устанака и револуција као Сељачка буна, *Илинденски устанак*, *Први устанак*, *Први српски устанак*, *Народноослободилачка борба*, *Октобарска револуција*, *Париска комуна*;

устаљени називи познатих битака, ратних операција, фронтова, типа Пета офанзива, *Косовска битка*, *Колубарска битка*, *Мојковачка битка*, *Сигетска битка*, *Бородинска битка*, *Сремски фронт*, *Солунски фронт*;

устаљени називи мира, пакта, споразума и сл.: Тилзитски мир, *Хрватско-угарска нагодба*, *Минхенски споразум*, *Новосадски договор*;

поједини шире познати специфични називи, као Сарајевски атентат, *Игмански марш*.

Нарочито је изразит карактер властитог имена у устаљеним називима догађаја ако су и по садржају више фигуративни и симболични него информативни, па их треба писати великим словом не само кад почињу придевом (нпр. *Невесинска пушка*, *Вартоломејска ноћ*, *Опијумски рат*, *Отаџбински рат*, *Дуги марш*).

него и кад почињу именицом, нпр.: *Сеоба народа, Битка народа, Рат двеју ружа, Октобар, Ноћ дугих ножева.*

Међутим, кад се догађаји помињу на типично описни, информативни начин, треба им називе писати малим словом, нпр.: *ирачко-ирански рат, битка код села Бородина, доба светских ратова, југословенска револуција* итд.

У куртоазној употреби великог слова није предмет лингвистичког нормирања употреба великог слова у уметничке, експресивне или пригодне сврхе, где то аутор примењује ради постизања посебног ефекта или тона, као ни у црквеним и сличним текстовима, где постоје посебни узуси (кад се реч односи на божанство или сл.).

Изван оваквих прилика, међутим, нема потребе да се пишу великим словом титуле поглавара држава (*председник, краљ, цар*).

Такође не треба схватити као обавезу правописни пропис да се великим словом пише *Ви, Ваш* кад се односи на једну особу. То је обичај (али не обавеза) у писмима и свечаним јавним адресама, где аутор може и *Ти, Твој* писати великим словом, али при „персирању“ у дијалозима у лепој књижевности није у обичају писање великог слова и нема потребе за њим.

Спојено и одвојено писање израза

Део ове проблематике који је скопчан с писањем цртице и алтернативним решењима биће даље посебно приказан, а међу осталим случајевима главни проблеми су везани за спојеве предлога и друге речи. У спојевима пак који не почињу предлогом мало се испојило потреба за иновацијама. Ипак треба истаћи да је усвојено спојено писање израза типа *двадесетчетворочасовни, двадесетпетогодишњак, двадесетпетогодишњи, двадесетпетогодишњица* (где Правопис 1960. препоручује да се „двадесет“ напише одвојено); додајмо да је усвојено и спојено писање израза *такоређи*, С друге стране, потврђена је норма одвојеног писања израза типа *два пута, десет пута, неки пут; двадесет други, двадесет петоро, двадесет петорица; све троје, ко било, хвала богу.*

Разумљиво је што су највећи број недоумица у пракси, па и различитих нормативних изјашњења, изазивали спојени предлога и именице или друге речи, јер је срастање ових израза у једну реч поступан процес, те је ствар оцене и донекле конвенције кад ће се узети да је он довољно одмакао да се да предност спојеном писању. Прилози Правопису углавном су само елаборирали ову проблематику, а Међуакадемијски одбор је формулисао конкретне оцене и препоруке, и то полазећи од принципа да је у случајевима започетог а недовршеног процеса срастања боље остати при ста-

ријем (одвојеном) писању него начином писања ићи испред стварног процеса. Иако највећи број решења из Прав. 1960. није доведен у питање (зато што је начин писања неспоран или се бар није идентификовао као споран), ипак је у низу израза препоручен друкчији начин писања или му је дата предност.

У исходу свега, према садашњем стању нормативне обраде ове материје, може се дати предност оваквом начину писања спојева с предлогом (подвучена су — тј. курзивом штампана — решења која одступају од Прав. 1960):

без двојбе
 без обзира
 без сумње
 без шале
 добога: то је добога лоше
 до бога: до бога се чује
 довек(а), довијек(а)
 довече
 до виђења
 до воље
 до врага (тако и други спојеви са враг, ђаво, белај, бес одн. бијес)
 доврх (тако и други предлози са -врх)
 догодине ('идуће године')
 догола
 до грла
 до данас, до синоћ итд.
 до ђавола (в. до врага)
 до јесенас
 до јутрос
 докад; докада и до када
 докраја ('потпуно')
 домалопр(и)е и до малопр(и)е
 до ногу
 доонда и до онда
 до подне (али: цело доподне)
 допола
 допослетка, допосљетка
 до пролетос, до прољетос
 до синоћ
 доскора, доскоро
 до сутра
 дотад; дотада и до тада

до тамо, до онамо
 забладава
 забоба
 завазда
 задовек, задовијек
 за довече
 задуго
 за зимус
 за инат
 за кад(а)
 закратко
 за летос, за љетос
 за ме, за мном, за њ
 засад(а) у зн. привремености;
 за сад(а) у зн. намене: за сад и за после
 засвагда
 за се, за себе
 затим; за тиме
 заувек
 за узврат
 збрда-здола
 изатрке
 изблиза, изближе
 издалека, издаље
 изједна
 изјутра
 измалена
 изнова
 из почетка
 израна, израније
 изреда
 изретка, изријетка
 из шале
 искоса

испотиха	наовамо
истиха	на одмет
к врагу, к ђаволу	наоко; на оку
међу се	на пакост
наблизу	напамет (знати, учити); али:
набоље	паде ми на памет (или на ум)
навелико: прича се навелико;	на парче (и: на комад)
на велико (трговина)	на поглед
навек(е), навијек(е)	на поклон
навече	напоље, напољу
на вјеки (вјеков)	напослетку, напосљетку
на време, на вријеме	на почек (и: на причек)
наглас	на правац
нагоре	на прекид, на прекиде
на готовс	на претек
нагрубо	на пречац
надалеко	на прилику
надасве	на пример, на примјер
надесно	напросто
надоле, надоље	на прсте
надомак; на домаку	наруку
надохват; на дохвату	на силу
надугачко, надуго	наситно
на душак	наскоро
нажалост	наслепо, наслијепо
на здравље	на смрт
на зиму (тако и други спојеви	на срећу
с називима год. доба)	на страну
на зло	на сусрет
на изглед	насухо, насуво
наизмак; на измаку	натајно
наизуст	наташте
на јагму	наузнак
накосо	на уштрб
накратко	нашироко
накриво	низа страну
накрупно	низ ветар, низ вјетар
налево, налијево	низ воду
на лето, на љето	низ длаку
на мало (трговина)	од данас, од синоћ итд.
намах	од зимус, од летос итд.
на ме	Одискона
на мртво	од јутрос, од јуче
на несрећу	од летос, од љетос
наниже	одмалопр(и)е и од малопр(и)е
на њ	

одмила
 одока
 одонда и од онда
 од памтивека
 од пролетос, од прољетос
 одреда
 одсад; одсада и од сада
 од синоћ
 одскора, одскоро
 одсто, посто, насто (°/°)
 од тада в. отад
 од шале
 отад; отада и од тада
 откад; откада и од када
 откако
 отпрве
 побогу
 пода мном, пода њ, пода се
 под богом
 под јесен
 под небом
 под старост
 поизбор; по избору
 покоји пут ('понекад') али: по
 који пут то причаш?
 по подне (али: свако поподне)
 попола
 по прилици
 посреди, посриједи
 по страни
 поткрај
 потом; по томе
 преда ме, преда мном, преда
 се, преда њ
 пред зору
 преко воље
 преко мере, преко мјере
 преконоћ; преко ноћи
 пр(и)е подне (прил. израз),
 пр(и)еподне (именица)
 при том, при томе
 са мном
 с бока
 с главе: „Да чудно ли с главе
 погибосмо” (Ћегош)
 с јесени (исп. с пролећа)

с леђа
 с миром
 с муком
 снеруке
 с ногу
 с обзиром на...
 с помоћу
 с почетка
 с пролећа, с прољећа
 сраскида
 сруке
 у бескрај (у Прав. 1960. у ћир.
 издању спојено, али у лат.
 издању одвојено)
 у бестраг
 у брк, у брке
 увис; у висину
 у главу
 удаљ; у даљину
 удесно
 уза ме, уза њ, уза се, уза те
 у зао час
 уза страну
 узбрдо ('навише')
 уз ветар, уз вјетар
 уз воду
 уз длаку
 у здравље
 у зиму
 уз инат
 уз нос
 у зору
 уз то
 уистину
 у ковтилац
 у корак
 у коштац
 укратко
 укриво
 укрут: ишао је укрут
 укрупно
 улево, улијево
 у лето, у љето
 умимогред
 уназад
 у назадак: све му је окренуло

у назадак (али спојено ако би се употребило у зн. 'уна- зад, унатраг')	у прсте
унакрст	у раскорак
у недоглед	успут: рекао је то некако успут; обилазио је разна места а успут и трговао
у неповрат, у неврат	у ствари
у памет : узми се упамет	у стопу
у појас	у страну
у почетку	у сусрет
упрекрст, упријекрст	у танчине
у пролеће, у прољеће	у ширину

Писање цртице

У погледу писања цртице, у пракси (нарочито у привредном и пословном животу) долази до изражаја тежња да се цртица пише знатно мање него што би то произлазило из правила и пре-седана датих у Прав. 1960, будући да цртица представља извесно графичко оптерећење текста (нарочито при преласку с једног реда на други), а њено изостављање у много случајева нимало не смањује јасност текста. Прилози Правопису само су начели ову проблематику, али је Међуакадемијски одбор (на састанцима у Херцег-Новом и у Новом Саду, 1989. и 1990. г.) усвојио низ препорука које иду на умеренију употребу цртице и на то да се вештачки не кочи спонтана тежња њеном изостављању.

(1) Задржава се писање цртице у симетричним изразима типа *наврат-нанос, збрда-здoла, хоћеш-нећеш*, као и у приближним ознакама броја типа *два-три, три-четири* — али ако се повезују вишечлани изрази, треба писати црту а не цртицу: *иди ми — дођи ми, хтео — не хтео, двадесет пет — тридесет*.

(2) С обзиром на смисаону, а углавном и акценатску обједињеност, оправдано је писати спојено (а не с цртицама) спојеве *аутопут, аутострада, аутоцеста, аутомеханичар; бугивуги, пингпонг, цијудицу* (исп. у Прав. 1960: *берибери, цеце, цикцак, думдум*); *рокенрол, рентакар, еркондишн, маршрута; наливперо*.

(3) Кад је титула или пригодни предметак реч која је сама по себи непроменљива (условљено страним пореклом), не треба је везати цртицом за име (било да је задржала смисао пригодног додатка или је постала део имена): за *Дон Кихота, с дон Матом, фра Брнин, Хаџи Ђеру, Дели Радивоја, ефенди Мити, кир Јању*. Кад се пак овако непроменљиво употреби реч која је иначе нормално променљива, као начелна норма (с обзиром на створену правописну навику) задржава се писање цртице (која овде указује на непроменљивост предметка у датој ситуацији): *Кнез-Михилова*

улица, чича-*Стеви* (тако и скраћено *ча-Стеви* и сл.), *Хајдук-Вељков*. Међутим, ни у овом случају писање цртице не треба сматрати правописном обавезом, него допуштати ауторима да је изостављају (*чича Стеви, Хајдук Вељков* итд.).

(4) Непотребна је цртица између презимена и имена кад презиме (због потреба стиха) остане непроменљиво: *па дозива Јанковић Стојана*.

(5) Поред неспорне употребе у придевима (*руско-турски рат, плаво-бело-дрвена застава* итд.), потврђена је оправданост писања цртице у фигуративним и другим традиционалним спојевима непроменљиве именице у придевској служби и друге именице, типа *бисер-грana, ловор-грana, извор-вода, узор-мајка, жар-птица, дивот-издање, спомен-плоча, спомен-слово, спомен-дом, спомен-чесма, рак-рана, ремек-дело, иван-цвет, клин-чорба*.

(6) Такође је потврђена норма писања цртице у традиционалним оријентализмима типа *алај-барјак, баш-чауш, баш-кнез, чекмек-ћуприја, ћетен-алва, ћул-ружа*.

(6) С друге стране, потврђена је оправданост писања без цртице спојева непроменљивог придева и именице, типа *грао сукња, браон ципеле, фер игра, фер утакмица, фер поступак, демирли пенџер, ексик хаџија*.

(7) Такво писање као под (6) тј. одвојено, препоручује се и за оне непроменљиве детерминативе новијег типа који су, поред употребе везане за наредну именицу, обични и у одвојеној употреби, а при томе остају непроменљиве речи придевско-прилошког значења. Примери: *соло певач, соло песма* (исп. у одвојеној употреби: „Певала је соло“), *брuto тежина, брuto зарада, нето износ* (исп. одвојено: „Обрачунали су и брuto и нето“), *цикцак црта, цикцак кретање, мини мода, мини сукња, макси хаљина, експрес кафа, инстант чорба* и др.

(8) Кад су пак у питању детерминативи који су непроменљиви само у споју с наредном именицом, а у слободној употреби представљају променљиве именице, цртицу не треба испуштати у спојевима који су се лексикализовали и претворили у појмовну јединицу, или у којима је уочљив процес срастања у једну реч, нпр.: *фикс-идеја, шри-шоп, мас-медиј, далај-лама, кварц-лампа*. Може се узети да су са овима слични и називи хемијских једињења (јер чине стабилну појмовну јединицу, будући да означавају одређену врсту материје), па се и за њих може препоручити писање с цртицом: *угљен-диоксид, сумпор-триоксид, калцијум-карбонат* итд.

(9) Постоји, међутим, велики број оказионалних спојева именице у служби одредбе и друге именице који не значе стварање лексичке јединице него реченичну, граматичку везу одредбе и управне именице, само што се одредба у овој служби јавља као

непроменљива реч. У Прав. 1960 и овакви случајеви (колико су унесени у Прав. речник) пишу се с цртицом, која овде указује само на непроменљивост детерминатива (у тој функцији), а не на процес срастања у једну реч. У пракси је у оваквим случајевима врло распрострањено и писање без цртице, нпр.: *без музика, без састав, без концерт, рок певач, рок лига, рок програм, поп звезда, индиго копија, жиро рачун, колор фотографија, бантам категорија, колор филм*, а слично и многобројни спојеви имена фирме, марке или симболичног имена са општим називом нечега: *„Полдравка“ јухе, силвер жилети, „Сава“ центар, Полонија експрес, „Плива“ лекови* итд. Међуакадемијски одбор је оценио да се овде као оријентациона, начелна норма може узети писање с цртицом, али да тежњу одвојеном писању не треба вештачки сузбијати, него га допустити ауторима, јер нема лингвистичке сметње да се детерминатив у оваквим случајевима схвати као непроменљиви придев, сличан случајевима под (6) и (7).

(10) Препоручено је такође да се не пише цртица као знак споја детерминатива и именице у случајевима кад се комбинују два или више детерминатива (у набрајању или у полусложеничком облику), нпр.: *поп и рок музика, обични и индиго папир, поп-рок листа, ауто-мото савез*. Такође не треба писати цртицу иза детерминатива ако он одређује више именица или вишечлани израз: *рок плоче и касете, фолк певачи и певачице* итд.

(11) Детерминативи радио и видео по пореклу су несамостални префиксоиди (отуда завршно о), али су се осамосталили и по употреби постали слични онима под (9). Ипак су неке пробне анкете показале да је овде склоност одвојеном писању мање изражена него у случајевима под (9), а одређења анкетираних се концентришу на писање с цртицом (Београд и Нови Сад) или на спојено писање (Загреб), па нема разлога да се те оклоности не поштују. Међутим, кад реч радио значи установу, Међуакадемијски одбор је препоручио писање без цртице: *Радио Београд (ген. Радио Београда), Радио Нови Сад, Радио Загреб* итд.

Аналогно препоруци под (10), ни иза детерминатива радио и видео не треба писати цртицу у случајевима кад је детерминативни или управни део синтагме вишечлан: *ТВ и радио рекламе, телевизијски и видео спотови* итд.

Транскрипција страних имена

Из садржаја ПРИЛОГА ПРАВОПИСУ од највеће је хитности да се што шире и што доследније примене формулисана правила прилагођеног писања страних имена, јер је досадашња хаотична произвољност у томе већ нанела доста штете нашој просвети,

приручничкој литератури и уопште језичкој култури. Нарочито су оштећени приручници у којима се (у појединим одељцима или у целој књизи) имена ређају по азбучном реду, јер се због непостојаног облика имена често не зна где их треба тражити у азбучном поретку. Стихијне варијације прете да се укорене и да се претворе у мноштво никоме потребних нових дублета и вишеструкости.

ПРИЛОЗИ садрже правила прилагођеног писања имена из 14 језика: албански, енглески, италијански, кинески, мађарски, немачки, пољски, португалски, румунски, словачки, француски, холандски, чешки и шпански, уз неке битне препоруке и за јапански и руски језик. Лектори и аутори који се сами не снађу у примени ових правила у некој појединости — могу се писмено обраћати Институту за српскохрватски језик у Београду или Институту за језик у Новом Саду за консултативну помоћ.

Ово даје прилику да се отклони произвољни неред који у овој материји влада у јавној речи Србије, Госне и Херцеговине и Црне Горе, док у Хрватској овај проблем не долази до изражаја, због владајуће праксе изворног писања имена. Увођење правописног реда у ову материју било би важан корак ка стабилизацији наше правописне праксе и дало би подстицај даљем раду на осавремењивању нашег правописа.

И у пракси изворног писања постоје озбиљни транскрипциони проблеми за оне језике из којих се имена не могу преносити изворно (због друкчијег писма). За кинески језик проблем се решава тако што се у функцији изворног писма узима помоћни латинички систем усвојен у самој Кини (тзв. пин'јин), али нпр. за арапски и персијски језик поступак преношења имена врло је неуједначен; поред наше транскрипције (врло недоследне и неуједначене), имена се преносе и онако како их пишу у западноевропским језицима — енглеском, француском, чак и у некој мешавини једног и другог система.

Имајући то у виду, Међуакадемијски одбор је усвојио основна правила наше транскрипције арапских и персијских имена, на основу елаборације Срђана Јанковића, као и на основу објављених прилога Дарка Танасковића и других.

Арапска имена

(1) За колебања у преношењу појединих арапских гласова Међуакадемијски одбор дао је предност оваквој транскрипцији (с тим што се признају и укореењени традиционални облици и кад одступају од ових правила):

(а) Ар. „фетха“, тј. фонол. кратко [а] — финална као а: Халида, Гиза (не: „Халиде“, „Гизах“); иницијална као а: Асад, Амин, Агадир, Абу Муса; медијална као а или е, зависно од претежног изговора (који зависи од сугласничког суседства): Халил, Сабри, Фејсал; Кемал, Недим, Шекиб, Џелал и сл. Посебно је регулисано писање арапског члана (в. ниже).

(б) Ар. „дим“: Џумхурија, Џелал итд. начелно, али у Египту: Гумхурија, Гиза, Нагиб и сл.

(в) Ар. безвучни крајњи велар као х: Халид, Ахбар, (не „Калид“, „Кхалед“, „Акбар“, што долази углавном под утицајем енгл. транскрипције), али се поштује трад. изузетак Каргум.

(г) Ар. интердентали: дата је предност заменама т, д (иако преседана имају и замене с, з): Табит, Адир, Гадафи.

(д) Ар. кратко [у]: Мухамед, Хусни, Хусеин, Мубарак, Муамер (боље него „Мохамед“ итд.). Али почетно: Осман, Омер итд.

(ђ) Ар. кратко [и] Хафиз (не „Хафез“), Халид, Салих, Киркук итд.

(е) Дифтонг [ау] зависно од позиције и изговора: у завршном слогу Хусеин, Окаил, а у другим позицијама еј/ај: Сулејман, Хајдар.

(ж) Дифтонг [аw]: Хадрамаут, Тауфик, Џебел ел Лауз (трад. одступање: Фавзи). Такође: Ахбар ел јаум (новине, боље него „јом“), али се мора признати и изговор о у топонимима у којима је сасвим преовладао, нпр. Сохаг у Египту).

(2) Арапски члан, кад се у нашем тексту пише одвојено, у општој употреби треба писати у уједначеном облику ел, без варијација које изазива утицај гласова из суседних речи: Нефуд ел Дахи, Џебел ел Шифа, Баб ел Мандеб итд. Констатовано је, међутим, да у текстовима појединих аутора треба поштовати и узус прецизније транскрипције, у коме се уважава асимилација према сугласнику којим почиње наредна реч.

(3) Члан се може изостављати на почетку имена: Асад, Ријад, Гумхурија (али унутар имена остаје: *Шат ел Араб*).

(4) Уз исту ограду као под (2) у погледу поштовања узуса прецизније транскрипције у текстовима појединих аутора, као општа препорука усвојено је да се члан пише у облику ел и у слушајевима какви су Абу ел Хасан, Абу ел Рејхан, Вади ел Кура итд., иако се овде његов облик у изворном изговору мења под утицајем суседних речи (Абу-л-Хасан, Абу-р-Рејхан и сл.). Признаје се, међутим, преоблика типа Белкасем (где је Бел- = Абу + ел), као што се и за основно Ибн признаје и преоблика Бен (Бен Бела).

(5) Усвојено је да у арапским именима код нас треба заједно писати спојеве *Абд + ел* с наредном речју и *ел + дин* с претходном речју (изузимају се традиционално усвојена имена типа *Абдел Насер*). Разматрано је да ли при овоме дати предност варијаната заснованим на контекстуалном изговору: *Абдулах, Хајрулах, Фахрудин, Шемсудин, Абдулазиз, Абдурахман* — или пак варијаната које се ослањају на паузални изговор: *Абдалах, Хајралах, Фахредин, Шемседин, Абделазиз, Абдерахман*. Оцењено је да се, с обзиром на живи арапски изговор, предност може дати другој варијанти, али да су у обичај ушли и поједини ликови засновани на контекстуалном изговору, те вероватно и убудуће треба рачунати с овим двојством.

У погледу тежњи да се арапска имена код нас преносе изворно, предочено је да се у научним круговима доста употребљава научна латиничка транскрипција по систему ДМГ, која за све арапске фонеме примењује по један словни знак, по потреби допуњен дијакритицима изнад и испод слова. Нема принципијелне сметње да се она узима и у функцији изворног писања имена у нашим (латиничким) текстовима, ако се поуздано примени и ако се савладају графичке тешкоће које изазивају дијакритици. Отворено је питање (које треба решавати у оквиру праксе и неговања изворног писања туђих имена) колико ће се у тој функцији примењивати и неке друге посредничке транскрипције, али свакако треба сузбијати импровизоване и непоуздане поступке, поготово појаве као што је мешање енглеског и француског система.

Персијска имена

У персијском језику употребљава се арапско писмо, допуњено са четири сугласничка слова, па ћемо и персијске фонеме представљати ослањајући се на арапску фонолошку транскрипцију. При томе треба имати у виду да персијски изговор доста одступа од арапског, одн. од онога који би нормално сугерирала арапска фонолошка транскрипција. И знатан део колебања и неуједначености у преношењу персијских имена потиче отуда што су делом преношена према арапским узорима, а делом под утицајем персијског изговора. Препоруке Међуакадемијског одбора, донесене на основу елаборације Срђана Јанковића, иду углавном за реалним персијским изговором, с тим што треба поштовати традиционалне (већ усвојене) облике и кад одступају од ових препорука.

(1) Персијске графеме којих нема у ар. писму преносе се по изговору као *п, ч, ж, г*: *Панднама, Чубак, Бижан, Голшад*.

(2) Арапским међузубним сугласницима, које преносимо као *т, д* (в. горе под 1г), одговарају персијски фрикативи, па их и преносимо као *с, з*: *Сораја, Абазар*.

(3) Арапском емфатичном [d], које преносимо као *д*, одговара персијски фрикатив, који по изговору преносимо као *з*: *Зија*.

(4) Арапском кратком [a], које преносимо као *а* или *е*, одговара у персијском вокал чији је изговор типа *â*, а у финалној позицији типа *е*. У нашој транскрипционој пракси овај се вокал преноси као *а* и као *е*. Препоручује се да се преноси као *а*, како се не би изједначавао с вокалом *о* коме ћемо говорити под (5), осим што је у финалној позицији реалније ићи за изговором и преносити га као *е*; међутим, и у финалној позицији може се допуштати морфолошка адаптација (нарочито у женским именима), што значи замена овога вокала са *а*. Дакле: *Ахмад, Шахсавар, Шахнама* или *Шахнаме* (наслов епа, боље прво), *Рахшанде* или *Рахшанда* (ж. име), *Хамиде* или *Хамида* (исто).

(5) Арапском кратком [i], које преносимо као *и*, одговара отворенији перс. вокал, који по изговору преносимо као *е*: *Данеш, Ентезај, Шахреза*. Међутим, перс. групу [iy] преносимо по изговору као *иј*: *Зија*.

(6) Арапском кратком [u], које преносимо као *у*, одговара перс. отворенији вокал, који по изговору преносимо као *о*: *Хосеин, Хомеини*.

(7) Перс. дифтонг који одговара арапском [au] (в. горе арапска имена под 1е) преносимо у крајњем слогу као *еи*, а ван тога положаја начелно као *еј*: *Хосеин, Шејда*. Међутим, задржава се облик *Хомеини*, због створене навике и наслона на име града *Хомеин*.

(8) Арапском дифтонгу [aw], који преносимо као *ау*, у перс. одговара изговор типа *оу*, па га тако и преносимо, али на крају речи као *ов*: *Тоуфик, Хосров*.

(9) Препоручују се ликови типа *Касем, Садек, Есхак* или *трад. Исхак* (по узору на арапски изговор), иако је перс. изговор типа *Гасем, Садег* (и *Мосадег*), *Есхаг*.

Summary

Mitar Pešikan

WORK ON UPDATING OUR ORTHOGRAPHY

The author presents the most important orthographic innovations achieved in the work on the book *Prilozi Pravopisu* (ed. Matica Srpska 1989) and in the work of the board of five academies of science.

Ирена Грицкат

(Српска академија наука и уметности, Београд)

ПРИЛОГ ДИСКУСИЈИ О ОПИСНИМ И ОДНОСНИМ ПРИДЕВИМА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

У чланку се расправља о разлици између описних, квалификативних придева на *-(а)н* типа *сточан*, *језичан* и сл. и односних придева на *-ни-* *-ски* итд. типа *сточни*, *језични* и сл.

1. Из ове опсежне проблематике издваја се питање о разлици између описних, квалификативних придева са суфиксом *-(а)н*, *-на*, *-но* (који имају оба вида), на једној страни, и односних, на првом месту са суфиксима *-ни*, *-на*, *-но*, а даље и *-ски*, *ска*, *-ско* и неким друкчијим (који имају формално само одређени вид), на другој. Њихова диференција је следећег типа: *сточан* (нпр., *предео*, *богат стоком*) / *сточни* (нпр., *трг*, који је у вези са *стоком*); *житна* (*Мачва*) / *житни* (*магацин*); *језичан* (*човек*) / *језични* (*мишић*), такође и *језички* (*систем*). У последњем примеру су неједнака значења основне речи, као и фигуративност код првог придева.

У неким радовима из србохрватистике могу се наћи опширнија излагања специјално о придевима са суфиксима *-(а)н* ... и *-ни* Уп.: М. Пешикан, „Одредни придев у српскохрватском језику” [осврт на истоимени чланак С. Ристића], *Наш језик* н.с. VIII/5-6, 1957, 171—174; Е. Фекете, *Дилеме око утврђивања лексичких форми неких типова српскохрватских придевских изведеница*, зборник: *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад — Београд, 1984, 209—215; Стј. Бабић, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, Nacrt za gramatiku*, Загреб, 1986, passim; Р. Маројевић, [приказ Бабићеве књиге], *Јужнословенски филолог* XLIII, 1987, посебно стр. 254, са позивањем на властити ранији рад *Razvoj srpskohrvatske političke leksike (sociolingvistički aspekt)*;

Бр. Тафра, *Razgraničavanje opisnih i odnosnih pridjeva*, Rasprave Zavoda za jezik 14, Зарепб, 1988, 185—197.

У појединим од ових радова, које нећемо посебно приказивати, тачно су дата упозорења о потреби да лексикографија усаврши и уједначи поступак у вези с обрадом речи типа *сточан* / *сточни*. Наиме, дилеме настају због чињенице да облици оваквих парњака, а често и њихов положај у реченици, упућују на претпоставку о искључивој улози видског момента при међусобном разликовању, док пажљивија семантичка анализа сведочи да су, синхронијски посматрано, у питању два разна суфикса. Али су тачна и подсећања на то да показани суфикси, иако данас различити, како је то констатовано новијим испитивањима, по пореклу ипак представљају исти суфикс. — Спомињу се још могућне акценатске разлике код придева са истом оваквом значењском диференцијацијом, али са другим творбеним карактеристикама: *сунчан* / *сунчани*, *гвџден* / *гвџени* и др., о чему се овде неће говорити.

Проучавајући ближе наведену семантичку разлику запажамо, најпре, да код првих чланова ових парњаштава у питању није само квалификација (у поређењу с релацијом), него квалификација посебне врсте: „богат нечим“, „изразит у својој оквалификованој припадности“, како се то видело напред и како ће се видети из даљих примера. И друго — не би се могао наћи већи број придева у којима се, дијакронички гледано, догодила оваква диференцијација. Постоји мноштво придева као што су *златан*, *моћан*, или као што су *зубни*, *божићни*, који такав разлаз не познају.

Долази се до закључка да међу придевима који се завршавају на суфикс с елементом *-н-* може да се изведе подела уз један посебан *principium divisionis*.

а) Код једних придева, после бифуркације значења, остаје могућност употребе оба вида у једном од таква два огранка. У ту групу долази, дакле, први од два разједначена типа првобитно јединствених придева, који су се поделили на тип *сточан* (одр. в. *сточни* = богат . . .) и тип *сточни* (= који је у вези . . .). Тај први тип, тј. *сточан*, издвојио се као семантички релевантна вредност коју ћемо назвати интензивирана описност. Њему су се придружили придеви страних етимолошких основа на *-ич(а)н*: *методичан* и сл., о којима ће даље и бити највише речи. Уз ове (*методичан*), при постојећој двојидскости, не постоје придеви друкчије семантике на *-ични*, као што постоји *сточни* (трг) уз *сточан* (предео). Међутим, њихова семантика интензивиране описности може се осветлити путем конфронтације са другим, сродним придевским образовањима, нпр. *методичан* / *методички*.

б) Код других, по правилу описних придева, настаје само бифуркација служби са могућношћу њеног испољавања кроз двојаки вид. Овамо спадају придеви *златан*, *моћан* . . . који, зависно

од вида и реченичног положаја, имају било описну, било односну службу.

в) Код трећих придева, по правилу односних, појављује се само односна служба. Овој групи припадају придеви са неиспољеним, иако потенцијално постојећим видским двојством: то су придеви типа *сточни* (трг), тј. они из другог од споменутих два различита типа испрва јединствених придева; затим многи адјективи као *зубни*, *божићни*..., који према себи немају лик неодређеног вида, а сви су они сродни придевима на *-ски* и још неким.

Према свему реченом, у средиште нарочите пажње доспевају придеви на *-(а)н* из наше групе а), са интензивираним описном семантиком. У недостатку већег броја домаћих речи, покушаћемо да такву семантику проучимо на придевима стране етимологије, дакле, на придевима са завршетком *-ич(а)н*, тј. *-ик-* + *-(а)н*. Њихова семантичка својства најпогодније је проучавати конфронтирајући их са придевима на *-ички*, тј. *-ик-* + *-ски* (према потреби и са неким друкчијим). Погодност је у томе што се тако може наћи велики број етимолошки истоветних парњака, у којима је избрисано све што је споредно за изабрану анализу. Незнатна али ипак постојећа обличка разлика уклања оне сметње које се, бар теоријски, јављају приликом испитивања придева типа *сточан* (који може имати и одређени вид) и *сточни* (само са одређеним видом). При томе, што је главно, задржава се основни садржај задатог испитивања: тумачење квалификације, али сада интензивираних квалификација, путем упоређења са односном семантиком. Није небитно да речи страног порекла имају махом специјализована, сужена значења, те се приликом објашњења избегавају рестрикције одн. удаљавања од теме.

Пре него што пређемо на примере са тумачењима, додајмо још две напомене.

Облици на *-ич(а)н* и *-ички* садрже морфему *-ик-* која стоји у страним изведеницама са завршецима фр. *-ique*, енгл. *-ic*, *-ical*, а посредно се наслањају и на нем. облике са *-isch*. У европским језицима такви придеви се изводе од именица са завршецима типа *-ie*, *-y* и сл., а и на друге начине. Сматрамо да су се приликом богађења и интелектуализовања српскохрватског језика чешће преводили већ саграђени страни придеви показаних типова, него мотивне именице од којих би се придеви накнадно градили, мада је могло бити и супротних случајева.¹ Код страних придева који су

¹ Т. Маретић говори овако: „Од именица грчког подријетла што се свршују на *-ика*, нпр. *критика*, *механика* [...] начињени су по правилу придјеве који значе својства: *критичан*, *механичан* [...] а по аналогiji таквих придјева творе писци придјеве на *-ичан* и од именица грчког подријетла на *-ија*, нпр. *економичан*, *енергичан*, *ироничан* [...] Мислим да придјеве на *-ичан* није добро употребљавати за припадање, нпр. *економични* *развитак*

нашим придевима служили као углед не постоји испољавање оних тананих семантичких разлаза који у српскохрватском језику добијају формалан израз.

Парови на *-ич(а)н* / *-ички*, подразумевајући исто етимолошко полазиште, били су у српскохрватском грађени у нама блиским епохама. Тада је језичко осећање већ могло меродавно да одлучује о избору наставка при појави нових лексичких садржаја и разуђених семантичких присенака, и то на основу солидно изграђене компетенције за књижевнојезичку норму. Понека лутања приликом употребе придева са *-ич(а)н* и *-ички* у публицистици и у разним стручним расправама током прошлог века поткрепљују претпоставку о тражењу и релативно брзом учвршћивању потребних облика, у складу са ранијим узорима у тој веома специфичној области.²

2. Значењска разлика између придева на *-ич(а)н* (*-ични* у одређеном виду) и *-ички* (видски неутрализованих, углавном у атрибутој служби) долази до изражаја на посебан начин.³ У егземплификацији која следи стављају се облици са *-ич(а)н* на друго место, да би се боље уочило усмеравање од општијег значења ка оном специфичнијем, које и јесте предмет анализе.

Аксиоматички (и: *аксиоматски*) = који се односи на аксиоматику, *аксиоме* / *аксиоматичан* = који има природу аксиома, типичан као пример за аксиом. *Акустички* = који се односи на акустику / *акустичан* = у којем је акустика добор изражена. *Асептички* = који се односи на мере против сепсе / *асептичан* = који је без знакова сепсе, у којем су асептичке мере успешно остварене. *Архитектонички* (и: *архитектонски*) = који се односи на архитектонику / *архитектоничан* = у којем је архитектоничка вештина дошла до изражаја. *Асимптомички* (и: *асимптомски*) = који се

наше државе [...] за то служе придјеви на *-ички*: економички развитак [...]” — *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, III изд., Загреб, 1963, 369. Ово су заменили размишљања о ономе што представља садашњу тему.

² Као оријентација за овај рад послужио је инверзни речник: Ј. Матешић, *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, Lief. 1—4, Визбаден, 1965—1967. Никакве нумеричке, статистичке или сличне процене не би требало извлачити из овог, одн. уопште из оваког приручника, нити је потребно презентирати потпуну грађу из њега. Дела такве врсте, иначе изузетно корисна, састављају се на основу лексикографских извора различитих обима и вредности, са различитих подручја, из различитих временских одсека, па су сама по себи методолошки замућена. Е. Фекете, у часопису Јужнословенски филолог XXVII/3—4, 1968—1969, 547—560, осврнуо се на разне недостатке Матешићевог речника. И ми смо у току овог рада наилазили на различите неоследности у области коју испитујемо.

³ Дајући тумачења тих придева истичемо оно што је битно за анализу, те се не служимо ни дефиницијама ни примерима из речника. Пробрани придеви се дају азбучним редом.

односи на феномен асимптоте, нпр., асимптотичко приближавање / асимптотичан = који собом оличава такав феномен, ипр., асимптотична кривуља. Афористички = који је у вези с афоризмима, с таквом врстом литературе / афористичан = који је као афоризам, успешно изречен, сажет, изражајан као да је афоризам.

Општа тенденција у значењском разликовању доведе је већ довољно показана. Поређења сведоче да придеви на *-ич(а)н* садрже семантику наглашеног поседовања особине, типичности у одређеној значењској сфери, упадљивости или успешности у репрезентовању онога што значи основна реч. Понављамо да је то управо тенденција, без апсолутног важења; нарочито се приликом адвербијализације таквих придева две врсте значења сливају (делује асептички / делује асептично), што би изискивало додатно тумачење. Али је и тенденција која није увек исказана до краја, тј. до нове лексичке вредности, ипак значајна као предмет анализе.

Даљи парови наводе се углавном без семантичких описа, пошто разлике леже у истој равни.

Дидактички / дидактичан. Динамички / динамичан. Догматички (и: догматски) / догматичан. Енигматички (и: енигматски) / енигматичан. Еротички (и: еротски) / еротичан. Калорички, нпр., калорички израз топлотне вредности / калоричан, нпр., калоричан угаљ. Категорички / категоричан. Логички / логичан. Мимички, нпр., мимичке вежбе / мимичан, нпр., мимично лице. Мистички, нпр., мистички период филозофије / мистичан, нпр., мистичан догађај. Мозаички / мозаичан. Панегирички / панегиричан. Полемички / полемичан. Реалистички, нпр., реалистички правац у књижевности / реалистичан, нпр., реалистичан приказ, који као да је из реалистичког романа. Реторички / реторичан. Сатирички / сатиричан. Статички, према „статика“ као техничка дисциплина / статичан, према „статика“ као стање без покрета. Хумористички / хумористичан.

Из неких примера је видљиво да изведенице на *-ички* и *-ич(а)н* кореспондирају са различитим подзначањима својих лексичких основа.⁴ Двојаке изведенице могу да кореспондирају чак са различитим лексемама у основи. Методички, према „методика“ / методичан, према „метод“. Ритмички, према „ритмика“ / ритмичан, према „ритам“. Синтетички, према „синтетика“ / синтетичан, према „синтеза“. Тактички, према „тактика“ / тактичан, према „такт“, увиђавност. У овим случајевима, уколико значењска диференција између мотивних лексема допушта, а тако и бива често, варијанте на *-ич(а)н* опет се по својим значењима приближавају ономе што смо за такве творевине напред утврдили. Тако је, рецимо, методи-

⁴ Тако је и код домаћег придева: *језички*, према „језик“ као говор / *језичан*, према „језик“ као орган у устима, у фигури.

чан = који видно оличава поштовање метода, или ритмичан = који ообом, својим кретањима исправно отеловљује ритам.

Поставка о издвојеној значењској вредности придева на *-ич(а)н* поткрепљује се и њиховим поређењем са придевима на *-ијски, -ски*.

Алегоријски / алегоричан. Анархијски / анархичан. Елегијски / елегичан. Историјски / историчан, нпр., овај је роман неисторичан по своме садржају. *Летаргијски / летаргичан, Магијски / магичан. Мелодијски / мелодичан. Метонимијски / метонимичан. Рапсодијски / рапсодичан. Симфонијски / симфоничан*, нпр. овај клавијски комад је симфоничан. *Телевизијски / телевизичан*, нпр., нетелевизичан драмски садржај. *Утопијски / утопичан*. Даље се дају примери где варијанта која није представник завршетка *-ич(а)н* може бити двојака — а и она опет са евентуалним семантичким двојством, које се овде не истражује. *Економ(иј)ски / економичан. Психологијски ~ психолошки / психологичан*, нпр., у овом психологичном роману одлично су оцртане слике душевних стања. *Синоним(иј)ски*, нпр., речник / *синонимичан*, нпр., израз. *Фразеологијски ~ фразеолошки / фразеологичан*, нпр., фразеологичне лексичке групације. *Хармон(иј)ски / хармоничан*. У првом члану често може да стоји само завршетак *-ски*. *Јампски / јамбичан*, нпр., руска поезија је јамбична. *Трохејски / трохејичан*, нпр., српски језик је трохејичан — уп. и неке раније наведене случајеве (*асимптотски / асимптотичан* и сл.).

Најзад, мноштво придева који се граде искључиво са *-ич(а)н*, одн. таквих према којима друкчије творевине од истих основа нису курентне или изгледају као неприродно саграђене — опет доказују својом семантиком да је завршетак *-ич(а)н* мање-више специјализован за семантику о којој је реч, премда ова чињеница, разумљиво, бледи када не постоји могућност конфронтирања.

Архаичан. Аутентичан. Драстичан. Егзотичан. Екстатичан. Етеричан. Идиличан. Карактеристичан. Маестетичан. Проблематичан. Рустичан. Специфичан. Фантастичан. Фотогеничан. Хаотичан. Химеричан. Запажају се две издвојене подгрупе придева на *-ич(а)н* углавном без парњака на *-ички*, и то са значењем неког просторног, геометријског уобличења и са значењем из области физиологије, психологије, патолошких стања и сл. Прва подгрупа: *концентричан, меандричан, призматичан, ромбичан, сферичан, цилиндричан*. Друга подгрупа: *антипатичан, апатичан, астматичан* (и: *астматски?*), *лимфатичан, неуралгичан, неурастеничан, носталгичан, параноичан, рахитичан, склеротичан, флегматичан, хроничан*. Код ових двеју подгрупа тешко је говорити о „интензивираној описности“; ипак се примећује да именски појмови који леже у основама ових придева представљају носиоце особина диференцијалних за одређене области — за геометрију или мединицу (психологију), тј.

за области у којима се по правилу дају дефиниције или дијагнозе. Самим овим моментом диференцираности по утврђеној конвенцији, придеви стичу призвук израженога, типичнога.

Поводом последње наведене подгрупе споменуће се појава која на посебан начин потврђује разлику између семантичке природе у речима са завршетком *-ич(а)н* и у речима са друкчијим завршецима, везаним за односно значење. Наиме, када ови придеви стоје без префиксоида, они значе, како смо рекли, дистинктивне одредбе за физиолошка или психичка стања самих ималаца одн. представника особина: *астматичан* (може бити напад), *малариичан* (може бити предео), *неуралгичан*, *спазматичан*. Теже би се употребило „астматски напад“, „маларијски предео“. Уколико се тим придевима дода префиксоид *анти-*, добија се значење средства, лека против датог болесног стања, значење нечег што је „у вези“ са стањем. Придев излази из семантичког круга дистинктивности, приближава се односној семантици, а тада нова творевина може примити и друкчије завршетке. Имамо: *антиастматички* ~ *антиастматски* (препарат), *антималаријско* (дејство), *антинеуралгијско* (дејство), *ангиспазматички* ~ *ангиспазматски* (лек).

На другој страни, има много придева на *-ички* према којима не постоје варијанте на *-ич(а)н*. *Авијатички* (и: *авијацијски*). *Аритметички*. *Бициклически*. *Династички* (и: *династијски*). *Електроенергетички* (и: *електроенергетски*). *Есејистички*. *Козметички* (и: *козметски*). *Механички*. *Метрички*. *Нудистички*. *Ономастички*. *Пропагандистички*. *Публицистички*. *Пучистички*. *Социјалистички*. *Специјалистички*. *Фаталистички*. *Феминистички*. Каткада изгледа да би према неком основном појму могла у придеву постојати значењска а тиме и обличка бифуркација, нпр., код *лаички* / **лаичан*, *стоички* / **стоичан*, али до тога, бар у досадашњем језичком развоју, није дошло.

На узусе у придевској творби, поред семантичког момента о којем се овде расправља, делују и сплетови разних аналогича, насталих приликом повезивања одређених облика мотивних именица (на *-ција*, *-тика*, *-истика*, *-иста*) и одређених суфикса.

Налазимо такође приличан број примера код којих се не запажа, или се тек у незнатној мери запажа, разлика у значењима између изведеница на *-ички* (и на неке друге завршетке) и на *ич(а)н*. *Аподиктички* / *аподиктичан*. *Асиндетички* ~ *асиндетски* / *асиндетичан*. *Деиктички* / *деиктичан*. *Дијахронички* ~ *дијахронички* / *дијахрони* / *дијахроничан*. *Егоистички* / *егоистичан*. *Еклектички* / *еклектичан*. *Емфатички* / *емфатичан*. *Јеретички* / *јеретичан*. *Метафорички* / *метафоричан*. *Паратаксички* / *паратаксичан*. *Патетички* / *патетичан*. *Периодички* / *периодичан*. *Пнеуматички* ~ *пнеуматски* / *пнеуматичан*. *Силабички* / *силабичан*. *Скептички* / *скептичан*. *Токсички* / *токсичан*. *Фанатички* / *фанатичан*.

Хипотаксички / хипотаксичан. Хидраулички / хидрауличан. Херметички / херметичан. Сливеност значења међу овим парњацима је евидентна. Наша језичка компетенција каткада даје предност облицима на *-ич(а)н*: посматрано на већем узорку сигурно би се констатовало да се чешће избегава *дијахронички, емфатички, патетички, периодички*. И даље — необично делују придеви наведени у Матешпићевом инверзном речнику: *иронички, класички, комички, панички, пластички, поетички, полифонички, романтички, систематички, трагички, хистерички*. Може се претпоставити евентуални географски чинилац, својеврсни израз варијантности српскохрватског језика, при којој су у неким крајевима облици на *-ички* мање прихваћени, а негде се употребљавају слободније. Територијална дистрибуција, што се тиче придевских облика о којима расправљамо, иде понекад, од једног до другог случаја, супротстављено. У питању може бити и она још увек присутна колебљивост која је у вези са старијим епохама била споменута на почетку рада.

3. Напред је истакнута тачна опаска изнета у литератури, о томе да су морфеме *-(а)н, -на, -но* и *-ни, -на, -но* у придевима типа *сточан / сточни* по пореклу једна морфема. Дакле, испрва је постојао јединствен придев *сточ(ъ)н-*, са могућношћу употребе у оба вида. Поставља се питање — на који се начин одвојило значење у придевима типа *сточан* (предео), са очуваном двовидскошћу, од уопштенијег придевског значења које је престало да поседује могућност грађења неодређеног вида: *сточни* (трп); ово друго се тиме придружило карактеристикама формација на *-ски*.

Претпостављамо следећи одговор. Придевски неодређени вид редовно се јавља у предикату, а и када се појави у атрибуту, он доноси собом нешто од вредности предиката.⁵ Предикација помоћу придева служи за изношење одлика, за квалификовање субјекта, те се тако удружују неодређени вид и наглашено квалификативна компонента из придева. То, даље, наводи на закључак да се и она посебна семантика типичности, појачане манифестности особине, она коју смо назвали интензивираним описношћу, поступно стварала у предикату, а тиме се утврђивала у неодређеном виду (преневши се аутоматски и на одговарајуће дуже облике, онда када се већ могло говорити о новоствореном придевском подзначењу). У контрасту према овоме, релациона и идентифика-

⁵ Краћи облик придева има „у суштини предикатоидни карактер”; он квалификује, за разлику од дужег облика који идентификује. Разрада проблеме код: Е. Фекете, *Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XXVIII/1—2, 1969, 321—386 и XXIX/3—4, 1973, 339—522; цит. са стр. 509.

циона служба придева, какву имамо и у моноаспектним придевима на -ски, ограничила се, као и тамо, на одређени вид.

Уз прву „семантичку могућност“ придружили су се приновљени касније придеви страног порекла на -ич(а)н. Код њих се, приликом прихватања, није развијала бифуркација значења, тј. методичан / методички као сточан / сточни. Уосталом, специјално процес бифуркације типа сточан / сточни, није ни био, како се уочава из малобројности примера, изразито жив ни дуготрајан у нашем језику.

Питање о вези предикатског положаја придева и постепеног издвајања не само описног, већ нарочитог описног значења у њему, уколико је придев стављен у тај положај, веома је занимљиво. При томе, проблем вида доспева на секундарно, иако такође незаобилазно место. „Вид не одређује лексички статус придева“,⁶ али синтаксички положај — који у нашем језику захтева облик неодређеног вида — јесте тај који мотивира еволуцију лексичког значења. Измена иде испрва према ограничењу квалитета, зависно од појма који се квалификује, а даље према наглашавању и према осамостаљењу тог ограниченог квалитета, према аутономној семантици. А то подсећа и на принцип стварања метафоре; уп. „драмски садржај је телевизичан“, „клавирски комад је симфоничан“. И сам придев сточан, који смо спомињали на више места, већ је у неку руку пример за метафору: из призора стоке (уопште) изнето је обележје многобројности, па је у предикацији добијено значење „богат (стоком)“. Теоријски се може замислити *божићан, које би значило „свечан“, или *уличан, које би значило „прост“ „запуштен“ — али се посматрани процес није дотле развио.

Да би се поткрепила поставка о излучивању интензивираних опасности из предикације подсетићемо на многе трпне придеве за које се констатује да се знатно чешће срећу у неодређеном виду, а то значи или у предикату или са „предикатоидним“ призвуком при атрибутској употреби. Управо такви придеви често се одвајају од глаголске парадигме, тако одвојени лексикализују се делимично или потпуно, тј. постају чак прави придеви, без других саодносних глаголских облика. Полазећи од своје основне глаголске семантике, они се приближавају метафоризованим придевским лексемама. Примери: *усијан* (усијана глава), *одбројан* (одбројани дани), *одабран* (одабрано друштво), *претеран*, *образован*, *начитан*; даље — *закопчан*, *откачен*, *затечен*, *извикан*, *везан* (везан човек); на крају — *истанчан*, *одрпан*, *разуздан*, поред којих су се искористиши глаголски облици чак почели губити из језика. Ови трпни

⁶ Бр. Тафра, о.с. 193.

придеви могу, разумљиво, стајати и у одређеном виду. Све те њихове одлике зближавају их са овде проученим придевима на *-(a)n* и *-ич(a)n* — јасно, само у погледу значењских одлика, не и у погледу морфолошких специфичности.⁷

Summary

Irena Grickat

THE CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION ABOUT DESCRIPTIVE AND RELATIVE ADJECTIVES IN SERBO-CROAT

This paper deals with the difference between descriptive adjectives ending in *-an*, i.e. *stočan*, *jezičan*, and relative adjectives ending in *-ni*, *-ski*, i.e. *stočni*, *jezični*.

⁷ Неко слично испитивање, као што је ово које је овде спроведено, могло би се усмерити и на разлике између паронимичних придевских типова са друкчијим суфиксима. Нпр.: *догматски* / *догматички*; или: *елитни* / *елитистички* и др. Проблематика је ту друге врсте, и разграната на разне начине.

Владимир П. Гудков
(Фиолошки факултет, Москва)

ОБЛИКОВАЊЕ ВОКАТИВА ЈЕДНИНЕ ИМЕНИЧКЕ I ДЕКЛИНАЦИЈЕ У КЊИЖЕВНИМ ТЕКСТОВИМА XX ВЕКА

Из више литерарних дела аутор наводи бројне примере за репартицију наставака -е и -у у вокативу јединине, као и примере за обличку једнакост вок. и ном. Уочена су извесна одступања од нормативне граматике.

Приказујући облике за дозивање и ословљавање који се увршћују у падежну парадигму именица мушког рода, граматичари се суочавају са шароликом реалношћу. Наиме, прво, облици вокатива се оформљују алтернативним наставцима -е и -у, што нужно намеће потребу да се расветли употреба (домен) сваког од њих, њихова дистрибуција. Друго: поред форми за дозивање, обележених наставцима -е или -у, у истој функцији се примењују облици формално истоветни с номинативнима па се природно поставља питање о њиховом статусу.

Описујући обликовање вокатива, аутори фундаменталних граматичних дескрипција истичу пре свега да се појава наставка -у превасходно условљава садашњом или некадашњом мекоћом (умекшаношћу) сугласника на крају основе. Уз то се додаје да примена овог наставка одавно превазилази, прекорачује првобитне фонетске услове. Књижевни текстови класичне и савремене литературе стварно пружају обилне податке који сведоче о експанзији, ширењу наставка -у изван (преко) историјски омеђених оквира. Исп.:

Често те у сну снивам,
Моја љубави!
Често те тако виђам,
Цвете убави!..

Па где си, где си, душо,
Где си, анђелу?
Зашто ми кријеш лице,
Ружу румену?

(Ђура Јакшић, Љубав)

У овом случају је појава облика на -у мотивисана или подстакнута версификацијом: да није било на крају облика *румену*, *песник* би можда употребио вокатив на -е (*анђеле*). У овој прилици је, међутим, битно да облик с -у није сасвим стран песниковом језичком осећању, није неприхватљив, бар у сличним условима.

Облици вокатива с наставком -у који се надовезује на одискона тврде сугласнике нису иначе реткост у савременој прози. У једној књизи, написаној и објављеној половином овог века, читамо, на пример:

... Браћо наша, мајке, станови у којима смо рођени, улицо у којој смо играли клиса, школе наше, паркови наши, све што смо имали: клупо под дрветом где лети има хлада, кревету у коме смо волели и сањарили, углу нашег првог састанка, багреми, крушко без плода, напукнути балкону, прозори, небо, наша младости... — све нам то уништавају, од свега остаје густ, црни дим и пламен што пече наша срца. (Миодраг Ђурђевић, *Сенке над Београдом. „Ново поколење“*, Београд, 1954, стр. 16).

Мада се вокатив *кревету*, *углу*, *балкону* косе с традиционалним нормативистичким препорукама, више пута објављиваним у жанру (рубрици) језичких (језикословних) поука, они нису нимало необични за књижевнојезичку стварност. Према томе, описна граматика као наука која је позвана да објективно одражава реалност књижевнојезичког израза и њену динамику, мора да беспристрасно региструје и осмишљава, третира таква колебања у морфологији, градећи базу за аргументована нормативистичка опредељења.

Друго. Осим нужности да се шире и детаљније испитује дистрибуција вокативних наставака -е и -у, посебну пажњу изискује и коришћење за дозивање, тј. у функцији вокатива, граматичких облика који се формално поклапају с облицима номинатива јединине. Не мислимо само на лична имена као што су *Марко*, *Радмило*, *Анте*, *Раде*, *Ђорђе*, *Милоје* и сл. и на инојезичка имена и презимена, о чему је већ опширно писано у стручној литератури. Посебно се истичу случајеви кад писци пренебрегавају постојеће, нормално оформљене облике вокатива па место њих употребљавају за дозивање облике једнаке номинативу.

Исп.:

— *Здраво, пјесниче. Како си?* (Р. Маринковић, *Киклоп*. Просвета, Београд, 1965, стр. 191).

— *Напред, песник, напред!* (И. Андрић, *Госпођица*. Просвета, Београд, 1961, стр. 193).

— *Човек љутило просикта: Пази ... балавче!* (Бранимир Ћосић, *Покошено поље*. Просвета, Београд, 1955, стр. 79).

— *И ти, балавац, стој!* (Исто, стр. 145).

Још пре четврт века Јован Вуковић је запазио и забележио да се употребом формално идентичних номинативу облика за дозивање изражава посебан лични однос између саговорника. „Од именице *момак*, нпр., — писао је проф. Вуковић, — дозивни вокатив је *момче*, међутим, у обичном, као узредном, ословљавању његов облик је *момак*, што значи у основи приснији контакт између говорног лица и слушаоца његова.”¹

Вокативом *тетак!*, по мишљењу сарајевског лингвисте, „обилежава [се] присност, интимност и симпатија која је стална појава у сродничким односима”. На сличан начин се тумачи и вокатив *мачак!* да би се на крају тог фрагментарног осврта закључило да примена алтернативних облика „зависи каткад и од функционалних вредности које они добијају у говорним ситуацијама...”² Вуковићев третман формално једнаких номинативу вокативних облика појединих именица на *a(k)* заслужује да се испита и оцени на обимнијем и разноврснијем материјалу.

Да би се добила објективнија представа о облицима вокатива јединине у именица које се у номинативу јд. завршавају на сугласник, прилажемо преглед података, поцрпених из ових књижевнојезичких извора (наводимо издања с условним ознакама за цитирање):

Алић — Целалудин Алић, Трошење гријеха. Свјетлост, Сарајево, 1980.

Андр. Госп. — Иво Андрић, Госпођица. Просвета, Београд, 1961.

Андр. Прип. I, II — Иво Андрић, Одабране приповетке. Књ. I и II. СКЗ, Београд, 1954.

Андр. Ђупр. — Иво Андрић, На Дрини ћуприја. Просвета, Београд, 1955.

Братић — Радослав Братић, Сумња у биографију. Просвета, Београд, 1981.

Давичо — Оскар Давичо, Зрењанин, Вишња за зидом. Просвета, Београд, 1963.

Крлежа — Мирослав Крлежа, Новеле (Сабрана дјела Мирослава Крлеже, св. VIII). Зора, Загреб, 1955.

Кулен. — Скендер Куленовић, Понорница. Нолит, Београд, 1977.

Лал. Прип. — Михаило Лалић, Изабране приповетке. Народна књига, Цетиње, 1950.

Лал. Раскид — Михаило Лалић, Раскид. Нолит, Београд, 1977.

¹ Јован Вуковић, Стабилност и нестабилност појединих граматичких категорија и иновације у књижевном језику. — Академија наука и умјетности БиХ, Радови, XXX, Одјељење друштвених наука, књ. 10, Сарајево, 1966, стр. 22.

² Исто, стр. 22.

Мар. Киклоп — Ранко Маринковић, Киклоп. Просвета, Београд, 1965.

Мар. Руке — Ранко Маринковић, Руке. Просвета, Београд, 1956.

Матић — Душан Матић, Избор текстова, МС — СКЗ, Нови Сад — Београд, 1966.

Назор — Владимир Назор, Сабрана дјела. Свезак XVII (Путописи, С партизанима, Партизанка Мара, У завичају). Загреб, 1977.

Поп. — Јован Поповић, Реда мора да буде. Нолит, Београд, 1974.

Самок. — Исак Самоковлија, Ханка. Свјетлост, Сарајево, 1954.

Сијарић — Ђамил Сијарић, Француски памук. Свјетлост, Сарајево, 1980.

Симић — Драган Симић, Лисополци. Белетра, Београд, 1959.

Смиљ. — Радомир Смиљанић, Бекство на Хелголанд. Просвета, Београд, 1977.

Ћоп. Дјечак — Бранко Ћопић, Дјечак прати змаја. Просвета, Београд,

Ћоп. IX — Бранко Ћопић, Сабрана дела. Књ. IX. Београд, 1964.

Ћоп. Пролом — Бранко Ћопић, Пролом. Просвета, Београд, 1955.

Ћос. Бран. — Бранимир Ћосић, Покошено поље. Просвета, Београд, 1955.

Ћос. Корени — Добрица Ћосић, Корени. Просвета, Београд, 1954.

Ћос. Сунце — Добрица Ћосић, Далеко је сунце. Просвета, Београд, 1955.

Угр. — Павле Угринов, Задат живот. Нолит, Београд, 1980.

Цес. — Аугуст Цесарец, Царева краљевина. Накладни завод Хрватске, Загреб, 1946.

Поједини интересантни и значајни примери узимани су и из других издања.

I

Наведимо грађу која одражава распоред наставка *-e* и *-y*. Преглед података, ексцерпираних из литерарних извора XX века, потврђује пре свега иначе општепознату појаву: избор наставка *-e* или *-y* генерално мотивише сугласник који долази на крају именичке основе. Истовремено, пошто деловање „фонетског“ фактора нема снагу апсолутног детерминизма, већ се у језичкој пракси очитују случајеви колебања у примени једног или другог наставка, прикупљена грађа омогућава да се ближе разјасне и пре-

цизирају додатни услови и ограничења дистрибуције двају наставака.

По више-мање хомогеном обликовању вокатива јд. и по флексијском варирању вокативних облика све расположиве потврде могу се разврстати у три групе. Једну групу података чине речи за које су типични облици вокатива с наставком *-е* а то су именице с основом на а) тврде сонанте *в, л, м, н*; б) на уснене сугласнике *б, п, ф*; в) на задњонепчане сугласнике *г, к, х* (који алтернирају са *ж, ч, ш*); г) на тврду африкату *џ* (која алтернира са *ч*).

Наводимо количинске карактеристике грађе и типичне мере. Цитати следе поступно према одостражњем (инверзном) редоследу именица у вокативу.

а) Именице на *-в*. Сви забележени у текстовима вокативни облици ових речи имају наставак *-е*. Исп.: Ехеј, лаве, буди ноћас будан... Ђоп. IX, 134; Сплавe јутра, зашто струјом центиш... Давичо, 142; Ђут, зврндове! Андр. Прип. II, 212; Лудове, што то уради? Назор, 171; О, хуљо, ниткове, гаде! Мар. Киклоп, 409; Чекајте, Шарове и мачору... Ђоп. IX, 153. Располажемо још потврдама за вокативе на *-е* за именице *лажов, лопов, Радисав, Милосав, Јаков*.

Именице на *-л*. У прегледаним текстовима регистровани су само облици на *-е*. Исп.: Ха-ха, Адмирале, који си ти мангун! Мар. Киклоп, 253; Капитале, здраво да се извиђамо! Ђос. Сунце, 390; Па... помозите му ви, анђеле, — одговори лијечник... Мар. Киклоп, 266; О, Аристотеле, Аристотеле! уздише први часник... Мар. Киклоп, 159; Тако то говориш ти, Пајзле. Цес. 137; Ти, ђаволе, иди... Сијарић, 29; Одступи, ђаволе, од крштене душе! Андр. Прип. I, 167; Хајде, Леко, хајде, соколе... Ђоп. Пролом, 622; Јуско, Јуле, соколе, да те оженимо... Сијарић, 232. Исто тако су оформљени облици вокатива именица *генерал (ђенерал), Смаил, Халил, Богумил, Вејсил, Гезул*.

Стопостотна заступљеност наставак *-е* у сакупљеној грађи не сме да означава да је наставак *-у* код именица на *-л* апсолутно немогућ. Сетимо се раније наведеног цитата из Јакшићеве песме: Где си, анђелу? Још један интересантан податак објавио је С. Бабић. Расправљајући о вокативу именице *пелео*, саопштио је: „у једној анкети међу студентима већина се определијелила за *пелелу*, 78 : 35”.³

Именице на *-м*. Сви вокативни облици, које смо забележили, имају наставак *-е*. Исп.: Викнуо си: Сезаме... Мар. Киклоп, 58; Секо Херцеговино! Алемe наш сјајни... Назор, 162; Пет, генералисиме. Матић, 155; Шта је ово, побратиме? Ђоп. IX, 123;

³ Стјепан Бабић, Требају ли нам вокативи именица које означају ствари? — Језик, год. XXV, Загреб, 1977/78, бр. 4, стр. 115.

Здраво, политкоме! Ћос. Сунце, 216; Хвала на причи, суседе друме! Ћоп. IX, 42. С истим наставком је забележен вокатив имена Селим, Рахим, Ибрахим, Фехим.

Именице на -н. У многобројним речима ове групе доминирају, уз ретка одступања, облици вокатива с наставком -е. Исп.: Кулине бане! Назор, 188; Шта је то амнестија? — Помиловање, букване кокошарски! Цес. 298; Слушај, ти, рођаче, ти, матори буздоване... Симић, 282; О тужни дане! Мар. Киклоп. 352; Благослови, оче гвардијане... Андр. Прип. I, 91; Ако, ако, брајкане! Ћос. Сунце, 47; Не смеш ти, друшкане, да пуцаш у кући! Угр., 170; Ћут', копилане један! Самок. 213; Хајдемо, брате... муслимане. Ћоп. Пролом, 557; Хеј, клипане! Алић, 56; Ти ћеш мене да учиш, деране... Смиљ., 122; Ћуране, чији си?! Ћоп. Пролом, 45; Парижанине, Парижанине... јави се! Крлежа, 22; 'Ајде, вјере ти, Бакуњине... Ћоп. Пролом, 509; Не смиј се, демоне... Мар. Киклоп, 122; Ал' шути, збиљо! Устај, снe! Назор, 10.

Могу се навести још слични облици именица Калибан, Јован, Срђан, партизан, Кристијан, Дамјан, Салкан, Ћоркан, Милан, Осман, глупан, домобран, Гавран, Хасан, капетан, Ристан, Ешан, Глишан, Младен, Огњен, Обрен, Вучен, Србин, Миладин, господин, Хусеин, грађанин, Зрењанин, Арапин, син, гурбстин, Мартин, домаћин, Турчин, Наполеон, Робинзон, Хиперион, Арон, Федун, мајмун, барун.

Вокатив с наставком -у је запажен код три именице: пехливан, (х)ајван и закон. Исп.: „Скитнице и пехливану“, устремим се на Кунстмалера... Кулен. 174; Људи моји, хајвану мој! Алић, 117, Хоће све нас да стрпа у њега, ајвану један. Лал. Раскид, 25; ... Мој закону... данас нисам дошла да се огледаш у мојим очима... Матић, 156.

б) Именице на -б. Сви забележени облици вокатива, осим једног изузетка, имају наставак -е. Исп.: И тако ти се ми, мој ахбабе, спасемо... Андр. Прип. I, 188; ... Стигни нас, јастријебе! Кулен. 121; Оде ти далеко, мој гарибе! Андр. Прип., 297; Земљо, неми гробе и колевко... Матић, 81; Е, мој голотрбе... Андр. Прип. II, 41; Ох, голубе мој... Мар. Киклоп, 148.

У једном случају је употребљен наставак -у: Једва смо вас дочекали, Хиперионе-Фебу, Сунце наше! Мар. Киклоп, 495, Додаћемо томе пример варирања вокатива у фразеолошком изразу за ленштину, наведеном у Матичином речнику: Лези, хлебе (хлебу), да те једем (одредница хлеб).

Именице на -п. Облици вокатива су оформљени само наставком -е. Исп.: Приапе, Приапе! узвикивала је она... Мар. Киклоп, 353; Шути ти, уљепе један! Андр. Прип. I, 366; Ово ћеш ми, поле, платити... Ћос. Бран. 497; Но, у кога да пуцаш, ти, топе убојити? Мар. Руке, 146; Лакше мангуле, рекла је... Алић

50. С наставком -е су забележени такође облици вокатива именица *полип*, *Јосип* и *Киклоп*.

Именице на -ф. У свим примерима вокатива је заступљен наставак -е. Исп.: Мало је то, *Назифе*, мало... Андр. Прип. I, 233; Наш *Шерифе*, наш јадане... Сијарић, 101; *Тартифе*, скидај маску! Мар. Киклоп, 335; Изволи, *филозофе* Чађаво Стакло — јави се Тенардје... Мар. Киклоп, 113. Исти наставак имају у вокативу и именице *шеф*, *Ариф*, *Јусуф*, *Рудолф*.

в) Именице на -г. То су речи *враг*, *бег*, *бог* и *друг*. Вокатив се оформљује наставком -е уз алтернацију г//ж. На пример: *Слушај ти, Заим-беже*... Ђоп. Пролом, 25. Други примери нису потребни.

Именице на -к. За вокативне облике ових речи је карактеристичан наставак -е уз алтернацију к//ч. Исп.: А шта ви то имате, господине *Мајдаче*? Цес. 108; Будало блесава! *Лудаче*! Ћос. Корени, 114; Немој, *ћаче*, немој, брате. Ђоп. Дјечак, 183; Да си ми жив и здрав, *роћаче*... Андр. Ђупр. 261; То су непоштена посла *имењаче*. Андр. Прип. I, 384; „Мали *глупаче*”, насмеши се једном *Тибор Светозару*... Поп. 167; Зелени *траче*, ти храно сад моја и животе мој! *Назор*, 10; Добро вече, *дјечаче*! Ђоп. IX, 223; Хајде, *даче*, баци ме у воду! Ђоп. IX, 124; *Крвниче*, нећеш више! Ћос. Сунце, 110; Тако, *свештениче*, да буде... Андр. Прип. I, 413; *Шути, циниче*! *Назор*, 171; Велики *пјесниче*, не разумијем вас. *Назор*, 42; Зашто ме ти, боже, *кажњаваш*, *бездушниче*! Ћос. Корени, 68; Ви сте, *Фредериче*, шупљи као бамбус. Мар. Киклоп, 238; О, биједни *Јориче*! Мар. Киклоп, 420; Ти си то, *патуљче*! *Назор*, 76; О удобни *замче*... *Назор*, 145; Хајде, удри, *Бауче*... Ђоп. Дјечак, 231; Народе, *пуче* мали и велики... Ђоп. Дјечак, 145; Ох, *благословљене* те сузе, *пуче* мој! Мар. Киклоп, 353; *Вуче*! *Разорујај га*! Ћос. Сунце, 143.

Број речи с наставком -е у вокативу је доста велики. Има потврда за именице: *ујак*, *јамак*, *јунак*, *обешењак*, *беспослењак*, *нећак*, *човек* (*човјек*), *љубавник*, *пуковник*, *бедник*, *наредник*, *председник*, *војник*, *земник*, (*велико*)*мученик*, *безумник*, *логорник*, *исписник*, (*не*)*сретник*, *несрећник*, *бескућник*, *поручник*, *грешник*, *Фридрик*, *патуљак*, *момак*, *пророк*, *хајдук*.

Забележено је три примера с наставком -у, сви у роману *Ранка Маринковића*. Исп.: И *чокањ* трећи донеси, *даждевњаку* *пјегави*... Мар. Киклоп, 187; *Шути, базилиску*! Мар. Киклоп, 495; *Пази*, кад ти кажем, *забушантски мачку*! Мар. Киклоп, 324. То, наравно, не значи да су ови и слични облици сасвим страни језику других књижевника. Облик *мачку* је, као што је познато, прихваћен књижевнојезичком нормом. Да додам још један пример из класичне литературе: *Акмаку* бре ниједан! ... Још ниси научио

да читаш! (С. Сремац, *Изабране приповетке*. Југословенска књига, Београд, 1951, стр. 226).

Међу речима на -к изузетна је по обликовању вокатива именица синак, која добија наставак -о, поред облика једнаког номинативу. Исп.: Видиш, *синак*, ваља да се ти и ја поразговоримо. Андр. Госп. 22; Не знам, *синко*, шта ће бити... Исто, 83.

Именице на -х. У вокативу су забележене две речи с наставком -е уз алтернацију х//ш. Исп.: Сиктер, *Влаше!* Андр. Ђупр. 50; Ха, ето те, *напокон*, *душе* поткоренски! Назор, 83; Мој биједни *душе*, сјећат ћу се тебе! Мар. Киклоп, 116. Једна именица је оформљена у вокативу наставком -у: Одакле си, *Бејтулаху?* Сијарић, 20; Ти, *Бејтулаху*, ... скини ту кошуљу. Сијарић, 29.

г) Именице на -ц. Типични су облици вокатива с наставком -е, праћеним алтернацијом ц//ч. Исп.: Издајицо, *подлаче!* Ђос. Бран. 225; А то ли си ти, господине *дрекавче*. . . Ђоп. IX, 37; *Мутаваче!* — говори лежерно... (Мутавац — презиме) Цес. 71; Хајдемо ти и ја сада..., *смутљивче!* Смиљ. 131; Е, вала, *синовче*, знаш све... Симић, 236; *Желуче*, не буди луд... Мар. Киклоп, 138; ... Молим, господине *суче* . . . Цес. 143; О удобни замче *Острошче*. . . Назор, 145; Имаш ти право, *синовче зече*. . . Ђоп. IX 279; *Месече*, видео сам твој чисти поглед... Матић, 41; Здраво, *Чакаранче!* Ђос. Корени, 147; ... То је твој нови стан, *принче* Хајне. Цес. 354—355; Да ли би и сада рекао, стари *јарче*, да је живот болест? Смиљ. 39; Бранићу нашу кућу исто онако као и ти, о, Велики *Борче*. Ђоп. IX, 63; О, јадни свече са црквених портала... Мар. Киклоп, 200; Оче прото! Андр. Прип. I, 253.

Располажемо сличним потврдама и за именице балавац, бодљивац, неваљалац, садилац, стриц, црнац, жутокљунац, магарац, писац.

У једном случају је -ц испред наставка е- остао непромењен: Хајде ти, *Маце*, премести се на друго место (име Мац; Ј. Поповић, *Избор*. Нови Сад, 1953, стр. 116).

Основни извори, искоришћени за овај рад, пружили су само један пример вокатива на -у иза -ц-: Господине *Розенкранцу*, зову вас горе на суд! Цес. 408. Можемо се још сетити нормативног вокатива *коњицу*. На исти начин је Исидора Секулић образовала вокатив црквенословенизма агњец: Госпођице *Агнице*, агњецу бо-жји, реците ми... (И. Секулић, *Из прошлости*. Београд — Сарајево, 1919, стр. 141).

За вокатив именица с основом на тврде зубне и предњонепчане сугласнике *д*, *т*, *з*, *с*, *р* може се уопштено рећи да је код њих обликовно стање вокатива мање уједначено па чак и нестабилно. То најуверљивије илуструју именице с двојаким облицима.

Именице на -д. Регистровано је седамнаест речи с вокативом на -с. Исп.: Па, као да ти је на мене криво, *гаде* дугачки! Лал.

Прип. 50; А шта си ти радио, шта? Сатирао кости, гаде један! Самок. 56; Малко си остарио, закашњели номаде! Назор, 179; О, да си благословљен, Смраде мој исконоски! Мар. Киклоп, 161; Ето, медведе, види сад. . . Ђоп. IX, 33; Шта кријеш, дједе. . . Братић, 160; Господе, нека ти је слава и хвала! Самок. 174; Е, мој роде, да ти само знаш. . . Симић, 119; Молим вас, драги барде. . . Мар. Киклоп, 28; Уђите само, не уједа. Марш, Лорде! Ђос. Бран. 166; Оппростите, милорде. . . Мар. Киклоп, 189; Славни суде! Крлежа, 265. Облике вокатива на -е имају и речи Мухамед, Мехмед, сусед, Давид, народ, изрод.

Три именице су оформљене у вокативу наставком -у: О ти, заслепљујући недогледу. . . Матић, 96; О, ви, . . . слузави гастероподу. . . Мар. Киклоп, 255; Октоподу, полипе, . . . — обрати се љубазно. . . Мар. Киклоп, 113.

Реч јад има вокатив с оба наставка: Е, јаде наш; Андр. Ђупр. 57; Јаде мој, јаде мој. Смиљ. 142; Бјежи, јаду мој горки! Ђоп. Дјечак, 306; А ти ме, јаду, уштинеш, уједеш. . . Ђос. Корени, 57.

Именице на -т. Преко двадесет речи је забележено с наставком вокатива -е. Исп.: Не, чуј, Митридаге. . . Мар. Киклоп, 392; Ко би рекао да те толико воле, Симате! Братић, 169; О, бога ти твога, пенате. . . Мар. Киклоп, 176; Па лепо, зете, нека ти је са срећом! Ђос. Бран. 237; Друже шифранте, живље! Давичо, 77; Проклети цемента! Назор, 370; Животе, проклет заувек. Давичо, 95; Здраво, кокоте! Мар. Киклоп, 388; Еј, Чрте, древни наш коварни боже. . . Назор, 79; Добар дан, драги госте. . . Ђоп. IX, 75; Једну мање, ђућуте! Да ниси писан'о. . . Андр. Прип. I, 384; Ја? Нисам ништа. — Јеси, фунцуте. Назор, 372.

Још су забележени облици на -е именица брат, Мурат, идиот, Елиот, Алберт, Христ, антихрист, Бурмут (презиме), мамут.

Вокатив именица депутат и студент обележен је наставком -у: А знате ли ви, депутату човјечанства, шта је енергија? Мар. Киклоп, 470; Студенту, пусти сад векторе! Давичо, 72.

За именице цвет, шерет, командант и дост има потврда са оба вокативна наставка. Исп.: Имаш право, водени цвету. Ђоп. IX, 72; О рајски цвијете мој. . . Мар. Киклоп, 76; . . . Ђутиш, стари шерете. Ј. Поповић, Избор. Нови Сад, 1953, стр. 29; Чисти-де се одавде, шерету један. . . Симић, 124; Увриједио си ме, доте и пријатељу. . . Андр. Прип. II, 93; Еј, досту, 'ајдемо, болац, у Америку. Ђоп. Дјечак, 81. Именица командант добија у више потврда вокативни наставак -е. Исп.: Команданте Мома, . . . отвори ми складиште оружја. . . Назор, 145; Оппростите, нисам знао, господине команданте. . . Мар. Киклоп, 162; Ево га, друже команданте. Ђоп. Пролом, 525. Исти облик је употребљен у Ђошићевом роману још петнаестак пута, али поред тога се једном појавио облик

с наставком -у: Друзе команданту, ово ти шаљу. . . Ђоп. Пролом, 642.

Именице на -з. Две старе и доста фреквентне именице, кнез и витез, обликују вокатив наставком -е уз алтернацију з//ж: Овај, кнеже, све сам нешто мислио. . . Ђоп. Пролом, 289; Витеже! — кликне Уго. Мар. Киклоп, 32; Јадни хрватски витеже! Цес. 244.

Осталим забележеним у текстовима примерима својствене су обе могуће флексије, при количинској превоћи наставка -е. Исп.: Шта је? Теби се спава, јарамазе? Андр. Ђупр. 46; Ха, Ђерзелезе! Андр. Прип. I, 11; Идризе, не дај! Самок. 82; Ама видим и ја, мој хаџи-Хафизе, да не слути на добро. . . Андр. Прип. I, 422; Ах, ах, још се ругаш, стари угурсузе! Ђоп. IX, 92.

Именице с вокативом на -у: Ја не правим самоубојство, мамлазу жељезни! Мар. Киклоп, 202 (да додамо да је у речнику САНУ наведен пример из текста О. Давича с обликом вокатива мамлазе); Знате ли шта, Бурмазу. . . (Бурмаз — презиме) Ђос. Бран. 409; Колико вам је година, Бурмазу? Исто, 447; Баксузу, мичи ми се с очију! Ђос. Корени, 92—93; Видиш, баксузу, шта моја ћерка рађа! Исто, 221.

Именице на -с. У овој групи су у једнакој сразмери заступљени облици с -е и с -у. Исп.: Свеједно, гласе у роси. . . Давичо, 149; А бога ти, паласе, јеси ли ти находио. . . Андр. Прип. I, 15; Нисам полицајац, Настасе! Угр. 347; О, Зеусе, врати кости. . . Мар. Киклоп, 126; Ено га, силази на облацима! Исусе, Исусе! Андр. Прип. 146.

Облици с наставком: -у: Уважени кнеже Крушкотресу, бјежи. . . Ђоп. IX, 140; Шта буљиш у мене, је ли ти, сифилису божји? Мар. Руке, 258; Свеједно, мирису дуге између два пролећа! Давичо, 149; Рођени мој носу, пољубио бих те. . . Ђоп. IX, 289. За вокатив именице пас има потврде из књиге С. Џунића: Проклетничке, псу проклети. . . (Слободан Џунић, Зрна. Ново поколење, Београд, 1951, стр. 99).

Именице на -р. У овој групи речи има релативно многобројних потврда за вокативе с обадва могућа наставка. Ради боље прегледности наводимо сву расположиву грађу.

Цитати с облицима на -е: Добро, главаре. Идем. Назор, 331; Ти си, Лазаре! Андр. Прип. II, 53; А ти, Лазаре, са мном! Назор, 203; О, моћни Цезаре. . . Мар. Киклоп, 307 (сличних потврда има и на стр. 309, 328); Ходи, Светозаре! Поп. 112 (и још неколико примера; као и код Давича, 126); А у свакој боци по један будни лар. . . Ларе, спаваш ли? Мар. Киклоп, 176; Тако је, кумпаре! Назор, 362; Царе, царе, врати ми моју принцезу! Цес. 262—263; А друкчије ти, царе, не може бити. Сијарић, 120; Самичаре, одлучи. Давичо, 38; Она нам је, честити везире, као каква вриједна снаха. . . Сијарић, 35; Добро ми дошао, брате Владимире! Назор,

186; *Витомире, Витомире, Витомире!* Андр. Прип. II, 82 (и 83, 101); *Бећару*, — зовнуо га је. — *Бећире*, требаш и мени. Сијарић, 144; *Побјегао сам; са војне сам, Тахире, побјегао...* Сијарић, 258; *Тиборе, драги, будите паметни!* Поп. 167; *'Ајде, разговоре мој...* Ђоп. Пролом, 28; *Пси, Шандоре, отерај псе, забога, Шандоре!* Ђос. Бран. 191; *Сједи, Годоре!* Самок. 248 (исто тако и код Бранка Ђопића, више пута); *Хајде, хајде, Матадоре...* Мар. Киклоп, 358; *Назоре, на брод! Назор, 57 (и 161); Прозоре, прометни се у врата! Назор, 147; Искључено, гос... брате мајоре...* Ђоп. Дјечак, 220 (и Мар. Киклоп, 322, 365); ... *Ждероњо, Санчо, поноре глади...* Мар. Киклоп, 326; *Па добро, пречасни господине монсињоре!* Крлежа, 181 (и 184, 185); *Професоре, професоре, имате ли нешто песета?* Мар. Киклоп, 206; *Опјевани Дурмиторе, васеље туриста...* Назор, 231; *Да, — повиси глас Петровић, — да, господине директоре.* Ђос. Бран. 562 (тако и Поп. 170, Цес. 81, 101); *Марш, Дијана, Хекторе, чукело!* Ђос. Бран. 191; *Овде, докторе.* Ђос. Бран. 60 (тако и Мар. Киклоп, 160, 193); *Господине докторе, директоре генерални, ја знам...* Матић, 154; *Мајсторе, дош'о Мула Мујо...* Андр. Прип. II, 85 (и Назор, 283); *Ветре, звижди јаче!* Давичо, 98; *А знате ли ви, господине Петре...* Мар. Киклоп, 424; *Нека их, нек се играју, Митре!* Самок. 211; *Шта то, Дмитре?* Ђоп. Дјечак, 52; *У флаши стакленој живјети, о Јупитре свемоћни...* Мар. Киклоп, 176; *Аман, господине министре...* Андр. Прип. II, 305; *Ми, друже министре, сељаци, још немамо стипендије...* Симић, 214 (тако и Ђос. Бран. 358); *Пропали смо, дакле...* — *Пропали сасвим, мој велики Мештре.* Мар. Киклоп, 46.

Примери вокатива с наставком -у: *Прекрасни бумбару, стара делијо и јуначе, треба ми помоћ...* Ђоп. IX, 27; *Конобару, дедер се пожури! Алић, 131; Дух, хо-хо, нема духа, гробару мој жути!* Цес. 162; *Јесам, господару, велим ја њему...* Поп. 84 (тако и 85; Назор, 69, 268; Сијарић, 171; Мар. Киклоп, 288, 355); *Еј, беземљашу, Саво Лаћару...* Давичо, 24; *Сликару, гдје су ти боје?* Назор, 284; *Слушај, бакалару безглави...* Мар. Киклоп, 114; *О камилару, тјерај...* Назор, 47; *Хеј, водомару риболовче, узми у кљун каменчић...* Ђоп. IX, 100; *Шта да радимо, брате крчмару?* Ђоп. IX, 126; ... *Збогом, ноћни кошмару...* Алић, 12; *Млинару, прими ме!* Назор, 148; *Маестро, Лешинару олимпијски, доста сте дерали јетра...* Мар. Киклоп, 57; *Хеј, звонару, куд си ти то јутрос ударио?* Ђоп. Дјечак, 90; *Ви, непоправљиви сањару!* Цес. 110; *Ти, сањару, који си пуштао...* Назор, 56; *Откуда ти, чича Дињару, знаш...* Ђоп. IX, 207; *Ево, друже секретару — обраћа се...* Симић, 260; *Врачару-погађачу, начини ми амајлију...* Ђоп. IX, 227; *Господине тамничару, молим вас...* Цес. 72 (и 75, 421, 457, 474, 479); *Кључару, не тражи оне...* Давичо, 131; *Кључару, шта то значи?* Цес. 457; *Убићу вас, живодеру!* Поп. 129; *У шта си заћорио,*

фрајеру? Алић, 18 (и 81); Удри, удри, фудбалеру... Лал. Раскид, 316; Еј, Хитлеру, да знаш... Поп. 144; Друже планеру, смелије! Давичо, 114; А шта да радим, господине инжењеру? Мар. Киклоп, 161; Шоферу, дедер, молим те... Ђоп. IX, 165; Ти, гренадиру, стани мирно... Ђос. Сунце, 115; Пиониру, душо, понеси ми ово писмо... Ђоп. IX, 166; Разумем, друже куриру. Ђос. Сунце, 101 (и 214); А питам ја тебе, официру, је ли ово турско село... Ђос. Корени, 130; ... Реко слатка, чисти извору... Матић, 170; А шта је уфање? реци ти тамо, Кондору Андски. Мар. Киклоп, 13; Чекајте, Шарове и мачору... Ђоп. IX, 153 (и 151); Сретно ти, друже геометру, само ти уживај! Мар. Руке, 168; Еј, пандуру! Води ме у апсу! Ђос. Корени, 158.

Именице, у чијим се вокативним облицима употребљавају оба наставка: Вјерујте ми, пољаре. Назор, 364; Пољару, ти ме смаграш једним од њих. Назор, 364; Што, пољару? Исто; Друже комесару, шта је то анархиста? Ђоп. Пролом 507 (тако и 532 и још више пута); Ту сам, друже комесару. Ђос. Сунце, 66 (тако и 125, 189, 250, 310, 384); Шта је то, друже комесаре? Ђос. Сунце, 141; Друже комесаре, ја мислим... Исто, 190 (и 306); Није то, буразере. Андр. Госп. 134; Лепо говориш, буразере... Андр. Госп. 149; Буразере, ја за тебе... Андр. Прип. I, 252; Ја, мој буразере... Ђоп. Дјечак, 273; Е, нема тога, буразере... Ђоп. Пролом, 378 (и 286, 607, 729); Е, чекај, буразеру... Ђоп. Пролом, 134 (и 359, 664); Ђуткац, буразеру; Ђоп. IX, 194 (и 131, 170); Буразеру, чувај се. Мар. Киклоп, 316 (и 380, 502); Имаш срећу у животу. — Чини ти се, буразеру. Алић, 12 (и 90); Гангстеру један, рече... Лал. Прип. 150; Сигурно си му нешто подвалио, ти, гангстере распопски! Исто, 187; О командире, не мучи ме више... Андр. Прип. II, 57; Командире, хоћу! Назор, 245; Шта је, Милане? — Ништа, друже командире. Ђоп. Пролом, 531 (и 620); Срамота, командире... Ђоп. Пролом, 232 (и 512, 556, 634, 659); Командире, срами се! Ђоп. Дјечак, 291 (и Ђоп. IX, 267); Убиј ме, злотворе! Ђос. Корени, 195; Не смиј се, злотворе! Мар. Киклоп, 120 (и 417); Пропалице! Злотвору! Шепуриш се својом празном тиквом! Смиљ. 157; Смрдљиви створе! Смиљ. 156; Амо, слатки створу! Братић, 132; Знаш ли гдје идеш, телећи створу? Братић, 137.

Уопште узев, у формама вокатива оних речи чија се основа завршава на -р очигује се нестабилност. Упадљиво је велик број именица у вокативу које прихватају оба алтернативна наставка. Види се још да се међу примерима с флексијом -у налази само једна лична именица. Може да се закључи да мушка имена и надимци добијају у вокативу по правилу наставак -е. И још једно ограничење може да се забележи: именицама с „непостојаним“ а такође је својствен у вокативу претежно наставак -е.

Посебну, трећу, групу чине именице мушког рода чији се вокативни облици оформљују по правилу наставком -у. У њу спадају речи с оснoвом на тврде шупштаве сугласнике ж, ш, тврде африкате ч, џ и меке сонанте и африкате ј, љ, њ, ђ и ћ.

Именице на -ж. У прегледаним текстовима су се нашли облици вокатива именица *лупеж* и *морж*, у оба случаја с наставком -у: *Петнаест хлебова, лупежу! Самок. 234; Ех, ти, моржу један!* Ђоп. IX, 171.

Именице на -ш. За њих је карактеристичан такође наставак -у. Исп.: *Кад седнем, друже кочијашу срески, ја кажем... Ђос. Сунце, 391; 'Ајде, будалашу... Андр. Ђупр. 246; Еј, беземљашу, за туђим плугом... Давичо, 24; Много сте нам јада дали, кошуљашу, а и ми вама. Лал. Раскид, 137; А шта је то љубав, ти... Кљунашу чудновати? Мар. Киклоп, 13; Е, Дмитрашу. Дмитрашу... Ђоп. Дјечак, 129; Још ноћас сам, вечиташу, плакао... Давичо, 136; Збогом, водени мишу... Ђоп. IX, 69 (тако и Ђос. Корени, 152; Мар. Руке, 52); ... Удри, олошу и изроде људски! Лал. Прип. 212.*

Међутим, вокатив имена *Лајош* је оформљен наставком -е: *Шта радиш, Лајоше?* Поп. 162, док је име *Милош* заступљено у вокативу с оба наставка: *Милошу*, тражили су те... Ђоп. Пролом, 68 (и 69, 73 и још више пута); *Драги мој Милоше...* Ђос. Сунце, 33 (и 34, 38, 238, 239). Слична је ситуација и са именом *Урош*: *Урошу, ево то нам је тај.* Ђоп. Пролом, 70 (и 97, 240 и још неколико пута); *Како сте, чика Уроше?* И. Секулић, *Из прошлости*, 1919, стр. 92.

Именице на -ч. Сви забележени облици вокатива имају наставка -у. Исп.: *Ковачу, умријећеш заборављен...* Ђоп. Дјечак, 131 (исто тако и код *Назора*, 127, 172); *И ти потеци, рвачу сетни...* Давичо, 71; *Октоподу, полипе, хоботнице, усисачу прашине...* Мар. Киклоп, 113; *Весели нас, летачу...* Братић, 126; *Бишчу граде, као да бијаше суђено...* Назор, 119.

Именице на -ј, -љ, -ћ. Сви њихови облици вокатива, регистровани у текстовима, обележени су наставком -у. Исп.: *Дођи, глупи трамвају!* Мар. Киклоп, 202; *Лицемјерче и фаризеју, одмјетнице од Христа...* Назор, 197; *Славују, како ти је?* Ђос. Сунце, 72; *А то сте ви, господине краљу...* Цес. 275; *Сиђи, пријатељу!* Лал. Прип. 171; *Немој да се љутиш, пријатељу...* Андр. Прип. I, 121; *О, ви, ... самозвани нарицатељу...* Мар. Киклоп, 255; *Јуре, градитељу мојих кула и грчких храмова, крчитељу мојих путељака...* Назор, 72; *Боже створитељу...* Кулен. 47; *Учитељу, умирите се, молим вас! Смиљ. 182; ... Нисам ни ја траву пасео, мој паметњаковићу!* Мар. Руке, 239; *Младићу, излазиш ли?* Братић, 10; као и низ презимена на -ић.

У прегледаним текстовима није се нашло потврда за вокатив јд. именица с основом на -ц, -њ и -ћ. Може се, међутим, тврдити да оне по свој прилици обликују вокатив наставком -у.

Дати преглед књижевнојезичке грађе не претендује, наравно, на далекосежне закључке. Али, ако се изнесени подаци упореде с оним што је о вокативу написано у угледним граматикама српскохрватског језика, од Маретићеве до загребачке „приручне“, постаје очигледно да је књижевнојезичка пракса шира, богатија, „многоликија“ од устаљених правила, констатација и препорука лингводескрипције традиције. То се тиче, између осталог, именица с основом на -з, -с, -д, -т, мушких имена на -р и -ш, и појединих речи друкчије структуре. Изнесена ограничена грађа, делимично коригујући сазнања и представе о обликовању вокатива, демонстрира истовремено нужност и актуелност даљег испитивања савремене језичке реалности и њене динамике.

II

Немалобројни случајеви „дозивне“ употребе формално једнаких номинативу именичких облика могу се по разнородним маркантним признацима разврстати, распоредити у неколико група.

Једну скупину потврда за вокатив „номинативног“ типа чине облици имена и презимена очевидно страног порекла као и имена с кајкавским фонетским особинама. Исп.: Шта је, Ејуб? . . . Знам, знам, Ејуб. . . Андр. Ђупр. 220; Па знаш, гдје су кључеви, Лојз! Мар. Руке, 76; Говориш глупости, Мак. . . Мар. Киклоп, 144; Признајте, Мачек, не играјте се са мном! Цес. 118 (али и: Одговорите ми, Мачку, — смјешка се Рашула. Цес. 120 и још неколико сличних примера); А како сте, Тончек? Цес. 205; Либер фон Леденик, неизмјерно ми је жао. . . Андр. Прип. II, 111; Мишел, Мишел! — викала је. . . Андр. Прип. II, 381; Чекајте! Шоп, примите! Ђос. Бран. 436; Чујте, Курт, сутра ћемо рачун уредити. Мар. Киклоп, 291 (тако и 290, 398, али и: О, господине Курте. . . 289); Спавај, мали Мац! Ј. Поповић, Избор. Нови Сад, 1953, стр. 108 (исти облик је заступљен и на стр. 111, 117, али у једном случају има и Маце, 116).

Без српскохрватских вокативних наставака употребљавају се стране речи за ословљавање камарад и мистер: Зато довиђења, камарад, жури ми се. Мар. Руке, 212; Мистер, вратити се! Назор, 47.

Запажају се „номинативни“ облици вокатива презимена на -ац и -ов: Слушајте, Марковац. Ви сте стар и искусан новинар. Ђос. Бран. 548; Еј, Узелац, Ђоп. Пролом, 46; Слушајте, Дилберов.

Узмите кола. . . Ђос. Бран. 437. Ту, међутим, нема јединства. Исп.: *Мутавац!* — дигнуо се Рашула. . . Мутавац, . . окрене се. Цес. 173, али и *Мутавче!* — говори лежерно. . . Цес. 71 (исти облик је употребљен и на стр. 112, 158 и још неколико пута); *Здраво, Чакаранче!* Ђос. Корени, 147.

Номинативни облик се користи, а то, чини се, није забележено у граматицама, при обраћању, апеловању на неку војну јединицу, чијим називом служи именица мушког рода. Исп.: *Одред, мирно!* Ђос. Сунце, 140; *Вод, у стрелце!* Ђос. Корени, 131; *Напријед, Гавране!* *Напријед, Ударни батаљон!* Ђоп. Дјечак, 311.

У употреби једнаких номинативу облика за дозивање у појединим случајевима долази, изгледа, до изражаја утицај говорних особина оне дијалекатске области чији амбијент дочарава књижевник. На такав начин се могу, вероватно, објаснити дозивни облици *бег* и *отац* у делима Бранка Ђопића и Скендера Куленовића. Исп.: *Бег, закаснићемо. . . Кулен. 22;* *Склањај се, драги Хрустембег. . . Кулен. 48* (и још десетак сличних примера, с једним изузетком: *Мој Тахирбеже!* 111); *Ама, шта си ти то, синко, наумио. . . У 'ајдуке, шта ли? — Момак тужно и клонуло погну главу. — Драги отац, данас друге нема: баш у 'ајдуке. Ил' то ил' под усташку сикиру. А ја. . . А ја се, драги отац, не дам клати. Ђоп. Пролом, 221* (иначе Ђопић употребљава и облик *оче*, нпр.: *Далеки мој оче, можеш ипак бити срећан. Ђоп. IX, 75*); *Не могу више с њим, отац. Кулен. 77; Ево, отац драги, све је сад у твојој руци. Кулен. 81.*

„Номинативни“ вокативи се појављују у приповеткама Ива Андрића и М. Крлеже и као индивидуално обележје говора појединих ликова. Исп.: *Знате, тако ме зову, господин официр. Андр. Прип. II, 482; К'о бога вас молим, господин официр. . . Исто, 490; Ја не разумијем, господин надстражар, како сте ви могли допустити. . . — Ја не знам, господине равнатељу — одговорио је Крањчец потресен и очајан. — А знате ли ви, господине надстражар, да он сам за себе изјављује . . . да је нихилист. . . Крлежа, 270; А, то сте ви, драги господин Кавран! Крлежа, 184; Прехладит ћете се овако, господин Кавран! Исто, 404.*

Најзад, у доста многобројним примерима „номинативни“ вокатив наступа као носилац посебне изражајне функције: изражава информацију о односу говорног лица према саговорнику. Употреба номинативног облика место правог вокатива бива скопчана с испољавањем снисходљивости према партнеру, истицањем дистанце, супериорности па чак и омаловажавања и презира.

Исп.: *Извлачио је ноге из хлача с осмијехом генерала који иде у лаку побједу. . . — Дођи, врабац. . . — рече јој бацивши се у кревет нехајно. Мар. Киклоп, 120; Ех, ти, мали. . . Чуј, клинац, тек си матурирао и већ паметујеш. Алић, 50—51.*

Лепа илустрација се садржи у Андрићевој *Госпођици*, где се између осталог описује наступ неког песника у друштву пијаних скоројевића, за које је тај песник биће нижег реда. У том контексту је сасвим на свом месту облик вокатива, формално идентичан номинативу, Наиме:

- Та пустите већ једаред човека да рецитује. . .
- Па де, де, хајде, да и то видимо.
- Ама седи, бре, шта ће нам то! . .
- Та пустите човека!
- Напред, песник, напред! . .
- Ама, ко доведе ову песничку веру вечерас, да нам квари расположење? Андр. Госп. 193 и 194.

Није случајно, судећи по свему, што се „номинативни“ вокатив доста често појављује код именица с пејоративним значењем. Исп.: А откуд и шта ће теби то, *факин?* Цес. 14; И ти, *балавац*, стој! Ђос. Бран. 145 (поред примера: Пази. . . *балавче!* 79); Јеси ли ти, *папас*, одавде? Андр. Прип. I, 14 (и: А бога ти, *папасе*, јеси ли ти *находно*. . . Исто, 15); Хеј, *чистунац!* — *викао* је за мнош. . . Угр. 400; *Дрипац!* Опет си с нама! — *зачуо* је његов шиштави глас. Алић, 136.

У доста обичној употреби вокатива *келнер!*, *конобар!*, *носач!* назире се израз ооцијалне неједнакости, својеврсног нехаја према људима „нижих“ занимања.

Срећу се у књижевним текстовима и „номинативни“ вокатив презимена на *-ић*. Нпр.: Управо у томе тренутку стигао је логорник Шкуро и повикао: *Матачић*, ни корака натраг! Ђоп. Пролом, 342. Контекст, у којем се појављују такви облици, најчешће открива слободан, фамилијаран или супериоран став онога који говори према адресату, тј. ти облици су посебно стилски обележени. У роману Аугуста Цесарца презиме *Петковић* има само праве вокативне облике, док презиме *Јуришић* фигурира при ословљавању час с наставком *-у*, час без њега, а то одражава место и улогу сваког од двојице персонажа у систему ликова.

На крају ћемо се осврнути на вокативне облике именице *момак*. Ј. Вуковић је, како је то наведено на почетку овог рада, писао да ова реч има вокатив *момче* и *момак* и да употреба облика *момак* „значи у основи п р и с н и ј и контакт између говорног лица и слушаоца његова“. У књижевним делима има потврда за оба облика. Исп.: *Седи, момче!* — понуди му он на његово запрепашћење столицу. — Узми флашу, стара је *комовица*. Ђос. Сунце, 173; Хвала вам, господине докторе — *наклони* се *Мелкиор* у повлачењу. — Добро, добро, *момче*, *довићења*. . . Мар. Киклоп, 335; Ми нисмо *мекушци*, *момак!* — упозоравао ме је. Угр. 29.

Специфичност употребе дозивног облика момак разоткрива један пасус из приповетке А. Исаковића. Наиме:

[Друг из Београда] Још је рекао: Знаш, момак, она парола у шећерани је сурова.

Момак, шта му то значи. У реду, млад сам, пустио сам бркове. Сви су их пустили.

Не волим ни оно „друг“. Друже, то је озбиљно (А. Исаковић, Празни брегови. Просвета, Београд, 1978, стр. 166).

Размишљајући о реакцији јунака приповетке на дозивни облик момак, може се закључити да он замера и самој лексеми (у којој осећа понижавајућу алузију на његову младост), и њеном граматичком облику, на шта указује асоцијација са сличним обликом друг, према којем осећа одбојност. Све то значи да су, стилстички гледано, облици момче и друже стилски неутрални, док су момак и друг у функцији вокатива стилски обојени. Не ради се о „приснијем контакту“, како је тврдио Ј. Вуковић, већ о нијанси супериорности, лежерности, ноншалантности, карактеристичној за став личности која говори.

Постоји мишљење да се дозивни облик друг појавио под утицајем руског језика. Тешко да се то може аргументовано доказати. Сви су изгледи да је употреба номинативног облика друг место (и поред) вокатива друже настала у токовима морфолошког развоја самог српскохрватског језика. (Има, међутим, један случај, где се заиста може видети резултат руског утицаја, а то су дозивни облици таквих именица као што су одред, батаљон и сл., јер је у војној терминологији и фразеологији утицај руског језика на српскохрватски био изванредно јак.)

Примена формално различитих од вокатива дозивних облика условљава се, како то показује испитани материјал, низом разнородних фактора. Подаци, сакупљени у књижевнојезичким изворима и презентирани у овом раду, показују да су наша знања још увек ограничена и да су за стицање уверљивијих и прецизнијих представа о дистрибуцији вокативних облика потребна опсежнија и дубља истраживања с применом савршеније методике.

S u m m a r y

Vladimir P. Gudkov

THE FORMATION OF THE VOCATIVE SINGULAR OF THE FIRST NOUN DECLENSION IN 20th CENTURY LITERATURE

The author illustrates the distribution of the vocative singular endings *-e* and *-u* with numerous examples from several literary works. He also exemplifies the identical forms of the nominative and the vocative. Besides, he has observed some deviations from the normative grammar.

Владимир П. Гудков
(Филолошки факултет, Москва)

О НЕЖНОСТИ СТУДИОЗНИЈЕГ ПРИСТУПА ПРОУЧАВАЊУ ПАСИВНИХ КОНСТРУКЦИЈА С ТРПНИМ ПАРТИЦИПИМА

Савремена нормативна граматика прихвата пасивне конструкције с трпним глаголским придевом и именицом (одн. заменицом) која означава живо биће у генитиву с предлогом од. Примерима из старије и новије литературе аутор показује да нису тако ретке ни конструкције с им. (одн. зам.) у инструменталу.

Термин граматика има два основна значења која међусобно кореспондирају, корелирају. Прво: формално устројство језика; друго: наука о костуру језика и његовом функционисању. Прво је примарно, друго секундарно. Граматика као наука ращчлањује и систематски описује, инвентарише формалну структуру језика, износи и објашњава везе и односе између језичких елемената свих врста у њиховој статистици и развојној динамици.

Као свака наука, граматика настоји да обезбеди и постигне објективно поимање и приказивање језичке стварности. Не успева, међутим, у томе доследно и свеобухватно, што се објашњава сложеносту језичке структуре, мобилносту књижевнојезичког узуса, стањем опште теорије граматичке дескрипције, а, између осталог, и природном склоносту људи (од чега нису имуни ни научници) да апсолутизирају, догматски „аксиоматизују“ стечена сазнања и представе.

Научне дескрипције српскохрватског књижевног језика углавном тачно приказују и објашњавају његов граматички састав. Али се и у њима с времена на време откривају погдегде пропусти и непрецизности. Решетање књижевних текстова, претраживање и пребирање масе података износи на видело, чак и на доста проучаваним сегментима граматичког система, раније незапаже-

не, потцењиване или недовољно осмишљене чињенице које се косе са „освештаним“ граматичким правилима те изискују њихово преиспитивање, односно корекцију.

Један од таквих случајева је обликовање пасивних конструкција, у чијем склопу учествују именице или заменице.

Признаје се за готово апсолутно правило да у пасивним конструкцијама (реченицама) са трпним глаголским придевом и именицом (односно заменицом) која означава живо биће (или скуп бића), а којом се изражава вршилац радње, та именица (или заменица) долази у облику генитива уз предлог од.

Т. Маретић, који је испитивао и беспристрасно описао језик књижевних текстова XIX века, регистровао је, уосталом, у њима и поједине примере с инструменталом. Констатовао је, наиме, ово: „У добром народном језику не употребљава се инструментал уз пасивне глаголске облике; у књижевника се та пораба каткад налази: који су освећени Богом оцем и одржани Исусом Христом. . . , границе богом постављене. . . , биће потпомогнут самијем богом. . . , ударио на плећа ланчиће од бисерја Белизаром донесене из Равене. . . , Теофилактом истакнуту мирноћу словенску треба стегнути мало. . . ”¹

У другој половини XX века граматичари оцењују ситуацију одрешитије, категоричније. „У савременом српскохрватском субјекатски се инструментал којим су обележена бића више не јавља”, — закључује М. Ивић.² Исто тако и за М. Стевановића је очито „непознавање субјекта у облику инструментала код новијих писаца и у савременом језику уопште.”³ „Наш језик не познаје пасивне инструменталне конструкције, уколико је агенс живо биће. . . ” — пише Бранислав Ром.⁴

Књижевни и научни текстови, написани и штампани у току XX столећа, садрже, међутим, примере пасивних конструкција, чија структура пружа повод да се посумња у тоталну исправност наведених аксиоматичних тврдњи.

Такви примери се уочавају у једном класичном књижевном делу, чији језик, иако је осетно дијалекатски обојен, не одудара битно од допустивог варирања књижевнојезичке норме. Наиме, у роману Боре Станковића *Нечиста крв*, објављеном први пут 1911, инструментал именица које значе жива бића употребљава се у

¹ Т. Маретић, Граматика хрватскога или српскога књижевног језика. Загреб, 1963, стр. 595.

² М. Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*. Посебна издања САНУ, књ. ССХХVII. Београд, 1954, стр. 59.

³ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, књ. II, Београд, 1969, стр. 426.

⁴ Бранислава Ром, *Српскохрватски еквиваленти за нека значења руских падежа*. — Прилози проучавању језика. Књ. 10. Нови Сад, 1974, стр. 72.

неколико случајева уз трпне придеве глагола *водити*, *вући*, *опкољавати*, *опколоти*, *окружити*, *пратити*, *придржавати*. Исп.:

На капији, поштапајући се и вођен дечком, појави се стари „деда“, свештеник Риста (Борисав Станковић, Нечиста крв. Просвета, Београд, 1946, стр. 78). — Ама ти ли си, Магдо? — И вођен Магдом пође (стр. 78). Софка крочи и, вођена њиме, пође (стр. 181).

... Морали [су], вучени женама, одлазити кроз капицике... (стр. 198)

Далеко испред ње играли су и вили се чочеци, праћени, опкољавани гомилом деце (стр. 172). ... И сам он тамо, у великој соби, осветљен свећама, са прекрштеним рукама, везаним вилицама, опкољен женама... (стр. 216)

И он, окружен њима, поче да се пење... (стр. 78)

... Он, одлазећи и праћен Софком са свећом до капије, увек у потаји, кришом, да га не би ко чуо, питао би је... (стр. 137)

И њима двома придржаван, поче се пети (стр. 79). Али: Не толико што је подржаван од Тодоре и Софке, него више услед ракије, ... кретао се брже и лакше (стр. 80).

Поједини слични примери с глаголима *гонити*, *дочекати*, *зачудити*, *инспирисати*, *испити*, *носити*, *окружити*, *опколоти*, *опсести*, *потакнути*, *пратити*, *предводити*, *притиснути*, *штипати* откривају се у књигама Иве Андрића, Мирослава Крлеже, Бранка Ћопића, Боре Ђосића, Милоша Црњанског, Златка Винце, Павла Ивића, Миодрага Поповића. Исп.:

Дешавало се да су иза тих разних циганских група, заражених, гоњених глађу и огорченим светом, остајала напуштена деца без родитеља (Иво Андрић, Одабране приповетке, Књ. I. СКЗ, Београд, 1945, стр. 327).

Кад би време, уђоше у двор, дочекани слугама, да прво одстоје свечану мису... (М. Црњански, Сеобе. Књ. I. Нолит, Београд, 1978, стр. 40). Али: И онда дочекан од својих, праћен њима... (Б. Станковић, наведено дело, стр. 130); И тако је ... дочекан у својој рођеној авлији од оружаних људи (И. Андрић, наведено издање, стр. 136).

... Мали Триша стајао је по страни, зачуђен овим необичним и касним гостима... (Бранко Ћопић, Дјечак прати змаја. Просвета, Београд, 1956, стр. 235—236)

... Напао [га је] као човека чије је књижевно дело инспирисано римским плаћеником Јернејем Копитарем (Миодраг Поповић, Вук Стеф. Карацић, Нолит, Београд, 1964, стр. 474).

... И сада, када је умро отрован и испијен овом овдје женом, сада ће наши људи почети као дрвени млинови да мељу некакве фразе... (М. Крлежа, Новеле. Сабрана дјела М. Крлеже, св. 8. „Зора“, Загреб, 1955, стр. 532)

А друге суботе после оне злосрећне даће, млади Ристић је пијан и напола ношен друштвом отишао Аники... (И. Андрић, наведено издање, стр. 235).

Изубијан и крвав, окружен четницима, прошао је тако мали Триша последњи пут кроз своје село (Б. Ћопић, наведено издање, стр. 222). ... Окружен куририма и заштитницом, Врањеш је руководио читавом „операцијом“... (Исто, стр. 245)

Губећи при коцки, опкољени дамама, ... они заборавише за тренутак сав свој пут и све своје тегобе (М. Црњански, наведено издање, стр. 127). ... Журно корача крај коња, опкољен официрима... (Исто, стр. 171)

... У њему је све више расла језа и немир као да је са свих страна опседнут невидљивим непријатељем (Б. Ћопић, наведено издање, стр. 255).

Потакнут Копитаром, Добровским и другима, Врховац је све већу бригу посвећивао проучавању језика... (Златко Винце, Пуповима хрватскога књижевног језика. Загреб, 1978, стр. 169)

Недељом и празником Аника је ишла у цркву, праћена неком бледом и слабачком комшиницом (И. Андрић, наведено издање, стр. 219). (Али и: ... Владика је дошао главом, праћен од једног младог попа из Сарајева и зеничког проте. Исто, стр. 109). Када је бан излазио из цркве, праћен својим сержанима, ... скочио је неки млади разбарушени дечко... (М. Крлежа, наведено издање, стр. 262) Један за другим, праћени раскошним свитама, у друштву својих супруга, стигли су у град... (М. Поповић, наведено дело, стр. 85). Међу њима су прошла краљева кола, ... праћена масом гарде... (М. Црњански, наведено дело, стр. 154).

А неколико страница даље, поред вести да се у београдском пашалуку побунила раја и да, предвођена злим људима, чини непромишљена дела, био је овакав запис... (И. Андрић, наведено издање, стр. 215). Познато је и то да су Словени, углавном предвођени Аварима, ... савладали византијску одбрану дуж Дунава и Саве... (Павле Ивић, Српски народ и његов језик. СКЗ, Београд, 1971, стр. 8). Наоружана гомила, са скоро невидљивим Тришом у средини, предвођена Врањешом, који је јахао на коњу, лагано је пролазила кроз сеоце... (Б. Ћопић, наведено издање, стр. 222). Предвођени Владимиром Познаговим, одличним другом, генијалним стихотворцем, ... ишли су самостални таленти... (Бора Ћосић, Приче о занатима. Нолит, Београд, 1966, стр. 160).

... Географске околности [су] омогућиле да се у њима [областима] сачува више докумената на народном језику него у Србији притиснутој Турцима (П. Ивић, наведено дело, стр. 155). Али и: ... На западу се од краја XV века бурно развила световна књижевност ренесансне инспирације, управо у време кад је последња

средњовековна српска држава догоревала притиснута од Турака... (Исто, стр. 120).

... Вода је пуна коња, који ... фркћу и бучно лупају по води штипани ситним рибицама (Б. Ћ о п и ћ, наведено издање, стр. 257).

Поставља се, наравно, питање: шта омогућава и условљава употребу инструментала у цитираним пасивним конструкцијама, шта погодује коришћењу тог падежа у наведеној грађи. Могло би се очекивати да се испољи и да постане уочљиво нешто заједничко и доминантно у семантици глагола уз чије трпне придеве долазе облици инструментала. Експонирани примери нису, на жалост, у овом смислу изразито индикативни. Остаје, према томе, очекивање и нада да ће саопштени подаци побудити компетентне стручњаке да се усредсређено позабаве доиста не безначајним питањем граматике које поставља сама књижевнојезичка стварност.

Summary

Vladimir P. Gudkov

ON THE NECESSITY OF MORE THOROUGH APPROACH TO THE ANALYSIS OF THE PASSIVE CONSTRUCTIONS CONTAINING PAST PARTICIPLES

Modern normative grammar allows the passive constructions containing a past participle and a noun (or a pronoun), denoting a living being, in the genitive case, fronted with the preposition *od*. The author has shown that the constructions with a noun (or a pronoun) in the instrumental case are not rare either.

Љубомир Поповић
(Филолошки факултет, Београд)

ЈЕДАН НАРОЧИТИ ТИП НАПОРЕДНИХ КОНСТРУКЦИЈА С ПРИДЕВСКИМ ОДНОСНИМ РЕЧЕНИЦАМА*

Предмет овога рада су координативне конструкције формиране од хетерогених чланова, и то од фраза и односних реченица са придевском вредношћу, нпр. „једна област опасна и која није за њега”. У раду су описани и анализирани типови и функције оваквих конструкција, као и могућности њихове „хомогенизације”.

1. Напоредне конструкције хетерогеног састава

У примеру:

- (1.1) *И тај роман, који је замишљен као један роман карактера, и који би тиме могао имати вишу вредност од голе забаве, Сремац је завршио лакрдијом (Ј. Скерлић, Писци и књиге).*

употребљене су две односне (релативне) реченице координиране помоћу саставне конструкције са везником и. Координацијом се показује њихова функционална и дистрибутивна паралелност: обе релативне реченице имају функцију апозитива, тј. додатне одредбе придевског типа, уз исту именичку синтагму (*тај роман*). При том су и карактеристике које се додају именичком појму (означеном синтагмом *тај роман*) формулисане на паралелан начин: као реченичне ситуације исказане релативним реченицама придевског типа¹ и приписане именичком појму преко заменице-релативизатора

* Израду овога рада помогла је Републичка заједница науке Србије.

¹ О оваквим реченицама в.: Ж. Стојичић, Љ. Поповић, С. Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*, Београд — Нови Сад, Завод за уџбенике и наставна средства — Завод за издавање уџбеника, 1989, стр. 296—300.

који. Пошто су, дакле, употребљене реченице истог синтаксичког ранга и типа (релативне зависне реченице), оваква напоредна (координативна) конструкција се може окарактерисати као конструкција хомогеног састава.

Координативне конструкције хомогеног састава представљају типични, „нормални“ облик координативних конструкција. Међутим, понекад се јављају и координативне конструкције хетерогеног састава. Као илустрација такве конструкције с придевском односном реченицом може да послужи следећа престилизација примера (1.1):

- (1.1a) *И тај роман, замишљен као један роман карактера, и који би тиме могао имати вишу вредност од голе забаве, Сремац је завршио лакрдијом.*

При оваквој формулацији, карактеристика именичког појма која је у (1.1) исказана првом односном реченицом овде је изречена попридевљеном партиципском фразом односно синтагмом *замишљен као један роман карактера*. Функција овакве синтаксичке јединице остаје иста (апозитив), али се карактеристика приписује именичком појму директно, без посредства информативно редувантних делова (*који је*). Но, иако је оваква формулација сажетиа и економичнија, она нарушава паралелизам (хомогеност) састава координативне конструкције који је постојао у првобитној формулацији: сада се координирају јединице различитог синтаксичког ранга и типа — придевска (одн. партиципска) фраза и односна реченица. Тиме је створена конструкција која спада у онај тип традиционалних стилских фигура који се зове конструкција *апо коину*.² Зато се оваква напоредна конструкција може назвати и апокоинична напоредна конструкција, и то с придевском релативном реченицом.

Оригиналне примере оваквих апокоиничних конструкција представљају следеће реченице:

- (1.2) *Треба ли жалити што није остао при лирици, у којој је сигуран, него прешао у једну област опасну и која није за њега? (П. Поповић, Предговор за Песме Бранка Радичевића).*
- (1.3) *У тој туђини, лукавој и која нам је често личила на замку, кретали смо се у гомилама, ради одбране (М. Лалић, Зло прољеће).*

² По дефиницији Ж. Марузоа то је конструкција „у којој два хетерогена додатка зависе о једном заједничком члану који им претходи (г. *κοινων*), нпр. франц. *il croit à son étoile et que tout lui réussira*“ (в. R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I, Zagreb, Matica hrvatska, 1969, s.v. apo koinu).

У првој реченици координирани су атрибути, а у другој апозитиви хетерогеног ранга: придеви и односне реченице.

Циљ овога рада је да се опишу и анализирају овакве и њима сродне конструкције. Уз то би било пожељно да се овакви случајеви оцене и са гледишта синтаксичке и стилске норме, односно да се дају одређене нормативне препоруке. Ту је, међутим, проблем што се нормативни аспект ових конструкција не сме решавати изоловано, тј. без уочавања, анализирања и оцењивања апокоиичних конструкција које садрже друге типове зависних реченица. Наиме, скоро све главне врсте зависних реченица јављају се и у напоредним конструкцијама хетерогеног састава, већина околинално, али неке од њих (изричне у ужем смислу и зависноупитне) и не тако ретко. Ево неколико примера:

- (1.4) Именичка односна реченица: *И псује Травник и ко га је закопао на том месту (И. Андрић, Изабране приповетке).*
- (1.5) Изрична реченица у ужем смислу: *... сагне главу и оћути чист зрак и да није више у дому Рајхерцерову (А. Ковачић, У регистратури).*
- (1.6) Зависноупитна реченица: *Њему се чини да му још одраније зна и право име и како се оно изговара (И. Андрић, Немирна година).*
- (1.7) Узрочна реченица: *... има много девојака којима ће та титула измаћи из објективних разлога или зато што је жири пристрасан (Политика).*
- (1.8) Намерна реченица: *Трговци су се удруживали у нашим средњовековним земљама ради заједничког пословања, ради постизања што веће и што сигурније материјалне користи, као и да би смањили ризик на путовањима (Политика).*
- (1.9) Временска реченица: *... а дужан је вратити ствар у уговорено време или кад је поверилац затражи (Енциклопедија Југославије).*
- (1.10) Поредбена реченица: *... а клупко рибе отежало као олово, и као да ће је [мрежу] сваког трена подерати и расути се (С. Новак, Новеле).*

Посебан проблем је што се у традиционалној граматичкој, која је основа нормативне граматике, раздвајају синтакса прости и синтакса сложене реченице, те би анализа чланова апокоиичне конструкције спадала у два различита дела синтаксе. Осим тога, у традиционалној граматичкој се под напоредним (координативним) реченицама подразумевају само независне реченице (и то пре свега обавештајне), док се координирање зависних реченица

обично и не спомиње³. Чак би се могло рећи да би за традиционалну граматику термин као што је „саставна релативна реченица“ био *contradictio in adjecto*.

У сваком случају, системски разлог за појаву апокоиничних конструкција са придевским односним реченицама јесте то што се као синтаксичке јединице са придевском (адјективалном) вредношћу, тј. јединице којима се именичким појмовима приписују разне карактеристике, јављају и фразе, дакле речи и синтагме, и зависне реченице. Овакве фразе су: придевске речи и синтагме, именичке речи и синтагме у таквом зависном падежу или предлошко-падежној конструкцији који им дају неко придевско значење, и глаголи, или глаголске синтагме у облику партиципа. Што се тиче зависних реченица, придевску вредност има већина типова односних реченица⁴. Пошто је координација заснована на паралелности функције и дистрибуције, појава апокоиничних конструкција са фразама и релативним реченицама придевске вредности јесте нешто што се може очекивати. Међутим, чињеница да су такве конструкције ипак врло ретке, указује на то да се ради о маргиналној координативној конструкцији, тј. не о правилу, него о изузетку. А у задатак нормативне синтаксе и практичне стилистике спадало би да одговоре на питање: да ли овакве изузетке треба сматрати као нарушавање норме и зато их проскрибовати као језичке (или бар стилске) грешке; или их треба сматрати само као одступање од строге, узорне, егземпларне норме, тј. као нормативно маргиналне конструкције које не треба препоручивати, али које се — у типовима текстова који не претендују да буду језички и стилски образац — могу толерисати тамо где није лако наћи неко друго решење; или се пак могу сматрати и потенцијалним стилским средством које може — у одговарајућој функционалној ситуацији — допринети повећавању изражајних могућности језика и експресивности стила.

2. Односне реченице у функцији атрибута

За разумевање апокоиничних координативних конструкција са придевским односним реченицама најбоље је поћи од најчешћег и функционално најкомплекснијег случаја, а то је координирање атрибутски употребљених односних реченица са придевима и при-

³ О томе в.: Љ. Поповић, *Из проблематике конституисања и структурирања сложених реченица: независне и зависне реченице*, Књижевност и језик, XXIX/1, 1982, стр. 1—15.

⁴ О јединицама са придевском конституентском вредношћу в.: Ж. Станојичић, Љ. Поповић, с. Мицић, *op. cit.*, 325—327.

девским синтагмама који такође имају атрибутску функцију. По-ред (1.2) овакву употребу илуструју и следећи примери:

- (2.1) Пуно је места хумористичких, и која су лако и живо испричана (П. Поповић, нав. дело).
- (2.2) ... ови нови су имали теорије сулуде, али које су на-чилини превасходно прецизним њиховим практичним остварењем (Б. Поповић, Бомарше).
- (2.3) Земља му је родила таленат богат, али који се даље тешко могао да префињује у школи (П. Слијепчевић, Огледи).
- (2.4) Издвајао се међу другима као појава нестварна и која не може дуго да траје (М. Лалић, Раскид).
- (2.5) Или је војни логор у вароши, знојан и вашљив, убацио у ваздушна струјања над долином звуке и мирисе са-свим нове и који буне (М. Лалић, Зло пролеће).
- (2.6) И то није случајна појава, јер Гореган Магић није оби-чан сеоски стихоклепац, но велики свјетски путник, обо-жавалац машине, технике, Њемачке, Швабе, уопште човјек склон прекршајима, и који зато заслужује да се о њему води рачуна (М. Лалић, Ратна орећа).
- (2.7) У углу, десно од врата, један отоман са излизаном чојом боје труле вишње, један леп старински отоман сличан пијанину, и у коме су с вчери (. . .) певали фе-дери (Д. Киш, Башта, пепео).

Ови случајеви — а слично важи и за оне о којима ће кас-није бити речи — могу се посматрати са три аспекта: (1) као проблем постизања хомогене одн. стилски складне реализације координираних атрибута; (2) као проблем постизања синтаксичко-семантичке кохезије међу координираним атрибутима; и (3) као могућност појачавања њихове стилске изразитости.

Системски начин на који се може остварити хомогени састав координативне конструкције јесте исказивање свих чланова кон-струкције релативном реченицом; пример:

- (2.3а) Земља му је родила таленат који је био богат, али који се даље тешко могао да префињује у школи.

Међутим, овакве престилизације увек уносе редувантне делове (овде: који је био), а уз то често нису ни стилски прихватљиве; уп.:

- (2.1а) Пуно је места која су хумористичка, и која су лако и живо испричана.

Један додатни аспект „нормализације“ конструкције употребом односне реченице јесте могућност — која не постоји увек — да се конструкција сажме и њени чланови јаче интегришу тиме што ће се односна заменица (и помоћни глагол) исказати само на почетку конструкције; уп.:

(2.3б) Земља му је родила таленат који је био богат, али се даље тешко могао да префињује у школи.

Тиме би се, међутим, изменио стилски ефекат оригиналне формулације (в. даље).

Што се тиче хомогенизације састава координативне конструкције употребом неке фразе уместо релативне реченице, то је најлакше постићи тамо где се може употребити одговарајућа попридевљена партиципска фраза, нпр.:

(2.1б) Пуно је места хумористичких, и лако и живо испричаних.

Проблем је, међутим, што српскохрватски језик нема довољно развијен систем партиципа, а сем тога, има реченица у којима таква замена партиципом и иначе није могућа, нпр. кад релативна заменица није субјекат (уп. 2.7). Један други начин би био парафразирање — више или мање смисаоно блиско оригиналу и више или мање стилски прихватљиво —, као у примерима:

(1.2а) .. него прешао у једну област опасну и непогодну за њега (или: и за њега непогодну).

(2.4а) Издвајао се међу другима као појава нестварна и неминовно краткотрајна.

И најзад, у неким случајевима постоји теоријска, али стилски слабо прихватљива могућност да се „успостави мост“ између фразног и реченичног нивоа употребом корелативна „такав“; нпр.:

(1.2б) ... него прешао у једну област опасну и такву која није за њега.

Једном речју, мада постоји више начина да се „нормализује“ састав апокоиничне координативне конструкције, само један од њих је систематски (консеквентна употреба релативне реченице), а њихова стилска вредност — посебно у односу на оригиналну формулацију — није увек задовољавајућа.

Апокоиничне координативне конструкције могу се посматрати и као проблем реализовања синтаксичко-семантичке кохезије у

тексту, или конкретније — као питање колико се синтаксички повезани делови текста реализују као интегралне текстуалне целине, а колико представљају постепено спајање делова конструкције исказаних у оном облику у којем би се јавили и да су употребљени сами. Овај проблем — који се тиче и других синтаксичких конструкција — може илустровати следећи пример дисконтинуираног координирања различитих типова фразе:

- (2.8) Једна од познатих *париских* глумица и читаве *Француске*, *Изабел Каседус*, (...) овако види садашње прилике (*Политика*).

Овде су напоредни атрибути *париска* и *читаве Француске* координирани употребом *везника* и испред другог атрибута, али су иначе реализовани на начин на који би били реализовани и да оног другог атрибута нема. То је најочљивије у њиховом дистантном (дистактном) међусобном распореду, условљеном различитим начином рапоредивања придевских и падежних атрибута. Али се то види и у избору типа јединица којима се износе дате карактеристике: *придев* и *именичка синтагма* у *генитиву*, а не два *придева* или две *именичке фразе*; уп.:

- (2.8a) Једна од познатих *париских* и *уопште француских* глумица. . .
 (2.8б) Једна од познатих глумица *Париза* и читаве *Француске*. . .

Овај пример показује више ствари. Текст се не формира увек кохезивно, него се може формирати и „на парче”, при чему се делови текста не формулишу тако да се постигне кохезија (у овом случају паралелност), него у оном облику који представља нормални, обични, типични, прототипски, оптимални начин исказивања датог садржаја и постизања одређеног стилског ефекта. Код координативних конструкција ово се може испољити у дисконтинуираности и промени типа координиране јединице, тј. у некој врсти *к о о р д и н а т и в н о г а н а к о л у т а*. Ову појаву подстиче постојање неке семантичке или стилске специфичности члана који се координира с претходним: у наведеном примеру постоји емфаза на другом члану која се постиже употребом атрибута *читавој* (и одговарајућим емфатичким изговором). А баш та разлика представља тешкоћу за *престилизацију* тога члана (*израз: и уопште француских* не носи исти степен емфазе), док *престилизација* претходног члана може водити не само *редунданцији* (као што је показано у вези с примером 2.3) него и употреби облика који се сам не би употребио или би био мање обичан (уп. једна од познатих глумица *Париза*).

Да се и код апокоиичних координативних конструкција ради и о проблему остваривања јаче или слабије синтаксичко-семантичке кохезије у тексту, показују примери у којима су ове конструкције исказане дисконтинуирано, и то са придевским атрибутом распоређеним у базичној позицији — испред именице:

- (2.9) И то изгледа *просто* правило, и које сваки зна (Б. Поповић, Чланци и предавања).
- (2.10) ... он у првим бечким данима има један такође туђ манир и кога ће се исто тако одрећи при публикацији прве збирке (П. Поповић, нав. дело).
- (2.11) Ту су само кратки помени јунака (...), лака једна серија, с наглим прелазима, с невероватном брзином, с најбржим асоцијацијама и које најмањи повод изазива, са сто слика... (исто).
- (2.12) ... а то бива само код врло пажљивих песника и који гледају да даду што могу најбоље (исто).

Међутим, апокоиичне конструкције са релативним реченицама могу бити и стилско средство. Зато треба анализирати функционалне ситуације у којима се јављају такви координирани атрибути, као и конструктивне карактеристике овакве координације које могу имати одређене стилске ефекте.

Ако се погледају примери (1.2) и (2.1—7), види се да координирани атрибути имају информативну функцију реченичног фокуса, тј. информативног тежишта реченице (клаузе) у којој су употребљени. То се најбоље може уочити ако се погледа остатак реченице без ових атрибута, нпр.:

(2.1в) Пуно је места...

(2.3в) Земља му је родила таленат...

Наиме, без фокуса (и реченичног акцента који он носи) остатак реченице није довољно информативан да би представљао релевантну и целовиту поруку. При том су фокализовани атрибути распоређени на крају реченице (одн. клаузе), тј. у финалној, информативно истакнутој позицији. Истицању доприноси и инверзија фокализованог придева и именице, чији ефекат долази до изражаја нарочито тамо где је иза придева употребљен зарез, одн. пауза, као у (2.1). А тај ефекат инверзије био би изгубљен ако би се уместо придева употребила односна реченица, јер се она обавезно распоређује иза именице.

Као пример коришћења експресивне вредности инвертованог придевског атрибута и с њим координиране релативне реченице распоређених у финалној реченичној позицији — може се

узети (1.2). Ту се израз у једну област опасну и која није за њега контрастира са при лирици, у којој је сигуран, с тим што се истичу односно поентирају атрибути опасну и која није за њега.

Хетерогеност састава апокоиичне координативне конструкције може имати и стилски ефекат унутар такве конструкције. Наиме, релативна реченица је садржајнија и обимнија него придевски атрибут који јој претходи, налази се у финалној позицији и испред ње може бити употребљена пауза (зарез). Све то чини релативну реченицу истакнутим чланом координативне конструкције односно поентом. То се види у примеру (2.3), у којем је тежиште контраста на релативној реченици, а и у примеру (2.6), у коме је односна реченица поента не само координативне конструкције него и целе комуникативне реченице.

3. Односна реченица у функцији апозитива

Примери:

- (3.1) Једна чврста брана, хладна и која се не може прећи, сретала га је на првом кораку у та истраживања (М. Лалић, Раскид).
- 3.2) ... видјех да сам се налазио у неким другим просторима, необичним и у које више нијесам могао да се вратим (М. Лалић, Зло прољеће).
- (3.3) Збиља, ово је последња ствар: једна месингана чесма, тек одшрафљена и која се још цеди, стављена између ногу једне преврнуте столице у колима (Д. Киш, Башта, пепео).
- (3.4) Стицаће се искуство, неопходно нашој земљи, али које ће моћи да се понуди и другим земљама (Политика).
- (3.5) О филму „Боја пурпура“ Стивена Спилберга, управо приказаном на ФЕСТ-у 87, а који ускоро стиже у наше биоскопе, говориће Виктор Ковач (исто).

као и пример (1.3), илуструју другу функцију коју могу вршити чланови апокоиичне напоредне конструкције са придевском односном реченицом, а то је апозитив, тј. додатна квалификација именичког појма.

Оваквој координацији погодује то што сви апозитиви (овог типа), без обзира на ранг јединице којом се реализују, стоје у постпозицији у односу на именичку фразу којој се додају. Зато нема оних проблема са синтаксичко-семантичком кохезијом којих је било при координирању атрибута хетерогеног састава. Ипак, и овде треба запазити да се најпре јавља придевски апозитив па

онда односна реченица, тј. оваквом реченицом се наставља (и завршава) квалификовање именичког појма започето придевским апозитивом. Поред начина распоређивања, појави апокоиичне конструкције свакако погодује и одређена сродност апозитива и именског дела предиката, као и честа употреба (попридевљених) партиципских фразе.

И овде се састав напоредне конструкције може хомогенизовати изрицањем свих апозитива односном реченицом, нпр.:

- (3.3a) ... једна месингана чесма, која је тек одшрафљена и која се још цеди, ...
- (3.4a) Стицаће се искуство, које је неопходно нашој земљи, али који ће моћи да се понуди и другим земљама.
- (3.5a) О филму „Боја пурпура”, који је управо приказан на ФЕСТ-у 87, а који ускоро стиже у наше биоскопе, говориће Виктор Ковач.

Но кад апозитив није исказан партиципском фразом, таква замена — сем што ствара редундантан израз — може звучати и натегнуто; ун.:

- (3.1a) Једна чврста брана, која је хладна и која се не може прећи, сретала га је на првом кораку у та истраживања.
- 3.2a) ... видјех да сам се налазио у неким другим просторима, који су били необични и у које више нијесам могао да се вратим.

С друге стране, и овде се релативна реченица понекад може заменити фразом одговарајућег значења, нпр.:

- (3.1b) Једна чврста брана, хладна и непрелазна (или: несавладава), сретала га је на првом кораку у та истраживања.

Код апозитивних апокоиичних конструкција постоји и једна специфична могућност за разрешавање хетерогености састава: ако уз именицу која се квалификује не стоји неки фокализовани атрибут, онда се евентуално придевски апозитив може претворити у такав атрибут; нпр.:

- (1.3a) У тој лукавој туђини, која нам је често личила на замку, кретали смо се у гомилама, ради одбране.
- (3.3b) ...једна тек одшрафљена месингана чесма, која се још цеди, ...

Међутим, тиме се мења информативна еквивалентност придевског и односног апозитива. Уз то, оваква престилизација није могућа кад се у оригиналној реченици не ради само о набрајању апозитива него и о специфичном координативном односу међу њима, као у (3.4) (уп. али).

4. Координирање с (предлошко-)падежним конструкцијама

Пошто и именичке речи и синтагме, у одговарајућем падежу односно предлошко-падежној конструкцији, имају и придевску вредност, разумљиво је што се и на њих може надовезати координирана придевска релативна реченица. При том се може радити о јединицама с атрибутском функцијом, нпр.:

- (4.1) Сваки човек здраве памети и који говори искрено имаће у свом мишљењу (. . .) један део истине (Б. Поповић, Чланци и предавања).
- (4.2) А она муцаше кроз сузе, у грозници, ријечи без везе, али које су све казивале (В. Милићевић, Приповетке).
- (4.3) Цем је приказан као човек од тридесетак година, али који изгледа као да има преко четрдесет (И. Андрић, Проклета авлија).

или о јединицама с апозитивном функцијом, нпр.:

- (4.4) Па учитељ, њен доцнији муж, (. . .), са изгледом „заплашене, дуго гоњене звери“, и чији се живот своди на оно неколико простих речи . . . (Ј. Скерлић, нав. дело).
- (4.5) . . . чокалијски пасуљ, с много паприке и воде, а мало пасуља и пастрме, али за кога [sic!] тврде да је најукуснији од свих српских пасуља (М. Ускоковић, Чедомир Илић).
- (4.6) . . . а на другој страни су устаници, без сувременог наоружања, јединственог командовања и који се прије свега ослањају на тешко проходно планинско земљиште (Данас).

Овакви случајеви су функционално слични одговарајућим апокоиничним конструкцијама с придевским атрибутима, с тим што је постизање кохезије одлакчано обавезним постпоновањем (предлошко-)падежног атрибута у односу на именицу. Но што се тиче претварања (предлошко-)падежне конструкције у односну реченицу, оно може бити праћено специфичним променама оригиналне формулације; уп.:

- (4.1a) Сваки човек који има здраву памет и (који) говори искрено имаће у свом мишљењу (. . .) један део истине.
 (4.3a) Џем је приказан као човек који има тридесетак година, али који изгледа као да има преко четрдесет.

5. Вишечлана координативна конструкција

Апокоиничне координативне конструкције могу бити и вишечлане. Ту се најчешће ради о низу придевских атрибута (уп. 5.1) или придевских апозитива (уп. 5.2—4) затвореном (завршеном) релативном реченицом:

- (5.1) Видео је народ *радан, уредан, миран, послушан, трпељив, тром, и који воли пити пиво* (Јб. Недић, Српски писци).
 (5.2) . . . и тада је писао дела као „Пуницу“ и „Свекрву“, *претенциозно психолошка, пуна дигресија и излишних епизода, и која су од својих руских узора сачувала једино развученост* (Ј. Скерлић, нав. дело).
 (5.3) То је она „Песма с Вардара“, *једра, сливена, срдечно једноставна, и у којој се показује да Шантићево национално осећање није само дубоко но и широко* (П. Слијепчевић, Огледи).
 (5.4) Његова огромна кућерина, *додавана, дограђивана и која се никад неће завршити, шираше се као планина* (М. Лалић, Зло прољеће).

Но могуће су и друге комбинације, као у следећем примеру, где су координирани падежни, придевски и — на крају — односни атрибут:

- (5.5) . . . они у мени виде будућег учитеља, чиновника, господина са сталном државном платом, и друкчије обученог, и који више не зависи од несигурне заштите братства и племена — дакле странца (М. Лалић, Ратна срећа).

А посебно је интересантан пример:

- (5.6) То је био омладински лист, коме је републиканску, антиклерикалну и демократску боју давао његов уредник Јован Павловић, *један од најугледнијих чланова омладинске левице, оснивач и душа омладинске минхенске дружине „Завера“, и који је жалосно свршио као мистар кнеза Николе* (Ј. Скерлић, Светозар Марковић).

у коме се релативна реченица надовезује на апозиције.

6. Типови односних реченица

У апокоиничним координативним конструкцијама најчешће се употребљава главни тип придевских односних реченица — онај са заменицом „који” као релативизатором. Но могу се јавити и синонимне реченице са везником „што”, са присвојним релативизатором „чији” и са адвербијалним релативизаторима; примери:

- (6.1) Разно цвијеће и нецвијеће, бодљикаво и што базди, баш као и оно прије њега (М. Лалић, Ратна срећа).
- (6.2) Показало се да те челичне цевчице од два сантиметра у пречнику, а чији је зид дебео 1,06 милиметара, брзо напукну (НИН).
- (6.3) И дарива драгој (тој, или другој?), као гривну, троструки циклус тога имена, сав пун среће, и где по први пут успева да се у понекој песми уздигне из причања и набрајања у чисту поезију (П. Слијепчевић, Огледи).

Реченице са „какав” се употребљавају сасвим ретко; ево једног примера:

- (6.4) Мој деда (...) тражио је од Бадуљија да му направи Лепог Јована, цвет обичан, али каквог није било (Б. Ђосић, Улога моје породице у светској револуцији).

7. Реченице које се односе на неличне именичке заменице

Својеврстан атрибут је односна реченица са релативизатором „ко” или „што” која се везује за неку неличну именичку заменицу („неско” или „нешто” итд.); нпр.:

- (7.1) ... било је у томе нешто примамљиво и што га доводи у забуну (М. Лалић, Зло прољеће).
- (7.2) У том погледу је тежи посао тужилица: треба да наброје и врлине и заслуге покојника, али да му не припишу ништа туђе и што није (М. Лалић, Ратна срећа).
- (7.3) Изгледа да је Ускоковић (...) наишао на нешто што је у човеку шире од њега самога као индивидуе, рекло би се чак нешто космичко, а што је ипак као неки виши ум допуштало да се праведније и чистије расуђује о

животу (М. Богдановић, Предговор за: М. Ускоковић, Чедомир Илић).

И у оваквим апокоиичним координативним конструкцијама координирани атрибути су фокализирани. А координирање је олакшано тиме што придевски атрибут и у основном распореду долази иза именичке заменице (уп. *нешто примамљиво, ништа туђе, нешто космичко*).

8. Релативне реченице у функцији именског дела предиката

У следећим примерима:

- (8.1) ... а оружје је све опасно и које може убити песника (П. Поповић, нав. дело).
- (8.2) Капија беше велика, стара, с порђалим алкама и испод које се могаше човек провући у свако доба (Б. Станковић, Увела ружа).
- (8.3) Мислимо да се то примећује највише тамо где је најмање смело да се примети — у игри Ирфана Менсура. Његов Принцип је одлучан, уверен, али чије самопоуздање и пркос носе покадшто ноту искључивости и неке догматске ревности (Политика).

чланови апокоиичних напоредних конструкција употребљени су у функцији именског дела предиката (копулативног предикатива). Специфичност овакве употребе односних реченица са „који“ најбоље се види ако се оне употребе саме:

- (8.1а) ... *а оружје је које може убити песника.
- (8.2а) *Капија беше испод које се могаше човек провући у свако доба.
- (8.3а) *Његов Принцип је чије самопоуздање и пркос носе покадшто ноту искључивости и неке догматске ревности.

У примеру (8.1), у коме је квалификативни карактер односне реченице најизразитији (уп. могућност замене са: *убитачно*), употреба односне реченице постаје прихватљива ако се као директни носилац функције именског дела предиката употреби корелатив „такав“:

- (8.1б) ... а оружје је такво које може убити песника.
- У друга два примера уместо односне реченице могла би се употребити конструкција са „такав“ и последичном реченицом:

- (8.2б) Капија беше таква да се испод ње могаше човек провући у свако доба.
- (8.3б) Његов Принцип је такав да његово самопоуздање и пркос носе покадшто ноту искључивости и неке догматске ревности.

Примери (8.1—3) показују, дакле, да употреба адјективалних фраза може да створи позицију за употребу односне реченице и у функцији у којој се иначе не би јавила или би се јавила уз корелатив. Међутим, ови случајеви (нарочито 8.2 и 8.3) нарушавају синтаксичку норму односно правилност текста.

9. Семантичко координативно надовезивање односне реченице

У примерима:

- (9.1) Никад не бих помислио да имамо толико топова, и који сасвим добро изгледају. . . (М. Палић, Зло прољеће).
- (9.2) Али (. . .) ако ви родите женско, у другој соби до ваше биће у приправности једно скоро рођено мушко дете, и то дете нема ни оца ни мајке, и за које се уопште не можете тачно знати како је рођено (Б. Нушић, Општинско дете).
- (9.3) Природна је тежња писца, нарочито у млађим годинама, али која доста често траје, да граде читаву Естетику (Т. Ујевих, Проза).

не постоји јединица која је синтаксички паралелна (напоредна) са односном реченицом, него се ова реченица надовезује на неки израз који носи сродан тип информације. Ту се, дакле, јавља асинтаксичка и *ad hoc* координација, заснована на семантичким и информативним везама међу деловима текста. Зато таква употреба релативних реченица представља синтаксичку (и стилску) погрешку.

10. Закључак

Апокоиничне напоредне конструкције са придевским односним реченицама представљају један редак тип координације, који се својим хетерогеним саставом издваја од обичних типова координативних конструкција. Међутим, чињеница да се овакве апокоиничне конструкције срећу и код стилиста какви су Богдан и Павле Поповић и Јован Скерлић сведочи о њиховим изражајним

вредностима, заснованим на употреби односне реченице после једне или више јединица са рангом фразе. С друге стране, у ситуацијама где нема посебне стилске потребе за истицањем информације садржане у координативној конструкцији или у координираној односној реченици, тј. где нема неког стилског оправдања за координацију хетерогеног састава, боље је избегавати овакве конструкције. Ипак, у стручним и пословним текстовима, када је садржај координираних атрибута или апозитива такав да је тешко наћи синтаксички хомогене изразе, овакве конструкције би могле бити прихваћене као околинално решење. Но коначни нормативни суд о оваквим конструкцијама не може се донети док се не испитају и други типови апокоиичне координације, разлози њихове појаве и начин употребе. При том треба применити диференцирани приступ књижевнojeзичкој норми, који ће водити рачуна о специфичностима функционалних стилова.

Summary

Ljubomir Popović

A SPECIAL TYPE OF COORDINATIVE CONSTRUCTIONS WITH ADJECTIVAL RELATIVE CLAUSES

This paper deals with one type of coordinative constructions formed of heterogeneous members, namely, of adjectival phrases and adjectival relative clauses, e.g. "jedna oblast *opasna i koja nije za njega*" (lit. "a domain *dangerous and which is not for him*"). The types and functions of such *apo koinou* coordinative constructions are described and analysed, and so are the possibilities of their "homogenization".

Милосав Ж. Чаркић

(Институт за српскохрватски језик, Београд)

ФОНОЛОШКА СТРУКТУРА РИМЕ И НЕКИ АСПЕКТИ ЊЕНЕ РЕАЛИЗАЦИЈЕ У ПОЕЗИЈИ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ

Аутор анализира риму у поезији Десанке Максимовић. Примењујући симболистички стилски поступак, Десанка Максимовић није, при писању стихова, имала изразиту тежњу за стварањем што тачнијег сроковног сазвучја. Зато њену риму карактеришу различите врсте отклона од чисте риме, веома слободна акценатска одступања, алтернације фонема са различитим инхерентним разликовним обележјима.

Рима се још од средњег века¹ развија у многим европским књижевностима у једну од главних особина стиховног израза. Сврха риме, њена функција, значење у разним епохама књижевности, у разним песничким школама и правцима доста су различити. Са појавом симболизма, када слободни стих ослобађа традиционалну поезију од старих закона версификације, долази до флексибилнијег третирања риме.² Рима се више не придржава одређених канона, излизане и истрошене риме замењују се новим римованим паровима који не робују строгој гласовној (и акценатској) подударности. То значи да се врши слободније фонолошко структурирање риме, чиме се нарушава њена звуковна идентичност и граде квантитативно и квалитативно нови облици.

¹ „Увођење риме у поезију приписује [се] оцу Амброзију из четвртог века” (Голомбек Ј., *Слик и његова функција*, XX ВЕК, бр. 5, Београд, 1939, стр. 792); мада на појаву риме указује чак и Аристотел у својој *Реторици*; али она као таква није функционисала као свесни поступак: „Риму можемо наћи и код старогрчких песника и код Овидија, али као случајни и успутни начин ритмичке организације” (Петковић Н., *Језик у књижевном делу*, Београд, 1975, стр. 111).

² „У символистов (не ранише) приближительная рифма узаконивается окончательнo, а Брюсов и Блок неточными рифмами открывают новую эпоху” (Гаспаров М. Л., *Рифма Блока*, Тарту, вып. 459, стр. 39).

Познато је да поетски говор има друкчију звуковну структуру него прозни и колоквијални. На најнижем ступњу хијерархије у стиху могу се уочити позиционе и еуфоничке еквивалентности. Пресецање ових двеју врста еквивалентности именује се као рима. У науци о стиху више пута је истицано да је рима понављање које враћа читаоца на претходни текст, оживљавајући у његовој свести, пре свега, сазвучје прве римоване јединице. Рима као елеменат фонолошке супстанције језика представља пуно или делимично подударане.

У овом раду посебна пажња биће усмерена на фонолошку структуру риме са свесним избегавањем акустичког и артикулационог момента фонемских реализација, као и кулминативних обележја фонеме.³ Имајући ово у виду, квантитет риме се одређивао према броју идентичних фонема, како римованих тако и оних испред првог римованог вокала (меродавна је фонетска граница речи), а квалитет према дистрибуцији идентичних фонема. Дакле, предност је дата визуелном начину перцепције над аудитивним.⁴ Поред фонолошке структуре риме дотакнути су и неки аспекти њене реализације као важног фактора стиховне секвенце у организацији строфе.

I.

Слободни стих, инсистирање на музици као битном структурном принципу, бројна понављања у виду асонанце, алитарације, анафоре, епифоре, симплохе, анадиплозе, необавезна употреба риме — говоре о примени симболистичког стилског поступка у поезији Д. Максимовић. Развојем свог слободног стиха (што се хронолошки може пратити од раних до касних збирки песама), ова наша песникиња осетно смањује број рима.⁵ Уз то губи се њихов правилнији и устаљенији распоред праћен и појачаним степеном звуковне неподударности.

Квантитет риме, као што је речено, зависи од броја поновљених фонемских јединица у римованим речима. Код Десанке

³ „Док демаркативна обележја остају у границама фонеме, дотле кулминативна (у која улазе тон, акценат, интонација) прелазе границе фонеме, па их је зато могуће извојити у посебну област, у прозодију” (Петковић Н., *Језик у књижевном делу*. 1. стр. 146).

⁴ „Пошто је рима тамо где песма природно тече из стиха у стих више ствар графичка, за гледање, за око, него музичка, за слушање, за ухо, било је природно да она превлада и постане свемоћна онда када се поезија... готово искључиво почела да чита из књига; а престала да рецитије и преноси усмено” Јеремић М. Д., *Поезија и рима*, Млада култура, год. IV, бр. 40—41, Београд, 1955, стр. 2).

⁵ Ђорђевић Љ., *Песничко дело Десанке Максимовић*, Београд, 1973, стр. 298.

Максимовић понављања иду од једне до девет фонема, што значи да се у њеној поезији може срести девет различитих типова риме: једнофонемска рима, двофонемска рима, трофонемска рима, четворофонемска рима, петофонемска рима, шестофонемска рима, седмофонемска рима, осмофонемска рима и деветофонемска рима.*

1. Једнофонемска рима остварује се преко једног фонемског модела В, тј. искључиво вокалском фонемом. Заступљеност ове риме није велика. У сто римованих стихова јавља се у свега три. Ево неколико примера:

стра' — зна (I, 14); сја — зна (I, 14); пре — две (I, 25);
зна — ја (I, 55); тка — два (I, 74); зле — све (I, 77); зри —
спи (II, 31); ври — спи (II, 31); дете — уче (II, 272); сигурна
— зла (III, 311).⁶

Као што се види, једнофонемска рима се претежно гради од акцен-тованих једносложница са подударном финалном самогласничком фонемом. Оваква рима у ритмичкој конфигурацији стиха представља отворену мушку клаузулу са истакнуто израженом сонорношћу. Својом специфичношћу издвајају се последња два пара, па их је неопходно посматрати у ширем контексту, тј. строфи из које су истргнути. Пар („дете — уче“) узет изван контекста тешко да се може схватити као пар римованих речи, а поготово ако се процењује мерилима класичне риме. Међутим, тек на плану стиховно-строфне структуре постаје видљива њихова организациона улога:

Певају Македонци језиком оним
којим довикују овце на Шари,
којим управљају и буде дете;
књигу на своме језику уче
Мађари, Шиптари, —
код нас реч ничија се не сме да гони.
Где сте сви земље слободари,
где сте, изгинули милионари!

(II, 272)

У октави песникиња користи четири типа риме: петофонемску („слободари — милионари“), четворофонемску („Шари — Шиптари“), трофонемску („оним — гони“) и једнофонемску („дете — уче“) испоштовавши принцип римовања који, са појавом тешњих семантичких веза међу римованим јединицама, подразу-

* Термини су моји и могу се схватити као условни.

⁶ Сви цитати су узимани из *Сабраних песама Десанке Максимовић*, Београд, 1982. год.

мева опадање еуфонијске улоге риме (однос подударних и неподударних фонема). У последњем пару риме („дете — уче“) истиче се узајамна повезаност (појава једног појма непосредно изазива присећање другог). Зато је било могуће обликовати риму двома двосложницама у којима се понавља само финални неакцентовани вокал. Од посебне важности је то што овај самогласник (е) заузима симетричне позиције и што не улази у фонемски састав ни једне римоване лексеме чиме се истиче његова аутономност у склопу римованог материјала.

У другом пару („сигурна — зла“) тросложна реч успоставља фоношки однос са акцентованом једносложницом финалним самогласником (а) остварујући тако римовану везу између првог и петог стиха у строфи од шест стихова:

Нисам сигурна
да нема застрашујућих ствари
за умрла човека,
да не постоје атоми неимари
непознатог каквог зла
које после смрти чека.

(III, 311)

Секстином владају три типа риме: четворофонемска („човека — чека“), трофонемска („ствари — неимари“) и једнофонемска („сигурна — зла“). Овде, за разлику од претходног примера, није дошло до грађења риме на основу семантичких односа римованих јединица, него је она као организатор строфне схеме доследно спроведена и системски реализована. Друкчије речено, у наведеној строфи осећа се одређена правилност у распореду рима, а евидентно је, као што је истакнуто, и њено организационо начело. С друге стране, на истоветним структурним позицијама у римованим речима јављају се две еуфонијски приближе фонемске секвенце (сн и зл) које појачавају степен звуковне блискости међу римованим елементима.

2. Двофонемска рима остварује се преко четири фонемска модела: КВ,* ВК, ВВ и КК. На сто рима једанаест их је оваквих. Ево неколико примера:

дна — она (I, 22); зла — тла (I, 233); врт — смрт (II, 213);
сто — со (II, 222); мек — тек (I, 13); шум — ум (III, 34);
жао — дао (II, 95); пео — бео (I, 165); освестио — био (III,
324); њему — клену (III, 41); сна — усне (I, 22).

Узимајући у обзир наведене примере за двофонемску риму може се рећи да је претежно обликована од једносложних речи у којима

* К — ознака за консонант, сугласник; В — ознака за вокал, самогласник.

се понављају фонемске секвенце компоноване од по једног консонанта и вокала КВ или вокала и консонанта ВК. У зависности од тога да ли акцензоване једносложнице у финалном положају имају самогласничку или сугласничку фонему, оне бивају отворене („дна — сна“), односно затворене („мек — тек“) мушке клаузуле. Отворена двосложна женска рима („пео — бес“) као и разносложна („освестио — био“) доста је ређа, нађе се тек по који стих. Римом са истим моделом ВВ, али нешто друкчије структурираним, песникиња се користи као додатном римованом везом када наизглед неримовани (други) стих жели да приближи већ постојећој рими („клену — ватрену“):

Док је пролећа,
нек и песма буде њему;
нек се пева о брези, клену,
потоку што сребрну долину проши
о јутру ватрену
и о облаку кишноноши.

(III, 41)

У таквим приликама, као што се види, долази неминовно до пре-структурирања подударног материјала, а овде то води хармонизацији вокала (eu/eу, еу; „њему — клену, ватрену“). Слична ситуација настаје и код риме са поновљеним фонемским моделом КК:

Морам ти лепе вечери неке
зенице топле загледати до дна,
па ти на капке провидне, меке,
лагано као миловање сна
посутити усне.

(I, 22)

Међутим, у квинти се формира двострука, а не трострука рима, јер се реч (“усне“) на клаузули петог стиха накнадно везује само за један римовани елеменат („сна“) из римованог пара („дна — сна“) биалитерационом скупином (сн).⁷ Тако се успоставио звуковни

⁷ Још је на почетку овога века (1901) амерички теоретичар Гамијер у свом раду *Настанак поезије* сматрао да је алитерација заправо рима другог рода (Gummere F., *The beginning of poetry*, New York, 1901, str. 75). Слично мишљење (нешто касније, 1929) изнео је и руски теоретичар Асејев у раду *Наша рима*, предлажући да се укине свака граница између алитерације и риме (Асејев Н., *Наша рифма*, у књизи: *Дневник поета*, Ленинград, 1929, стр. 85). Потпуно супротан став (али најближи истини) има Гончаров, који сматра да се алитерација (као и други типови гласовних понављања у стиху) и рима разликују по својим функцијама, јер рима има посебно место у композицији строфе (Гончаров П. Б., *Звуковая организация стиха и проблемы рифмы*, Москва, 1973, стр. 128 и 248).

однос између четвртог и петог стиха („сна — усне“), а процес римовања обухватио све стихове у строфи.

3. Трофонемска рима остварује се преко пет фонемских модела: КВК, ККВ, ВКВ, КВВ и ККК. Фреквенција ове риме у Десанкиној поезији је велика. Од сто рима 31 је трофонемска. Ево неколико примера:

зрак — мрак (I, 62); цвет — свет (I, 153); брод — род (I, 161); сав — сплав (III, 34); руке — руку (II, 73); пролећа — проши (III, 41); прву — рву (II, 263); злата — дуката (II, 127); дуга — туга (I, 192); таму — саму (I, 209); омете — дете (III, 324); уцветани — дани (III, 9); брвно — црно (III, 35); дане — ливаде (II, 269); свака — јасна (II, 160); струку — ствар (I, 152).

Фонемским моделом КВК, тј. затвореном једносложницом под акцентом („цвет — свет“) завршава се учешће риме као мушке клаузуле. Једносложна рима модела КВК и ККВ унеколико је друкчије структурно постављена. У првом случају, ради се о две исте двосложнице („руке — руку“) са подударним првим слогом, а у другом, о разносложним речима („пролећа — проши“) са подударним отвореним првим слогом, који је послужио песникињи као додатна веза између првог и четвртог стиха у строфи (в. пр. на 266 стр.). Двосложна женска рима („друга — туга“) остварена у оквиру фонемског модела ВКВ истиче се својим присуством, што трофонемској рими даје висок степен сонорности. Истим моделом ВКВ, али доста ређе, грађена је разносложна („злата — дуката“) као и двосложна рима („брвно — црно“) настала понављањем фонема на различитим положајима у римованим лексемама. Посебним начином дистрибуције подударних фонема у неким римованим паровима („дане — ливаде“) укрштају се два фонемска модела КВВ и ВКВ. Фонемским моделом ККК у који улазе искључиво сугласничке фонеме ствара се полиалитерациони спој међу речима. Таквим поступком Д. Максимовић се обично користи као додатним римованим везама:

Он не осети да душа трепери моја
као цвет на танком струку,
суморна као туга сушта;
он мирно узе и пусти моју руку,
као што се малена ствар
узгредно узима, и пушта.

(I, 152)

У конкретном примеру, активирањем полиалитерационе секвенце (стр) пети стих се звуковно приближава другом, који већ обликује риму са четвртим стихом („струку — руку“). Тако настаје

нови двоструки римовани контакт („струку — ствар“) који се појачава понављањем везника („као“) на њиховим иницијалним позицијама.

4. Четворофонемска рима остварује се преко шест фонемских модела: КВКВ, ВКВК, ККВВ, ВВКК, КВКК и ККВК. Својом присутношћу скоро се не разликује од претходне. Од сто рима 32 су четворофонемске. Ево неколико примера:

сене — *сене* (IV, 260); *купе* — *скупе* (I, 158); *тражи* — *дражи* (I, 27); *сећа* — *сећања* (II, 305); *стоје* — *своје* (II, 111); *шарене* — *штене* (II, 107); *слети* — *студенти* (II, 321); *плашим* — *нашим* (I, 73); *слова* — *одрасле* (II, 295); *полета* — *топло* (II, 290); *грању* — *грање* (II, 63).

Фонемски модел КВКВ као најзаступљенији обједињује неколико типова риме различитог звуковног потенцијала: а) риму са поновљеном лексиком („сене — сене“); б) тзв. ехо-риму („купе — скупе“); в) отворену женску риму типа („тражи — дражи“) у којој се у предакценатској позицији понавља један исти консонант; отворену женску риму друкчијег типа („стоје — своје“), која се од претходне фонолошки разликује једино по убаченом неподударном сугласнику; д) риму засновану на параномазијској вези римованих појмова („сећа — сећања“) као виду игре звучношћу; е) разноразној риму („шарене — штене“). Фонемски модел ВКВК даје затворену двосложну риму веома оскудну у поезији Д. Максимовић. Спојем двају модела ККВВ и ВВКК песникања се, истина, веома ретко испомаже и то онда када систем римовања у строфи жели да доведе до краја:

Књига изгледа стара, сасвим стара;
ниједног шареног ни крупнога слова,
ниједне слике као из буквара.
Ружне ли су те књиге за одрасле
без икаквих шара!

(II, 295)

Као што се види, рима је у квинти организована на принципу везе непарних (први, трећи, пети: „стара — буквара — шара“) и парних стихова (други, четврти: „слова — одрасле“). Овакав принцип римовања поткрпљен је различитим звуковним квалитетима, који се крећу од тона (непарни стихови) ка шуму (парни стихови).⁸

⁸ Пишући о звуковном саставу риме у новијој руској поезији, а посебно код Хлебњикова, Јакобсон износи интересантно мишљење када говори о еволуцији суфоније у поетском језику. Он дословно каже: „Эволюция поэтической эвфонии параллельна пути современной музыки — от тона к шуму“. (Јакобсон Р., *Новейшая русская поэзия*, у књизи: Работы по поэтике, Москва, 1987, стр. 309).

Преостала два фонемска модела ККВК и КВКК одражавају наизглед једносложну риму. Међутим, први представља римовање поновљене лексеме у различитим падежима („полиптотон“), где се почетак риме поклапа са почетком речи и тече све до завршног, обличког самогласника („грању — грање“). Други, у конкретном случају („полета — топло“) одсликава јелан од начина дубоке деканонизације риме (ако се за канонску узме појам чисте риме):

„Слободе!“ она готово завапи,
 светла крилата од полета.
 И сваки осети
 у том часу:
 за све што каже она ће мрети,
 дати се до последње капи.
 Како је другови погледаше топло!
 Како је псовка војничка засу!

(II, 295)

У две римоване јединице поновљени фонемски материјал је тако распоређен да, и поред високог процента подударности (визуелно је он лако уочљив), у звуковном смислу (аудитивно) у њима шум надвладава тон стварајући непријатне утиске. Овакав поступак, имао је за циљ да унесе извесну дозу звуковног контраста који се пренео и на семантику строфе. Зато направимо малу дигресију. Строфом доминирају две дијаметралне појаве: смрт и живот. Док се са смрћу садржински и појмовно идентификују први, трећи, четврти, пети, шести и осми стих („завапи — капи, осети — мрети, часу — засу“), које обједињује исти тип риме чија сазвучја, условно речено, одају тон, догле се са животом идентификују други и седми стих („полета — топло“), које, такође, обједињује исти тип риме чија сазвучја одају, условно речено, шум. На овај начин, у оквиру строфе, песникиња је римом разграничила и звуковно објавила две супротне појаве: смрт тоном, а живот шумом. Ако се послужимо синестезијом, тон тада одражава светле нијансе боја, а шум тамне нијансе боја. Денотативно значење смрти асоцира таму, а денотативно значење живота светлост. Међутим, поставивши ова два појма у посебне, ратне оквире у којима долази до стрељања младе илегалке — Десанка успева да открије њихова супротна, конотативна значења, која они добијају у специфичним животним ситуацијама.

5. Петофонемска рима остварује се преко четири фонемска модела: ВКВКВ, КВККВ, КВКВК и ККВКВ. Заступљеност ове риме није велика. На сто рима јавља се шеснаест пута. Ево неколико примера:

изумела — умела (I, 129); доноси — поноси (I, 19); сводови — плодови (II, 65); сардине — балерине (II, 105); спусте — пусте (I, 252); сусед — сусед (I, 207); предаха — праха (III, 10); мајкама — мукама (II, 227); инсеката — соната (III, 326); политичара — прастара (II, 140).

Поред запаженог присуства, завидну правилност у подударности поновљених фонема исказује модел ВКВКВ којим се најчешће граде тросложне дактилске риме типа („доноси — поноси“). Исти ниво правилности показују и знатно мање присутна двосложна понављања, тј. модели КВККВ и КВКВК који се манифестују као отворена („спусте — пусте“) и затворена женска рима („сусед — сусед“). У оквиру модела ВКВКВ јављају се као појединачни случајеви („сардине — балерине“) код којих је нарушена звуковна идентичност убацавањем неодговарајућих фонема (д/ле). Тако нешто слично среће се и код двосложних понављања ККВКВ, разлика постоји у зависности од тога да ли се римују разносложне или тросложне речи. Код разносложница („предаха — праха“) алтернира фонемска скупина вокал + консонант са нулом (ед/0), а код тросложница („мајкама — мукама“) алтернирају акцентовани вокали (ај/у), с тим што се једном од њих може придодати консонант који нема свога опонента у другом римованом елементу.

Посебном занимљивошћу истичу се у основи двосложна понављања која падају на финалну позицију вишесложних римованих речи. Тако у разносложном пару („политичара — прастара“) римована фонемска секвенца (ара) проширује се алитерационим спојем (лт), чиме се обогаћује звуковни садржај риме:

Ако сам о сељацима писала стихове,
с њима сам патила и с њима се радовала;
нисам писала по прописима ни свештеника
ни политичара.

Кад у мојим стиховима љубави за село има,
то је женина нежност прастара
за сваког на свету паћеника.

(II, 140)

Лако се запажа да од две консонантске фонеме једна по правилу заузима истакнуту иницијалну позицију у речи, док је друга покретљива, али ипак тежи да се устали на месту испред првог римованог вокала.

6. Шестофонемска рима остварује се преко шест фонемских модела: ВККВКВ, ВКВККВ, КВКВКВ, ККВКВК, ВВКВКВ и ККВВВВ. У Десанкиној поезији оваквих рима је мало. Од сто римованих стихова на њих отпада свега три. Ево неколико примера:

поднела — однела (I, 132); живљења — дивљења (I, 155); суморна — уморна (I, 127); пронела — понела (I, 133); пролеће — пролећа (III, 41); отворити — одморити (II, 109); прокорачао — проосећао (II, 161); равница — хлебарница (II, 280).

На основу наведеног материјала, за шестофонемску риму може се рећи да задржава, у највећем броју случајева, доста правилан облик. То се посебно истиче у прва три модела: ВККВКВ („живљења — дивљења“), ВКВККВ („суморна — уморна“) и КВКВКВ („пронела — понела“) којима се формира тросложна, дактилска рима. Долази, истина, и до убацивања сугласника који нема свога парњака (последњи пример) али све се то дешава испред акцентованог вокала, што много не квари чист тоналитет риме. Незнатан је број парова речи („отвори — одмори“) где након акцентованог самогласника настаје прекид, јер обе римоване јединице садрже неподударне фонеме (*тв/дм*), чиме се уједно ствара утисак звуковне променљивости (варијабилности) у сроковним низовима. Моделом ККВВВВ, као и претходним, ствара се тип хипердактилске риме, с тим што се они по начину фонемских понављања међусобно битно разликују. У првом четворосложне речи се римују укључујући све расположиве вокале, док је у другом у питању пар петосложних речи у којима је средишњи самогласник изван домања риме:

У томе тренутку си прокорачао
поново све икад пређене путе,
од Ваљева до Бранковине се успео
уз страну.

Пре него што си погођен пао,
бранковинске ноћи од звезда жуте
видио си још једном, и ноћ младу
живота сваку проосећао.

(II, 161)

Концентрисање поновљених фонема на крајне позиције римованих лексема налази оправдања на нивоу строфе. Фонемском секвенцом (*пао*) везани су први, четврти и седми стих („прокорачао — пао — проосећао“). Накнадним укључењем фонемске секвенце (*роо*) приближавају се први и седми стих („прокорачао — проосећао“). На овај начин фонемска подударана истичу семантичку разлику у трострукој, а семантичку блискост у двострукој римованој вези. Наравно, овде се ради о другостепеној антонимичности и синонимичности, јер успостављени корелативни односи на основу остварених римованих веза упућују на семантичку удаљеност или семантичку блискост, које немају ранг лексичко-речничког антонима или синонима.

7. Седмофонемска рима остварује се преко седам фонемских модела: ВКВКВКВ, ВККВВКВ, КВВКВКВ, ККВКВКВ, ВККВКВК, КВКВККВ и ККВККВК. На сто рима пронађене су овакве свега две. Ево неколико примера:

допадало — опадало (I, 119); догодило — погодило (I, 78);
остарићу — оставићу (I, 120); заболело — заволело (I, 124);
седиште — средиште (I, 121); настанак — састанак (I, 165);
поникне — проникне (I, 187); слободу — слободу (II, 207);
стишоклепцем — Јастрепцем (III, 75).

Од седам фонемских модела у три ВКВКВКВ, ВККВВКВ, КВВКВКВ формирана је хипердактилска рима („допадало — опадало“, „остарићу — оставићу“, „заболело — заволело“), а у три ККВКВКВ, ВККВКВК, КВКВККВ дактилска („слободу — слободу“, „настанак — састанак“, „поникне — проникне“). Само у једном ККВККВК дошло је до образовања затворене женске риме („стишоклепцем — Јастрепцем“). Седмофонемска рима истиче у први план суфонијску улогу риме, јер у свим примерима, изузимајући донекле последњи, ради се о паровима речи са високим степеном подударности римованих фонема. Чак и у случајевима у којима се јављају алтернирајуће фонеме оне заузимају симетричне позиције („заболело — заволело“) у структури римом наглашених лексема, па се тако звуковна хармонија једва приметно ремети. Само један пример, као што рекосмо, одудара од успостављеног начела:

Говор чобана у ваш језик шути
ја ћу унести и капом и шаком,
слаба песника зваћу стихоклепцем.
Ја кад што кажем, биће јасно сваком
под Дурмитором, Романијом и Јастрепцем. (III, 75)

Наиме, у пару („стишоклепцем — Јастрепцем“) почетак риме се не поклапа са почетком речи. Рима започиње на пенултими одајући у акустичком смислу чист тон. Какофонију, тј. шум, ствара биалитерација (ст) активирајући неподударни фонемски материјал (-ихкол/ја-р) па се у контакту римованих јединица стиче утисак деловања помешаног тона и шума, што овако конципираној рими даје нову звуковну димензију.

8. Осмофонемска рима остварује се преко шест фонемских модела: КВКВКВКВ, ВКВВКВКВ, КВВВКВКВ, ВККВКВКВ, КВКК-ВККВ и КВВККККВ. Ова рима спада у ред једва присутних. Од сто рима таква је само једна. Ево неколико примера:

боравимо — заборавимо (I, 125); заборавићу — боравићу (I, 126); друговања — дуговања (I, 21); радионици — кладоници (II, 103); поувирали — поумирали (I, 78); излазили — превазилазили (II, 139); противречности — вечности (I, 173); поданства — пространства (II, 251).

У четири од шест остварених фонемских модела КВКВКВКВ, ВККВКВКВ, ВКВВКВКВ, КВВВКВКВ јавља се правилна хипердактилска рима (у два са четири поновљења вокала: „боравимо — заборавимо“, „излазили — превазилазили“ и два са пет: „радионици — кладоници“, „поувирали — поумирали“). У преостала два фонемска модела КВККВККВ и КВВККККВ реч је о тросложној, дактилској рими („противречности — вечности“ и „поданства — пространства“). Изузев последњег примера, одступање од акустички тачног сазвучја доноси разлика у размештају једне или две фонеме у сроковним низовима. Од таквог принципа, дакле, одступа случај дактилске риме:

Низ неодређених имена
носила је она до овог часа:
надничарка, преља, Богољубова жена;
сада Цвета Андрић, из Бранковине,
Српкиња, југословенског поданства,
иде у општину да гласа
и чини јој се да су њена
свег села широка пространства. (II, 251)

За разлику од већ анализираног пара („стихоклепцем — Јастрепцем“), у римованом пару („поданства — пространства“) почетак риме се поклапа са почетком речи. Зато и најмање неслагање у гласовном материјалу уноси веће звуковне осцилације у сазвучје римованих јединица. Уочљиви неподударни фонемски материјал (-д/-р-стр) преведен са визуелног на аудитивни план редукује се до алтернације двеју фонема (д/р), а то значи, да у овом случају, рима за очи и рима за уши друкчије квалитативно делује.

9. Деветофонемска рима остварује се преко четири фонемска модела: ВККВКВККВ, ВККВККВКВ, ВКККВКВКВ и ВККВ-ККККВ. У Десанкиној поезији таква рима је врло ретка. У сто примера појављује се свега једанпут. Ево неколико примера:

успаванке — успаванке (II, 155); злостављала — остављала (I, 120); поздравити — оздравити (I, 21); достојанства — пространства (II, 276).

Сваки наведени фонемски низ, искључујући последњи, у сроковном сазвучју има идентичне парове фонема. А то се постиже по-

нављањем истоветног облика једне лексеме („успаванке — успаванке“), где се остварује апсолутна акустичка тачност, као и употребом ехо-риме, код које се једна од речи поклапа са римованим низом, а код друге постоји леви остатак и варира од једне до две фонеме („поздравити — оздравити“, „зостављала — остављала“). Међутим, у последњем наведеном пару коефицијенат подударности је нешто нижи, што се одражава на саму правилност риме:

(. . .)

И зато су погинуле девојке-јунаци
 да сеоска девојка буде једнака
 са свима девојкама у домовини,
 да може пуна достојанства
 стати пред државника, пред јунака,
 проћи кроз отаџбине сва пространства. (II, 276)

Као што видимо, римују се две разносложнице (четворосложница и тросложница, „достојанства — пространства“) у којима се почетак речи и почетак риме разликују за две фонеме. Даље, први римовани вокал (o) мења своје место (-сто-/ост-), појава епентезе (j/p). Сви ови моменти имају директног утицаја на звуковни квалитет риме и на њен доживљај од стране читаоца.

II.

Квалитет риме, као што је речено, зависи од начина дистрибуције еквивалентних фонема, како римованих тако и оних испред акцентованог вокала. Узимајући овај критериј у обзир, рима се у поезији Десанке Максимовић може класификовати у четири основна типа: изоморфна рима, метатезна рима, епентетска рима и метатезно-епентетска рима.*

1. Изоморфна рима у поезији наше песникиње има велику фреквенцију. Од сто рима чак 63 су такве. Све примере изоморфне риме карактерише заједничка особеност: еквивалентне фонеме се реализују у истоветном низу и стоје у непосредном контакту. Према типу и степену одступања од апсолутне звуковне (фонетске) идентичности постоји неколико подврста ове риме.

а) Рима код које су римовани парови фонетски апсолутно једнаки; овде се у извесном смислу ради о хомографским римама пошто се понављају истоветни облици једне лексеме. Ево неколико примера:

* Термини су моји и могу се схватити као условни.

шуме — шуме (I, 46); води — води (I, 57); мене — мене (III, 39); сене сене (IV, 260); пут — пут (III, 145); сусед — сусед (I, 207); слободу — слободу (II, 207); рата — рата (II, 233); богумили — богумили (III, 279).

б) Ехо-рима код које се једна од римованих јединица поклапа у потпуности са сроковним низом, док код друге на почетку постоји вишак најчешће од једне до три фонеме. Ево неколико примера:

има — дима (II, 69); робља — гробља (II, 138); поток — оток (I, 43); суморна — уморна (I, 127); чудесна — удесна (I, 132); венца — првенца (II, 169); заборавае — бораве (I, 88); тока — притока (II, 279); господари — подари (I, 146).

в) Рима код које се лева граница речи и лева граница римованог низа најчешће разликују за једну, две, три и четири фонеме. Ево неколико примера:

нагли — магли (I, 83); трагова — прагова (I, 158); причу — сричу (III, 13); глас је — класје (I, 375); не сме — песме (II, 177); брате — уза те (II, 288); кораку — мраку (I, 161); зовите — часовите (I, 173); стреле — беле (I, 224); фијуци — руци (II, 291); гине — ледине (II, 198); часа — уталаса (I, 130); узалудан — худан (I, 220); отворе се — мре се (III, 80); стране — преоране (II, 159);

г) Рима код које се последњи самогласник или сугласник једног од римованих парова налази изван граница риме, па се тако јавља остатак с десне стране. Поклапање леве стране речи и леве стране риме није обавезно. Ево неколико примера:

крај — краја (IV, 260); законик — законика (II, 197); зелене — зелен (I, 50); затрпали — палим (II, 159); раме — пламен (II, 320); прене — венем (III, 29); маховини — њиних (III, 55); вира — пробирам (III, 74); разумем — шуме (III, 142); неживи — привих (IV, 47); руча — случај (III, 216).

д) Рима код које се почетак речи и почетак сроковног низа подудара, а остатак се појављује с десне стране у оба римована елемента. Ево неколико примера:

грању — грање (II, 63); руке — руку (II, 73); дани — дану (II, 173); пролеће — пролећа (III, 41); загрлити — загрлила (III, 38); среда — срести (I, 76); крик — крило (I, 78); живим

— живљења (I, 138); путања — путу (II, 110); таме — тамницама (II, 207); броди — бродолому (III, 216).

ђ) Рима код које се ни лева ни десна граница не подудара са почетком и крајем у обе римоване јединице. Ево неколико примера:

места — често (III, 320); околних — болник (III, 322); напoкoн — сведоком (III, 142).

Изоморфном римом Десанка Максимовић се обилато користи и то у оквиру једне строфе, двеју суседних строфа — а понекад и у целој песми уз мала одступања. Ево такве песме:

Обучен скромније од земних моћника
у плаветну некакву свилу лаку
Бог као да је дошао да се слика
седи на белом великом облаку.

Место трonoшца златног под десну ногу
облак је бео опет потурио
и благог израза, како пристаје Богу,
три прста деснице за благослов свио.

Као лептир из чауре ноћу излеће,
напушта старински оквир позлаћени
и по собама се као небом креће,
понекад се сасвим приближи мени.

Испод узглавља понекад извуче
зелених шљива неколико шака,
па изађе и трипут окрене кључем,
оде у село прерушен у просјака.

Кад се пробудим, гледа са свога места
на њему је иста хаљина домаћа.
Не би Бог био, кад не би могао често
да слази са слике и на њу да се враћа.

Не помиње шљиве ни друга прегрешења,
ближи од свих мојих до сада судија.
Уместо тамњана упаљена вења,
као свитац жижак час згасне час засија. (III, 320—321)

Лако се да приметити да су у свим строфама, изузев последње (други и четврти стих, „судија — засија”), реализовани различити видови изоморфне риме којима су постигнути посебни звуковни ефекти, посматрано на нивоу целе песме.

2. Метатезна рима је једва присутна у поезији Д. Максимовић. У сто римованих стихова среће се свега једанпут. За разлику од изоморфне риме, у њој се подударне фонеме не реализују на истоветан начин, али се задржава њихов непосредни контакт. У зависности од положаја и међусобног односа еквивалентних фонемских јединица у римованим речима, могуће је разликовати неколико подврста ове риме.

а) Рима код које долази до подударања свих расположивих фонема. Нађен је само један такав пар:

вест — свет (I, 130).

б) Рима код које је фонемски сиромашнија лексема у потпуности апсорбована од стране фонемски богатије лексеме. Ево неколико примера:

мене — венем (III, 29); *тако — скота* (II, 146); *мрка — че-
прка* (III, 316); *белутке — куте* (III, 74); *бор — брод* (I, 371);
обасјана — јасна (III, 32).

в) Рима код које неподударне фонеме заузимају иницијалне позиције, па се тако почетак риме не поклапа са почетком римованих јединица:

јави — жива (II, 323); *карте — врате* (IV, 50); *ствари —
мрави* (II, 119); *облаке — текла* (III, 96); *зеленила — глина*
(III, 37); *девојака — мајка* (II, 228); *усхита — целати* (III, 83);
знали — створила (II, 83).

г) Рима код које опонирајуће фонеме падају на финалне положаје, па се тако крај сроковног низа не поклапа са крајевима римованих речи. Примери су малобројни:

ватра — траве (III, 40); *ласту — слази* (II, 200); *оних — суд-
бином* (II, 85).

У Десанкиној поезији нема ни једне строфе, а камоли песме, организоване метатезном римом. Обично се ова рима комбинује са другим типовима риме. Ево, примера ради, три различите строфе:

У возу немој се бојати кондуктера, —
деца и мртви не плаћају карте.
И да те спазе, сумњам да ће да врате
и да погоде с киме у свет смерам.

(IV, 50)

Зажелела се мајчиног загрљаја
потрча да јој вест радосну јави,
још издалека је улицом дозива,
јавља јој да иде радосна и жива
испод сунчаног сјаја.

(II, 323)

Сине, кажу сред горе
пуно је девојака
што за слободу се боре.
Тако те видеела мајка,
ниједне не увреди,
проклели би те, сине,
моји увојци седи.

(II, 228)

У првој строфичној целини (катрену) влада обгрљени систем римовања. Изморфном римом римују се први и четврти стих („кондуктера — смерам“), а метатезном други и трећи стих („карте — врате“). И у другој строфичној целини (квинти) искориштена је истоветна схема римовања. Изоморфна рима повезује први и пети стих („загрљаја — сјаја“), трећи и четврти стих („дозива — жива“), док други стих наизглед остаје неримован. Међутим, постојећа звуковна блискост између другог, трећег и четвртог стиха („јави — дозива — жива“) ствара накнадну троструку везу, која функционише као метатезна рима. У организацији треће строфичне целине (септине) учествују три типа риме: изоморфна („горе — боре“, други и трећи стих; „увреди — седи“, пети и седми стих), метатезна („девојака — мајка“, други и четврти стих), метатезно-епентетска („увреди — сине — седи“ — пети, шести и седми стих).

3. Епентетска рима по заступљености долази одмах иза изоморфне. Од сто Десанкиних рима 27 их је таквих. Ова рима, насупротив метатезној, губи непосредни контакт поновљених фонема, али задржава њихов идентичан редослед. Зависно од места, броја и односа уметнутих фонема у сроковним низовима постоји више подврста епентетске риме.

а) Рима код које се римују целе речи, али се у једну од њих испред првог римованог вокала убацује сугласник који нема свога еквивалента. Примери су доста бројни:

срећа — сећа (I, 24); пронела — понела (I, 133); пробуди — побуди (I, 185); плева — пева (I, 340); друговања — дуговања

(I, 121); поникне — проникне (I, 187); села — свела (I, 357); село — свело (II, 54).

б) Рима код које се консонант убацује испред и иза првог римованог вокала, али римоване лексеме се не разликују само по убаченом консонанту. Ево неколико примера:

испаштам — праштам (I, 363); јасика — слика (III, 10); стари — оствари (III, 66); сасе — спасем (III, 304); сродне — оде (IV, 228); ларве — јаве (IV, 59).

в) Рима код које је у једну од римованих речи убачена скупина самогласник + сугласник. Такве риме су по правилу раз-носложне. Ево неколико примера.

шевара — шара (I, 37); малене — мене (I, 164); чека — човека (I, 327); пршти — прегршти (III, 19); слоге — слове (IV, 32); принцеза — принца (I, 41); сестара — сестрица (II, 228).

г) Рима код које се на симетричне позиције у оба римована елемента убацује неподударан консонант и то најчешће испред првог римованог вокала. Примери су бројни:

смрти — стрти (I, 59); слетале — сметале (I, 120); спирају — свирају (I, 159); сметом — светом (I, 354); зрачи — значи (II, 44); стане — сване (II, 170); скида — стида (III, 59); сјате — свате (III, 220); сва — сва (I, 394); заробићу — за-добићу (I, 12); уроде — угоде (I, 213); окаца — оваца (II, 220).

Редак је случај да се у поезији Д. Максимовић у оквиру једне строфе реализује само епентетска рима. То се дешава једино у катрену:

Непријатељу хлеб наш нека стане
у грлу као грка оскоруша!
Тренутак још, трен, па ће и да сване.
Жена с прага птице у воћњаку слуша. (II, 170)

Као што се види, строфу организују два вида епентетске риме. Један повезује непарне („стане — сване”), а други парне стихове („оскоруша — слуша”). У свим осталим примерима епентетска рима се комбинује (било у строфи било у песми) са другим типо-

вима риме. У строфи могу учествовати и различити видови два типа риме:

Реци ми сад, кад ме не волиш више:
кад ти се прошлој руга нова срећа;
и кад се дана који некад бише
душа ти само кад ме видиш сећа, —
реци, да л' те је моја
радост болела
једном кад нисам више
тебе волела?

(I, 24)

У октави делују по два вида изоморфне и епентетске риме. Једним видом изоморфне риме римују се први и седми стих („више — више“, двострука веза), другим видом први, трећи и седми стих („више — бише — више“, трострука веза), као и шести и осми стих („болела — волела“, двострука веза). Једним видом епентетске риме римују се други и четврти стих („срећа — сећа“, двострука веза), другим видом пети, шести и осми стих („моја — болела — волела“, трострука веза). Оваквим начинима реализовања риме стварају се вишеслојни звукови и семантички ефекти.

4. Метатезно-епентетска рима је незнатне фреквенције. Од сто римованих стихова на њу отпада девет. У односу на изоморфну, она губи и идентични распоред и непосредни контакт поновљених фонема, па се може формулисати и као метатеза на одстојању. У зависности од дистрибуције и квантитета подударних фонема, постоји више лако уочљивих подврста ове риме:

а) Рима код које се њен крај поклапа са крајем сроковног низа. Ту се обично ради о отвореној двосложној рими којој се придодају две или три фонемске јединице које гравитирају ка иницијалним положајима римованих речи. На овај начин се повећава квантитет риме, тј. појачава њен звуковни, еуфонијски дојам. Ево неколико примера:

пробудила — уловила (III, 165); позатвара — звонара (III, 228); заноктица — ногавица (II, 101); загрејана — јоргована (III, 30); хитају — нихају (I, 159).

б) Рима код које се члан са мањим бројем фонема у потпуности понавља у другом. Ево неколико примера:

гола — гледао (I, 331); изабраницу — црна (II, 11); просранство — насто (III, 143); континената — океана (III, 330); врати — стрмоглави (III, 131).

в) Рима код које је у обе римоване јединице врло висок степен фонемске подударности. Примери су доста запажени:

секира — скрита (II, 203); *ноћас — самоћа* (IV, 50); *ветри — срести* (II, 203); *стари — стисла* (II, 218); *воleti — витешко* (II, 266); *јунаке — мајке* (II, 155); *благe — гаје* (II, 74); *мери — приђе* (II, 135).

г) Рима код које компактна фонемска секвенца од три до четири фонеме чини језгро римоване везе. Поред тога, број поновљених фонема скоро увек премашује половину од укупног броја фонема у римованим речима. Ево неколико примера:

поверења — обећање (I, 150); *успаванке — сневаш* (II, 22); *камена — насумце* (III, 166); *муњевито — притом* (IV, 50); *дворишта — тражити* (I, 362); *дрвета — прадедовски* (II, 160).

Метатезно-епентетском римом Д. Максимовић се обично користи у комбинацији са другим типом риме и то најчешће у катренима:

Свуд беспослено неко дете, или звере,
преко таласа и камена,
без размишљања, насумце,
поњавице блиставе стере. (III, 166)

У строфи влада обгрљени систем римовања. Изоморфном римом (акустички идентичном) везују се крајњи стихови, први и четврти („звере — стере“), док се метатезно-епентетском, чије је сазвучје доста варијабилно, доводе у везу унутрашњи стихови, други и трећи („камена — насумце“) — па су тако наизглед неримовани стихови постали римовани пар.

Ова наша песникиња радо употребљава метатезно-епентетску риму и у строфама са непарним бројем стихова, где она добија посебну улогу:

Срби, где ћете насећи бадњаке?
Обогаљена вашим су шумама рамена,
најбољем дубљу сасечене гране,
до корена срубљене стабљике нејаке,
лешеве шума леже на све стране. (II, 166)

Изоморфном римом у квинти изграђена су два ороковна низа: један између првог и четвртог („бадњаке — нејаке“), а други између трећег и петог стиха („гране — стране“). Други стих тек преко

метатезно-епентетске риме накнадно успоставља сазвучје са другим сроковним низом створивши нову, троструку везу („рамена — гране — стране“) па се тако и други стих у строфи укључио у систем римовања.

III.

Занимајући се за фонолошку структуру риме, полазили смо од претпоставке да је рима фонемско подударане различитог квантитета и квалитета које означава крај стиха, истовремено повезује стихове у строфу, а осим тога има улогу у стварању звуковних ефеката доводећи у блиски контакт речи истог или сличног фонемског састава. Ипак, рима пре свега повезује стихове, организујући њихов распоред у строфи.

Услед губљења правилног и устаљеног распореда и различитих видова реализације, понекад је веома тешко открити елементе риме у поезији Десанке Максимовић. Зато ћемо покушати да укажемо на неке могућности њиховог идентификовања користећи најфреквентније строфе, тј. катрен, квинту, секстину и септину.

а) Случајеви код којих рима у строфи није у потпуности реализована:

За неко нејасно ми дело
твоја постајем рука,
струк у твоме сам врту
између многих струка.

(II, 18)

У наведеној строфи изоморфном римом римује се други и четврти стих („рука — струка“). Фонемском секвенцом (*рту/тру*) која представља метатезну риму накнадном везом римује се трећи и четврти стих („врту — струка“). Насталу везу поткрепљује и понављање лексеме („струк“) у два суседна стиха. Једино први стих нема римовану клаузулу, јер се у њој не налази ни једна фонемска јединица из преосталих трију клаузула. Тако се у организационом смислу строфична целина од четири стиха разлаже на моностих и терцет, што на плану строфне структуре ствара супротстављање римованих и неримованих елемената, тј. стихова.

Пружила бих ветру руку
и скутове у јутру оросила,
испила воду са свих врела,
сунце бих на раме попела
и уз брдо носила.

(II, 15)

Готово истоветну ситуацију налазимо и у квинти, где се различитим квантитетом (односно различитим бројем поновљених фонема) изоморфне риме римују други и пети стих („оросила — носила“), према трећем и четвртом стиху („врела — попела“). Само први стих не подлеже римовању. Овим се поступком строфична целина од пет стихова разлаже на моностих и катрен, који се на нивоу строфе међусобно супротстављају као два дијаметрално постављена елемента јединствене поетске структуре.

А рибе кроз сутон плове неме.
И научница млада сад са њима ћути;
тренут још ослушне птице из грања,
па је опет радна обузме ватра,
прилази микроскопу пуна поуздања
и посматра.

(II, 329)

Као што се види, у секстини је остварен такав систем римовања који конфронтира два стиха према четири стиха. Наиме, укрштеном изоморфном римом повезују се трећи и пети („грања — поуздања“), а четврти и шести стих („ватра — посматра“). Први и други стих нису обухваћени процесом римовања. Коришћени поступак повезивања стихова имао је за циљ да раслоји строфичну целину од шест стихова на неримовани дистих и римовани катрен, мада наведена подела није и графички остварена.

Шта ћу рећи оцу
кад ми каже
при сусрету речи што блаже
праштања и доброте крајне,
и угледа дела
што сам хтела
да на земљи буду тајне.*

(II, 50)

У септини, као и у претходним строфама, њена почетна клаузула („оцу“) остаје неримована, јер нема ни једне заједничке фонеме са преосталих шест римованих клаузула. Овакав начин организа-

* Овде, као и у ранијим примерима, није реч о испрекиданој рими зато што започети систем римовања не прекида неримовани стих (или више стихова). Поређења ради, ево строфе са испрекиданом римом:

Не зна гуштер шта пузи испод камења,
нити кукуруза струк слути
шта се у суседној њиви спрема.
Сваког часа све се мења,
ниједног кута ни листа нема
да није тајна.

(II, 202)

ције (1 + 6) разложио је строфичну целину од седам стихова на неримовани моностих и римовану секстину. Међутим, насталим системом римовање строфа од шест стихова се даље раслојава на римовани дистих („каже — блаже“, други и трећи стих) и римовани катрен („крајне — тајне“, четврти и седми стих; „дела — хтела“, пети и шести стих). Основна карактеристика Десанкиног поетског поступка (у питању су све анализиране строфе) могла би да се сведе на следеће: у строфи као издвојеној компактној целини делује њена унутарња форма (овде схваћена као рима), која истиче мање структурне јединице чији се садржаји поларизују и међусобно конфронтирају, што може бити одраз неспокојства и напетости лирског субјекта.

б) Случајеви код којих је рима у потпуности реализована:

Одасвуд као да у себи
чујем радосне вести.
Пролеће, по твојој певам
и цветам заповести.

(II, 10)

У катрену влада систем комбиноване риме. Наиме, изоморфном римом римују се парни стихови („вести — заповести“). Метатезно-епентетском римом преко фонемске секвенце (*сеи/еси, еси*) успоставља се накнадна трострука веза између првог, другог и четвртог стиха („себи — вести — заповести“). Истим типом риме преко фонемске секвенце (*пева/апве*) настаје и трећа римована веза између трећег и четвртог стиха („певам — заповести“). Датом комбинацијом риме неке клаузуле ступају два („вести“), а неке три пута („заповести“) у римоване везе — што може бити реалан показатељ њиховог значаја у оствареној поетској структури.

Преваре се гране воћњака
и опет стану да пупе,
да расипају задње мирисе скупе.
Воћњаци што вену
миришу као сред пролетњег мрака.

(II, 79)

Када је у питању квинта обично се јавља проблем како римовати, условно речено, пети стих. У таквим случајевима различити песници различито поступају. Ипак се, најчешће римују два стиха, на једној, а три, на другој страни. Међутим, Десанка Максимовић постављени проблем је решила на друкчији начин. Изоморфном римом она је римовала први и пети стих („воћњака — мрака“), а други и трећи стих („пупе — скупе“). Тек се додатном везом, наизглед неримовани четврти стих, преко фонемске секвенце (*уе/уе, еу*), која представља метатезно-епентетску риму асо-

нантског квалитета, доводи у блиски звуковни контакт са другим и трећим стихом („лупе — скупе — вену“).

Девојко, опет се твоје груди нишу,
трепери око њих ореол сласти;
усне твоје опет почињу да дишу.
Оно што већ давно под травом снива
моја жедна рука дозива из власти
мрака и смрти.

(II, 47)

Од шест стихова у секстини четири су обухваћена изоморфном римом — и то: први и трећи („нишу — дишу“), други и пети („сласти — власти“). Четврти стих фонемском секвенцом (*сива/ /васи*) римује се са петим стихом („снива — власти“) а нешто измењеним фонемским саставом (*сиа/аси, аси*) успоставља контакт са другим и петим стихом („сласти — снива — власти“). Обе ове римоване везе реализоване су метатезно-епентетском римом. Занимљива пројекција риме (*сти/сти, сти*) повезује шести са другим и петим стихом („сласти — власти — смрти“). Тако се у строфи вишеструким везама клаузула проширила звуковна и лексичка сфера риме.

А признајем, жељан сам сунчаних слика
сеоског далеког краја,
орања, жетве, мукања крава.
У врзином колу железних справа
Сетим ли се природе доброг лика,
као да ме је светлост такла
и окупала.

(II, 93)

У наведеној септини, рима је као један од конструктивних фактора строфе заснована на комбинацији њених различитих типова. Изоморфном римом доводе се у везу први и пети („слика — лика“), а трећи и четврти стих („крава — спава“); метатезно-епентетском шести и седми стих („такла — окупала“). Без свога римованог пара остаје једино други стих. Међутим, накнадном римованом везом израженом епентетском римом овај стих се повезује са суседним, трећим стихом („краја — крава“).

На темељу изложене грађе, није тешко закључити да је деканонизација риме поступак који је добио запажену стваралачку продуктивност у поезији Д. Максимовић. То је резултирало обликовањем четири различита типа риме и бројним њеним подврстама. Пошто у поезији (стиху, строфи, песми) влада строга организациона зависност међу елементима који се појављују у

таквој поетској структури, погрешно је било који од њих извојити из контекста и изоловано га посматрати — јер он тада донекле мења своје значење и своју функцију. Због тога је од посебног значаја то да Десанкину риму треба анализирати и процењивати у одговарајућем контексту, чији се оквир може кретати само од строфе ка песми. Стварне домене деканонизације као процеса који представља нарушавање својства чисте риме и односа песникиње према традицији, једино је могуће пратити преко реализације риме у датом контексту и начина њеног организовања стихова у строфу. Да бисмо показали од колике је важности улога контекста у одређивању риме у поезији ове наше песникиње, навешћемо два дијаметрално супротна случаја: једну строфу од осам римованих стихова са учешћем различитих типова риме — и једну строфу, такође од осам, али неримованих стихова:

О дај ми својих суза,
ноћних нејасних мука,
причај шта срце ти најчешће сања.
Дрхти од изненадног звука
мога корака и гласа.
Жели и ти у мом загрљају
да и после смрти часа
остану ти на мене сећања.

(II, 77)

Видела сам људе
који су у кошницу својих мисли
пуштали сваког,
чије су вратнице поверења
стајале широм отворене;
и видела људе
који су се прикрадали на прстима
да би уходили њихов шапат.

(IV, 237)

У првој откави идентичне фонемске секвенце (*ука/ука; аса/аса*) скоро тачног временског сазвучја („мука — звука“, други и четврти стих; „гласа — часа“, пети и седми стих) елементи су датог контекста који код читаоца стварају моменат очекивања — да се римовање изврши до краја. Па се тако и неидентичне фонемске секвенце (*сања/с-ања; уза/за-у*) приближног временског сазвучја („сања — сећања“, трећи и осми стих; „суза — загрљају“, први и шести стих) перципирају као епентетска и метатезно-епентетска рима. У ствари као равноправни чланови риме у строфи.

У другој откави већ у првом контакту са њеним контекстом читаоцу се, и поред одређених фонемских (*овере/воре-е*, „поверења — отворене“, четврти и пети стих; *мис/с-им*, „мисли — прсти-

ма", други и седми стих) и лексичких понављања („људе — људе", први и шести стих), намеће јасна слика о томе да је овде реч о изосталом римовању.

Категоризација риме према броју поновљених фонема и начину дистрибуције у римованим речима, као и неки аспекти њене реализације у разним врстама строфа може се сматрати тек првом етапом анализе. Следећа, друга етапа требало би да укључи улогу и функцију риме у поезији Десанке Максимовић.

Summary

Milosav Ž. Čarkić

THE PHONOLOGICAL STRUCTURE OF THE RHYME AND SOME ASPECTS OF ITS REALIZATION IN THE POETRY OF DESANKA MAKSIMOVIC

The author analyses the rhyme in the poetry of Desanka Maksimović. With her symbolitstic style, Desanka Maksimović has not strived to create most meticulous rhyme. Therefore her rhyme is characterized by several types of deviations from the norm, free accent deviations, alternation of phonemes with different inherent distinctive features.

Милорад Дешић

(Филолошки факултет, Београд)

РЈЕЧНИЦИ ЈЕЗИКА ПИСАЦА — ВЕЛИКИ ЗАДАТАК НАШЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ

У чланку се говори о значају речника језика писаца, о њиховим типовима и начину обраде, као и о неким проблемима који су у вези с писањем и издавањем оваквих речника.

1. У свјетској лингвистици и у нашој давно се схватило да је потребно проучавати језик писаца. Језички феномен посматран је из различитих углова, а проблемима лексике посвећивало се све више пажње. Показало се да књижевно дјело или пак цјелокупно пишчево стваралаштво може да послужи као грађа за различите студије из лексикографије: о односу основног и фигуративног значења, о полисемији, о употреби домаћих и страних ријечи итд. Иста та дјела погодан су материјал и за лексикографске радове, за рјечнике.

2. Лексика узета из књижевних остварења заузима значајно мјесто у рјечницима општег типа. Али овом приликом неће бити говора о њима него о рјечницима језика писаца. Они из више разлога заслужују да буду предмет расправљања.

У рјечнику језика писца објашњене су ријечи из свих књижевних дјела, из преписке и сл. односно само из одређеног дјела. Он нам омогућава да боље упознамо језик и стил писца, да истовремено дођемо до корисних података о особинама књижевног језика епохе у којој је аутор стварао, да лакше утврдимо ауторство непотписаних дјела, чак да сазнамо какав је пишчев став према неким појавама у друштву и према животу уопште.

С обзиром на то да нема друштва које би могло материјално да помаже израду рјечника језика свих писаца, нити има средине која располаже толиким бројем лексикографа, неопходних за тако

обиман посао, намеће се питање избора писца. Ваљало би свакако поћи од признатих умјетника ријечи, од оних чије стваралаштво, по општем мишљењу културне јавности, стварно има веома високу вриједност. Требало би узети у обзир и оне књижевнике који, гледано у цјелини, не спадају у најбоље, али су значајни за одређени период у историји књижевности односно за одређени жанр. Може се примијенити и лингвистички критеријум: обрађује се лексика истакнутих књижевних стваралаца у оквиру једне језичке епохе. Послије избора писца неопходно је предвидјелити се за одговарајуће издање његових дјела (ако их је било више). Невоља је у томе што су ријетка критичка издања па ће се узимати оно које је њему најближе. Пошто су одабрали писца и издање, аутори морају да одлуче какав ће рјечник писати. Концепција рјечника у првом реду зависи од његове намјене: на један начин ће се састављати рјечник намијењен проучаваоцима пишчевог дјела (историчарима књижевности, лингвистима и сл.) — користиће се научна апаратура, а на други начин онај који ће углавном читати шира публика.

3. У посљедње вријеме наша лексикографија почиње да хвата корак са свјетоком. Објављују се рјечници језика познатих писаца или појединих њихових дјела. Нашу пажњу посебно привлаче два рјечника. Први од њих је *Речник језика Петра II Петровића-Његоша, I, II*, који су израдили Михаило Стевановић и сарадници: Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић (Београд — Титоград — Цетиње, 1983). На почетку је Предговор *Сврха и начин израде овога дела*, који је написао М. Стевановић. Он ту говори о научним и општекултурним разлозима за писање рјечника појединих писаца и констатује: „И први такав описни речник на нашем језику смо већ ево израдили“ (VIII). Стевановић помиње један краћи рјечник мање познатих Његошевих ријечи, штампан раније као засебна књига јубиларног издања Целокупних Његошевих дела поводом стогодишњице pjesникове смрти (1951), који су написали Р. Бошковић и он (IX). Писац овог Предговора даље обавјештава читаоца о грађи за Речник (X—XI), о лексикографском поступку (види се да је то класични описни рјечник са одредницама, граматичком обрадом, дефиницијама и примјерима) (XIII), затим о дијалектизмима и архаизмима (XV), о упућивању на „реч којој се било по чему може дати преимућство“ (XXI), као и о рјечнику властитих имена на крају друге књиге (XXIII), о биљежењу акцената (XXIV—XXV), штампању најновијим правописом (XXV—XXVII) и означавању етимологије ријечи страног поријекла (XXVIII—XXIX). Иако је овај Речник већ оцјењиван, још није дата његова комплетна анализа. Али и без тога, на основу пажљивог читања, може се закључити, без обзира на одређене пропусте који су у оваквим радовима неминовни, да

је ријеч о значајном лексикографском дјелу. Оно је показало да је лексички фонд Његошевих дјела доста богат — према неким бројањима употријебљено је око 15 000 ријечи, с тим да је већина њих полисемична (в. Милија Станић, *Речник језика Петра II Петровића Његоша I—II*, Јужнословенски филолог, XL, 213, Београд 1984). Поређења ради, поменимо да чувени *Рјечник Пушкиновог језика* садржи 21 191 ријеч, које се јављају у 544 777 ситуација.

Други рјечник о којем ће се нешто пише расправљати је *Речник поезије Милана Ракића* (Нови Сад, 1984). Написао га је Васа Павковић, који у Уводу говори о тоталној ексцерпцији грађе из 56 објављених Ракићевих пјесама (9 568 листића), о фреквенцијском рјечнику који долази послје општег, о лексикографској обради ријечи (ово је описни рјечник као и претходни). Аутор у уводним напоменама објашњава зашто није уносио податке о етимологији ријечи, а за примјере каже да су уношени они битни, карактеристични. *Речнику поезије Милана Ракића* могу се упутити извјесне замјерке, али то не умањује битније његове несумњиве квалитете. Послје објављивања ове књиге о пјесничком језику Милана Ракића много се више зна.

Поред описних постоје и други типови рјечника. На примјер, Милан Могуш је написао *Рјечник Марулићеве „Јудите“* (Марко Марулић, *Јудита*, Сплит 1988). Рјечник је урађен на основу компјутерске конкорданце (М. Могуш, *Напомене о овом издању и о Рјечнику Марулићеве „Јудите“*, 87). У њему су објашњена значења ријечи, примјери из текста нису навођени, али је дата укупна фреквенција одредница и фреквенција појединих њихових облика. За разлику од овог стручно написаног и корисног рјечника уз Марулићеву *Јудиту*, код нас се често као додаци књижевним дјелима објављују краћи рјечници непознатих и мање познатих ријечи и израза, који обично нису на потребном лингвистичком нивоу. Иако се анексни рјечници пишу за ширу читалачку публику, понекад посебно за ученике да би лакше разумјели дјела из школске лектире, они би морали да дају тачне и потпуне дефиниције оних ријечи које су заиста непознате већем броју читалаца (већином су то дијалектизми, архаизми и ријечи страног поријекла). На жалост, у пракси такви рјечници најчешће не удовољавају поменутиим захтјевима.

Охрабрује и чињеница да се припремају нови рјечници језика писаца (нпр. *Рјечник Марка Марулића*). Може се овдје поменути и један пројекат Матице српске из Новог Сада. Наиме, прије двије-три године писац ових редова почео је да ексцерпира грађу из *Сабраних песама Десанке Максимовић* (укупно шест књига), да би се по завршетку рада приступило писању *Речника поезије Десанке Максимовић*. Завршена је ексцерпција прве књиге

— укупно има преко 30 000 листића, пошто се ради о потпуној екскерпцији, која омогућава израду и описног и фреквенцијског рјечника. Како књиге нису истог обима, рачуна се да ће из свих шест књига бити исписано између 150 и 160 000 листића. За нашу науку и културу било би од великог значаја писање рјечника поезије чувене српске и југословенске књижевнице. Прикупљена грађа показује да лексика поезије Десанке Максимовић садржи велико богатство и ријечи и значења. Те ријечи иду углавном у савремени српскохрватски књижевни језик, али има такође дијалектизама и архаизама (в. о томе детаљније у моме раду *Језик поезије Десанке Максимовић и савремени српскохрватски књижевни језик*, Књижевност и језик, 1989, бр. 4). Штета је што је дошло до застоја у реализацији пројекта *Речник поезије Десанке Максимовић* — из финансијских разлога.

4. При изради рјечника језика писаца постављају се многа питања. Једно од њих је акцендовање одредница. У Предговору *Речнику језика Петра II Петровића Његоша* речено је: „акценте у овоме Речнику бележили [смо] држећи се Вук-Даничићева система, а не онога што карактерише говоре Његошева ужег завичаја, од којег се наш песник није могао много разликовати својим акцентом... Иначе смо често остављали и акценте песникова ужег завичаја, што ће рећи акценте које је он сам употребљавао, уколико нису противуречили изложеним одликама акценатског система Вукова језика у Даничићевој кодификацији” (XXIV—XXV). Супротно овоме, у Уводу којим почиње *Речник поезије Милана Ракића* читамо сљедеће: „Одреднице нису акцентоване, јер речник није нормативног типа и акцендовање би представљало наметање данашњег књижевног акцента песниковом језику. Изузетно, акцентоване су оне речи код којих акценат има улогу диференцирања значења, исп. *бл̂го* : *бл̂го*” (8). Дакле, питање је: да ли акцентовати одреднице (понекад чак и ријечи у дефиницијама и у примјерима) или не акцентовати? Ријечи са акцентом који врши функцију диференцијално-семантичког знака свакако треба акцентовати, док у другим случајевима могу се али не морају ставити акценатски знаци. Ако се аутори рјечника определијеле за акцендовање свих акцентогених одредница, наметнуће им се дилема: да ли биљежити књижевни акценат или пишчев изговор (уколико знатније одступа од књижевног, као што је случај са Његошем)? Мишљења стручњака су различита, али нама су ближа схватања оних који се залажу за биљежење пишчевог акцента, јер се на тај начин вјерније приказује ритам у дјелу. Ако састављачи рјечника не познају у потпуности пишчев акценат, онда је боље да га не стављају на одреднице (в. поменути приказ М. Станића који се односи на рјечник Његошевог језика, стр. 220). Додајмо овоме и информацију везану за *Речник поезије Десанке*

Максимовић: предвиђено је да се означава онај акценат који се чује у изговору саме пјесникиње (снимљен на магнетофонску траку, грамофонску плочу или на неки други начин).

Аутори оваквих рјечника морају да заузму јасан став у погледу односа језика писца према стандардном језику. У ствари, они могу да пишчев језик посматрају из перспективе књижевно-језичке норме и утврђују шта је, у нормативном смислу, застарјело, покрајинско и сл., а могу да језик писца схвате као самосталну цјелину која има своје посебне карактеристике (в. Милосав Тешић, *Речник језика писца у односу на општи речник*, Лексикографија и лексикологија, зборник реферата, Београд — Нови Сад, 1982, 304). Да је у Његошевом Речнику примијењена друга могућност, за неке одреднице била би нађена друкчија рјешења: *борац* би било упућено на *бојник*, јер је друга именица потврђена са више примјера, а *оштар* би се упутило на *остар*, које је заступљено са више примјера и са више значења.

Састављачи рјечника писаца принуђени су да, поред наведених, рјешавају и многе друге проблеме. Тешко их је све навести у једном овако кратком прегледу, али корисно је да бар неки буду назначени. Прво, о тешкоћама везаним за обраду ријечи из наслова. У *Речнику поезије Милана Ракића* уз одредницу *освит* налази се дефиниција „свитање, зора” и потврда: „Освит [наслов] (80)”. Ту наслов може бити поменуто у самој дефиницији: *адађо* (*adagio*) значи „у музици: лагани став у већој композицији, овде наслов песме” (11). Кад је ријеч потврђена само у наслову, дефиниција се изводи из садржаја текста који слиједи. Цио текст, у овом случају пјесма, представља контекст за наслов, за ријеч која се дефинише. Навођење само наслова није довољна потврда за значење, али ни цитирање цијеле пјесме није могуће. Најбоље би било из веће цјелине навести као примјер оно мјесто које нешто ближе објашњава наслов, наравно ако такво мјесто постоји. Друго, при тоталној ексцерпцији грађе јавља се проблем исписивања ријечи које се у истом значењу понављају на блиском растојању: „А мени се увек допадало:/ кад су тице кроз ноћ летеле,/ кад је лишће тихо опадало;/ кад су сенке у сен слетале,/ кад ме људи нису волели./ кад су ствари души сметале” (*Десанка Максимовић, Сабране песме, I књ.*, Београд 1985, 119—120 — подвукао М. Д.). Да ли писати *кад* на пет листића (сваки пут са стихом у којем се оно јавља и у комбинацији са првим стихом) или све стихове ставити на један листић, а у заглављу написати *кад* × 5? Други начин је рационалнији и значење везника *кад* је потпуније представљено у цјеловитом контексту.

5. Неколико напомена о рјечницима који исказивањем фреквенције ријечи пружају драгоцене податке о језику писца. Прије свега, они нас обавјештавају о бројчаном односу варијаната исте

ријечи. У Рјечнику Марулићеве „Јудите“ може се прочитати да је учестаност форме к 49, а ка 7, затим с 180 — са 32, кад 84 — када 35, сад 30 — сада 21, тад 30 — тада 16 (очигледно је преимућство краћих форми). Било би корисно за проучавање ритма да је у Фреквенцијском речнику, који долази иза основног Речника поезије Милана Ракића, посебно наведена фреквенција приједлога с а посебно са (дата је само бројка 55), а тако и кад — када, сад — сада, тад — тада (к нема парњака ка).

Бројањем ријечи у Фреквенцијском речнику долази се до са знања да су у Ракићевој поезији употребљене око 2 252 ријечи (има извјесних неслагања са одредницама из основног Речника). То је прилично велика бројка кад се зна да је било укупно 9 568 листића. С обзиром на то, али и на чињеницу да су многе ријечи полисемичне или у оригиналној фигуративној употреби, а неких уопште нема у данашњим рјечницима (*ромежити се* — „кострешити се, јежити се“), лако се да закључити да се ради о језичком богатству, а не о „језичкој и тематској оскудности“ Ракићеве поезије (Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд 1983, 453).

Фреквенцијски речник показује да у Ракићевим пјесмама има синонима који се обично много разликују по фреквенцији: *гора* (8) — *планина* (4), *студен* (2) — *леден* (2), *драг* (10) — *мио* (2), као и антонима: *висок* (3) — *низак* (4), *младост* (2) — *старост* (6), *бео* (18) — *црн* (30). На основу овог рјечника, гдје су ријечи поредане по азбучном реду, сачињена је листа *Сто најфреквентнијих речи у Ракићевој поезији*. Листа је занимљива, поред осталог, по томе што се на њој налазе ријечи које се везују за непријатна осјећања, за нешто мрачно, тужно, за несрећу, бол: *стар, ноћ, црн, тама, беда, јад, суза, тужан, бол*, а има и ријечи којима се изражавају разна осјећања, чулност: *љубав, драга, жена, осећати, тело* („код Ракића углавном као симбол чулности“). Ово у потпуности потврђује мишљење историчара књижевности: „Савременом читаоцу ближи су други квалитети његове [Ракићеве] поезије, њен интелектуални песимизам, сензуализам“ (в. поменуто Деретићево дјело, 453).

6. Из досадашњег излагања види се од коликог је значаја рјечник језика једног писца. Поменути су и неки проблеми које морају да ријеше аутори оваквих дјела. Наравно, тешкоћа с којима није нимало лако изаћи на крај има много више. Указано је такође не одређене резултате постигнуте у нашим срединама. Али они се могу оматрати само добрим почетком шире активности у овој области. Због тога нам се чини оправданим понављање захтјева који је истакнут у наслову рада: рјечници језика писаца су велики задатак наше лексикографије.

Summary

*Milorad Dešić***DICTIONARIES OF THE LANGUAGES OF WRITERS —
A BIG TASK FOR OUR LEXICOGRAPHY**

This paper discusses the significance of dictionaries of the languages of writers, their types and ways of preparations, as well as some problems connected with making and editing such dictionaries.

Данко Шипка

(Филозофски факултет, Сарајево)

СИМЕТРИЈА И АСИМЕТРИЈА У АНТОНИМСКИМ РЕЛАЦИЈАМА

Одабраним примерима аутор указује на постојање не само симетричних него и асиметричних релација у антонимском систему.

0.1. Кад се говори о антонимским односима, у било ком језику, мисли се, прије свега, на симетрију, обично два елемента. Сама природа антонимског односа заснива се на симетрији, прецизније супостављености и супротстављености парног броја чланова (супростављених по неком обиљежју) који ступају у тај однос.

0.2. Овдје ћемо указати на постојање асиметричних релација у антонимском систему. Одређење антонимије не утиче битно на основу за посматрање односа симетричности и асиметричности. За нас је небитно да ли ће антонимија бити разграничена од релационих опозиција, како је код Палмера¹ или се посматрају као једна цјелина, како је код Каца.² Овдје ћемо, да бисмо добили методолошки чисту ситуацију, прихватити Палмерово одређење, и на основу њега вршити даљу анализу. Могло се, исто тако, поћи и од Кацове класификације.

¹ F. R. Palmer *Semantics a new outline*, Cambridge University Press, Cambridge 1976. Аутор разграничава антониме, лексеме са супротстављеним обиљежјима властите структуре (црн — бијел) и релационе опозиције, лексеме супостављене у неком ширем систему (муж — жена).

² J. J. Katz *Semantics Theory*, A. Harper International Edition, New York 1972. Аутор одређује антонимију као инкомпатибилност између семантичких елемената на које се смисао ријечи декомонује, па су тако релационе опозиције одређене као подгрупа антонимије — конверзни тип (муж — жена, купити — продати и слично).

1. За одређивање симетричности или асиметричности антонимског односа битно је разграничавање бинарних релација (односа између двије засебне лексеме), с једне, и системских релација, с друге стране.

Симетричност и асиметричност бинарних релација

2.0. У класификацији антонимских релација међу двама елементима, а из аспекта проучавања симетричности и асиметричности, сматрамо да би било корисно провести дистинкцију између уланчених и неуланчених парова. Уланчени су они парови који не покривају у потпуности сфере обиљежја на основу којих су супротстављени или супостављени, који су, према томе, само дио ланца појмова којима се тај однос покрива. Насупрот њима, неуланчени појмови у потпуности покривају те сфере, па нису укључени у појмовни ланац. Уланчени су, на примјер, појмови *велики* — *мали*, будући да постоје сегменти подручја на којима се ови појмови налазе гдје се јављају и појмови који су оштрије поларизирани (*мајушан* — *огроман*) и они који то нису (*ни велики ни мали, осредњи*). Неуланчен је, на примјер, пар *жив* — *мртав*, гдје је покривена цјелокупна сфера контрастираног обиљежја.

Сматрамо да би овај критериј требало да се угради у класификације антонимског односа, односно да подјела само на основу логичких категорија контрадикторности и контрарности (и конверзности, уколико се не раздвајају релационе опозиције) не пружа увид у цјелокупну слику.

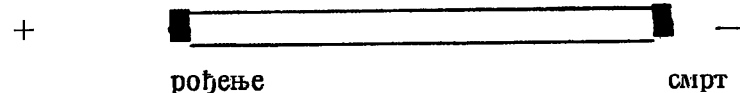
2.1. Симетрија је и најчешћи начин остваривања антонимског односа. Тако, се код уланчених антонима најчешће јављају сљедећи односи:

I

Слично је и у примјерима *топао* — *хладан*, *добар* — *лош*, *стар* — *млад*, *дуг* — *крагак*, и тако даље.

II

Овај однос остварује се и у паровима *почетак — крај, врео — леден* и слично.

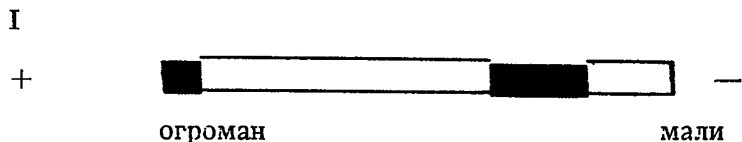
III

Овакав однос јавља се и у пару *невин — крив, истина — лаж* и слично.

У свим овим случајевима ради се о симетрији у смислу да је у опонираним елементима контрастирано обиљежје присутно у једнакој мјери и што је протежност појмова приближно једнака.

Но, код уланчених антонима могуће је и јављање бар два вида асиметричних релација. У првом случају долази до опонирања појмова са различитим степеном контрастираног обиљежја. То налазимо у примјеру:

Исто је и у паровима *одличан — лош, врео — хладан* и многим другим.

Видимо да је контрастирано обиљежје у првим лексемама сва три пара знатно израженије него у другој, а и протежност појмова се разликује.

Други тип асиметричног односа јавља се у случају кад у однос ступају једна поларизовани елемент и међупојам. Тако је у примјеру:

Овдје смрт има значење 'тренутак умирања'. Овдје се ради о томе да је међупојам, који се протезао између појмова *рођење* и *смрт* ступио у однос са једним од опонираних парова. Јасно се види да су различити и степен контрастираног обиљежја и протежност.

2.2. И међу неуланченим појмовима чешћи је однос симетрије. Тако имамо у примјеру:

I

Однос асиметрије јавља се, прије свега, у смислу неподударне протежности, што се види из примјера:

II

Занимљиво је да протежност неких појмова може да варира, па се тако у истом пару јављају и асиметрични и симетрични односи. Такав је пар *ноћ — дан*, гдје се само у вријеме прољетног и јесењег еквиноција (равнодневнице) јављају симетричне (као у примјеру I), а у сваком другом периоду асиметричне релације различитог степена асиметричности у зависности од доба године.

2.3. Дакле, и у уланченим и у неуланченим бинарним релацијама јавља се симетрија и асиметрија, али на различит начин. Основ испољавања асиметричности уланчених парова је неподударност у степену опонираног обиљежја и у протежности појмова, док се неуланчени парови разликују прије свега у протежности појма.

Симетричност и асиметричност у систему

3.0. Постоје три основне сфере у којима се испољава симетрија или асиметрија антонимског система:

- а) у ланцу антонима,
- б) у деривационом систему,
- в) у полисемантичкој структури.

3.1. Симетрију унутар антонимског ланца може да илуструје већ помињани примјер низа контрастираног по обиљежју 'величина':

огроман — велики — мали — мајушан

што се може представити и овако :

огроман	мајушан
велики	мали

Симетрија се може остварити и око појма који се налази на средини низа и не улази у антонимске релације. Тако је у примјеру

одличан — добар — осредњи — лош — ужасан

са сљедећом констелацијом елемената :

одличан	ужасан
добар	лош
осредњи	

С друге стране, у систему могу да се јаве и рупе, односно да неки елементи буду неуравнотежени, да немају антонимског опонента. Тако је у низу формираном на основу температуре:

врело	ледено
вруће	0
топло	хладно

Види се да је лексема **вруће** неуравнотежена, што нарушава симетрију антонимског низа.

3.2. Симетрија у деривационом систему јавља се кад два или више елемената једне деривационе структуре имају своје опоненте — тако је у примјерима:

топао	хладан
топлота	хладноћа
топлити	хладити
динамика	статика
динамички	статички
динамично	статично
циклона	антициклона
циклонални	антициклонални

Други тип односа јавља се кад деривациони обрасци нису подударни, како је у случајевима:

празник	0
празнични	свакодневни

цвијет	0
цвјетати	венути
зима	љето
зимски	љетни
зимовати	љетовати
презимити	0

Као што се види из предочених примјера, могућа је и даља класификација асиметричног деривационог обрасца, у зависности од општих деривационих процеса.

3.3. Гледане кроз призму антонимских односа, и полисемантичке структуре могу бити симетричне и асиметричне. Структуру првог типа имамо у примјеру *топао* — *хладан*, гдје се у оба смисла 'температурном' и 'социјалном' антонимност значења остварује унутар истих лексема.

Добра илустрација асиметричне полисемантичке структуре је лексема *затворити*, гдје првом значењу ('ставити у затворен положај', на примјер врата, вентил сл.) одговара једна лексема *отворити*, а другом ('ухапсити') друга — *отпустити*.

4. Уз наведена два типа, од којих се један везује само за бинарне, а други само за системске релације, постоје и примјери антонимске симетрије и асиметрије која је релевантна истовремено у односима међу упареним елементима и унутар система. Такав је однос префикса којима се врши антонимизација једнокорјених ријечи. Наиме, могуће је да у систему постоје два опонирана префикса којима се врши антонимизација тако што се један налази у једном, а други у другом члану антонимског пара. Такви су, на примјер, префикси и префиксоиди:

<i>ван</i>	<i>унутар</i>
<i>вансистемски</i>	<i>унутарсистемски</i>
<i>високо</i>	<i>ниско</i>
<i>високопродуктивни</i>	<i>нископродуктивни</i>
<i>пред</i>	<i>послије</i>
<i>предратни</i>	<i>послијератни</i>

С друге стране, постоје префикси и префиксоиди који дјелују сами за себе као антонимизатори, тако што се додају на само један члан антонимског пара. Тако је у случајевима:

<i>не</i>	0
<i>немиран</i>	<i>миран</i>
<i>анти</i>	0
<i>антитеза</i>	<i>теза</i>

Могуће је, чак, и да један исти префикс или префиксоид истовремено ступа и у симетричне и у асиметричне релације, као је у случају:

<i>анти</i> антифашистички	<i>про</i> профашистички
<i>анти</i> антикомуниста	<i>о</i> комуниста

5. Да закључимо. Мада је антонимски систем, у својој бити, заснован на бинарној супротности елемената, а самим тим и на некој врсти симетрије, у њему су присутни и асиметрични односи. Асиметрија се остварује како у бинарним релацијама (односима међу елементима), тако и у глобалној системској структури. Стога при проучавању антонимског система ваља имати у виду да се не ради увијек о црно-бијелом односу, о простом контрастирању елемената по принципу симетрије. Постојање асиметријских релација показује и то да антонимски систем завређује чешће и прецизније проучавање. Разумије се, могуће је антонимским релацијама приступити из других углова и на начин битно различит од оног који смо овдје представили.

Summary

Danko Šipka

SYMMETRY AND ASYMMETRY IN THE ANTONYMIC RELATIONS

The author points to the fact that in the antonymic system exist not only symmetric but also asymmetric relations.

Д. Мршевић-Радовић
(Филолошки факултет, Београд)

ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКОХРВАТСКИХ ИЗРАЗА

У чланку се даје историјат и анализира значење српскохрватских израза: *ићи од Понтија до Пилата и слати (кога) од попа до ковача*.

а) *Ићи од Понтија до Пилата*

1. У Речнику српскохрватскога књижевног језика Матице српске (даље РСМ) израз *ићи од Понтија до Пилата* даје се са значењем „тражити, лутати за неким циљем, ићи од немила до недрага, обијати прагове“; у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука (даље РСАНУ) има значење „обраћати се многима, уз разне перипетије, безуспешно тражити помоћ, обавештење и сл.“ (п. *ићи*). Слично је и у словеначком језику (исп. *hoditi od Poncija do Pilata*, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*).

Име које се помиње у изразу носио је римски управитељ Јудеје (26—36. г. н.е.), *Pontius Pilatus*, за чије је управе, према Новом завету, Христ осуђен и разапет.

Ако упоредимо новозаветне текстове, ова епизода из Христовог живота једино је у *Јеванђељу по Луци* детаљније описана. Ми-слим да нам баш овај текст може пружити објашњење како се десило да у нашем фразеологизму име једне личности — Понтија Пилата, фигурира у функцији посебних имена двеју различитих особа.* То ће бити и одговор на питање како је настало ово фразеолошко значење.

2. У *Јеванђељу по Луци*, у Вуковом преводу, ово место гласи: „4. А Пилат рече главарима свештеничкијем и народу: ја не

* На ово нам је скренуо пажњу проф. Зоран Жилетић.

налазим никакве кривице на овом човјеку [Исусу] (. . .) 7. Разумјевши да је из подручја Иродова посла га Ироду, који такођер бијаше у Јерусалиму онијех дана. 8. А Ирод видјевши Исуса би му врло мило; јер је одавно жељео да га види, јер је много слушао за њега, и надаше се да ће видјети од њега неко чудо. 9. И пита га много које за што; али му он ништа не одговори. 10. А главари свештенички и књижевници стајаху, и једнако тужаху га. 11. А Ирод осрамотивши га са својим војницима, и наругаваши му се, обуче му бијелу хаљину, и посла га натраг Пилату" (Глава 23). У осталим јеванђељима, Понтије Пилат такође по вољи народа и свештеника доноси пресуду, мада до краја не утврђује Христову кривицу, али нема епизоде с Иродом.

Колико је ова епизода важна, показале се у нашој анализи.

3. Значење посматраног израза — „обраћати се многим, безуспешно тражити помоћ и сл.“, синонимно је значењима израза *ићи од немила до недрага* и *обијати прагове*. У фразеологизму *ићи од Понтија до Пилата* просторна одредба (од Понтија до Пилата) у функцији је интензификатора глаголског значења, и сам имперфективни глагол *ићи* означава радњу која се с прекидима врши (наставља). Свест о њеном „кумулирању“ резултира значењем „много *ићи*, ходати“ које има фразеологизам. У фразеологизму *ићи од немила до недрага* „безуспешност“ је поред понављања радње означене глаголом, мотивисана и „избором“ особа којима се учесник означене ситуације обраћа, односно амбијената у које ступа, а који је крајње неповољан по самог учесника. У изразу, пак, *ићи од Понтија до Пилата*, структура је само на изглед алогична, и питање мотивисаности мора се другачије објаснити, јер неће бити случајно што се име исте личности појављује у два засебна вида.

Прво, шта значи појава ових двају имена. Претпоставимо да се у изразу појави само једно од имена (истог референта) у обема позицијама (**ићи од Понтија до Понтија*, **ићи од Пилата до Пилата*); да би ова структура имала унутрашњу логику, морали бисмо носиоце ових имена интерпретирати као различите особе сличних (истих) особина, што би било блиско базном облику израза *ићи од једног до другог*. Међутим, како је реч о једном референту, то се мора претпоставити другачији базни облик који је мотивисао фразеолошко значење.

Друго, да је у обема позицијама експлицирано пуно име (Понтије Пилат), такође не би било услова за настанак фразеолошког значења, јер би ова одређеност била сметња за потенцијалну двоструку семантичку интерпретацију. Настанку израза погодује управо постојање оваквог библијског текста, који се може двојако тумачити, тј. у којем се прво поменуто име (Понтије) може, како је и у новозаветном тексту, али и не мора више доводити

у везу с другим (Пилатом), као име исте особе. И само тако, с једне стране, можемо схватити кретање учесника означене ситуације, као кретање између различитих особа (од једног до другог) и које има смисла; с друге стране, у време настанка израза, у свести говорника било је присутно и сазнање о јединству личности на основу библијског текста, али и свест о још једном „имплицитном“ учеснику у догађају. Јасно је да је то Ирод, тј. да је Христ пошао од Понтија до Ирода, и да га је Ирод „послао натраг“ Пилату, како стоји у Јеванђељу. На овај начин, јасно је представљено Христово кретање „у круг“ и затварањем круга мотивисано је значење „безуспешно“ (тражити помоћ, разумевање и сл.). Само захваљујући могућности овакве двоструке семантичке интерпретације, ова структура је могла постати фразеолошка и одржати се таква у језику.

Шта је допринело њеној фразеологизацији?

Мислим да више није смелост претпоставити да је постојао и неки популарни писани текст у којем се садржао опис ове епизоде из Христовог живота, и у којем је био употребљен овакав израз с конкретним описом Христовог пута од Понтија [Пилата преко Ирода] до [Понтија] Пилата, и да се он „наметнуо“ и у српскохрватском и у словеначком језику. Данас га, с оформљеним фразеолошким значењем и у поменутом облику, потврђују речници савременог језика. А да није прави синоним изразима с којима се обично у речницима наводи, мислим да смо у анализи показали.

б) Слати (кога) од попа до ковача

4. Има у српскохрватском језику још један израз сродног значења и на изглед прозрачне унутрашње структуре — *слати (кога) од попа до ковача*, са значењем, према РМС, „слати кога овамо-онамо, малтретирати кога“. Постоји такође и адвербијални израз *од попа до ковача* — „ријетко или раздалеко, н.п. што сашивено“ (НПосл Вуж, 291); исп. у грађи за Речник САНУ и: „Веле овако, када се швело пара, а ако су бодови велики и неједнаки, веле да су „од попа до ковача““ (Хрватски народни везови, 1908).

У базни облик израза *слати (кога) од попа до ковача* глагол *слати* улази са значењем „упућивати кога с каквим циљем, поруком и сл.“ (исп. РМС знач. 1). У овом изразу функцију интензификатора глаголског значења има као и у фразеологизму *ићи од Понтија до Пилата*, адвербијална просторна одредба (од попа до ковача) која има и самосталну фразеолошку употребу. Да бисмо објаснили одакле актуално значење глаголског израза, морамо га посматрати заједно с адвербијалним, који је вероватно његов ре-

дуковани облик. Циљ нам је да утврдимо како је базни облик мотивисао значење „с великим размацима, наретко, местимично“ — према РСАНУ, које је и значење адвербијалног израза, а садржи се и у глаголском. Дакле, размотрићемо о каквом растојању је реч, како је настало значење „малтретирати (кога)“ и шта заправо представљају на семантичком плану „поп“ и „ковач“ у овим изразима.

5. Етнографска грађа и литература о занатима која нам је била доступна, углавном потврђују да је већ почетком 20. века ковачки занат готово никаквог угледа и да спада међу сиромашка занимања. Како се десило да ковач, у ранија времена сматран божанством на земљи захваљујући свом дару да влада ватром попут бога,¹ изгуби углед, посебно је питање. Та давна времена су прошла, а наметнуо се, као и увек кад је реч о симболима, онај негативни аспект ковачке природе, више демонски него божански. О томе Чајкановић каже: „Ковачки занат, у већој мери него иједан други сматран је и код нас и код других индоевропских народа, за чаробан посао, а ковач за чаробника, у сваком случају за човека који је у вези с тајанственим, мрачним силама, над којима често има власт“. И даље: „У скаскама и веровањима често ћемо наћи да су ковачки занат измислила натприродна бића, и да га она упражњавају“.² Према њему, у нашој традицији, изумитељ ковачког заната је некад свети Сава, а некад и сам ђаво.

Познато је из литературе да се и „по варошима“ и „по селима“ овим занатом највише баве Цигани.³ По Чајкановићу, „они су и у стварности и у традицији представници те тајанствене вештине: у новогрчком и арнаутском реч за Циганина (типстос) значи и ковач“.⁴

Управо се овако интерпретира значење лексеме „ковач“ у изразу од попа до ковача: „У нашега народа често Цигани раде као ковачи. . . Зато је у овој пословици ковач исто што Циганин“ (п. ковач, знач. 1а, РЈАЗУ).

Прихватимо ли овакво тумачење, онда би разлика између друштвеног положаја попа и ковача, у време још живог ковачког заната могла представљати разлику између првог (главног и сл.) и последњег човека у селу, будући да је први важио за угледну личност, а други био на дну друштвене лествице. Да ли је ова разлика, која је свакако била праћена и просторним удаљењем, могла да мотивише значење које има адвербијални израз („с ве-

¹ Уп. Mircea Eliade, *Kovači i alkemičari*, Zagreb, 1982, стр. 26 и д.

² В. Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, Београд, 1973, стр. 406.

³ Станоје М. Мијатовић, *Занати и еснафи у Расини*, СЕЗБ књ. XLII, Живот и обичаји народни, књ. 17, Београд, 1928, стр. 209.

⁴ *Наведено дело*, стр. 407.

ликим размацима" и сл.), али и значење „слати кога овамо-онамо, малтретирати кога”?

Поставићу неколике претпоставке.

6. Прво, може се претпоставити да је између попа и ковача, као и у друштвеној хијерархији, постојао „посредник”, тј. да је базни облик претпостављао и друга лица која би такође учествовала у означеној ситуацији. У таквој синтагми — слати кога од попа ... преко ... до ковача, тј. слати кога од попа преко неких/ /многих ... лица до ковача, мотивисала би значење „слати кога на различита, многа и сл. места”, а тада би наш израз имао значење „слати од једног до другог”, „обијати прагове”, а изгубила би се обавезна семантичка компонента „растојање”, „размак”, што ни у којој интерпретацији није допустиво.

Могло би се такође претпоставити да у овој структури управо хијерархијски ниско постављена личност („ковач”, „Циганин”) представља и неадекватну особу којој не треба (нема значаја) ићи, будући да се тим одласком не може постићи жељени резултат. Тада би претпостављена базна синтагма имала значење „свесно, намерно упућивати кога на неадекватну личност (која не зна/не може и сл. помоћи”), а оваква синтагма мотивисала би значење „обмањивати кога” (погрешно га упућујући), што није сасвим исто као у посматраном изразу.

7. Остаје као могућа претпоставка и та, по којој су обе личности хијерархијски супростављене — и „на растојању”, и друштвеном и просторном које одговара њиховом статусу (нпр. угледно место — центар села / периферија и сл.), обе погодне да у означеној ситуацији буду потенцијално на услузи особи која се на њих упућује. Одакле онда значење „малтретирати кога”, шаљући га овамо-онамо?

Претпоставила бих да само упућивање на попа и на ковача не може се сматрати погрешним и да нема сумње у њихову компетентност, без обзира на негативан резултат такве акције, што је мотивисало наш израз. Могуће је да је ту постојао неки конкретан догађај који је заборављен. Поред растојања (између попа и ковача) које је имао да пређе, учесник означене ситуације изгледа да је био приморан да овај простор прелази у оба правца што би мотивисало значење „слати кога овамо-онамо”. С којим циљем?

Поред свих разлика између попа и ковача, мислим да се мора претпоставити и да постоји нешто што им је заједничко. Да бисмо то открили, морамо прво утврдити шта све може значити лексема „ковач”.

8. Занимљиво је да је у РСАНУ за ковач поред основног значења „онај који кује или обрађује гвожђе и друге метале” (знач. 1) унет и „назив за писара, резача шара, записа и ликова на стећ-

цима" (знач. 5, покр.) које је потврђено у Херцеговини (исп. Ј. Борјановић, Збирка речи из Босне, Херцеговине, Срема и Хрватске, 1904—1906 — РСАНУ). А да ово значење и није било тако ретко, сведочи, прво, К. Јиречек описујући надгробне каменове у Босни: „У Босни звали су се ови надгробни каменови „ками" или „билиг". Натписе и украсе израђивао је онде „ковач" (Историја Срба, II, Београд, 1952, 317); исп. и Војислав Ј. Ђурић, Уметност у Босни између јадранских градова и Србије, Историја српског народа, II, Београд, СКЗ, 1982, 370). Према њему, „на босанским стећцима ретки натписи одају имена клесара — или ковача, како су се сами звали, који су у 15. веку направили неке од најлепших примерака надгробних белега, као и писара који су састављали натписе".

Прегледајући *Зборник средњовековних натписа Босне и Херцеговине (I—IV)* Марка Вега⁵, пронашла сам да је у преко триста натписа из времена од 14—15. в. до краја 18. в. у 27 потписан „ковач". Како су текстови натписа објављени и на француском језику, утврдила сам да је у само једном натпису „ковач" преведено као *forgeron*, ковач у основном значењу речи (уп. натпис бр. 36 из Опличића, око 1447; *Ceci fut taillé par le forgeron Grubač*). У другим натписима означава се као ковач или онај који је секао камен (*tailleur de pierre*) или ко је начинио споменик; некад је ковач онај који „писа текст" (који усече слова, уклеса = ' = *grava*), а некад се прави разлика између онога који „пише" (вероватно саставља, одабира текст), и онога који „сече" (вероватно клеће натпис); понекад је означено да је текст „писао" граматик или поп, а некад се може претпоставити да је иста рука урезала натпис и обрадила камен за споменик (уп. бр. 225, књига IV, Бранковићи код Рогатице, половина 15. в.). Занимљиво је да се у почетку ковач редовније потписивао на крају кратког, информативног натписа, чак у једном стоји „да је благо(сло)вена рука (која) сијече и писа" (уп. поменути натпис из Бранковића), да би касније клесар постао споредна личност и „уступио место" у натпису ономе који подиже споменик или саставља текст натписа.

У осталим крајевима уместо овог термина „ковач" у употреби су били каменар (камењар) (уп. РСАНУ), од 19. в. клесар (Шулеков термин, према Скоку); исп. и каменорезац, каменописац („гравер"), каменодељац, каменосечац (РСАНУ).

У каквој вези би били сада наш поп и ковач?

9. Поп и „ковач" (*tailleur de pierre*) били су и те како повезани: ако је поп обавезно учествовао у обреду сахрањивања умрлог, клесар је у обележавању места укопа. Обојица су некад

⁵ Izd. Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1962 (I), 1964 (II), 1964 (III), 1970 (IV).

уживала углед, а са заборављањем и потискивањем овог назива за клесара, могло се у свести говорника наметнути примарно и много познатије значење (*forgeron*). Растојање које је у сваком случају постојало између попа и „ковача“, просторно, потиснуто је „статусном“ разликом када и значење „клесар“ поменуто речи. А то растојање транспоновано је и на фразеолошки план, у оба израза.

Ако прихватимо претпоставку о постојању оваквих односа између попа и ковача, мислим да можемо замислити ситуацију која је мотивисала фразеолошко значење. Учесник такве ситуације желео је да сазна нешто о животу и/или смрти њему познатог и сл. лица, и зато се обраћа („распитује“) код људи који га шаљу најкомпетентнијим личностима у тим пословима — попу и ковачу, при чему он постојеће „растојање“ мора да пређе. Сам покушај обраћања није у сваком случају морао бити успешан, па се могло десити да је нашем учеснику било сутерирано да се поново обрати једној или обема личностима. Мислим да је ова компонента „понављање кретања“ такође мотивисала израз *слати кога од попа до ковача* у значењу „слати кога овамо-онамо, малтретирати кога“.

Summary

Dragana Mršević-Radović

FROM THE HISTORY OF SERBO-CROAT EXPRESSIONS

The paper deals with the history of the expressions *ići od Pontija do Pjłata* and *slati (koga) od popa do kovača*. Their meaning has been analysed as well.

Галина П. Тиртова
(Лавов)

ЈОШ ЈЕДНОМ О ТВОРБЕНОМ СТАТУСУ ИМЕНИЦА БАСНОДРОМ, РАКЕТОДРОМ

Ауторица се осврће на чланак Сање Ђирић у претходном броју Нашег језика и сматра да ликове типа *баснодром*, *ракетодром* и сл. не треба третирати као сложенице већ као изведенице.

Недавно је Сања Ђирић забележила појаву именице *баснодром* у лексици српскохрватског језика и покушала да размотри ову реч са творбеног и семантичког гледишта (Наш језик, XXVIII/3, 1989). Објављени чланак је од великог интереса, јер уводи у научну употребу још једну твореницу са интернационалним елементом и пружа могућност да се анализира статус и овог елемента и целе речи. Са своје стране оваква анализа је подстрек за даље усавршавање теорије творбе речи.

У југословенској лингвистици доминира третман да су именице чији су други делови морфеми као што су -фил, -фоб, -тека, -дром и т.сл. сложенице. Истог је мишљења и Сања Ђирић, која пише да је *баснодром* „сложеница настала према моделу у којем је на првом месту домаћи формант, а на другом страни”. Овај закључак није, међутим, безрезервно прихватљив ни неоспоран.

Теорија творбе речи сврстава у сложенице мотивисане речи по правилу са две, а понекад и више основа: пароброд, водокруг, златотисак. Постојање ових основа омогућава да се свака сложеница доводи у творбену везу са синтагмом: пароброд — брод на пару; водокруг — круг на води; златотисак — тисак од злата. Међутим, ниједна именица са интернационалним елементима -дром, -тека (вероватно се детаљном анализом може утврдити да ли то важи и за друге интернационалне форманте) не може се трансформисати на овакав начин, јер ови елементи не егзистирају у

српскохрватском језику као корени самосталних простих речи. То доводи у сумњу оправданост оцењивања таквих речи као првих сложеница.

Модерна наука, осталом, сврстава у сложенице и оне речи које се не доводе у везу са синтагмама, не базирају се на њима, већ се праве по узору на друге сложенице, односно аналогично. То су између осталог сложенице са интернационалним елементима у структури. Не може се негирати постојање сложеница направљених путем аналогичности, при чему једна од компонената постаје редовна и третира се као афиксоид. Дефинишући га, дериватолози истичу да је то део сложеница, који се понавља у низу речи и који има корелат у облику самосталних основа. Ту опет наилазимо на препреку: интернационални елементи не одговарају другом услову и због тога не могу да спадају у афиксоиде, односно именице са елементима -дром, -тека немају обележја типична за сложенице и треба да се третирају као изведенице са интернационалним суфиксом. Групу таквих речи сачињавају именице *тенкодром*, *ракетодром*, *аутодром*, *пасодром*, *жабодром* и новонастала — *баснодром*. Као и све суфиксалне изведенице оне кореспондирају са основним речима (*тенк*, *ракета*, *ауто*, *пас*, *жаба*, *басна*) што је веома важно за творбену анализу. Именице *аеродром*, *хиподром*, *кинодром*, лишене везе са основним речима, не могу из овог разлога да се сврставају у групу са горе наведеним именицама и захтевају посебну анализу.

Апсолутно све именице са формантом -дром имају испред њега самогласник -о- који се обично третира као спојни вокал, односно интерфикс. До пре неког времена сматрало се да интерфикс припада структури искључиво сложеница. Међутим, у савременој лингвистици, између осталог у запаженим радовима низа руских научника, устаљује се шире схватање интерфикса и његових функција.¹ Наиме интерфикс се сада одређује и као асемантички уметак, који може да се налази између корена и суфикса. Баш као овакав асемантички уметак може се оценити и самогласник -о- у речима *ракетодром* и сл. Дакле, има озбиљних разлога анализирати ове речи на синхронном творбеном нивоу као обичне изведенице, у којима се интернационални суфиксални елементи додају на корен иза асемантичког уметка.

Дијахронска карактеристика елемента -дром показује да се он појавио у српскохрватском језику у саставу грчких позајмица

¹ Trubetzkoy N. S., *Das morphologische System der russischen Sprache*. In.: *Travaux du cercle linguistique de Prague*, t. V. Земская Е. А., *Интерфиксация в русском словообразовании*. У: *Развитие грамматики и лексики современного русского языка*. М., 1964. Тихонов А. Н., *Формально-семантические отношения слов в словообразовательном гнезде*. Гимпелевич В. С., *Асемантические элементы в производных словах русского языка*. У: *Вопросы семантики. Тезисы докладов. Институт востоковедения*. М., 1971.

као други део сложеница са значењем „место где се трчи“. Током времена дошло је до десемантизације овог компонента и истовремено именице на -дром добиле су своју посебну семантику, између осталог и творбену. Пажљива анализа семантичког односа између мотивисаних именица са суфиксом -дром и њихових основних речи показује да се формирало творбено значење „место где се креће оно што означава основна реч“. Али осим овог заједничког творбеног значења „место кретања“ свака именица на -дром има још и допунски семантички компонент. Ако именица аутодром значи „место где се испитују и такмиче аута“; ракетодром — „место где се лансирају ракете“; тенкодром — „место где се опробавају тенкови“, онда је јасно да ове речи имају не само сему „место кретања“, коју материјално изражава суфикс -дром, већ и семе „такмичити се“, „опробавати“, „испитивати“, „лансирати“, које нису специјално обележене. Постојање имплицираног семантичког компонента особина је суфиксалних изведеница, а то је доказ више да речи на -дром нису сложенице.

На први поглед именица баснодром не уклапа се у групу речи наведеног творбеног значења. Али и у овом случају може се слободно рећи да је значење суфикса -дром обично, јер се у телевизијској емисији басне ређају, смењују, а то је скопчано с појмовима места (емисија) и кретања. Уколико се може претпоставити да су се басне рецитовале, утолико је могућ закључак да је „рецитовати“ материјално неизражени семантички компонент. С. Ђирић интерпретира именицу баснодром као „путовање кроз свет басни“ што је потпуно исправно са гледишта лексичког значења, али се не може прихватити као творбено значење.

Интерпретација именица са интернационалним формантима у другом делу као суфиксалних изведеница изазива контрааргументе. На пример, Е. Барић каже да се елементи -фил, -фоб разликују од именичких суфикса, јер је њихово значење лексичко, а не творбено.² Елеменат -фил у „русофил“ не значи само „човек“ као -ац у „старац“, већ „човек који воли“ исто као што и -фоб значи „човек који мрзи“. Међутим, не може се негирати чињеница да неке суфиксалне изведенице имају апстрактно творбено значење (као именице на -ац), док је творбено значење других суфиксалних творевина веома конкретно, односно ниво апстракције је различит. Код именица са интернационалним суфиксима -итис (оваритис, синовитис) и -оид (параноид, монголоид) овај ниво је релативно низак, јер су именице са овим суфиксима веома конкретне: у првом случају оне увек значе болести, а у другом — сличност. Без обзира на то што суфикси -итис и -оид увек модифицирају значење основних речи у једном те истом правцу, именице

² Barić E., *Imeničke složenice neprefiksalne i nesufiksarne tvorbe*, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, 1980.

са њима ипак се интерпретирају као суфиксалне и томе не смета низак апстрактни ниво творбеног значења. Да ли је могућ овакав однос према именицама на -фил, -фоб? Само детаљна анализа може да да одговор на ово питање и није искључено да ћемо наћи за сходно да их придружимо суфиксима -дром и -тека, који су по својем пореклу корени, али на данашњој етапи језичког развоја припадају суфикоима.

Summary

Galina Tirtova

AGAIN ON THE FORMATION OF THE NOUNS *BASNODROM, RAKETODROM*

The author deals with Sanja Ćirić's paper printed in the previous issue of *Naš jezik*, and claims that the words such as *basnodrom*, *raketodrom*, are not to be treated as compound words, but as derivatives.

РЕГИСТАР

XXVIII књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА

Скраћенице: акц. = акценат; знач. = значење; лекс. = лексика, лексикографија, лексикологија; лингвостил. = лингвостилистика, лингвостилистички; морф. = морфологија, морфолошки; прав. = правопис; синт. = синтакса, синтаксички; творб. = творба, творбена проблематика; терм. = терминологија, термилолошки; транс. = транскрипција, трансфонемизација; уп. = употреба; фон = фонетски, фонетика

А

- абажуровати, лекс. и знач. 159
 Абазар, транс. 213
 Абдулах / Абдалах и сл., транс. 212
 Абу Муса, транс. 211
 авети (авећу), морф. 12
 авијатички (авијацијски), аритметички и сл., морф. и знач. 220
 авиомеханичар / авио-механичар, прав. 60
 Агадир, транс. 211
 Агата, транс. 103
 Адир, транс. 211
 адроповачки, лекс. и знач. 159, 170
 аеро-фотографија, прав. 85
 а-, ја- и о-основе, прав. 85
 Ајзенхауер / Ајзнхауер, транс. 102
 аквадинамичан, лекс. и знач. 159, 168
 акробатија, лекс. 173
 аксиоматички (аксиоматски) / аксиоматичан, морф. и знач. 217
 акустички / акустичан, морф. и знач. 217
 алај-барјак, прав. 207
 алегоријски / алегоричан, морф. и знач. 219
 Александер, транс. 103
 алтернација а/∅ (ветар / ветрина и сл.), г/ж (брег / брежина и сл.), з/ж (витез / витежина и сл.) к/ч (ђак / ђачина и сл.), л/о (орлина / орао и сл.), х/ш (кожух / кожушина и сл.), ц/ч (зец / зечина и сл.), морф. 49 (в. и 52, 53)
 алтернација ст/шћ у инструменталу једине именица на -ост, морф. 23
 алфа, бета и гама зраке, прав. 85
 алфа честице / алфа-честице, прав. 61
 амбаром, бакаларом и сл., морф. 144
 Амин, транс. 211
 аминовати, лекс. и знач. 171
 анархијски / анархичан, морф. и знач. 219
 -(а)и, -на, -но / -ни, -на, -но (и -ски, -ска, -ско) (придевски суфикси), морф. 214—223
 антиасматички ~ антиасматски и сл., морф. и знач. 220
 антипатичан, апатичан и сл., морф. и знач. 219
 антитеза — теза : антифашистички — профашистички и сл., лекс. 300—301
 антонимске релације, лекс. 295—301
 аподиктички / аподиктичан, морф. и знач. 220
 апокомичне конструкције, синт. 247—261

апотекарром и сл., морф. 145
 аеродром и сл., творб. 310
 Артур, транс. 103
 архаичан, аутентичан, егзотичан и сл., морф. и знач. 219
 архитектонички (архитектонски) / архитектоничан, морф. и знач. 217
 Асад, транс. 211
 асептички / асептичан, морф. и знач. 217
 асептички / асептично, морф. и знач. 218
 асимптотички (асимптотски) / асимптотичан, морф. и знач. 217—218
 асиндетички ~ асиндетски / асиндетичан, морф. и знач. 220
 аспидица, лекс. и знач. 159, 169
 аспирички, лекс. и знач. 159, 170
 астматичан, морф. и знач. 220
 астматичарка, лекс. и знач. 159
 атерисаж, лекс. и знач. 159, 168
 аугментативи, творб. 42—54
 Аустроугарска, Аустро-Угарска, прав. 60, 85
 аустроугарски, прав. 85
 аутодром и сл., творб. 310—311
 аутомеханичар, прав. 207
 ауто-мото савез, прав. 209
 аутопут и сл., прав. 86, 207
 аутостопер, лекс. и знач., 159, 168
 афористички / афористичан, морф. и знач. 218
 африкате (из талијанског), транс. 104—105
 афроидан, лекс. и знач. 159
 Ахбар, транс. 211
 Ахбар ел јаум, транс. 211
 Ахмед, транс. 213

Б

бабетина, лекс. и знач. 52
 Балкански рат, прав. 202
 бантам категорија, прав. 209
 баракер, лекс. и знач. 171
 баретина (: бџара), творб. и акц. 50, 52
 барина (: бара), творб. и род 46
 басина, творб. и род 46, 47
 баснодром, морф. и творб. 189—190, 309—312
 Бачка Паланка, прав. 202
 баш-кнез, баш-чауш, прав. 208
 бедастоћа, лекс. и знач. 179
 безазленче, лекс. 173
 безваздушје, лекс. и знач. 159

безвезница, лекс. и знач. 159, 170
 без двојбе, без сумње и сл., прав. 204
 безобзирце, прав. 60
 без шале, прав. 204
 Београдски пашалук, прав. 202
 бестрага, прав. 69
 бестрашће, лекс. 173
 бестрва, прав. 69
 бећарина, творб. и род 46
 Бечејом, кејом и сл., морф. 152—153
 бештијица, лекс. и знач. 159, 169
 Бижан, транс. 212
 Бијенали, транс. 105
 биљаром (биљарем), морф. 144
 биљодејски, лекс. и знач. 159, 170
 бисер-грана прав. 208
 бити, бијем / бити, будем, лекс. 55
 битка код села Бородина, прав. 203
 Битка народа, прав. 203
 бичина, творб. и род 46
 Бјанкини (Бија-), транс. 105
 Бјонди и сл. (Био-), транс. 105
 богаташем (богаташом) и сл., морф. 148
 божићни, морф. 215, 261
 бојазан, морф. 17, 22
 бол, морф. 21
 болест, морф. 19, 22
 Бородинска битка, прав. 202
 бочина (: бок), творб. 49
 b, p, f, ch, gh, t + i + вокал (у италијанском), транс. 105
 брадвџина (: брџдва), акц. 52
 брадоња, творб. и знач. 42
 браон ципеле, прав. 208
 брдина (: брдо), творб. 44
 брег / брежина и сл., морф. 49
 брзиномер, лекс. 174
 бридећи, лекс. и знач. 160, 169
 бријестови / брестови, прав. 88
 бриле, лекс. и знач. 160, 168
 бритвурина / бритветина, лекс. и творб. 54
 брикоња, творб. и знач. 42
 бродина, лекс. и знач. 48
 бродурина / бродетина, лекс. и творб. 54
 бројем и сл., морф. 151—152
 бруто тежина и сл., прав. 208
 бубина, лекс. и знач. 48
 бубрећи, лекс. и знач. 160, 169
 бугивуги, прав. 86, 207
 будалина, творб. и род 46
 букветина, лекс. и знач. 52
 бџквина (: бџква), акц. 49
 булетина, лекс. и знач. 52

Бурски рат, прав. 202
бухетина (: буха), морф. 52

В

вајатина (: вајат), творб. 49
Ваљевска нахија, прав. 202
ван — унутар и сл., лекс. 300
варваризам / барбаризам, терм. 113
варош, морф. 23
Вартоломејска ноћ, прав. 202
Варшавско војводство, прав. 202
ватраљем (богаљом), морф. 153
везиром (везирем), морф. 145
велики — мали и сл., лекс. 296
вероломнички, лекс. 174
ветар / ветрина и сл., морф. 49
ветрина, лекс. и знач. 48
вече́р / ве́чера : ве́чери / ве́чери,
лекс. 56, 58, 59
вештичина, лекс. и знач. 48
Ви (Ваш), прав. 203
видео(-), прав. 86, 209
вијекови / вјекови, прав. 88
в(и)јест (заво(и)јест и сл.), морф. 18,
22
витез / витежина и сл., морф. 49
витежина, творб. и род 46
вишечлана координативна конструк-
ција, синт. 257—258
владаром / владарем и сл., морф.
145—146
Владимирска губернија, прав. 202
власт, морф. 18—19, 22, 23
влат, морф. 17, 22
Влашина, творб. и род 47
водвиљски, лекс. и знач. 160, 170
водичем и сл., морф. 149
водокруг, творб. 309
вођен дечком, вучени женама и сл.,
синт. 243
војничина, творб. и род 47
вокатив именица мушког рода (на
-в 228, на -г 230, на -д 231—232,
на -ж 236, на -з 230—231, на -ј,
-љ, -ћ 236, на -к 230—231, на -л
228, на -м 228—229, на -н 229, на
-п 229—230, на -р 233—235, на -с
233, на -т, 232—233, на -ф 230,
на -х 231, на -ц 231, на -ч 236, на
-ш 236), морф. 224—240
вокатив = номинатив, морф. 225—
226, 231, 237—240
волина, творб. и род 46
вранчина, творб. и род 46, 47

врапцем, коцем и сл., морф. 150—
151
врст, морф. 12, 23
вруће — Ø : топло — хладно и сл.,
лекс. 299
вучад, морф. 15
вучетина (: вук), морф. и знач. 51,
52
вучина, творб. и род 46

Г

Гадафи, транс. 211
газдурина (: газда), творб. и род
53
гањавати, лекс. и знач. 160, 170
гареж, морф. 16, 21, 23
гађетине (: гађе), творб. и морф.
51
гдје год / гдјегод, прав. 61
геачина, творб. и род 46
Гиза, транс. 211
главина — главетина — главурина —
глаусина — главура — главурда.
лекс. и знач. 52
глад, морф. 15, 21
глисаж, лекс. и знач. 160, 168
глумичица, лекс. и знач. 160, 169
глумчина, творб. и род 46
глупачина, творб. и род 46
гњилсж, морф. 23
-годишњак (нпр. седамдесетпето-
годишњак), прав. 62, 76, 203
-годишњи (нпр. двадесетдвогоди-
шњи), прав. 76, 203
-годишњица (нпр. стовдесетпе-
тогодишњица), прав. 62, 76, 203
голет, морф. 17, 22
Голшад, транс. 212
Гордон, транс. 103
горопад, морф. 12
горштачина, творб. и род 46
градурина, лекс. и знач. 54
грао сукња, прав. 208
груд, морф. 12
грчем / грчом, морф. 150
гужвельак, лекс. и знач. 160, 170
Гумхурија, транс. 211
гусарина, творб. и род 46

Д

даждом / даждем и сл., морф. 140
дактило, лекс. и знач. 160, 170
далај-лама, прав. 208

- дан (одсечак времена) / дан (дат), лекс. 58, 59
 Данеш, транс. 213
 двадесет други, двадесетдруги и сл., прав. 62 (в. и 76), 203
 двадесет петоро, двадесетпеторо и сл., прав. 62 (в. и 76), 203
 двадесетпетогодишњак, двадесетпетогодишњи, прав. 203
 двадесетпетогодишњица, тридесетдеветогодишњица и сл., прав. 62, 76, 203
 двадесет пет — тридесет, прав. 207
 двадесетчетверосатни, двадесетчетворочасовни и сл., прав. 62, 76, 203
 двапут(а), трипута и сл., два пута, три пута и сл., прав. 61, 62, 76, 203
 два-три, прав. 207
 двочкаш, лекс. и знач. 160, 171
 дебелчина, творб. и род 46
 девером и сл., морф. 145
 девојчина, творб., лекс. и знач. 50, 52
 девојчина (: девојчурина), лекс. и знач. 54
 дедетина (: дед), творб. и род 51
 дедина, творб. и род 46, 47
 дезинсектор, лекс. и знач. 160, 168
 дезокси-рибонуклеинска киселина, прав. 85
 деиктички / деиктичан, морф. и знач. 220
 деколтовати се, лекс. 174
 Дели Радивоја (ген.-ак.), прав. 207
 демирли пендер, прав. 208
 дервишина, творб. и род 46, 47
 десет пута и сл., десетпута и сл., прав. 62
 дететина (: дете), творб. 50, 51
 дѐтетина, акц. 52
 дечачина, творб. и род 46
 дечетина (: деца), творб. и морф. 51
 дивљач, морф. 23
 дивот-издање, прав. 208
 дидактички / дидактичан, морф. и знач. 218
 дијахронички ~ дијахронијски ~ дијахрони / дијахроничан, морф. и знач. 220
 дијелови / дјелови, прав. 88
 динамика — статика и сл., лекс. 299
 динамички / динамичан, морф. и знач. 218
 дјејство / дејство, прав. 88
 доб, морф. 12
 доба светских ратова, прав. 203
 до+бијеса, прав. 72
 добит, морф. 17, 22
 до бога, добога, прав. 64, 82, 204
 довече, прав. 204
 до виђења, довиђења, прав. 63, 73, 74, 204
 дов(и)ек(а), прав. 204
 до воље, довоље, прав. 64, 79, 81, 204
 доврх и сл., прав. 204
 догматички (догматски) / догматичан, морф. 218
 догматски / догматички, морф. и знач. 223
 догодине, прав. 204
 догола, прав. 204
 до грла, догрла, прав. 63, 75, 204
 до данас, до јесенас и сл., прав. 204
 до ђавола, до врага одн. дођавола, доврага, 63, 72—74, 204
 докад(а), до када, прав. 63, 70, 204
 докраја, до краја, прав. 63, 66, 78, 81, 204
 до куда, докуд(а), прав. 63
 домалопр(и)је, до малопр(и)с, прав. 63, 75, 204
 домовина — туђина, лекс. 298
 домороткиња, лекс. и знач. 179
 Дон Кихота (ген.-ак.), прав. 207
 дон Матом (инстр.), прав. 207
 до ногу, доногу, прав. 63, 75, 204
 до овамо, до онамо, прав. 71
 доонда, до онда, прав. 70, 204
 до подне (али: цело доподне), прав. 204
 допола, прав. 204
 допослетка, до послетка, прав. 68, 78, 80—81, 204
 дормиторијум, лекс. и знач. 160, 168
 досад(а), до сада, прав. 63, 70
 до синоћ, досиноћ, прав. 62, 75, 204
 до сутра, досутра, прав. 62, 75, 204
 дотад(а), до тада, прав. 63, 70, 204
 до тамо, дотамо и сл., прав. 63, 71, 204
 др. (друго, други, другдје) / др (доктор), прав. 87
 драж, морф. 12, 21
 дрзовито, лекс. и знач. 179
 дријенови / дренови, прав. 88
 дрипчина, творб. и род 46
 (-)дром, морф. 189—190, 309—312
 други пут, прав. 61
 Дути марш, прав. 202
 дугопругаш, лекс. и знач. 171

Ђ

ђак/ђачина и сл., морф. 49
 ђачина, творб. и род 46
 ђул-ружа, прав. 208

Е

-е (вокативни наставак), морф. 224—
 —225, 227—236
 -е (из енглеског), транс. 104
 егоистички/егоистичан, морф. и
 знач. 220
 еклектички/еклектичан, морф. и
 знач. 220
 економ(и)ски/економичан, морф. и
 знач. 219
 ексик хаџија, прав. 208
 експонажа, лекс. и знач. 160, 168
 експрес кафа, прав. 208
 ел (арапски члан), транс. и уп. 211—
 —212
 елегијски/слегичан, морф. и знач.
 219
 Елезабет(а), транс. 103
 елитни/елитистички, морф. и знач.
 223
 емфатички/емфатичан, морф. и
 знач. 220
 енигматички (енигматски) / енигма-
 тичан, морф. и знач. 218
 Ентезам, транс. 213
 -ерина (суфикс), творб. 43
 еркондишн, прав. 207
 еротички (еротски)/еротичан, морф.
 218
 -есина (суфикс), творб. 43
 Есхак (Есхаг), транс. 213
 -етина (суфикс), творб. 50—52
 ефенди Мити, прав. 207
 -ешина (суфикс), творб. 43

Ж

жабокречинаст, лекс. 174
 жабокречинасто, лекс. 160, 170
 жаболовка, лекс. 160, 171
 жалосница, лекс. и знач. 179
 жар-птица, прав. 208
 ждробина, творб. и род 46
 ждрепчина, творб. и род 46
 жеј, морф. 16, 21
 желучина, творб. и род. 46, 47
 жена херој, прав. 84
 женетина, лекс. и знач. 48

жив — мртав, лекс. 296, 298
 живот — смрт, лекс. 297
 жиро рачун и сл., прав. 60—61, 209
 житна (Мачва) / житни (магаџин),
 морф. и знач. 214
 жутопут, лекс. 160, 170

З

заарњити, лекс. и знач. 160
 забадава, прав. 204
 забога, 204
 заборав, морф. 12
 завазда, прав. 204
 зависна реченица са спецификатив-
 ним значењем, синт. 123—135
 завист, морф. 19, 22
 загађеница, лекс. и знач. 160, 171
 за довече, прав. 204
 задов(и)ск, прав. 204
 задуго, прав. 204
 за зимус, за летос и сл., прав. 204
 за инат, прав. 204
 закад(а), за када, прав. 62, 71, 204
 закључати, лекс. и знач. 161, 170
 закопчан и сл., морф. и знач. 222
 закратко, прав. 204
 замлатаст, лекс. 174
 заонда, прав. 71
 запета/зарез, терм. 113
 за ме, за мном, за њ, за се, за себе,
 прав. 204
 засад(а), за сад(а), прав. 62, 204
 заставница, лекс. и знач. 161
 затад(а), прав. 71
 затим/за тиме прав. 204
 заувек, прав. 204
 за узврат, заузврат, прав. 69, 78, 81,
 204
 зачудо (за чудо), прав. 70
 збирне именице на -ад, морф. 15,
 21
 збрда-здола, прав. 204, 207
 звер, морф. 17, 22
 зглаве, прав. 64, 80 (в. и: с главе)
 зградурина (: зграда), творб. 54
 згужвотина, лекс. 174
 здвора, с двора, прав. 64
 зевзечина, творб. и род 46
 Земља излазећег сунца, прав. 202
 Зетска бановина, прав. 202
 зец/зечина и сл., морф. 49
 зецом, месецом, морф. 151
 зечина (: зец), творб. 44
 зидовати, лекс. и знач. 161
 Зија, транс. 213

зимовати — љетовати : презимити
— Ø и сл., лекс. 300
зицфлајш, лекс. и знач. 161, 168
златан, морф. 215
злаготисак, творб. 309
зличина, творб. и род 46
змијуљати, лекс. и знач. 161, 170
зоб, морф. 12, 21
зрачилиште, лекс. и знач. 161, 171
зубни, морф. 215, 216

И

-и (наставка за облик инструментала јединине), морф. 11—24
i + вокал (из италијанског), транс. 105
-ia, -io (итал.), транс. 105
иван-цвет, прав. 208
Ивкстина (: Ивко), творб. 50
Игмански марш, прав. 202
играчкаст, лекс. и знач. 161, 170
иди ми — дођи ми, прав. 207
изатрке, прав. 204
изафектирано, лекс. и знач. 161, 170
изблиза, изближе, прав. 204
извор-вода, прав. 208
изгласа, из гласа, прав. 64
издалека, издаље, прав. 204
изједна, прав. 204
изјутра, прав. 204
измалена, прав. 204
измешаност, лекс. 174
изнова, прав. 204
изопаченички, лекс. и знач. 161, 170
изошљарити, лекс. и знач. 161, 170
из почетка, прав. 204 (в. и: испочетка)
израна, израније, прав. 204
изреда, из реда, прав. 69, 204
изр(и)етка, прав. 204
из шале, прав. 204
ијекавски изговор (правила), прав. 87—88
Илинденски устанак, прав. 202
-ина (суфикс), творб. 44—50
индиго копија, прав. 209
инстант чорба, прав. 208
инструментал јединине именица ж. рода на сугласник (на -б 14, на -в 14—15, на -д 15—16, на -ђ 16, на -ж 16, на -з 16, на -л 16, на -љ 17, на -н 17, на -ост 19—20, на -р 17, на -т 17, на -ћ 20, на -ч 20, на -ш 21), морф. 11—24

инструментал јединине именица I дсклинације (на -д, -т 140—142, на -ђ, -ћ 155—156, на -ж, -ш 147—148, на -ј 151—153, на -љ 153—155, на -њ 155, на -р 143—147, на -с, -з 143, на -ц 150—151, на -ч, -џ 149—150, на -ш 148—149), морф. 136—157
инструментал презимена на -ов, -ев, -ин, морф. 156
интермецо, транс. 105
ирачко-ирански рат, прав. 203
иронички, класички и сл., морф. 221
искалдрмисати, лекс. 174
искоса, прав. 204
испотаје, из потаје, прав. 62
испотиха, истиха, прав. 205
испочетка, из почетка, прав. 63, 73, 74
истанчан и сл., морф. и знач. 222
истоветан/истовјетан, прав. 88
историјски/историчан, морф. и знач. 219
Источно римско царство, прав. 202
истресак, лекс. 174
истринчан, лекс. и знач. 161, 170
исфризирати, лекс. и знач. 179
исхалудинирати, лекс. и знач. 161, 170
исходати 2 часа, истрчати 9,85 секунди и сл., морф., знач. и уп. 187—188
-итис (морфем), творб. 311
ићи од Понтија до Пилата, знач. и порекло 302—304
-ичан (у придева) : -ија (у именица). морф. 216
-ич(а)н / -ијски-, -ски (придевски суфикси), морф. 219
-ич(а)н/-ички (придевски суфикси). морф. 216—222
-иште (суфикс), творб. 43

Ј

јабучина (: јабука), творб. и род 46
јампски/јамбичан, морф. и знач. 219
јамџурина (: јџама), акц. 53
Јанковић Стојана (ген.-ак.), прав. 208
јарчегина (: јарац), творб. и род 51
јарчина, творб. и род 46
јаукаља, јаукаљин, лекс. и знач. 161, 171
јежурина (: језж), морф. 53, 54

језичан (човек) / језични (мишић)
и језички (систем), морф. и знач.
214
јендечина, творб. и род 46
јеретички/јеретичан, морф. и знач.
220
јогијевски, лекс. и знач. 161, 170
-ју (наставка за облик инструмента-
ла једине), морф. 11—24
југоисток, југо-исток, прав. 60
југо-југоисток и сл., прав. 85
југословенска револуција, прав. 203
јуначина, творб. и род 46, 47
-јурина (суфикс), творб. 53

К

Казању јој да сам со сијао, знач.
183—186
калорички/калоричан, морф. и знач.
218
калпачина, творб. и род 46
калцијум-карбонат, прав. 208
капутина, лекс. и знач. 48
Карамазовим, Миловановом, Миш-
кином и сл., морф. 156
Кармен, морф. 11
картографисати, лекс. 175
Картум, транс. 211
Касем (Гасем), транс. 213
категорички/категоричан, морф. и
знач. 218
кварц-лампа, прав. 208
квочетина (: квочка), творб. и морф.
52
к врагу, к ђаволу, прав. 205
кељом и сл., морф. 154
Кемал, транс. 211
кенгурасто, лекс. и знач. 162, 170
кенгуролик, лекс. и знач. 162, 170
кењчина, творб. и род 46
кесетина, лекс. и знач. 52
киња, лекс. 175
кир Јању (ак.), прав. 207
Киркук, транс. 211
кишурина, творб. и знач. 53
кладеначки, лекс. 175
кланчина, творб. и род 46
кликераш, лекс. и знач. 171
клин-чорба, прав. 208
крупчина (: крупко), творб. и род
46, 47
кљусина (: кљусе), творб. и род 46
кључем, каучем (каучом) и сл.,
морф. 150
Кнез-Михаилова улица, прав. 207—
—208
кнезом, млазом (млазем) и сл.,
морф. 143
коб, морф. 12, 14, 21
ко било, прав. 203
ковачем (ковачом) и сл., морф. 149—
—150
кожух/кожушина и сл., морф. 49
који било, какав било и сл., прав.
77 (в. и 62)
колор филм и сл., 84, 209
Колубарска битка, прав. 202
кољашина, творб. и род 46
кондорски, лекс. и знач. 162, 170
концентричан, меандричан и сл.,
морф. и знач. 219
коњем (гуњом) и сл., морф. 155
коњина, творб. и род 46, 47
координативни анаколут, синт. 252
координирање с падежним кон-
струкцијама, синт. 256—257
корбачина, творб. и род 46
корист, морф. 19, 22
коса (длаке на клави) / коса (алатка),
лекс. 58
Косовска битка, прав. 202
кост, морф. 19, 22
кошем и сл., морф. 148—149
кошина, творб. и род 46, 47
кошмаром (кошмарем), морф. 144
краветина, лекс. и знач. 52
кравурина (: крава), творб. и род 53
краљ, прав. 203
краљем, маљем и сл., морф. 153
крв, морф. 15, 21
крељут, морф. 12
кречом и сл., морф. 149
Кримски рат, прав. 202
кристалохемичар, лекс. и знач. 162,
168
критичан (: критика), морф. 216
кршем (кршом), морф. 149
кћи, морф. 11, 17, 22
кугличаст, лекс. 175
кулашина, творб. и род 46
кундачина, творб. и род 46
кџупусина/купџусина, акц. 49—50
курветина (: курва), творб. 50
курјачина, творб. и род 46
кутом (кутем), морф. 140—141
кућолик, лекс. и знач. 162, 170
кучетина/кучекетина (: кучка), творб.
и морф. 52

Л

лаж, морф. 16, 21
лаички/*лаичан и сл., морф. и знач. 220
лакомичина, лакомчина, творб. и род 46
летаргијски/летаргичан, морф. и знач. 219
ландарало, лекс. и знач. 172
левакиња, лекс. 175
леди, морф. 11
леђенина, творб. и род 46
ловор-грана, прав. 208
логички/логичан, морф. и знач. 218
Логорска долина, прав. 202
лојавица, лекс. 175
лонгплеј (плоча), прав. 84
лопараст, лекс. 175
луг (шумица) / луг (пепео), лекс. 55
лудачина, творб. и род 44, 46
лљк/лљк, лекс. 55
лљпежина/лупежина, акц. 49
луцпдрасто, лекс. и знач. 162, 170

Љ

љубав, морф. 14—15, 21
људи жабе, људи-жабе, прав. 61, 84
људина, творб., род и знач. 46—48

М

магијски/магичан, морф. и знач. 219
маглурина (: магла), творб. и знач. 53
магнетно-хидродинамички, прав. 85
мадам, морф. 11
мајчетина, лекс. и знач. 52
мајчурина, лекс. и знач. 54
Макбет/Мекбет, транс. 102
Макијавели, транс. 105
макси хаљина, прав. 208
маларичан, морф. и знач. 220
мамилачки, лекс. и знач. 162, 170
мартелато, лекс. и знач. 162, 168
маршем, морф. 149
маршрута, прав. 86
маслацем (маслацом) и сл., морф. 151
мас-медии, прав. 208
маст, морф. 19, 22
мачетина (: мачка или мач), творб. и морф. 52

међубитни, међунараштајски, лекс. и знач. 162
мелодијски/мелодичан, морф. и знач. 219
месурина, творб. 53
метафорички/метафоричан, морф. и знач. 220
методичан/методички, морф. и знач. 215, 218, 222
метонимијски, метонимичан, морф. и знач. 219
механичан (: механика), морф. 216
меџосопран, транс. 105
мимички/мимичан, морф. и знач. 218
минијатуризовати, лекс. и знач. 162, 170
мини сукња и сл., прав. 84, 208
Минхенски споразум, прав. 202
мисао (замисао и сл.), морф. 16—17, 21—22
мистички/мистичан, морф. и знач. 218
мишем (мишом) и сл., морф. 148
Мишкином (инструментал јединице), морф. 156
м(ј)ед, морф. 16, 21
мјезимац/мезимац, прав. 88
младеж, морф. 12, 21, 23
младићем и сл., морф. 156
мозаички/мозаичан, морф. и знач. 218
Мојковачка битка, прав. 202
момчина (: момак), творб. 44
момчурина (: момак), творб. и род 53
морина (: мора), творб. 44
Московска област, прав. 202
моторкада, лекс. и знач. 162, 168
моћ (надмоћ, немоћ и сл.), морф. 20, 23, 24
моћан, морф. 215
мрезготина, лекс. и знач. 162, 169
мрзновољавина (: мрзновољац, мрзвољац), творб. 49
мрмот, лекс. и знач. 172
Муамер, транс. 211
Мубарак, транс. 211
мудрачина (: мудрац), творб. 44
мужем, ножем и сл., морф. 148
мужетина (: муж), творб. и род 51
Мухамед, транс. 211
муштулуџијски, лекс. и знач. 162, 170

Н

- наблизу, прав. 205
 набоље, прав. 205
 на велико, навелико, прав. 63, 74, 205
 навече, прав. 205
 нав(и)јек(е), прав. 205
 на вјеки (вјеков), прав. 205
 наводљивост, лекс. и знач. 162, 171
 наврат-нанос, 207
 на вр(и)јеме, навријеме, прав. 63, 75
 205
 Нагиб, транс. 211
 наглавце, прав. 60
 наглас, прав. 205
 нагоре, надоле одн. надоље, прав. 205
 на готовс, наготовс, прав. 62, 74, 205
 нагрубо, прав. 205
 надалеко, прав. 205
 надасве, прав. 205
 надвор, на двор, прав. 64
 надесно нал(и)јево, прав. 205
 надживљење, лекс. и знач. 172
 надомак/на домаку, прав. 65, 72, 205
 надохват / на дохвату, прав. 65, 72,
 205
 надугачко, надуго, прав. 205
 на душак, надушак, прав. 65, 77, 78,
 81, 205
 на жалост, нажалост, прав. 62, 63,
 73, 74, 205
 наздравље, на здравље, прав. 65, 76,
 205
 на зиму. на лето одн. на љето, прав. 205
 на зло, назло, прав. 63, 74, 205
 назовибар, назовипоштенички, на-
 зовиразговор, лекс. и знач. 162—
 —163, 169
 на изглед, наизглед, прав. 63, 73,
 74, 205
 наизмак(у), на измак(у), прав. 66, 72,
 78, 80—82, 205
 наизуст, прав. 205
 наискап, прав. 66
 на јагму, прав. 205
 накалкати, лекс. 175
 наскерити, лекс. и знач. 163, 170
 накопчати, лекс. и знач. 163, 170
 накосо, прав. 205
 накратко, прав. 205
 накретај, лекс. и знач. 172
 накриво, прав. 205
 накупно, прав. 205
 на лето одн. на љето, наљето, прав.
 62, 75, 205
 наливперо, прав. 207
 намаз, лекс. и знач. 179
 на мало, намало, прав. 74, 205
 на мах, прав. 205
 на ме, на њ, прав. 205
 наниже, прав. 205
 наовамо, прав. 205
 наодмет, на одмет, прав. 67, 79, 81,
 205
 наоко / на оку, прав. 205
 наочи/на очи, прав. 67
 наочиглед, на очиглед, прав. 68, 80,
 81
 напакост, на пакост, прав. 68, 79,
 81, 205
 напамет/на памет, прав. 205
 напарче, на парче, прав. 68, 77—78,
 80—82, 205
 напаст, морф. 19, 22
 напатрљити се, лекс. и знач. 163
 на поглед, прав. 205
 на поклон, прав. 205
 напоље, напољу, прав. 205
 напоредне конструкције с придев-
 ским односним реченицама, синт.
 246—261
 напоредне конструкције хетерогеног
 састава, синт. 246—249
 напослетку одн. напосљетку, прав.
 205
 напочек, на почек, прав. 63, 68, 78,
 80, 82, 205
 направац, на правац, прав. 68, 78,
 81, 205
 напрездан, прав. 68
 напрекид, на прекид, прав. 68, 78,
 80, 205
 напрескок, на прескок, прав. 68,
 78, 81
 напретек, на претек, прав. 68, 79,
 81, 205
 напречац, на пречац, прав. 80, 81,
 205
 напреду, на прешу, прав. 68, 80, 81
 на прилику, наприлику, прав. 63, 75,
 205
 на прим(и)ер, на прим(и)ер, прав. 63,
 75, 77, 205
 на причек, прав. 68, 82, 205
 на просто, прав. 205
 напрсте, на прсте, прав. 68, 78, 81,
 205
 Народноослободилачка борба, прав.
 202
 на руку, наруку, прав. 69, 205
 на силу, на силу, прав. 63, 75, 205

наситно, прав. 205
наскоро, прав. 205
насл(и)јепо, прав. 205
насмрт, на смрт, прав. 69, 80, 81, 205
на срећу, насрећу, прав. 63, 75, 205
на страну, настрану, прав. 63, 74, 205
наусрeт, на сусрeт, прав. 69, 79, 81, 205
насухо, насуво, прав. 205
натајно, прав. 205
наташте, прав. 205
нато, на то, прав. 62, 74
натукница, лекс. и знач. 179—180
наузнак, прав. 205
наупрт, на упрт, прав. 70, 80, 81
науштрб, на уштрб, прав. 70, 79, 81, 205
начајити, лекс. 180
начистац, на чистац, прав. 70, 79, 81
начитан и сл., морф. и знач. 222
нашироко, прав. 205
Невесињска пушка, прав. 202
неврат, лекс. и знач. 172
Недим, транс. 211
нејач, морф. 20, 23
неки пут, некипут и сл., прав. 62, 203
неман, морф. 12, 17, 22
ненаслутљив, лекс. и знач. 163, 169
неоповргљив, лекс. 175
неотарошљив(о), лекс. и знач. 163, 169
непром(ј)енљивица, терм. 113
несрећниковић, лекс. 176
нето износ, прав. 208
неуман, лекс. 180
нечист (им.), морф. 19, 22
низа страну, прав. 205
низ в(ј)етар, прав. 205
низ воду, прав. 205
низ длаку, низдлаку, прав. 63, 75, 205
нит, морф. 17, 22, 23
Новосадски договор, прав. 202
ногетина/ножетина (: нога), морф. 52
носом/носем и сл., морф. 143
ноћ, морф. 20, 23
ноћ — дан, лекс. 298
Ноћ дугих ножева, прав. 203
нулерица, лекс. 176

Њ

њемушти/немушти, прав. 88
њушкетина (: њушка), творб. и морф. 52

О

обајатити, лекс. 176
обвезнички, лекс. 176
обезвременити, лекс. и знач. 163, 170
обесковрити, обеспросторити, лекс. и знач. 163, 170
обитељ, морф. 17, 22
обликовалац, лекс. и знач. 163, 171
обуђина, лекс. и знач. 48
овомалтине, лекс. и знач. 163, 169
Огњена земља, прав. 202
огроман — велики — мали — мајушан и сл., лекс. 298—299
огроман — мали и сл., лекс. 297
одбројан, морф. и знач. 222
одвести, одвезем / одвести, одведем, лекс. 58
одв(и)јека, од в(и)јека, прав. 64
од данас, од синоћ и сл., прав. 205
од зимус, од летос и сл., прав. 205
одискона, прав. 205
одмалопре, лекс. 176
одмалопр(и)је и од малопр(и)је, прав. 205
одмила, прав. 206
односне реченице у функцији апозитива, синт. 254—256
односне реченице у функцији атрибута, синт. 249—254
одока, прав. 206
од онда, одонда, прав. 62, 70, 206
од памтив(и)јека, прав. 77, 206
од пролетос одн. од прољетос, прав. 206
одреда, од реда, прав. 77, 206
одреждати, лекс. и знач. 164, 170
одсад(а), од сада, прав. 63, 70, 71, 206
од синоћ, одсиноћ, прав. 62, 206
одскора, одскоро, прав. 206
одсркнути, лекс. 176
одсто, посто, насто (%), прав. 206
од шале, одшале, прав. 63, 75, 206
-оид (морфема), творб. 311
Окаил, транс. 211
Оклахома, транс. 103
околостојећи, лекс. и знач. 146, 169
окољен куририма, окољен дамама и сл., синт. 244

Октобар, прав. 203
 Октобарска револуција, прав. 202
 олујетина (: олуја), творб. 50
 -ом/-ем у инструменталу једине
 именица I дефлекције, морф.
 136—157
 Омер, транс. 211
 омчаст, лекс. и знач. 164, 170
 онеиромантија, лекс. и знач. 164,
 169
 Опијумски рат, прав. 202
 опљунути, лекс. и знач. 172
 опречник, лекс. 180
 опчињавајући, лекс. и знач. 164, 169
 ортачина/ортачина, акц. 50
 Осман, транс. 211
 Османска република, прав. 202
 осрамоћење, лекс. 176
 отад(а), од тада, прав. 63, 71, 206
 отаџбеник, лекс. 176
 Отаџбински рат, прав. 202
 откад(а), од када, прав. 70, 71, 206
 откако, прав. 206
 отклучити, лекс. и знач. 172
 отпешачити, лекс. 180
 отпрве, прав. 206
 Охајо, транс. 103

П

памет, морф. 17, 22, 23
 Панднама, транс. 212
 панегирички / панегиричан, морф.
 218
 пантомимски, лекс. и знач. 164, 170
 паратаксички/паратаксичан, морф.
 и знач. 220
 Париска комуна, прав. 202
 пароброд, творб. 309
 пасивне конструкције с трпним пар-
 тидипима, морф. 241—245
 пастиром (пастирем), морф. 145
 пасуљаран, лекс. и знач. 164, 170
 пасуљем/пасуљом, морф. 154
 патетички/патетичан, морф. и знач.
 220
 пахуљати, лекс. 180
 пашчетина (: пашче), творб. и род
 51
 пезејац, лекс. и знач. 164, 168
 пејоративи, творб. 42—54
 периодички/периодичан, морф. и
 знач. 220
 Пета офанзива, прав. 202
 Пета република, прав. 202
 пећ, морф. 20, 23

пијанчина (: пијанац), творб. 44
 Пијемонт, транс. 105
 пилот ловац, прав. 84
 пингпонг, прав. 86, 207
 пиринчом/пиринчом, морф. 150
 пиринџом, таџом, морф. 150
 пиџерија, транс. 105
 пиштољем, морф. 154
 Пјетро и сл. (Пије-), транс. 105
 Пјомбино (Пио-), транс. 105
 плаво-бело-црвена застава, прав. 209
 плахтурина, лекс. и знач. 54
 плаштом/плаштем и сл., морф. 140
 плесан, морф. 17, 22
 плесач, лекс. 180
 „Плива“ лекови, прав. 209
 плочетина (: плоча), творб. 50
 плочурина, лекс. и знач. 54
 пнеуматички ~ пнеуматски / пне-
 уматичан, морф. и знач. 220
 побогу, прав. 206
 поганчина (: поганац), творб. 44
 пода мноме, пода се и сл., прав. 206
 подбогом, под богом, прав. 64, 80,
 81, 206
 подвалаџија, лекс. 176
 подзиму, прав. 62
 подилеисати, лекс. и знач. 164, 170
 под јесен, прав. 206
 -подне (поподне и сл.), прав. 63,
 75—76
 поднебом, под небом, прав. 67, 79,
 81, 206
 „Подравка“ јухе, прав. 209
 под старост, прав. 206
 поизбор, по избор, прав. 65, 79, 81,
 206
 показало, лекс. и знач. 164, 171
 покарабасити, лекс. 176
 покоји пут / по који пут, прав. 206
 покњи, морф. 11
 полемички / полемичан, морф. и
 знач. 218
 Полонија експрес, прав. 209
 полуршински, полуизвијен, полуко-
 кетно, полуразумљив, полуутрнуо,
 лекс. и знач. 164, 169
 пољопривреда, прав. 60
 поп п(ј)евач и сл., 84, 209
 по подне (али: свако поподне), прав.
 206
 попола, прав. 206
 по прилици, прав. 206
 поп-рок листа, прав. 209
 поср(иј)еди, по ср(иј)еди, прав. 69,
 80, 81, 206
 по страни, прав. 206

поткрај, прав. 206
 потом / по томе, прав. 206
 потиштити, лекс. 180
 потковичасто, лекс. и знач. 164, 170
 поткожњача, лекс. 176
 потколени, лекс. и знач. 164, 170
 потцртати / поцртати, лекс. 55, 58
 почивка, лекс. 177
 празник — Ø : празнични — сва-
 кодневни и сл., лекс. 299—300
 Први пунски рат, Први светски рат,
 Први српски устанак, прав. 202
 пре- / прије- (прегон / пријегон и
 сл.), прав. 87—88
 прегршт, морф. 19, 23
 преда мном, преда се и сл., прав.
 206
 пред зору, предзору, прав. 63, 75,
 82, 206
 председник, прав. 203
 преко воље, прав. 206
 преко дана, прекодана, прав. 63, 76
 преко м(ј)ере, прав. 206
 преконоћ / преко ноћи, прав. 206
 прекоревалац, лекс. и знач. 165, 171
 прељубазан, лекс. 180
 пренадувати, лекс. и знач. 165, 170
 преобузети, лекс. и знач. 165, 170
 преобузетост, лекс. и знач. 165, 170,
 171
 препаст, пропаст, морф. 19, 22
 препредњаковић, лекс. 177
 пречудно, лекс. и знач. 165, 170
 пријајући, лекс. и знач. 165, 169
 пр(и)је подне (прилошки израз) /
 пр(и)јеподне (именица), прав. 206
 принцом, шверцом и сл., морф. 151
 притиснут Турцима / притиснут од
 Турака и сл., синт. 244—245
 при том(е), притом, прав. 62, 74, 219
 причува, лекс. 180
 прљаворозе, лекс. и знач. 165, 169
 пробрундати, лекс. и знач. 165, 170
 прољет, морф. 12
 пром(ј)ењливица, терм. 113
 пропазитет, лекс. и знач. 165, 170
 просутац, лекс. 180
 протепати, лекс. и знач. 172
 психологијски ~ психолошки / пси-
 хологичан, морф. и знач. 219
 пустиш, морф. 21, 23
 -пут(а), пута (нпр. двапут(а), два ну-
 т(а) и сл.), прав. 61, 62, 76, 82
 путем / путом, морф. 141—142

Р

г (енгл.) / р (српскохрв.), транс. 102
 (в. и 104)
 радио(-), прав. 209
 Радио Београд и сл., прав. 209
 радио и ТВ програм, прав. 85
 раж, морф. 12
 развашарити, лекс. 177
 разлепљивати се, лекс. и знач. 165,
 170
 размаз, лекс. 180
 рајетина (: раја), творб. и морф.
 51
 ракета Земља—Марс, земља—ваздух
 и сл., прав. 84
 ракетодром, творб. 309—310
 рак-рана, прав. 208
 рапсодијски / рапсодичан, морф. и
 знач. 219
 раскош, морф. 21, 23
 раскршћавајући, лекс. и знач. 165,
 169
 Рат двеју ружа, прав. 203
 Рахшанде / Рахшанда, транс. 213
 рђетина (: рђа), творб. и род 51
 реалистички / реалистичан, морф. и
 знач. 218
 релативне реченице у функцији
 именског дела предиката, синт.
 259—260
 ремек-дело, прав. 208
 рендгенско и гама зрачење, прав.
 85
 рентакар, прав. 207
 репџина (: реп), акц. 52
 реторички / реторичан, морф. и
 знач. 218
 рецепционерка, лекс. и знач. 165
 реченице које се односе на неличне
 именичке заменице, синт. 258—259
 речетина, творб., лекс. и знач. 50,
 52
 речници језика писаца, лекс. 288—
 294
 речурина (: реч), творб. и знач. 53
 рибетина (: риба), творб. и род 51,
 54
 р(и)јеч, морф. 11, 20—21, 23
 рима, лингвостил. 25—41, 262—287
 Рио Гранде, прав. 202
 ритмички / ритмичан, морф. и
 знач. 218
 рођење — смрт и сл., лекс. 296
 рокенрол, прав. 86, 207
 рок п(ј)евач(и) и сл., прав. 85, 209
 Ромео, транс. 103

рукавичетина (: рукавица), творб. 52
 руковет, морф. 17
 рупетина (: рупа), творб. 52
 руско-турски рат, прав. 208
 ручни и фото слог, прав. 85

С

саблажњиво, лекс. 181
 сабласт, морф. 18, 22
 Сабри, транс. 211
 „Сава“ центар, прав. 209
 Савино Село, прав. 202
 сав(ј)ест, морф. 18, 22
 Садек (Садег), транс. 213
 садруг, лекс. 177
 саксијетина (: саксија), творб. 50
 Салих, транс. 211
 са мном, прав. 206
 самоишчезнуће, самооткриће, само-разгледање, лекс. и знач. 165, 171
 самопобијајући, лекс. и знач. 165, 169
 сапунати се, лекс. 177
 Сарајевски агентат, прав. 202
 сатирички / сатиричан, морф. и знач. 218
 -сатни (двадесетчетверосатни и сл.), прав. 62, 76, 203
 сашеталица, лекс. и знач. 166, 171
 с бока, прав. 206
 сваштождер, лекс. и знач. 173
 светлочивитни, лекс. и знач. 166, 169
 све троје, светроје, прав. 62, 76, 82, 203
 св(и)јест, подсв(и)јест и сл., морф. 18, 22
 сврабан, лекс. и знач. 166, 170
 с главе, прав. 80, 81, 206
 седлурина (: седло), творб. 53
 Седмогодишњи рат, прав. 202
 Сељачка буна, прав. 202
 семантичко координативно надове-зивање односне реченице, синт. 260
 сенина, лекс. и знач. 48
 Сеоба народа, прав. 203
 Сигетска битка, прав. 202
 Сијера Невада, прав. 202
 силабички / силабичан, морф. и знач. 220
 сивер жилети, прав. 209
 симетрија и асиметрија у антоним-ским релацијама, лекс. 295—301
 симетричност и асиметричност би-нарних релација, лекс. 296—298
 симетричност и асиметричност у си-стему, лекс. 298—301
 симфонијски / симфоничан, морф. и знач. 219
 синоним(и)ски / синонимичан, морф. и знач. 219
 синтетички / синтетичан, морф. и знач. 218
 сиром и сл., морф. 144
 ситнослог, лекс. и знач. 166, 170
 сјајношлемац, лекс. 181
 Сједињене Америчке Државе, прав. 202
 сјен, морф. 12
 с јесени, сјесени и сл., прав. 62, 75, 206
 скарабуцити, лекс. и знач. 166, 170
 скептички / скептичан, морф. и знач. 220
 Скјатарели (Скија-), транс. 105
 скљоканост, лекс. и знач. 166
 скобаљаст, лекс. и знач. 166, 170
 Скопска армијска област, прав. 202
 скрнавехи, лекс. и знач. 166, 169
 сласт, морф. 19, 22
 слати (кога) од попа до ковача, знач. и порекло 304—308
 с леђа, прав. 206
 слобода — ропство и сл., лекс. 297
 словеначки / словенски, терм. 113
 служинчад, морф. 15
 слуз, морф. 16, 21
 слушкињичетина (: слушкињица), творб. 52
 смејаљка, лекс. и знач. 166, 171
 с миром, прав. 206
 смрт, морф. 18, 22, 23
 с муком, прав. 206
 снајперка, лекс. и знач. 166, 170
 снеруке, с неруке, прав. 67, 80, 81, 206
 сокочара, лекс. 177
 со(л), морф. 16, 21
 соло певач и сл., прав. 208
 Солунски фронт, прав. 202
 Сораја, транс. 213
 Сохаг, транс. 211
 Социјалистичка Федеративна Репу-блика Југославија, прав. 202
 спаваонички, лекс. 177
 спомен-чесма, прав. 208
 с помоћу, прав. 206
 с почетка, спочетка, прав. 63, 73, 74, 206

сраскида, с раскида, прав. 69, 79, 81, 206
 Сремски фронт, прав. 202
 српски (језик), уп. 4—6, 197—198
 српскохрватски (језик) или сл., уп. 4—6, 197—198
 српскохрватски, хрваткосрпски, прав. 84—85
 сруке, с руке, прав. 69, 80, 81
 стареж, морф. 23
 старословенски (старословјенски), терм. 113
 статички / статичан, морф. и знач. 218
 ствар, морф. 11, 17, 22
 Стивенс / Стивнс, транс. 102
 стидак, лекс. 177
 с тим што/да (везничка конструкција), синт. 124—134
 столовати, лекс. и знач. 166
 стопарац, лекс. 177
 стотка, лекс. и знач. 173
 сточан / сточни, морф. и знач. 214—216, 221—222
 страст (сладостраст), морф. 17, 22
 страхобан, лекс. 177
 стрицем и сл., морф. 151
 студ, морф. 12
 студен, морф. 17, 22
 сублесаст, лекс. и знач. 166, 170
 Сулејман, транс. 211
 сумасивши, лекс. и знач. 166, 169
 сумпорача, лекс. 177—178
 сумпор-триоксид, прав. 208
 сумрачина (: сумрак), творб. 44
 суспавац, лекс. 181
 сућут, морф. 19, 23
 сједити се, лекс. 178

Т

Табит, транс. 211
 тајнопис, лекс. и знач. 166, 171
 тајфунски, лекс. и знач. 166, 170
 такорећи, прав. 203
 тактички / тактичан, морф. и знач. 218
 Тауфик, транс. 211
 тачка, уп. 86—87
 тачка / точка, терм. 113
 ТВ и видео спотови, прав. 85
 ТВ и радио рекламе и сл., прав. 209
 театролог, лекс. 178
 тегљеник, лекс. и знач. 173
 -тека (морфем), творб. 309—310, 312
 текући и жиро рачун, прав. 85

телевизијски / телевизичан, морф. и знач. 219
 телесурина (: тело, телеса), творб. 53
 тенчина, творб. и род 47
 технофилски, лекс. и знач. 166, 169
 течајац, лекс. 181
 Ти (Твој), прав. 203
 тјквина / тјквина, акц. 50
 Тилзитски мир, прав. 202
 тињав, лекс. 181
 тињалица, лекс. и знач. 166, 171
 типови односних реченица, синт. 258
 типчина, лекс. и знач. 167, 169
 титар, лекс. и знач. 167, 169
 ткобило (когабило), (т)ко било (кога било), прав. 62, 77
 тобогански, лекс. 181
 токсички / токсичан, морф. и знач. 220
 топао — хладан и сл., лекс. 299, 300
 топузина (: топуз), морф. 49
 Тоуфик, транс. 213
 трансфонемизација, фон. и прав. 89—101
 трбушина / трбушина, акц. 49, 50
 Трећи рајх, прав. 202
 триста шездесет три и сл., прав. 76
 трифртаљке, лекс. и знач. 167, 170
 три-четири, прав. 207
 трнигуз, лекс. 178
 трохејски / трохејичан, морф. и знач. 219
 трун, морф. 17, 22
 трупетина, лекс. и знач. 52
 тушем и сл., морф. 149
 tñ (енгл.) / т (српскохрв.), транс. 102

Ђ

Ђано, ђао, транс. 105
 ђебетина (: ђебе), морф. и знач. 51—52
 ђетен-алва, прав. 208
 ђирилица, ђириличко писмо, уп. 8—10, 191—193 (в. и 197—198)
 ђуд, морф. 12, 16, 21

У

-у (вокативни наставак), морф. 224, 225, 227—236
 у бескрај, прав. 206

убестраг, у бестраг, прав. 64, 77,
79—81
у брк, убрк, прав. 63, 206
убродити, лекс. и знач. 167, 170
уваљивати, лекс. и знач. 167, 170
увис / у висину, прав. 206
у главу, углаву, прав. 63, 206
угљен-диоксид, прав. 208
угребати, лекс. и знач. 167, 170
удаљ / у даљину, прав. 206
удесно, ул(и)јево, прав. 206
Ужичка република, прав. 202
уза ме и сл., прав. 206
у зао час, прав. 206
узбрдни, лекс. 178
узбрдо, прав. 206
уз в(ј)етар, узв(ј)етар, прав. 63, 75,
82, 206
уз воду, узводу, прав. 63, 75, 206
узврхом, лекс. и знач. 167, 170
уз длаку, уздлаку, прав. 63, 75, 206
у здравље, уздравље, прав. 63, 76,
206
у зиму, узиму и сл., прав. 62, 75,
206
уз инат, узинат, прав. 63, 206
узнегодовати, лекс. и знач. 167, 170
уз нос, прав. 206
узор-мајка, прав. 208
у зору, узору, прав. 63, 75, 206
уз то, прав. 74, 206
у име, уиме, прав. 63, 75
у инат, уинат, прав. 63, 75
уистину, прав. 66, 206
у ковитлац, прав. 206
укорак, у корак, прав. 63, 66, 80
81, 206
укоштац, у коштац, прав. 66, 79—81,
206
укратко, прав. 206
укиво, прав. 206
укруг, у круг, прав. 66—67, 206
урупно, прав. 206
уљомер, лекс. и знач. 167, 171
умимогред, у мимогред, прав. 67,
80, 81, 206
умоболница, лекс. 178
уназад, прав. 206
унакрст, прав. 207
уневрат, у неврат, прав. 67, 77, 79,
81, 207
унедоглед, у недоглед, прав. 67, 79,
81, 207
унеповрат, у неповрат, прав. 67, 79,
81, 207
униженник, лекс. и знач. 167, 171
унизид, али: у низ(у), прав. 67

унучад, морф. 15
уокруг, у округ, прав. 67
у очи, уочи, прав. 61
у памет / узми се упамет, прав. 207
у појас, прав. 207
у почетку, прав. 207
упр(и)јекрст, прав. 207
у пролеће одн. у прољеће, прав. 207
упропањ, у пропањ, прав. 68, 79,
81, 82
упрсте, у прсте, прав. 68—69, 78,
207
ураскорак, у раскорак, прав. 69,
79—82, 207
-урда (суфикс), творб. 43
-урина (суфикс), творб. 53—54
усиђеличина (: усиђелица), творб.
49
усијан, морф. и знач. 222
-усина (суфикс), творб. 43
успут, уз пут, прав. 62, 73, 207
у ствари, уствари, прав. 73, 74, 77,
207
усто, прав. 62 (в. и: уз то)
у страну, устрану, прав. 63, 75, 207
усумит, у сумит, прав. 69
у сусрет, прав. 207
у танчине, прав. 207
утопијски / утопичан, морф. и знач.
219
утуцавати, лекс. и знач. 167, 170
ухватилац, лекс. и знач. 167, 171
ухваћеник, лекс. 181
учитељем (родитељом) и сл., морф.
154
-ушина, -уштина (суфикс), творб. 43
у ширину, прав. 207

Ф

Фавзи, транс. 211
факултетлија, лекс. 178
фанатички / фанатичан, морф. и
знач. 220
Фејсал, транс. 211
фер игра и сл., прав. 208
фикс-идеја, прав. 208
-Фил (морфема), творб. 309, 311, 312
Фјорентино и сл. (Фео-), транс. 105
фландретина (: фландра), творб. 50
флигорна, лекс. 178
-Фоб (морфема), творб. 309, 311,
312
фолкlorистички, лекс. 178
фолк певачи и певачице, прав. 209

фонолошка структура риме, лингво-
стил. 262—287
фра Брнин, прав. 207
фразеологички ~ фразеолошки /
фразеологичан, морф. и знач. 219
фри-шоп, прав. 208
фртутма, лекс. и знач. 167, 171
фуксетина (: фукса), творб. 50

X

Хадрамаут, транс. 211
Хајдар, транс. 211
Хајдук-Вельков, прав. 208
Халид, Халида, транс. 211
Хамиде, Хамида, транс. 213
Халил, транс. 211
(х)анина, лекс. и знач. 48
хармон(иј)ски / хармоничан, морф.
и знач. 219
харфисткиња, лекс. 178
Хафиз, транс. 211
Хаџи Ђеру, прав. 207
хвала богу, хвалобогу, прав. 62, 77,
82, 203
херметички / херметичан, морф. и
знач. 221
хидраулички / хидрауличан, морф.
и знач. 221
хипотаксички / хипотаксичан, морф
и знач. 221
(х)истори(ј)ски, терм. 113
хмовање, лекс. и знач. 167
Хомеини, транс. 213
хомографи, лекс. 55, 56
хомографичност, лекс. 57, 58
хомоним(и), лекс. 55, 56, 59
хомонимија, лекс. 55—59
хомонимик, лекс. 56—58
хомонимичност, лекс. 55—59
хомотоне (нпр. потцртати и поцр-
тати), лекс. 55
хомотонија, лекс. 57
хомотоничност, лекс. 57, 58
хомоформе, лекс. 55, 56
хомоформија, лекс. 57, 58
Хусеин, транс. 213
хоћеш-нећеш, прав. 207
хрватски, хрватски или српски, хр-
ватскосрпски (језик). уп. 4—6,
197—198
Хрватско-угарска нагодба, прав. 202
хтео — не хтео, прав. 207
хулахоп (чарапе), прав. 84
хумористички / хумористичан,
морф. и знач. 218

Хусеин, транс. 211
Хусни, транс. 211

Ц

цар, прав. 203
царем и сл., морф. 146—147
це-дур акорд, прав. 84
целоноћница, лекс. и знач. 167, 169
ц(и)ев, морф. 15, 21
цијећем, чекићем и сл., морф. 155
—156
цикцак (линија, црта), прав. 84, 208
цилем и сл., морф. 153
цмоктав, лекс. и знач. 167, 170
црвенопут, лекс. и знач. 167, 170
црта (као правописни знак), прав.
83—84, 207
цртежом и сл., морф. 147
цртица (као правописни знак), прав.
82—86, 207—209

Ч

чађ, морф. 16, 21
чајопија, лекс. и знач. 167, 171
чакширетине (: чакшире), творб. и
морф. 51
-часовни, прав. 76, 203
част, морф. 18, 22
чекмек-ћуприја, прав. 208
чељад, морф. 12, 15
чељуст, морф. 19, 23
четвороточкаш, лекс. и знач. 168,
171
четврт, морф. 18, 22
Чеховом, Чеховим и сл., морф. 156
чешалка, лекс. и знач. 168
чивилучити, лекс. и знач. 168
чивитно, лекс. и знач. 168, 170
Чикаго, транс. 103
-чина (суфикс), творб. 43
чича-Стеви, прав. 208
чобанина, творб. и род 47
човечетина (: човек), творб. и род
51
—
човурина (: човек), творб., лекс. и
знач. 53, 54
чорбина (: чорбурина), лекс. и творб.
54
ч/ћ (нпр. Да Винчи, Пучини / Ми-
келанђело, Ђенова), транс. 105
Чубак, транс. 212

Ц

Џебел ел Лауз, транс. 211
 џез плоче и касете, џез музика и
 сл., прав. 85, 209
 Џелал, транс. 211
 џијуџицу, прав. 207
 Џилијен, транс. 102
 Џумхурија, транс. 211
 џигеричаст, лекс. 178
 џијуџицу, прав. 86

Ш

шакетина/шачетина (: шака), морф.
 52
 шалџивчина, творб. и род 47

Шахнама, Шахнаме, транс. 213
 Шахреза, транс. 213
 Шахсавар, транс. 213
 Швабичетина, лекс. и знач. 52
 Швабурина (: Шваба), творб. и род
 53
 шевуљица, лекс. 178
 Шејда, транс. 213
 Шекиб, транс. 211
 шмрцкати, лекс. 181
 шпаг, лекс. 179
 што год даш / дај бар штогод, прав.
 77
 штриклирати, лекс. и знач. 168, 169
 шуко прикључна мјеста, прав. 85
 шуцкор, лекс. и знач. 173

Мирослав Николић

САДРЖАЈ

XXVIII књиге „Нашег језика“

Др Игор Гостл, Трансфонемизација српскохрватске антропонимије	89—101
Ирена Грицкат, Прилог дискусији о описним и односним придевима у српскохрватском језику	214—223
Група аутора, Прилози допуњавању и осавремењивању наше правописне норме (III)	60—88
Владимир Гудков, Обликовање инструментала јединице у именичкој трећој деклинацији	11—24
О дистрибуцији алтернативних наставака у облицима инструментала јединице именичке прве деклинације	136—157
Обликовање вокатива јединице именичке I деклинације у књижевним текстовима XX века	224—240
О нужности студиознијег приступа проучавању пасивних конструкција с трпним партиципима	241—245
Милорад Дешић, Допринос Александра Белића развоју и афирмацији наставе српскохрватског језика	109—122
Рјечници језика писаца — велики задатак наше лексикографије	288—294
Маријана Киршова, Аугментативи са суфиксима <i>-ина</i> , <i>-етина</i> , <i>-урина</i> у Вуковом рјечнику	42—54
Милош Ковачевић, Зависна реченица са специфичним значењем	123—135
Драгана Мршевић-Радовић, Поводом једног Његошевог стиха	183—186
Из историје српскохрватских израза	302—308
О отвореним друштвеним проблемима нашег језика (Оцене са стручног састанка Института за српскохрватски језик)	3—7
Васа Павковић, О лексици у прози Воје Чолановића	152—182
Митар Пешикан, Још о прилагођавању имена из енглеског и италијанског језика	102—105
Рад на осавремењивању наше правописне норме	200—213

Љубомир Поповић, Један нарочити тип напоредних конструкција с придевским односним реченицама	246—261
Потреба заштите ћирилице (Усвојено на састанку Научног већа Института за српскохрватски језик 6. IV 1988. године)	8—10
Предлог поправке амандмана XXVI на Устав СР Србије	191—193
Став САНУ о језику (уз расправу о језичким одредбама у Уставу СР Хрватске)	197—199
Весна Тешић, <i>Исходати 2 часа, истрчати 9,85 секунди и сл.</i>	187—189
Галина Гиртова, <i>Још једном о творбеном статусу именица баснодром, ракетодром</i>	309—312
Сања Ђирић, <i>Баснодром</i>	189—190
Милосав Ж. Чаркић, <i>Гласовна структура риме и њена функција у поезији Бранка Миљковића</i>	25—41
<i>Фонолошка структура риме и неки аспекти њене реализације у поезији Десанке Максимовић</i>	262—287
Данко Шипка, <i>Контекст и типови лексичке хомонимичности Симетрија и асиметрија у антонимским релацијама</i>	55—59 295—301
Регистар	313—329

